

თხზულებანი

პრჩილ ჳორჳბაჳილა.

წიგნი მესუთე.

ტფილისი.
სტამბა „შრომა“, მუხრანის ქ. № 12.
1914.

Handwritten signature or initials at the top of the page.

თხზულებანი

Handwritten notes in Georgian script, including "2-VI", "კომპლ.", "სამხარე", "საქართველო", "1913 წ.", "საქართველო", "1913 წ.", "საქართველო".

არჩილ ჯორჯაძის

Handwritten notes in red ink, including "1913 წ.", "საქართველო", "1913 წ.", "საქართველო".

წიგნი მესუთა.

1498

ტფილისი.
სტამბა „მრომა“, მუხრანის ქ. № 12.
1914.

წინასიტყვაობა

განსვენებულმა არჩილ ჯორჯაძემ მეხუთე და მეექვსე ტომისთვის თითქმის სრულიად დამზადებული მასალა დასტოვა. წერილები პორტფელში იმ რიგათ იყო დაწყობილი, როგორც ეხლა იბეჭდება. ჩვენ შეუძლებლად დავინახეთ თვით განსვენებული არჩილ ჯორჯაძის მიერ დალაგებული მასალის წეს-რიგის შეცვლა. ცვლილება მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ მთელი მასალა ორად გავყავით და ორ წიგნად განვიზრახეთ მისი დაბეჭდვა.

მეხუთე წიგნში მოთავსებულია „მასალები ქართველი ინტელიგენციის ისტორიისთვის“, „წერილები 1911 წლის საქალაქო არჩევნების გამო“ და რამდენიმე სხვა და სხვანაირი წერილი.

არჩილ ჯორჯაძის თხოულებათა მეექვსე წიგნში შევა მონოგრაფია დიმიტრი ყიფიანის შესახებ და წერილები მეოთხე სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების შესახებ.

წიგნის ფასი ცოტა მომატებულია, რადგანაც ნახევარი წმინდა შემოსავლისა უნდა გადაიდოს არჩილ ჯორჯაძის ძეგლის სასარგებლოდ.

გამომცემელი.

მასალები ქართულ ინტელიგენ-
ციის ისტორიისათვის

გასაღები ქართულ ინტელიგენციის ისტორიისათვის

ნაწილი პირველი

„ცისკარი“ და „საქართველოს მოამბე“

(1852—1863 წ.)

1.

ჟურნალ „ცისკარის“ გამოსვლამდე საქართველოში პერიოდული პრესა არ არსებობდა. მართალია, დროგამოშვებით იბეჭდებოდა გაზეთები: ასე, მაგალითად, „საქართველოს გაზეთი“ 1817 წ., „ქართული გაზეთი“ 1821 წ. „ტფილისის უწყებანი“ 1832 წ., ან კიდევ „კავკასიის მხარეთა უწყებანი“ 1845 წ. მაგრამ ამ გამოცემათ ხანგრძლივი სიცოცხლე არ ჰქონიათ. დაიბეჭდებოდა ორი-სამი ნომერი და გაზეთიც იხურებოდა. არც მკითხველი იყო, არც მოთხოვნილება.

ქართველ საზოგადოებას მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ეროვნულად გარკვეული ფიზიონომია აღარ ჰქონდა. ძველ დროში თუ იყო რაიმე კულტურის ნასახი, თითქოს წაშლილიყო. პოლიტიკურად დასწეულებული ეროვნული სხეული დასწეულდა ზნეობრივად და გონებრივად. ორმოციან წლებში უკვე დასრულებული იყო დეზორგანიზაცია ეროვნულ ცხოვრებისა. და როდესაც 1852 წელს გამოვიდა პირველი „ქართული სიტყვიერებითი ჟურნალი“ — ასე უწოდებდა „ცისკარი“ თავის თავს — ეს იყო სრულიად მოულოდნელი ამბავი, რომელსაც ზოგი უნდობლობით და მტრულად დაუხვდა, ზოგი-კი დიდის გაკვირვებით. იყვნენ, მართალია, აღფრთოვანებულნიც და გახარებულნიც.

აღსანიშნავი მოვლენაა ის გარემოება, რომ ჟურნალი „ცისკარი“ მთავრობის დახმარებით დაარსდა, თ. ვორონცოვის დანიშვნა კავკასიის ნამესტნიკად (1844 წ.) ფრიად სასარგებლო და გამოსადეგი გახდა ქართულ ახალ კულტურის აღორძინებისათვის. მიძინებული ერი თითქოს გამოფხიზლდა და

დებ-ორგანიზაციაში მოყვანილი საზოგადოებრივი სხეული გა-
მრთელების და განკურნების იმედმა შეიპყრო.

თავის უკვეშევრდომილეს მოხსენებაში (1849 51 წ) თ.
ვორონცოვი ამბობდა: „საქართველოში ამ უკანასკნელ 50-
წლის განმავლობაში ბევრი ყოფილან წარჩინებულ ოჯახები-
დან გამოსულნი პირნი (ალ. ჯავჭავაძე, ნ. ბარათაშვილი, გრ.
ორბელიანი და სხვ.), რომელნიც ლიტერატურით არიან და-
ინტერესებულნი და პროზით და ლექსით ვარჯიშობენ. ამგვა-
რი კულტურული მიმართულება საჭირო იყო წამეჭეზებინა,
რათა საზოგადოებაში გავრცელებულიყო კეთილშობილი მის-
წრაფება ხელოვნებისადმი *). და მართლაც თ. ვორონცოვის
ინიციატივით დაარსდა ჩვენში თეატრი და პირველი სალიტე-
რატურო ჟურნალი „ცისკარი“, რომელიც პირველ ხანებში
იბეჭდებოდა ნამესტნიკის ტიპოგრაფიაში. ვორონცოვის ხანა,
შეიქმნა ქართულ კულტურის აღორძინების ხანად.

ეჭვს გარეშეა, თ. ვორონცოვი ვერ შეჰქმნიდა ჩვენში
ვერც თეატრს, ვერც პერიოდულ პრესას, თვით საზოგადოე-
ბაში რომ არ ყოფილიყო ამისათვის საჭირო ელემენტები.
თეატრი ცნობილი იყო საქართველოში მეთვრამეტე საუკუნე-
შიაც: „სახიმეტყველებას“ უწოდებდნენ თეატრალურ წარ-
მოდგენებს, რომლებსაც ჰმართავდნენ ქართლ-კახეთის დიდ-
კაცთა ოჯახებში. მართალია, მეცხრამეტე საუკუნის პირველ-
ნახევარში ყოველივე ეს მივიწყებული იყო; მაგრამ არ უნდა
დავივიწყოთ ის გარემოება, რომ სანამ თ. ვორონცოვს დაე-
ბადებოდა სურვილი ქართულ თეატრის დაარსებისა, გიორგი
ერისთავს, რომელიც ახლად დაბრუნებული პოლონეთიდან
განმარტოვებით სცხოვრობდა თავის სოფელ ხიდისთავში, უკვე
ჰქონდა დაწერილი „გაყრა“. ამ პიესას ტფილისში უკვე იც-
ნობდნენ, ხელთნაწერი ერთი სახლიდან მეორეში გადადიოდა.
საჭირო იყო მხოლოდ თაოსნობა, გარჯა და მეცადინეობა და
საფუძველი თეატრისა უკვე ჩაყრილი იყო. ვორონცოვმა სწო-
რედ ეს საჭირო თაოსნობა გამოიჩინა და გაჩნდა თეატრი.

იგივე ითქმის ჟურნალის შესახებაც. ხოლო ჟურნალის
საქმე, დასაწყისში განსაკუთრებით, უფრო ძნელი და მძიმე
იყო. „ცისკრის“ გამოსვლამდე პეტერბურგში სდომებიათ

*) „Очерки по гр. Словесности“ А. Хаханова, გვ. 56.

ჟურნალის გამოცემა, რომლის სახელწოდება უნდა ყოფილიყო „არე“, მაგრამ ვერ მოუხერხებიათ *). თეატრს პირველ ხანებში უფრო გასართობის ხასიათი ჰქონდა. დიდკაცების დროს გასატარებელი საშუალება იყო. ჟურნალი-კი იმ თავითვე მძიმე და პასუხსაფგები შრომა გახდა და მთავრობის დაუხმარებლად იმ დროინდელ პირობებში ამ შრომის აღსრულება ფრიად ძნელი იქნებოდა. ამიტომ აქაც თ. ვორონცოვს დიდ ღვაწლი მიუძღვის ჩვენი ლიტერატურის წინაშე.

ვორონცოვის ხანა განსაკუთრებული ხანა იყო ჩვენში. არც წინად, არც შემდეგში მის მსგავსს მოვლენას არა ვხედავთ. ვორონცოვის პოლიტიკა იყო სწორედ ის პოლიტიკა, რომელსაც საუკუნოების განმავლობაში ამაოდ ეძებდა რუსეთის მმართველობის წრეში ქართველთა პოლიტიკური აზროვნება. ერთგულება და მჭიდრო კავშირი რუსეთთან, ხოლო ნაცვლად ამისა ქართველების ეროვნულ-კულტურული აღორძინების უზრუნველყოფა რუსეთის მფარველობის ქვეშ. ვორონცოვის ხანამდე მხოლოდ პირველ ნაწილს ამ პოლიტიკურ ფორმულისას მიეცა რეალური ხასიათი, ხოლო მეორე ნაწილი კი ოცნება იყო და განუხორციელებელი წადილი. ვორონცოვმა პირველმა გაბედულად გამოაცოცხლა ეს დღემდე განუხორციელებელი იმედი. ქართველთა ეროვნული კულტურა რუსეთის მფარველობის ქვეშ—ეს ოცნება რეალობად იქცა და ფერმიხდილი წადილი ბრჭყვიალა ფერადებით შეიმოსა.

„ცისკარი“ გამოვიდა 1 იანვ. 1852 წ. გიორგი ერისთავის რედაქტორობით. ბ. ხახანაშვილი თავის „სიტყვიერების ისტორიაში“ ამბობს, რომ თ. ვორონცოვმა თავის სახელზე გამოიწერა 100 ცალი და 200 ცალიც გააგზავნინა წმ. ნინოს ქალთა სასწავლებელში. ადვილად შესაძლებელია, რომ ეს ასეც იყო. თუმცა თვით „ცისკარში“ ამის შესახებ ცნობას ვერ ვპოვებთ. ეს მით უფრო არის საკვირველი, რომ ჟურნალი ყოველთვის აღნიშნავდა ხოლმე მთავრობის მისდამი ყურადღებას. აი, მაგალითად, პირველსავე ნომერში ვპოვებთ ამ

*) „ცისკარის“ № 8. 1852 ვკითხულობთ: პეტერბურღში ჰსურდათ გამოცემა ქართულს ენასაზედა ჟურნალისა, რომლისათვისაც უნდა ეწოდებინათ არეო.

ხასიათის მადლობის შენიშვნას: „ახალ ამბავად უსასიამოვნესი რა იქნება როგორც ვახარო ჩემთა მკითხველთა: რომელ მისმა ბრწყინვალეობამ კნიაზ ვარანცოვმა გვიბძანა: მე და უფალს ღუთის მეტყველების კანდიდატს პლატონ იოსელიანს, რომ რაც ქართული წიგნები იყოს ძველი და ახალი დაიბეჭდოს. ქართულ ენაზე, პლატონმა უკვე დაბეჭდა დიდმოურავიანი გალექსილი ტფილელისაგან, მეორე ნუმერში დავწერთ დაწვრილებით რაც ღირსება აქვს ამ წიგნსა, და ახლად იბეჭდება პლატონისაგანავე მოგზაურობა ტიმოთე ეპისკოპოზისა. მე ამავთვეში დავიწყებ დაბეჭდვას მოსე ხონელის თხზულებასა ამირან დარეჯანის. თავ., გ. ერისთავ.“ *)

„ცისკრის“ შინაარსი შესდგებოდა სამ განყოფილებიდან: „ლექსთ თხზულება“, პროზა და „სწავლა და ხელოვნება“.. ლექსების განყოფილება დანარჩენ განყოფილებებს სჯობნიდა ბარათაშვილის, გრ. ორბელიანის, გ. ერისთავის ნაწარმოები აქ იბეჭდებოდა. (შიგა და შიგ უნიჭო პოეტების ლექსებიც ერივნენ). პროზად იბეჭდებოდა ნათარგმნი მოთხრობები (მლანურ, ამალათ-ბეგ. და სხვა). სწავლა და ხელოვნებაში ვპოვებთ საბა ორბელიანის მოგზაურობას ევროპაში (დასაწყისი ამ თხზულებისა დაკარგულია). აქვე არის რუბრიკა „სოფლური სახლის პატრონობის“ შესახებ. აქ იბოვნით ოჯახისთვის საჭირო ცნობებს: „დამარილება ხორცთა“, „ღორის გაკეთება“, „ბატი ძმრით“. ბატის მომზადების შესახებ ვკითხულობთ: „გასჭერით ორი ანუ სამი ბატი, მოასხით ძმარში ჩადეთ მარილი უყავით შემოდგით მოსახარშავათ და როდესაც მოიხარშოს ამოიღოს და ჩაიწყოს წმინდა ჭურჭელში, ერთს დღე ღამის შემდგომ გადმოწურათ ძმარი უნდა ჩააწყოთ წამოადუღეთ ისე ბატზედ სხუა ძმარში ჩაჰყარეთ აგლიური პილპილი დაფნის ფოთოლი და მიხაკი, ძმარი წამოადუღეთ და მერე ძმარში მოხარშულ ბატს დაასხამთ შეზავებული ძმარი“. **) ამგვარი დარიგება, საზოგადოებრივ ჟურნალში მოთავსებული,

*) „ცისკარი“ № 1. 1852 წ. აქ და ყველგან, სადაც კი „ცისკარის“ ციტატებს ამოვწერთ, დავიცავთ ამ ჟურნალის ენას და მართლწერას. გვარების რუსული დაბოლოება (ერისთავ, ორბელიანოვ და სხვა) ჩვეულებრივი მოვლენა იყო იმ დროში.

**) „ცისკარი“ № 4 1852 წ.

თითქმის პუბლიცისტურ წერილის მაგიერობას გვიწევს, რადგან შეუდარებელის მეტყველებით ახასიათებს იმ დროინდელ საზოგადოების ვითარებას!..

ტექნიკურის მხრივ „ცისკრი“-ის გამოცემა სუსტია. ჟურნალის სათაური ზოგ ნუმერში წერილის ასოებით არის დაბეჭდილი. ცალკე წერილების სათაურებსაც ვერ გაარჩევთ ტექსტის სტრიქონებში. ჟურნალი, როგორც ვთქვი, მთავრობის ტიპოგრაფიაში იბეჭდებოდა. მაგრამ იმ დროში არც რიგიანი ასოები იყო, არც მკოდნე ამწყობები. ჟურნალი დროზე ვერ გამოდიოდა. ამის შესახებ პატარა უწყებაში ვკითხულობთ: „მიზეზი“-ის ნუმრის დაგვიანებისა იყო რადგან ტიპოგრაფია კავკაზიის ნამესტნიკის კანცელარიისა არ იყო მოცლილი კალენდარის დაბეჭდვისა გამო, შემდგომნი ნუმერნი იქმნებიან დროზედ წარგზავნილი. რ. ი. გ. ერ.“ ასე რომ მასპინძლობის რეჟიმსაც ჰქონია თავისი სუსტი მხარე!

ასე თუ ისე, დიდ კულტურულ საქმეს ჩაეყარა საძირკველი. გამოჩნდა ახალი ეტაპი ქართულ საზოგადოებრივობის განვითარებისა. პრესა, წიგნების ბეჭდვა, თეატრი—ყოველივე ეს ამ განვითარების მაჩვენებელი იყო. საყურადღებო ის არის, რომ ეს პირველი ეტაპი ქართულ კულტურის აღორძინებისა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იყო მთავრობის და საზოგადოების სოლიდარული თანამშრომლობის ეტაპი. აქ პირველად შეხვდა ერთმანეთს ორი ნაკადული, ერთის მხრივ, თავად-აზნაურულ წრეებში ისტორიულად აღზდილი გრძნობა ერთგულებისა, მეორეს მხრივ, კეთილ-გონიერი პოლიტიკა ვალდებულების ასრულებისა მფარველობის ქვეშ მყოფ ერისადმი. ვორონცოვის დროში ეს ორი ნაკადული თითქოს ერთ კალაპოტში ჩადგა. და თუმცა შემდეგ ხანში აღმოჩნდნენ მსურველნი ამ ნაკადულების ერთმანეთისაგან განშორებისა და მიაღწიეს კიდევცა ამ თავიანთ საწადელს, მაგრამ ქართველ თავად-აზნაურულ ინტელიგენციის წრიდან მომდინარე ნაკადულს მაინც იქითკენ ჰქონდა პირი მიმართული, სადაც ეგულებოდა ის ნანატრი, ერთხელ დასახული, ხოლო სადღაც მიმალული კეთილ-გონიერება მფარველ ძალისა.

მაგრამ უნდა ვთქვათ, რომ თავად-აზნაურული ლოიალიზმი ვორონცოვის ხანამდეც უკვე ცხოველყოფილი გრძნობა იყო. ცნობილ ამბოხების დამხობის შემდეგ ეს გრძნობა უკვე

ცოცხალი იყო იმ საზოგადოებაში, რომელსაც თავისუფალ თვითგამორკვევის სურვილი ასე სწრაფად დაეხშო გულში. სიჩუმე, მორჩილება, გაღმერთება და თაყვანისცემა ძლიერის პოლიტიკურის ძალისა, — ამ გრძნობებით სცოცხლობდა მაშინდელი ქართველი საზოგადოება. ხელთა მაქვს ფრიალ საყურადღებო დოკუმენტი, რომელიც ნათელს ჰფენს ქართველ თავად-აზნაურულ წრეების იმ დროინდელ ფსიხიკას. მკითხველმა იცის, რომ 1832 წლის „ამბოხებაში“ მონაწილეობის მიღებისთვის დიმიტრი ყიფიანი იყო გაგზავნილი ქალაქ ვოლოგდაში საცხოვრებლად. აქ იგი ორი წლის ყოფნის შემდეგ სამსახურში შევიდა. რიგიანად ასრულებდა თავის მოვალეობას და მას წარმატებაც მისცეს, უკეთესი ადგილი მისცეს, დააწინაურეს. აი რასა სწერს ამის გამო მისი დედა. (მოგვყავს სიტყვა სიტყვით და შეუმოკლებლად).

ჩუჭნო სიტოცხლეუ და სსსუეყელო

შეილო დიმიტრი ყიფიანი

შენს უყნებლად ცხოვრებას და შაღე ნახვას ტკბილ იქოს და იმის საეგარულის დედან გახოგ შეილო და მოგილოცავთ ღვთისა და ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფის მოწყალებასა და ჩინსა ღმერთმა ხუ მოგაკლოს თავისი მოწყალება და ხელმწიფისგან ბედნიერება იფიქრე ბატკანო ხუცნთვის რა სსსსარულო დღე იქნებოდა რადესაც შენი ბედნიერების გახეთი გამოგვეცხადა დეკემბრის თქვესმეტს გამოსული იანვრის იე ვნახეთ ღმერთმა ისე შენის ნახვით გაგვანაროს რად რე იმითი ხუცნ გავიხარეთ ავრეთეგ შამამ თითქმის სუღი მაიბრუნა და არღანოსაც სშირად უკრავს და გუღით ხელმწიფის მოწყალებასა რომ ხუცნი სსსოება ღვთის მშობლის მეოხებით შაღე გუანგუნოს შენი ბედნიერი თავი ბატონო და ბატკანო სხეებ ჩუჭნს ამბავს ინებებ გახლავართ ყველანი შენი გეთიღის მეოფნი მშვიდობით გახარებულნი ქანოსრო აქ არ არის და იმასაც ვანარე წიგნით ახლა სიტოცხლეო ჩუჭნო გენაცვალოს მშობელი დედა წიგნს ხუ დაგვაკლებ ჩუჭნ ღვთის წინაშე მლოცველი ვართ რე დედა *) ხელმწიფის განძლიერებისათვის რომ ჩუჭნე მოწყალება მიიღო შენც ილოცე ნახვაც შაღე გვეღირსოს მარამ და იმისმა შეეღღემ გაბრიელმა ტრფიალებით გააღერსა და სიხარულით მოგილოცა ეს ბედნიერება იმისმა სსსლობამაც მოგი-

*) ერთი დედობილი.

ლოცა, ბიძა-შენმა დედულმა ლოცვა-კუროსეგით მოგიციოსა და მისა-
 რულებით მოგილოცა იოსებ შესხმაცა დავით და სოლომონ ჯარში
 აპირებენ წასუფას ვერ კი არ წასუფას ხეშო სიცოცხლე და თვადის
 ხისო ზატარა ბატკანო კაპიტანო კაპიტანის დედებმა როგორღა და-
 გვეკოცონ და დაგვეკონს ზაწაწა უფვაშებზე ცაკოცონ ღამას თვა-
 ლებზე ცაკოცონ ღამას ტუჩებზე ცაკოცონ და ფუხფუხს ხელებზე-
 დაც დატკოცონ ორმა დედამა მარამა იყაროყნამა და ბარბარე ქაიხო-
 სროგნამა მამაც ტრფობალებით ცაკოცა სოსია მოგვიციოსე და რო-
 გორ შენ გუნებათ გემსახურება მოგვეწერე მამამ მოგვეწერე როგორ
 მოგიდესო ან რა სასმასხურში განგაწესესო და ან რა უბანში განგეს
 სახლიო ან როგორ მოგწონს უველა წვრილებით მოგვეწერეო

შენმა მოსამსახურებმა ხელს ცაკოცეს

თებერლის ე-სა წელსა ჩუღდ. *)

ამ წერილში ყოველივეა საყურადღებო. ეს დედის წერი-
 ლია, ქართველ ქალის წერილია. ქალმა ინსტინქტით იცის
 რეალურ პოლიტიკის ალღოს აღება და ეს მშობლიური აღერსი,
 მისაღმება და მილოცვა „ჩინის“ მიღების გამო, წერილი, თი-
 თქოს ასე დაშორებული პოლიტიკას, თავიდან ბოლომდე იმ
 დროინდელ „რეალურ პოლიტიკის“ მისწრაფებით არის გამ-
 სჭვალული, „პატარა ბატკანო, კაპიტანო“. აი იმ დროინ-
 დელ წარჩინებულ საზოგადოების მისწრაფებათა დამახასიათე-
 ბელი რამდენიმე სიტყვა „კაპიტანის დედებმა როგორღა და-
 გეკოცონო“. დ. ყიფიანის „კაპიტნობა“ ხომ თანტაზიაა,
 მაგრამ იგი დედის ნატვრაცაა, ისეთი ნატვრა, რომ მის თვალ-

*) წერილის თავში დ. ყიფიანის ხელით დაწერილია რუსულად:
 Получилъ 24 марта 1874 (მივიღე 24 მარტს 1874), კონვერტზე,
 რომელშიაც იდო ეს წერილი, მისივე ხელით აწერია: Моя святыня
 (ჩემო წმინდაო). ხოლო ფოშტის ქალაქს უკვე გაყვითლებულ ერთ-ერთ
 გვერდზე ლაქის კვალი მოხიანს და წარწერა რუსულად

Его благородію
 Милостивному государю
 Дмитрію Ивановичу Кипіанову

Въ Володѣ.

ეს დოკუმენტი გადმომცა დიმიტრი ყიფიანის შვილის-შვილმა ვეტა
 ნიკოლოზის ასულმა, სულხანიშვილის ცოლმა, რისთვისაც დიდ მადლო-
 ბას ვუთვლი.

ში სინამდვილედ იქცევა. თუ გინდათ შეისწავლოთ ამა თუ იმ ეპოქის აზრი და ხასიათი, ქალების წერილებს მიჰმართეთ. იქ ალერსის ფორმით ამოიკითხავთ დროის პრაქტიკულ ფილოსოფიას და შესაფერ პრაქტიკულსავე დარიგებას!..

ამგვარად, თ. ვორონცოვის მოსვლამდე უკვე ვითარდებოდა ქართველ საზოგადოების ის სულიერი განწყობილება, რომელიც მოსვლისთანავე ოსტატურად გამოიყენა ვორონცოვმა თავის პოლიტიკურ გეგმის განხორციელების საქმეში. და ადვილად ასახსნელია ქართველ თავად-აზნაურულ წრეების აღფრთოვანებაც, გამოწვეული დროის და მოთხოვნილების შესაფერი მოქმედებით მთავრობის უმაღლესის წარმომადგენლის მხრივ.

მართლაც „ცისკრის“ დაარსება დიდი მოვლენა იყო ჩვენს ცხოვრებაში. მაგრამ ამ მოვლენამ თავისი ნაყოფი მხოლოდ თანდათან გამოიღო. პირველ ხანებში ჟურნალის საქმე მძიმე-მძიმედ მიდიოდა. ჟურნალი ჯერ კიდევ მოკლებული იყო ცოცხალ სულს, საზოგადოების აზრი მასში არ ისახებოდა. მძიმე ენა და ცოცხალი წერილების უქონლობა საქმეს ძლიერ აფერხებდა. რის ვაი-ვაგლახით მხოლოდ ორი წელიწადი იცოცხლა ჟურნალმა. 1854 წლიდან მოკიდებული 1857 წლამდე იგი აღარ გამოდიოდა. გ. ერისთავიც ჩამოეცალა მას და 1857 წელს „ცისკარი“ ვანახლდა ივ. კერესელიძის რედაქტორობით.

2.

1857 წელს „ცისკარი“ უფრო მკვიდრ ნიადაგზე დგას, თუმცა მის წინაშე ჯერ კიდევ ბევრი დაბრკოლებაა დასაძლევია. ივანე კერესელიძე შრომას არ ჰზოგავს და ჰპატრონობს ქართულ სალიტერატურო ჟურნალს. პირველსავე ნომერში ვკითხულობთ:

„რედაქცია სალიტერატურო ჟურნალისა „ცისკარი“ წარმკითხველთაგან მოითხოვს მოტევენბასა, უკეთუ ჰპოებენ რასმე ნაკლულევანებასა პირველს გამოცემულს წიგნში. რაც რამ შეძლება ჰქონდა რედაქციას, არ დაუზოგავს ტიპოგრაფიის გამართვისათვის. ლექსებში ნაცვლად ჟ ხმარებულია ვ, რადგანაც იმ ზომის ასო ვერ მოხერხდა ტიპოგრაფიაში, და არცა-

თავი ასოები არიან თავ-თავის აღიავს ნახმარნი ამავე მიზეზით, მაგრამ ეს კი უნდა განუცხადო საყურელთა წარმკითხველთა, რომ რედაქცია დიდს ღონისძიებას მოიხმარებს, ამ ჟურნალის წარმატებისათვის“.*)

თავდაბლად და დაუცვავებით ეპყრობა რედაქცია თავის მკითხველებს. მაგრამ მეცადინეობას არ ზოგავს. საკუთარ ტიპოგრაფიის მოწყობა უკვე დიდი საქმეა, თვითმოქმედების დასაწყისია. ახალი ჟურნალი მეტად გრძნობიერია და ძალიან ეშინიან, ცუდი რამ არა სთქვან რა მის შესახებ. მას არ უყვარს კრიტიკა, რადგან ჯერ არ იცის არც იმისი ფასი, არც მისი მნიშვნელობა.

გაზეთ „კავკაზში“ დაიბეჭდა ბერძენოვის წერილი, სადაც ავტორმა დამწვინდებულის კილოთი „ცისკრის“ ავ-კარგიანობაზე ჩამოაგდო ლაპარაკი. „ცისკარს“ არ ესიამოვნა, აიმრიზა, მაგრამ პასუხი გაჰბედა და ვინმე ა. სავანელი „მკითხველთა-დმი“ სწერს წერილს, სადაც, სხვათა შორის, ამბობს:

„ვის არა ჰსურს გამოხატოს თავისი აზრი და გრძნობა სასიამოვნოდ, ცხადად და ენა-მჭევრობით? ვინ არა გრძნობს და არ იცის, რომ ყოველსა ამასა მოგვცემს ჩუენ „ცისკარი“, — ქართული სალიტერატურო ჟურნალი? რასაკვირველია სრულე-ბით ესენი ამ პირველს შემთხვევაში არ შეგვიძლიან მას მოვთხოვოთ, შემდეგ ესრეთის დავიწყებისა ჩუენის ენისა ჩუენ-გან. მამულისა სიყვარული, ესე ბუნებითი ნიჭი ყოველ კაც-შორის და ზემოხსენებულნი წინადადებანი, ვალდებულ გვყოფენ ჩუენ ყოველთა მივიღოთ გულადი მონაწილეობა ამ სასარგებლო შრომაში და ვეცადოთ განგრძნობისათვის ამ ჟურნალისა, და არ ვუგდოთ ყური რომელიმე კრიტიკოსთა, ამაოდ კალმით აღჭურვილთა, განსახილველად ჩუენის ახალ დადგენილ ჟურნალისა, რომელიც, ვიტყვი, არ უნდა იყოს ჯერედ საგნად კრიტიკისა და უმეტესად კრიტიკისა არა მართლისა“.**)

ჟურნალი მართალია, როდესაც „გულად შრომას“ იხსენიებს — „ცისკრის“ შრომა დიდი გულადობა იყო იმ ხანებში — მაგრამ მისი გულადობა ჯერ მაინც იმ ხასიათისა არ იყო,

*) „ცისკარი“ № 1, 1857 წ.

**) № 4,

რომ კრიტიკის არ შექმნიებოდა. თანდათან, როდესაც თვითონაც უფრო გაბედულად დაიწყებს ლაპარაკს, იგი შეეჩვევა კრიტიკასაც და თავისუფალ მსჯელობასაც, ხოლო ამისათვის საჭირო იყო დრო. მაგრამ „ცისკრის“ შიში კრიტიკისა იმ მხრივ არის გასამართლებელი, რომ მან დაიწყო მოქმედება ნახევრად მცონარე საზოგადოებაში, რომელსაც თითქმის უკვე დაჰკარგოდა ეროვნული თიზიონომია. აი რას ეუბნება რედაქცია ამის შესახებ თავის მკითხველებს:

„ზოგნი ერთნი ითხოვენ რედაქციისაგან იმ გვარს რასმეს, რომელიც ჯერ არ მოეთხოვება. რისთვის? მე ვიცი მკითხავთ, საყვარელნო მკითხველნო, რომელთათვისაც ყოველთვის მზათა ჯარ რაც რამ შეეხებ ჩუჰნს ენას. ჩემი გულწრფელობითი ეს თქმა იქნება მიაწეროთ თავის მოყვარეობას? არა თავის მოყვარეობა ჩემი მდგომარეობს მასში, რომ მამული ჩემი, ჩემი ენა, რომლისათვისაც სისხლი უღვრიათ ჩუჰნთა განსვენებულთა წინაპართა, იყოს იმ მდგომარეობაში, როგორც შეშვენის ახლანდელს განათლებულს და ამასთან მშვიდობიან დროსა, რომელიც მოქვეცემია წყალობად ჩუჰნის დიდის რუსეთის იმპერატორისაგან, მაგრამ როგორც ვხედავთ... მგონია ამაზედ ყოველნი თანახმანი გახდეთ, რომ ყოველის ხალხის მამულის აყვავებაში ყოფა და ენის სიმდიდრის საფუძველი იყოს ჟურნალი. მაშასადამე, ვინც არის წინააღმდეგი ამა უკანასკნელისა, ესე იგი ჟურნალისა, ის არის მტერი მამულისა და თავის ენისა; რომელიც კაცი მტრობს თავის ენას, ის სრულებით... სჯობია სწორეთ ვადვიაროთ, ის როგორც იტყვიან უგრძობელია და არ არის ღირსი ქართველად წოდებისა. ზოგნი ერთნი არიან წინააღმდეგნი ჩუჰნის ჟურნალისა, ეს კი არ იციან აქამომდენ, ამ მტრობას მე მომაწერენ, თავიანთს თავსა, თუ საზოგადოებასა? თუ მე მომაწერენ, ძალიანსა ცდებიან ის უფალნი, ამისათვის რომ, როგორცა სწერენ ერთ რუსულს გაზეთში, ჟურნალი არის ხმა საზოგადოებისა, თვით ის მტერიც ბოროტი კაცი მგონია ეკუთვნოდეს ამ საზოგადოებასა, მაშასადამე ის პატიოსანი კაცი მტრობს არა მე, არამედ თავის თავს. რომელი ქართველი იტყვის ამას: „ჯერაც არ მოგიყენებიათ კარზე ეგ თქვენი რაღაც ჩიხიბიხოვო“. მერე რომელი ქართველი? ის ქართველი, რომელიც თითქმის წარმომადგენელია კერძობითის საზოგადოებისა, კარგს ხარისხზედაც იმყოფება

და დიდი ხმაც აქვს. ის რომ ამას ამბობს, იმის მიხედვით სხვანი რას მოგახსენებენ? *)

ციხე შიგნიდან ტყდებაო. ქართულ კულტურას მის აღორძინების ხანაშივე გაუჩნდნენ შინაური მტრები. ფრიად საყურადღებოა დასაწყისი ამ ბრძოლისა. ეს იყო პირდაპირი მოვალეობა ახალ ჟურნალისა და მან არ აიღო ხელი ამ მოვალეობაზე და იკისრა კიდევაც პასუხისმგებლობა, მაგრამ როგორც ქვემოთ დაფინახავთ, ივანე კერესელიძეს აკლდა საჭირო გამბედაობა. სანამ საკითხი ენის გარშემო ტრიალებს, იგი მხნედ არის, ხოლო წარმოსდგა თუ არა ჟურნალის წინაშე სურათი ჩვენი ცხოვრების სრულის უკუღმართობისა, აქ მისი გაბედულება სცხრება. „ციცკარს“ დიდი სამსახური გაუწია მისმა თანამშრომელმა მოლაყბემ. მოლაყბე იყო ფსევდონიმი თ-დ მიხეილ თუმანიშვილისა, *) რომელმაც მხურვალე მონაწილეობა მიიღო ჟურნალში, გამოაცოცხლა იგი და თავის „სალაყბოს ფურცელში“ (შინაური მიმოხილვის დაგვარ განყოფილებაში) მოურიდებლად ჰკიცხავდა საზოგადოებას, რომელიც გაკვირვებული ახლად მოვლენილ მართლმსაჯულის „კადნიერებით“ პირველ ხანში გარინდებული ყურს უგდებს და უთმენს, ხოლო შემდეგში კი აუჯანყდა და სდევნის ამ მოუსვენარ მოლაყბეს.

„საყვარელო წამკითხველო! გთხოვთ მიცნობდე, მე გახლავარ მოლაყბე, ასე დაიწყო თავისი „სალაყბოს ფურცელი“ ჩვენმა ფელეტონისტმა, რა ვქნა, დიად დიდი სათაკილო სახელია, მაგრამ რა გაეწყობა. ის საზოგადოება, რომელსაც მე ვეკუთნი და რომელშიაცა ვიმყოფები, მოლაყბეს მეძახის... ეს ქვეყანა ასეთია, მართალი რომ არ გადის, ჩვენს წყეულს საზოგადოებაში... ახლა ხან ეშმაკად და ქაჯად ერთი სიტყვა წამომცდა: მართლად თუ ტყვილად, ეგ თქვენ იცით, როგორც გინდათ იფოქრეთ, მეკი მართლად მიმაჩნდა და იმ ერთის სიტყვისათვის, ცოტა გაწყდა წმინდის სტეფანესავით. ქვით არ ჩამქოლეს! განა ტყვილია, რომ ქართველების უბედურებით მდგომარეობაში ყოფნის მიზეზნი ისევ თვითონ ქართველები არიან? არა,

*) № 6.

**) ქალბ. ანასტასია წერეთლის და გიორგი თუმანიშვილის მამაა.

ღვთის გულისათვის მიპასუხეთ, ტყვილია? ამ თქმისათვის ჩასაქოლი ვარ? ამ ოქმისათვის და ამაზედ ხანგრძლივ და გრძნობით საუბრისთვის, მოლაყბე ვარ? მაგრამ ვის ვკითხავ!“ *)

როგორც ხედავთ სრულიად ახალი წერის მანერა, ცოცხალი და მარტივი საუბარი გაჩნდა ჩვენს ჟურნალში. მოლაყბემ გაბედული ნაბიჯი გადასდგა, გასაგების ენით საზოგადოების ჭირ-ვარამზე დაიწყო ლაპარაკი, ეხლა ჩვენ ყოველივე ეს არაფრად მიგვაჩნია, მაგრამ იმ ხანში ეს იყო ნამდვილი პუბლიცისტური შემოქმედება, რომელიც სწყვეტს კავშირს არა მარტო ენის გადაბირებულ ფორმებთან, არამედ თვით მოწიწების და რევერანსების ჩვეულებასთან. მოლაყბე საზოგადოებას არ ერიდება. იგი მხოლოდ მთავრობას ეპყრობა პატივისცემით. ამ მხრივ მოლაყბე ვორონცოვის ეპოქის ნამდვილი შვილია. მაგრამ ვალაპარაკოთ თვით ჩვენი ავტორი:

„... მტერი ვერა ჰბედავს ჩუენს შევიწროვებასა, ვინანიდან გვიცვამს უძლიერესი ორთავიანი ბედნიერი არწივი ჩრდილოეთისა; სწავლა ჰყვავის უსიტკბოესის ნაყოფითა, გარნათანდათან მიეცემის სისუსტესა, ჩუენის დაუდევნელობით ჩუენი ენა, რომლისთვისაც კდოლობს უმაღლესი ჩუენი მთავრობა, გვაძლევს ყოველსავე შემწეობასა და არარას ზოგავს ჩუენთვის, ჩუენის კეთილ-მდგომარეობისათვის. ამისთანას მყუდრო მდგომარეობაში, კაცს არ შეეძლოს თავისი სამშობლო ენის მოხმარება! უბედურება არ არის? მე უბედურება მგონია ესა და არა თუ უბედურება, უბედურებაზე უბედურებაა!! მაგრამ რა, ვის ველაპარაკები უბედურებაზედ, განა იმდენი მხურვალეა გვაქვს გულში, რომ ვიგრძნოთ უბედურება“?..**)

მართლაც, საგულისხმო მდგომარეობაა. მთავრობა ხელს უწყობს ქართულ ჟურნალის არსებობას. საზოგადოება კი გულგრილად ეპყრობა ამ გარემოებას.

„ჩუენს ცისკარს, ამბობს მოლაყბე, უმეტეს ნაწილად კითხულობენ ბუზები, რა რომ თავისუფლად განისვენებენ ფანჯარებში. მოსამსახურეების ოთახში. იმისი ადგილი იქ არის, კაბინეტში შეტანა როგორ იქნება—ქართულს ენაზედ არის დაბეჭდილი. სხუათა ენაზედ რომ იყო, აი ის სხვა არის. ჩუენ ენას ახლა არავინა ხმარობს, წამხდარი ენა არის, გასწო-

*) № 11. 1857 წ. **) № 12. 1857 წ.

რება რათ უნდა. სახლის პატრონმა, თავს რომ ჰქერი ექცეოდეს, როდი უნდა გამოიცივლოს და გაიხლოს“. *)

მოლაყბეს ყოველივე ეს დიდ უბედურებად მიაჩნდა, განსაკუთრებით იმიტომ, ფართო საზოგადოებაში არც იყო შეგნება ამ უბედურებისა. განა იმდენი მხურვალეობა გვაქვს გულში, რომ ვიგრძნოთ უბედურებამო. ეს უკვე ღრმა ჩანედვანა ჩვენს გულში. ერს, თვით მოქმედებას მოკლებულს, დენაციონალიზაციის ბრწყალებში ჩავარდნილს, „გულს მხურვალეობა“ აკლდება და ამიტომ იგი თავის უკუღმართობასაც კი ველარ გრძნობს. რამდენად მოსწრებული სიტყვაა თვით დღევანდელ ქართველთა ფსიხიკის დამახასიათებელი!

მოლაყბეს ჩვენ კიდევ დაუბრუნდებით, ეხლა კი უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი საყურადღებო მოვლენა, რომელმაც სრულიად ბუნებრივად იჩინა თავი ქართველ მწიგნობართა წრეებში. რაკი ჟურნალი დაარსდა, სხვა და სხვა საგანზე წერა დაიწყეს, ზოგმა გასაგების ენით, ზოგმა ბუნდოვანად და თავისთავად აღიძრა საკითხი ქართულ მართლ წერის შესახებ. ეს საგანი მით არის ყურადღების ღირსი, რომ დღემდე გადაწყვეტილი დარჩა ჩვენს მწერლობაში. ხომ დღესაც არ ვიცით, ვწეროთ თბილისი, თფლისი თუ ტფილისი? ყური დაუგდოთ „ცისკრის“ მწერლებს. ალ. სავანელი ამბობს:

„აქამომდენ ზოგნი ჰსწერენ: ტფილისი, ზოგნი თფილისი, რომელი ტყუის და რომელი მართალია? ნამდვილი წოდება ჩჟუცნის ქალაქისა ვგონებ უნდა იყოს **თბილისი** და არა **ტფილისი**, თბილისის ქალაქი და არ ტფილისის ქალაქი, ვინაითგან წოდება ესე მიუღია მას, როგორათაც მოგვითხრობენ მწერალნი, **თბილის წყლიდამ** **) (და არა ტფილის წყლიდამ), აბანოებიდამ, რომელნიც მრავალნი არიან აქ...“ მოჰყავს რა ავტორს კიდევ რამდენიმე ამ ხასიათის მოსაზრება, იგი დასძენს: „დასასრულ უმორჩილესად გთხოვთ დამირღვიოთ ეს ჩემი ჰაზრი, უკეთუ ვარ შემცდარი. მე არ მეწყინება მსგავსად რომელიმე მწერალთა, რომელთათვის კრიტიკა არის სასიკვდილო ნივთი. ამ შემთხვევაში სრულებით განვყოფ აზრსა უკარამზინისა, რომელსაც უთქვამს; „Никто не предприметъ

*) იქვე.

**) კურსივი ყველგან ავტორისაა.

законовъ публикъ, она властна судить и книги и сочинителей“.*)

ეგვეც ვაჩვენებთ. კრიტიკისა აღარ ეშინიათ, აღარ ეწყინებათ, რომ აზრი დაუბრუნდეთ. და აგერ პასუხიც მზად არის. ვინმე ნოტა-ბენე სწერს:

„თქვენ ბძანეთ, რომ „აქამდინ არავინ არ მიიღო შრომა ვანმარტებისათვის ჩვენი ქალაქის სახელისა და მართლ-მწერლობისათვის მასისაო“. ამაზედ მოგახსენებთ: იმიტომ არავის არ მიუღია ეს ამაო შრომა, რომ დიდი ხანია გადაუწყვეტიათ და დაუწყებიათ ჩვენზედ ჰკვიან კაცთა, რომ ჩვენნი ქალაქი ნასდვილ ტფილისად უნდა იწერებოდეს... თბილი არის სიტყვა გარყვნილი საზოგადო სახალხო ხმარებაში. ესევე ლექსი საღმრთო წერილში, ესე იგი ძველის ქართულის ენით გამოითქმის: ტფილი. თუ არა გჯერათ, აიღეთ სახარება, ეპოვნეთ იოანესაგან თავი 18 მუხლი 18 და წაიკითხეთ: „ნაკურცხალი აღეგზნა, რამე თუ ყინული იყო და ტფებოდეს, ჰსდგამათ თანა პეტრესა და ტფებოდა“. მერე საქმე მოციქულთაში ნახეთ თავი 28 მუხლი 3: „ვითარ შეჰკრებდა პავლე ქარქვეტსა და დაასხმიდა ცეცხლსა მას ზედა“ იქედნე სიტყოჯსა მისგან გამოხდა“. და სხვ... დასასრულ ბოდიშები: „იმედი გვაქუს, რომ ავტორი საკიცხავად არ მიიღებს ჩვენს მცირე პასუხსა, რომლითაც ვასრულებთ მისსავე საკუთარსა უუმოძრჩილესს თხოვნასა. ხოლო ჩვენს მხრით ცისკარსა უმდაბლესად ვპთხოვთ, პირველ შემთხვევაში ამ მცირედსა ზედა სარწმუნო იქმნას და შემდგვისთვის ვეცდებით, შეძლებისამებრო...“**)

სალიტერატურო წრეებში თავაზიანობაა გამეფებული, ლჟენტლმენური სიტყვა-პასუხი. ხოლო გულუბრყვილობის დალი აკრავს ამ ბოდიშებს. მაგრამ შიგ რომ ჩაუკვირდეთ, მნახავთ, რომ ამ „ბოდიშების“ წყალობით ფებს იდგამდა თავისუფალი მსჯელობა. კრიტიკის შეწყნარება საზოგადოებრივ აზროვნებას მოკლებულ წრეში ადვილი საქმე არ არის. „თავაზიანობის“ და კეთილშობილ „მიხვრა-მოხვრის სახით იგი ნელ-ნელა სადგურს იკეთება სალიტერატურო ჟურნალში.

*) № 2 1858 წ.

**) № 3. 1858 წ

მაგრამ ხანგრძლივი რა არის ამ ქვეყნად, რომ ამ გვარი ჩვეულება სამუდამოდ დამყარებულიყო ლიტერატურაში. მოლასებე თავის მკაცრი გაკიცხვით სხვა გვარ მსჯელობასაც აჩვევდა საზოგადოებას და მისი დამსახურება ამ მხრივ დაუფასებელია. თავაზიანობა კარგი რამაა მწერლობაში, მაგრამ იმ პირობითკი, რომ აზრი და მსჯელობა არ იყოს შებოჭილი. მოლასების პირდაპირობა პატრიარქალურ მოწიწებას არ ეგუებოდა და მისი თანაგრძნობა ხალხისადმი, თავად-აზნაურთა წრეების იქით მყოფ ხალხისადმი თანდათან „საწყენ“ ატმოსფერას ჰქმნიდა „ცისკრის“ მკითხველთა შორის, რომელნიც უმთავრესად „კეთილშობილთა“ წევრებისაგან შესდგებოდნენ. ყოველივე ეს თანდათან გამოაშკარავდება ჩვენთვის, ახლა კი მივუბრუნდეთ ჩვენს მოლასებს. ძალიან შეაწუხეს ფიქრებმა საწყალი მწერალი, ერთ დღეს თავის მოკვლაც კი განიზრახა.

..რა მექნა? — ამბობს იგი. მტკვარზედ წავსულიყავი, შორს იყო მტკვარი, დამბაჩა მეშოვნა, ვინ მომცემდა, თოფი ვაჲ თუ გამსქდარიყო და ნახევარ მკვდარი შევქმნილიყავი, ამაზედ მეტიც აღარ გინდოდა! ისევ, მეტი გზა არ იყო, მტკვრისაკენ გავმგზავრდი, სწორეთ იმ აზრით, რომ გადავარდნილიყავი, მოთმინებისაგან გამოსული! მოთმინებიდგან გამოსული როგორ არ ვიყო, რომ გულგრილად უყურებთ ქართველნი ჩვენს ნათქვამს, მაშასადამე ერთი ოდენ მტკვრისაგან მქონდა იმედი ამ საშინელის მდგომარეობიდან განთავისუფლებისა. მაგრამ ოხ!.. ოხ განგება! კურთხეულ არს სახელი შენი! თურმე მტკვრისაკენ კი არ წავსულვარ, გზაზედაც ფიქრს გავუტაცნივარ! ვინ შემხვდა გზაზედ არც კი მახსოვს; რომლის დუქნისკენ გავიარე, არც ის — ერთის სიტყვით სრულებით არა გამიგიარა ამ სიარულში. ბოლოს... ოხ! რას ვხედავ!.. რა ჩემის გულის სასიამოვნოს საქმეს შევეფეთე! ვნახე უცებ, ზის ერთის დუქნის ძარზედ ხაბაზი, უბრალო ხაბაზი, უძევს მუხლზედ ცისკარი მეთერთმეტე ნომერი, კითხულობს სალაყბოს ფურცელს მაღალის ხმით, თანახმა უხდება ყველაში მოლასებს და წინააღმდეგ სიტყვებით ლაპარაკობს ქართველებზე, თან იმას იძახის: „ახ ნეტავ შეძლება მქონდეს, ვიყიდო ამისთანა წიგნებიო“. ეს არაფერი, შემოეხვივნენ გარშემო დუქნის მეზობელნი და უნდა ნახოთ რა სასოებით უგდებენ ყურსა: რიგი სჯის; რიგი თავის აზრს ამბობს, რიგი ყვირის და იმეორებს წაკით-

ხულოს! რამწამს ეს ვნახე, წაცდენით მომივიდა, თუ მეტის სიხარულით, ისე დავიყვირე, რომ გამვლელ-გამომვლენი შედგნენ „მადლობა შენთვის ღმერთო, თავი არ დამირჩვია მეთქი“. მართლაც რომ მადლობა ღმერთსა ახლა კი იმედი მაქვს, რომ თავის დროზედ ჩუქნი ლიტერატურაც შეიქნება ღირსი ყურადღებისა!.. აღარ დავირჩობ თავსა, მინდა სიცოცხლე, დიდის ხნით სიცოცხლე, მხოლოდ იმისთვის, რომ ვნახო ქართველნი, იმ გონების მექონენი, რომელთაც ესმოდეთ ღირსება თავიანთი მამულისა, ესმოდეთ ყოველივე კეთილი განზრახვა ჩუქნის დიდის ხელმწიფისა; გარდუხდიდეთ მადლობასა ყოველი კეთილზედ, რომლებითაც დავალებულნი ვართ ჩუქნ ქართველნი. არასა დავზოგვიდეთ კეთილზედ კეთილს საზოგადო მამისათვის, არც დავიშურებდეთ არცა გონებასა, არც მუშაკობასა და თუ იქამდინ მიდგა საქმე—ნურცა თუ სისხლსა. სიკეთეს გარდახდა უნდა. თუ გვესმის რამე, გარდაუხდით, შესმენაც წარმოსდგება გონების გახსნისაგან, ხოლო გონების გახსნა ლიტერატურისაგანო“.*)

საგულისხმო, წმინდა ქართველურ შეზავებას ერთმანეთში ეროვნულის გრძნობის, დემოკრატიულ მისწრაფებისა და პატრიარქალურ-მონარქიულ პირინციპების აღიარებისას აქ ჰპოვებთ. არა ერთხელ აღგვინიშნავს სხვა წერილებში, რომ სწორეთ ამ ელემენტებისაგან შესდგებოდა პოლიტიკური აზროვნება ქართველ თავად-აზნაურთა ინტელიგენციისა. დააკვირდით, რა ბუნებრივობის დალი აკრავს მოლაყბის პოლიტიკურ ფილოსოფიას—ვორონცოვის ხანაში იგი თითქოს სინამდვილის გამოსახულება იყო. და რა ყალბი ელფერი მიეცა მას შემდეგში!.. მაგრამ დღეს ჩვენ გვაინტერესებს ისტორია და არა დაფასება, ამიტომ გავყვეთ ისევ ფაქტებს. საქმე ის არის, ამა თუ იმ სახით საზოგადოებრივ ჟურნალში გაიხსენეს ხალხი, გაიხსენეს სიყვარულით. და ეს ხალხი იმ დროს ბატონ-ყმობის უღელში იყო ჩაბმული. ხალხში წიგნების გავრცელება სასიამოვნო საქმე ყოფილა, მაგრამ ეს ხალხი რომ დამონებული და შებოჭილია? უნდა გვახსოვდეს, რომ იმ ხანში რუსეთის მწერლობაში ცხარე ლაპარაკი იყო ამ საგანზე. რუს გლეხთა შორის მოძრაობაც გაჩნდა. გლეხთა განთავისუფლების საკითხი

*) № 3. 1858 წ.

თავად-აზნაურულ კომიტეტში ირკვევოდა. მოძრაობის ზეგავლენით იმპერატორმა ალექსანდრე II უკვე წარმოსთქვა თავისი სიტყვა მოსკოვის თავად-აზნაურთა წინაშე. და ნუ თუ ყოველივე ეს საქართველომდე არ აღწევდა? და თუ აღწევდა, უნდა ვიცოდეთ, როგორ ისახებოდა ეს ძლიერი საზოგადოებრივი მოძრაობა ჩვენს პატარა „ცისკარში“.

3.

მოლაყბის ლაყბობა, თანდათან, სატირად ხდება. ყველაფერს დასცინის, გარდა ერთად-ერთ სათაყვანებელ საგნისა — უმაღლესი მთავრობისა. მას უკმევს გუნდრუკს, დანარჩენს კი არაფერს ერიდება. მისი, ასე ესთქვათ, მონარქიული ხალხობა გულუბრყვილოა, მაგრამ გულწრფელი. ხოლო მისი დევნა საზოგადოებრივ ბოროტებისა, გაკიცხვა დიდკაცთა უგვანობისა, მისი მხურვალე ეროვნული გრძნობა და მუდმივი ჩიჩინი იმის გამო, რომ ჩვენს საზოგადოებას დიდი განსაცდელი შოგლის ეროვნულ ფიზიონომიის დაკარგვისა გამო — ყოველივე ეს სერიოზული მოტივებია „სალაყბოს ფურცლის“ პუბლიცისტიკისა. და ამ სერიოზულ მოტივებს უნდა მიუმატოთ ისიც, რომ ბუნებრივად, საზოგადოებრივ ბოროტების გაკიცხვის დროს იგი ბატონ-ყმობის საკითხსაც მიაღვა. მაგრამ ნუ ავჩქარდებით და ისევ მოლაყბე ვალაპარაკოთ და მას ვაძებნინოთ საზოგადოებრივ აზროვნების განვითარების გზა.

„წარსულს კვირეს, — ამბობს ჩვენი ავტორი, — მთელი ტფილისი მოვიარე... და ერთი ნამდვილი ქართველი ვერ ვიპოვნე. ეს, როგორც სჩანს, ეზოპსავით მომივიდა, როდესაც რომ ის, წარჩინებული ზღაპართ მწერალი, ხედავდა რა ოთხკუთხევი თავის ქვეყანაში ბოროტებასა, იტვირთა ხელში ანთებული ფარანი და შუადღისას ბაზარ-ბაზარ, ქუჩა-ქუჩა სიარულით კაცს დაეძებდა. რა დაბრუნდა შინ, დაახეთქა ფარანი და დაიყვირა: „აჲ ქვეყნის უბედურება! მთელი დღე ვიარე ქალაქში, ყურადღებით კაცს დავეძებდი და ვერცა ერთი ნამდვილი კაცი ვერა ვპოვეო“. იყო ორშაბათი, საათის მეცხრე, თუ მეათე, როდესაც წარმომიდგა ეს ჰაზრი. ეზოპს კაცი უძებნია და მოდი მე ქართველს დაუწყებ ძებნას მეთქი. ავდექი წყნარად, ქართველურად, ზღაზვნით, ზმორებით ფეხზე და გავწიე კუკიის ხი-

დისკენ, საიდანაც მინდოდა მოგზაურობის დაწყობა: ყაბახზე ვიფიქრე, მოდი ერთი შევალ წარუდგები ქართველთა ფენომენს მეთქი“. მოლაყბეს უნდოდა ერთ დიდ თავადიშვილის ნახვა, რომელსაც „ფენომენს“ ეძახის, მაგრამ ფენომენს თურმე სძინებია და ცდა მოუხდა. მოლაყბის ყურადღებას აქცევს ფრაქში გამოწყობილი მოსამსახურე, რომელიც თუმცა ქართველია, ქართულს არა კადრულობდა. მაგრამ აი „გამოვიდა ოთახიდან ხმა „ეი!“ მე ფიცხლავ მივხვდი, — განაგრძობს ჩვენი მწერალი, — უთუოდ ბატონმა გაიღვიძა მეთქი. მე გარწმუნებთ, რომ საწყალი მეფე ირაკლიც არ იქცეოდა ასე ამპარტავნებით, როგორც ეს ჩუქნი ბატონი... ბიქს დავაბარე, მოახსენე, რომ საწყალი თქუჭნი ლაზღანდარა გახლავსთ სალაყბოდან ეს-ეს არის მოსულა მეთქი და ლაყბობა მოსდომნია კეთილს საქმეზედან მეთქი; პატარა ხანს უკან ბიჭი გამოვიდა და მითხრა: ბატონმა ბძანა, ეხლა არა მცალიან იმ კეთილის საქმისათვის, რისათვისაც მოსულაო. ის სალაყბო მეიდან იდიდი ხანია მოიშალა, იქაურნი მოქმედნი პირნი ჯამბაზებათაც აღარ ვარგიან და იმათი ტაკი მასხარა რა იქნებაო. მე აქ მივხვდი, რომ თულაყბობის სახელის წოდებამ ტაკი მასხარაც გამხადა, ვიფიქრე, ისევე ჩამოვეცალა წავიდე ჩემს გზაზე თორემ, თუ აუხირდი, უთუოდ ძალად გამაგდებენ მეთქი. ავდექი და ბუტბუტით გამოველი, კარი ფიცხლავე მომაკეთეს, ისე მომაკეთეს; რომ ჩემმა ზურგმა როგორღაც ტკივილი იგრძნო!.. აჰ საფუძველი ქართველობისა, აჰ ნუგეში, აჰ საიდან წარმოსდგება წარმატება საწყალის ენისა, რომლისათვისაც ზრუნავს უმაღლესი მთავრობა, მწუხარებით ვფიქრობდი ამას და მოვდიოდი ყაბახზე“¹⁾...

ამ სახუმარო ნაწყვეტში ღრმა ეროვნული სევდა მოსჩანს. „ის სალაყბო მეიდან იდიდი ხანია მოიშალა, იქაურნი მოქმედნი პირნი ჯამბაზებათაც აღარ ვარგიანო“ — ამ სიტყვებში კარგად ისახებოდა ჩვენი მწერლის გულის თქმა. სალაყბო მეიდან იდიდი დროში ხომ მართლაც არსებობდა ტფილისში ანჩისხატის უბანის, არქიელის სახლის წინ რომ მოედანია, იქ, სადაც ძველ დროში ქართველ მეფეების სასახლე იყო. იგი იყო რომაელების მზგავსი ფორუმი, სადაც იკრიბებოდნენ, ახალ ამბებს უზიარებდნენ ერთმანეთს და მსჯელობდნენ სხვა-

¹⁾ XII 1858 წ.

და სხვა საგანზე. ძველად ეს სერიოზული საქმე იყო, ახლა კი ჯამბაზობად გადაიქცა. ყოველივე სახუმარო და დაცინვის ენით ნაამბობი, პოლიტიკურ პამფლეტის მსგავს რასმეს მოგაგონებდათ. მაგრამ გავყვეთ ნაწყენ მოლაყბეს:

„უცებ შევეფეთე ერთს ტიკსაფით გაბერილს სომეხს... დაფუწყე ლაპარაკი. პარუნ მინაჰჯან, ერთი ქუ მატალ მამეხმარე მეთქი!.. ის გაოცდა, რა გასჭირებია ასეთიო, პირი დაალო და მიპასუხა: ვა! ახარ ემე რა გინდა ჩემგანაო! არაფერი არ მინდა შენგან, დღეს გამოვსულვარ იმ ჰაზრით, რომ ქართველებს დავეძებ მეთქი და თუ ვიპოვნე სადმე რომელიმე ქართველი, ამაღამ ვეჩერში უნდა დავპატიჟო მეთქი. არა ქუ მაღალ, ოღონდ ქართველებში ნუ გამრევ და სხუა ემე რაც გინდა მთხოვეო. ქართველებისაგან დიდი ხანია გული დაჩაგრული მაქვსო. მე აქ ვიპოვნე კარგი შემთხვევა თხოვნისა და ვუთხარი: ეს მაინც მიყავი პარუნჯან, ჩქსნს „ცისკარზე“ ხელი მოაწერე მეთქი. აჲ, დაალო აქ მეორეთ პირი და მითხრა: ვა! ახარ შემწეობაა, ჩქსნს ემე კაზეთს შევეწიოვო... ამ სიტყვაზე ისე გამაჩუმა, რომ... სომეხები არიან, ქართველები არსად, ვიტყვადი და ამოვემარბე კლებს... პირველადვე ჩქსნს „ცისკარს“ მოვავლე თვალი. ამდროებით „ცისკარი“ შექმნილიყო თავგებისა საზრდოდ. ეს კიდევ არაფერი, ერთს ალაგას ვნახე დაეშალათ და ფანჯრებზე გაეკრათ. ამის ნახვაზე, დავდექი, უყურე და შევნიშნე, რომ ლოყები დამსველებოდა ცრემლით. არ იყო კიდევ, რომ გული როგორღაც მეწოდა. საწყალობელნი: რუსთველი, ჩახრუხაძე და სხვა. განა ამისათვის ცდილობდნენ ენის აღყვავებისათვის, რომ ამისთანა ხვედრი დასცემოდა იმათ შეილის-შვილთაგან“... (იქვე) გაჯავრებულ გულზე რუსულ გაზეთებისთვის დაუვლია ხელი ჩვენს მოლაყბეს და კითხვა დაუწყება „კავკაზის“ იმ ნომრისა (№ 58, 1853 წ.), სადაც დაბეჭდილი იყო ხელმწიფის ალექსანდრე II სიტყვა, წარმოთქმული მოსკოველ თავად-აზნაურთა დარბაზში. ეს სიტყვა ისე მოსწონებია მოლაყბეს, გადაუთარგმნია და გაუგზავნია დასაბეჭდათ „ცისკარში“. მართლაც, იგი დაბეჭდილია ჟურნალის იმავე XII ნომერში.

მოკლედ რომ გავახსენოთ მკითხველს შინაარსი მჭფის სიტყვისა, უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი უმთავრესი დებულებანი მის აზრისა. ხელმწიფე უკმაყოფილო იყო მოსკოვის თავად-

აზნაურობის საქციელით. თავად-აზნაურობა თითქმის მტრულად და გულგრილად მოეკიდა გლეხთა განთავისუფლების საკითხს. იმპერატორი აფრთხილებდა თავად-აზნაურობას, საჭიროა გლეხთა რეფორმა მთავრობამ იკისროს, სანამ ხალხი თვითონ არ მოახდენს ამ რეფორმასო. (სჯობს ზემოდან დაიწყოთ და ნუ მოუცდით სანამ ქვემოდან გაჩნდება მოძრაობა). თავად-აზნაურობა მიჰყვარს და დავეხმარები კიდევცაო, მაგრამ საჭიროა იცოდნენ, რომ გლეხთა განთავისუფლება უნდა მოხდეს არა მარტო სახლ-კარიანად, არამედ სახნავ-სათესი მიწის მიზომვით.

„ამ სტატიის წაკითხვაზე, განაგრძობს მოლაყბე თავის საუბარს, ყოველი ჩემი გონება, სული, გული და თვითოეული ასო გარდაიქცა გრძნობად და ვიძახდი: რად არ შემიძლიან სიცოცხლე ჩემი შევწირო მას, რომელსაც ჩემის შეწირვით შეეძლოს აღსრულებაში მოყანა კეთილისა იმ განზრახვისა, რომლისათვისაც დაუცხრომელად ზრუნავს მეთქი... ქართველნო! თუ ხართ სადმე. ჯერ კი ვერ მიპოვნინხართ და თუ გიპოვნეთ, თქვენნი ძველად ხასიათი იყო, არა თუ ქონებას მეფისათვის, სიცოცხლეს შესწირავდით, არა თუ თავსა, აკვნის ყმაწვილსა გამოიყვანდით და მეფის ჰაზრს არ უარჰყოფდითო. სად არის ძველებური ესე ხასიათი. ჩუნი დიდი მეფე შესდგომია იმისთანა საზოგადოს კეთილს აზრს, რომელზედაც ჰკვირობს მთელი ევროპა. რას მოგვიკეცნია, რატო შეძლებისამებრ არ მოგვიხსენებია: „დიდო იმპერატორო! ჩუნიო მფარველო, ჩუნიო უსჯულოთ მაჰმადთან დამსხნელო! ვეიბრძანე და მზადა ვართ ერთგულნი შეილნი ივერიელნი“!.. „თუ იტყვიტ გვიყვარსო, მაშ დავამტკიცოთ და ნუ მივიყვანთ იქამდინ, რომ იმ აზრით ბრძანდებოდეს, რა აზრითაც მიუღია მოსკოვის კეთილშობილნი, ღმერთმან დაგვიფაროს!..“*)

ამ ფირმით და სახით დაიწყო ლაპარაკი მოლაყბემ ბატონ-ყმობის შესახებ. როგორც ხედავთ, მისი რადიკალიზმი მაინცა და მაინც არავისთვის საშიში არ იყო. მის თვალში თავი და თავი აღსრულება იყო. ხელმწიფის სურვილისა რაკი ხელმწიფეს სწადდა ყმების განთავისუფლება და რაკი იგივე ხელმწიფე ქართველთა მფარველი იყო, მაშასადამე ქართველ

*) № 0139.

თ.-აზნაურობის მოვალეობა იყო ხელმწიფისთვის მხარის და-
ქერა. „მეფობის“ იდეალიზაცია საშუალებას არ აძლევდა მო-
ლაყბეს საგანი სხვა საზომით განეზომა. ისტორიისთვის დღეს
უტყუარი ფაქტია ის, რომ მთავრობამ იკისრა ინიციატივა ამ
საქმეში რევოლუციის მიშით. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა,
არც არსებობდა ჩვენი მწერლისთვის—ამგვარი შეხედულება
არ ეგუებოდა იმ ხალხოსნურ-მონარქიულ პრინციპებს, რომ-
მელსაც აღიარებდა და იზიარებდა მოლაყბე. მაგრამ, მიუხე-
დავად ყველა ამისა, „ცისკრის“ ფურცლებზე მოლაყბემ პირ-
ველმა აღძრა ბატონ-ყმობის საკითხი. და საყურადღებო ის
არის, რომ ამ თავის გაბედვისათვის დასჯილიც იყო იმ დროინ-
დელ საზოგადოების მიერ. მისი წერილი დაიბეჭდა დეკემბრის
ნომერში 1858 წელს. ხოლო 1859 წელს იანვრის წიგნიდან
ვიგებთ, რომ „ცისკრის“ თანამშრომელთა რიცხვიდან ჩვენი
პუბლიცისტი გაძევებული იქმნა. ივ. კერესელიძემ ამის გამო
სარედაქციო წერილიც დასტამბა, რომელშიაც, სხვათა შო-
რის, ამბობდა:

„მოვეყვით სალაყბოს ფურცლის გამოცემასა იმ აზრით,
რომ ვგონებდით საზოგადოება აღტაცებით მიიღებდა ამ საგრ-
ძნობელ სტატიას. მაგრამ, რას იტყვით, თითქმის ოთხკუთხივ
აღვიდგნენ! რა ვპოვეთ იმ სტატიაში წივაალმდევნი? გარწმუ-
ნებთ, რომ რასაცა სწერდა უ. მოლაყბე, ყოველივე იყო გა-
მოსული კეთილის გულითგან, გულმტკივნეულობით. რა გაეწ-
ყობა ეს ჩვენი ჟურნალი არის საზოგადო, მაშასადამე არის
ხმა საზოგადოებისა. ჩვენი ჟურნალი გამოდის კმაყოფილებისა-
თვის და სიამოვნებისათვის საზოგადოებისა, მაშასადამე უკეთუ
მცირედი რამ ვპოვეთ საწყენად მკითხველთა, მაშინვე მოვი-
ხმარებთ ყოველისვე ღონიძიებას მიზეზის მოსპობისათვის.—
ამასთანავე ვუბრუნეთ უ. მოლაყბეს ბოდიშით თავის „სალაყ-
ბოს ფურცლებს“ დღეიდან ესალმებიან ჩვენდა სამწუხაროდ
„ცისკარს“. თუმცა ის მაგდენს არ ინაღვლის! მაგრამ გონია
როგორც გვიჩურჩულა ერთმა ყურში, (ჩუპნში დარჩეს)
უთხოვნია მთავრობისთვის ნების დართვა, გაზეთის გამოცე-
მისა, რომლისათვისაც უწოდებია სახელად „სალაყბოს ფურ-
ცელი“. ბევრნი ხელის მომწირნი კი ეყოლებიან!“... *)

*) № 1 1859 წ.

ამ წერილში ივ. კერესელიძის ფიზიონომიაც კარგად მოსჩანს. აშკარაა, იგი ხელშეკრული იყო და „დიდებულთა“ გავლენას ემორჩილებოდა. „ცისკრის“ მკითხველთა შორის დიდი უმრავლესობა ქართველი თავად-აზნაურნი იყვნენ, გავლენიანი ძველი გვარების წარმომადგენელნი. ივ. კერესელიძეს რომ ეთქვა ჟურნალი თავად-აზნაურობისაა და იქ უნდა იბეჭდებოდეს ის, რაც ესამოვნება თავად-აზნაურობას, უფრო მართალი იქნებოდა. ჟურნალი კმაყოფილებისათვის და სიამოვნებისათვის გამოდისო. სჩანს ჯერ კიდევ-გარკვეული არ იყო პრესის მნიშვნელობა, ჯერ კიდევ არ ესმოდათ, რომ პრესა არის მებრძოლი იარაღი და არა დროს გამტარებელი სათამაშო და გასართობი საგანი. მაგრამ „ცისკარი“ წოდებრივ ალფრსში აღზრდილი, „დიდებულთა“ თანაგრძნობით იბრუნებდა სულსა და ამიტომ უნებლიედ კლასიური ელფერიც მიითვისა და ველარ შეიწყნარა იმგვარი მწერალიც კი, რომელსაც მხოლოდ მეტი გაბედვა ჰქონდა ვიდრე ივ. კერესელიძეს, თორემ არც ის იყო საშიში და მავნებელი ნილილისტი. საყურადღებო კიდევ ის არის, რომ თითქოს ესარჩლება კიდევცა, თან კი ეშინიან, მართლაც არ დაარსოს მეორე ჟურნალი. „ბევრნი ხელის მომწერნი კი ეყოლებიანო“, ამბობს დაცინვით „ცისკრის“ ხელმძღვანელი.

ბატონ-ყმობის შესახებ თავის დროზედ ვრცლად გვექნება საუბარი, ეხლა კი ისევ „ცისკარს“ მიუბრუნდეთ. მოლაყბის გასტუმრება რედაქციიდან არც ისეთი უმნიშვნელო საგანი იყო იმ ხანებში, რომ ცხარე ლაპარაკი და მითქმა-მოთქმა არ გამოეწვია საზოგადოებაში. ამ მითქმა-მოთქმის კვალს ჟურნალშიაც ვპოვებთ. მოლაყბის უკანასკნელი წერილი, სადაც აღწერს თავის მოგზაურობას ტფილისში და მისვლას „ფენომენთან“, განსაკუთრებით არ მოეწონათ ზოგიერთ თავადიშვილთ. ამბობენ, ვითომ ალექსანდრე ორბელიანი ჰქონდა მხედველობაშიო. *) მაგრამ არა გვეგონია, რადგან ალ. ორბელიანი, თუმცა ძველი დროის კაცი იყო, ძლიერ სასიამოვნო და სიმპატიურ ადამიანად მოსჩანს იმ დროინდელ წყაროებიდან. ალ. ორბელიანი, ერთი თანამშრომელთაგანი იყო ჟურნალისა, მხურვალედ უყვარდა ლიტერატურა და თვით მანვე დაჰგმო

*) ალექსანდრე ორბელიანი ვახტანგ ორბელიანის ძმა.

საზოგადოება მოლაყბის დევნისთვის. თავის წერილში, სადაც სალაყბოს ფურცელს ეხება, იგი ამბობს:

„რაღა ვჯავრობთ, როდესაც ჩუენს ნაკლულევენებას გვეტყვიან რასმე? იქნება არ ვიცოდეთ, რომ ყოველი ადამიანი თავის თავზე დაბრმავებულია ყოველთვის და თავის ნაკლულე-ბას ვერას ხედავს? ეს თქმა დიდხანია დამტკიცებულია საქმით, რომ რაც უნდა შეცდომილებაში იყოს ადამიანი, ვერ დაინახავს თავის თავს არას დროს... თუ გნებავთ პირველათ ჩემგნით დაიწყეთ: მე დამგმეთ, მე გამლანძღეთ და რაც უარესია დაწერეთ ჩემზე, დიდად მიაძება, ვინ იცის, იქნება მეც ბრმა ვიყო ჩემს თავზედა.... აბა როგორ არ ითქვას აქ? როდესაც თავადის გიორგი დავითის ძის ერისთავის გაყრილობის კამე-დია ითამაშეს, ის ზნეობითი კამედია და ჩუენი დიდი საგრძ-ნობელი, რა ყოფა იყო, ანუ რა ძახილი? სწორეთ ვიტყვით, უფროსი ერთმა ვერ იგრძნო ის კარგი ზნეობითი კამედია და სასაცილოდ მიიღეს, ვითომ: გაკინვისთვის დაუწერიაო. მე ამას რასაც ვამბობ, მართალია; საზოგადოების აზრი გამოვი-კითხე მაშინ ამაზე“ *). აქ. ალ, ორბელიანი ერთ ფრიად საყურადღებო ნაკვთს აღნიშნავს, თავად-აზნაურულ ფსიხოლო-გიის ნაკვთს. იმ ყრილობაში, რომელსაც დაესწრო ჩვენი მწერალი და სადაც ჰგმობდნენ კერესელიძეს, ერთმა გავლენიანმა კაცმა სთქვა: „არა, მაგ სალაყბოს ფურცელს კერესე-ლიძე ხომ არა სწერს—სხუაზედ თქუა—ეს და ეს თავადისშვი-ლი სწერს და არა კერესელიძეო. ამ სიტყვაზე, დასძენს ალ-ორბელიანი, ცეცხლს რომ წყალი დაასხან, ისე განელდნენ და ერთმანეთს ცქერა დაუწყეს დამშვიდებულის სახით და ბოლოს ერთმა თქუა სიამოვნებით:—ჰო, ეგ კი! იმან რო დასწეროს, შე-ეფერება და ამას იქით კიდევ მოვიწონებთ მაგ სალაყბოს ფურცელსაო. ჰა ჩემო ხელმწიფენო! ამაზედ მე აღარ ვიტყვი აქ.“ **)

აღსანიშნავი სულის განწყობილებაა. თავადს აქვს უფლე-ბა გაჰკიცხოს თავადი. „მას შეეფერება“ ამგვარი განზრახვა. ხოლო გარეშე წრის კაცს, თუნდ აზნაურ კერესელიძეს ამგვარი უფლება აღარ ენიჭება. მეცხრამეტე საუკუნეში ცოცხალია კიდევ ის, რაც აღბეჭდილია ბექა და აღბულას სამართალში,

*) № 1 1859 წ. **) იქვე.

თავადი შვილის სისხლს ერთი თასი აქვს, აზნაურის სისხლს მეორე, ხოლო გლეხის სისხლს კიდევ მესამე. ფეოდალური საქართველო ჯერ არ მომკვდარა. და საზოგადოებრივ ჟურნალს, რომელსაც ამ წრეში ელირსა სიცოცხლის ხილვა, მძიმე ტვირთად აწვებოდა საუკუნოებით შეზდილნი და გადმოცემული მაღალი წოდების გრძნობა-სურვილნი.

მაგრამ „ცისკარი“ ერთ ხაზზე მაინც ვერ დადგა. დრო ისეთი იყო, რომ მის წინააღმდეგ ვერავინ აღსდგებოდა. საიდანაც მოჰბერავდა თავისუფლების სიო და რაც უნდა ჩაეკეტა კარ-ფანჯარა ჩვენს რედაქციას, ამ სიოს ქროლვა მასაც ხვდებოდა. გაძევებულმა მოლაყბემ ფართო წრეებშიაც ჰპოვა თანაგრძნობა. ჟურნალში დაიბეჭდა წერილი „გამოსარჩლება“, რომელსაც ხელს აწერს თერთმეტი მებუკე.

„ზოგიერთნო პტივცემულნო ქართველნო, - ასე იწყება გამოსარჩლება, - გთხოვთ გვიცნობდეთ ჩვენ თერთმეტთა ბუკის მცემელთ: ჯერ მე მყვირალას, 2. გადარეულს, 3. თავხედს, 4. ყბედს, 5. აყვიას, 6. გიჟ-მაჟს, 7. ავგულს, 8. ბრაზიანს, 9. დაუფერებელს, 10. რეტიანს და 11. მოლაყბეს. აქამდისინ საჭიროდ არა ვრაცხდით, ჩვენი ვინაობა შეგეტყუთ, ახლა გვიცნობებია, რადგანაც მიზეზი რამ გამხდარა უკმაყოფილებისა“! „ვინც ილანძღებიან, განაგრძნობენ თერთმეტი მებუკე, იქნება იმათა ჰგონიათ, მხოლოდ ისინი იყენ ქართველები და სხვა არავინ არის საქართველოში?— არა ბატონებო, ნება მოგვეცით რომ პირდაპირ გითხრათ, თუ თქვენ ქართველები იყვნეთ, არამც თუ სალანძღველს იტყვით, არამედ წინამორბედნი იქნებით და დიდად შეეწევიით თქვენს ქართულს ენას. მაშ თუ არ დაგიშლიათ, ერთს რასმეს გთხოვთ, ვისაც გნებავთ, მობრძანდით თქვენი ჭირიმე, ეგ თქუცნი დიდრონი პტყელი პესები და ესე ჩვენი მცირედი მოლაყბე: მოგცემთ ხელში და ღმერთი გადღეგრძელებსთ, ბევრი ეცით, ასე ჩათათხეთ, რომ ფარდაგით წაიღონ. მაგრამ ამას კი ვიტყვი, ამ მოლაყბეს რომ მოჰკლავთ, მასუკან გადარეული დასწერს უფრო უარესად და გარკვევით, ამასაც რომ მოჰკლავთ მერე თავხედი და ბოლომდისინ ასე ვივლით, მანამდისინ სულ ერთიანად არ გავწყვეტთ“ *).

*) № 2. 1859 წ.

მაშ საქართველო თავად-აზნაურობა არ ყოფილა. აქ თითქოს ამ მეორე საქართველოს ჰსურს თავის ამოყოფვა. აქ თითქოს ორ ბანაკთა შეტაკების გეგმაა დახაზული. და ეს უფრო ნათლად სჩანს შემდეგ სიტყვებში:

„მოდით ერთს რჩევას მოგცემთ იმ ზოგიერთებს. ეს ჩვენი ცისკარი ხომ ვითომც „ცისკარია“ თქვენის მოწყალებით, ახლა თქვენ თორმეტი მზე გამოეცით, მეორე ქართული ჟურნალი და ეს ორნი მხარნი შევიჭიდნეთ. თქვენ თორმეტის მზის დასნი და ჩვენ მცირედი ცისკრისა. ხედავთ? ცხადია, რომ მზის დასნი ბევრით ძლიერნი იქნებით ცისკრის დასზე. მაგრამ არ დაგერიდებით: ვწეროთ და ვბეჭდოთ ერთმანეთზედ: ღმერთი და ბედი, ვინ უფრო გავიმარჯვებთ“*)

საიდანღაც მოჰქრის თავისუფლების სილა! ასე უცნაურად ალაპარაკდნენ და ივ. კერესელიძეც აღარას ამბობს საზოგადოების კმაყოფილების და სიამოვნების შესახებ. ეს უკვე მომავალ საზოგადოებრივ ჯგუფთა ბრძოლის წინაგრძობაა, ეს უკვე დასაწყისია განთიადისა. მაგრამ აასრულებს კი თავის მოვალეობას ჩვენი „ცისკარი“? ყოველივე ამას ქვემოთ გავიგებთ: ახლა კი ისევ კვალ და კვალ გავყვით ჩვენ ჟურნალს და ვეცადოთ არ გამოგვეპაროს იმისთანა რამ, რასაც ჰქონდა მნიშვნელობა ქართველთა გათვითცნობიერების საქმისათვის.

4.

საზოგადოებრივი ჟურნალი ან უნდა მოკვდეს, ან უნდა ჰქონდეს რაიმე კავშირი საზოგადოების მოთხოვნილებასთან. „ცისკარმა“ ვერ გაჰბედა და ვერ დაიჭირა ხელში პროგრესული დროშა. იგი მებრძოლი არ იყო. „მებუკეები“ და „მოლაყბეები“ არღვევდნენ მის მყუდროებას. მაგრამ ესენი მიუხედავად ათასგვარ პროტესტისა, დროებით მაინც ჩამოშორდნენ ჟურნალს. საზოგადოებაში, მერე იმისთანაში, როგორიც იყო იმ დროინდელი საქართველო, ყოველთვის იბადება მთელი სერია იმგვარ საკითხებისა, რომელთა გარკვევის დროს უსათუოდ შეილახება ვისიმე თავმოყვარეობა და უსათუოდ რომელიმე საზოგადოებრივი ჯგუფი ნაწყენი და დამღურებული დარჩებოდა.

*) იქვე.

დროებით დავანებოთ თავი „პროტესტანტებს“ და განვაგრძოთ „ცისკრის“ განხილვა. ჩვენ უკვე გვქონდა აღნიშნული წინა წერილში ის გარემოება, რომ „ცისკარში“ აღიძრა საკითხი ქართულ ენის შესახებ. ახლა ეს საკითხი ხელმეორედ გამოცოცხლდა და მის გარშემო ატეხილი კამათი არ არის მოკლებული ინტერესს. „ცისკარში“ დაიწყეს კრიტიკული წერილების წერა. თუმცა ცოტად თუ ბევრად უკვე მიჩვეული იყო საზოგადოება მსჯელობას, მაგრამ ეს რაღაც „კრიტიკა“ მაინც აშინებდა ზოგიერთებს. კნ. ბარბარე ჯორჯაძეს, მაგალითად, ამშვიდებდა ივ. კერესელიძე: „ნუ ერიდებით გარკვევას, რომელიც შემოვიტანეთ ჩუპნს ჟურნალში (კრიტიკას), — ყვედრებას, როგორც უწოდებთ თქვენ. ჭეშმარიტი ნიჭი თავის გზაზედ მივალს. ნათქვამია ქართულად: სამთელ-საკმელი თავის გზას არ დაჰკარგავსო. მოგეხსენებათ, რომ გარკვევა (კრიტიკა) არის პატივი ლიტერატურის ხელონისათვისო“*).

როგორ უნდა სწეროთ; რა წესს მისდევდნენ ქართველი მწერლები? ახლად ფეხზედ ადგმულ პრესისათვის ეს იყო დიდი საკითხი. ლავრენტი არდაზიანის აზრით „ქართული პოეზია უფრო განვითარებულია, მანამ პროზა. ლექსებს სწერენ მსუბუქად, მარტივად, ცხოველად; ყოველი სიტყვა ხტის, თამაშობს. პროზალა ჩუპნი არის მძიმე მიუდრეკელი, ძნელი, უძლიური, სიცოცხლე მოღებული, ცივი, მაშინ როდესაც ქართული ენა მერხვევი და საამოაო“**). არდაზიანის აზრით ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ჩვენში ვითამ ორგვარი ფორმა იყო წერისა, საღმთო წერილის და საერო (სახალხო). პირველი მძიმეა, მეორე მსუბუქი. მოლექსენი უფრო მეორე ენის გავლენით არიან აღზრდილნი. და ამიტომაც პოეზიის ენა სხართული და მსუბუქია, პროზის ენა კი, რომელსაც უფრო მეტი კავშირი აქვს საღმთო წერილის ენასთან, მძიმე და მოუხეშავიაო. „ეხლანდელი ყმაწვილი კაცები ორ წყალ შუა არიან, ამბობს იგი, იმათ არ იციან, რომლის ენით სწერონ: საღმთო წიგნურის ფორმით, თუ შეჰქმნან პროზა საერო ენაზე. ჰგრძობენ საღმთო წიგნურის ენის სიმძიმესა და ურგებობას და ამასთანავე შიშობენ წერას საეროს ენის ფორმითო“***) მაგრამ ლ.

*) № 12. 1859 წ.

**) იქვე.

***) № 9 859 წ.

არდაზიანი მტკიცედ ვერა სდგას თავის პოზიციასზე. საეკლესიო ენა თან მძიმე ენად მიაჩნია, თან კიდევ, ჩამოაგდებს-რა ბაას წარსულის შესახებ, ამტკიცებს, ქრისტიანობის წინა ხანაში იქნებოდა საქართველოში ლიტერატურა. რომ არ ყოფილიყო, „ვერც ასე მშვენიერის, დაწმენდილის, ნასწავლის ენით გადმოიღებდნენ თავისს ენაზე სამღვთო წერილსაო“. ამაზე პასუხს აძლევს ნიკოლოზ ბერძენოვი, რომელიც სწავლულ კაცად ითვლებოდა იმ ხანებში. „სამღვთო წერილის გადმოღებაში სწარმოებდა არა კაცობრივი სწავლა, არამედ უპირატესად უზენაესი მადლი, რომელიცა შეიქმს არა რაღასაგან და გამოცხადდების საკვირველებათა მიერ. მოიგონეთ, რომ ჩვენ ენაზე სამღვთო წერილი გადმოუთავმნიათ წმინდათა მამათა, სახელდობ: გიორგი და ევთიმე მთაწმინდელთა“.*) ენის განვითარების საქმისათვის სწავლას, კანონებს და ამა თუ იმ ფორმების გამოთქმისას ნიკოლოზ ბერძენოვი დიდ მნიშვნელობას არ აძლევს. „მერწმუნეთ, ამბობს იგი, ვისთვისცა ღმერთსა მიუნიჭებია ნამდვილი შრომის მოყვარეობა, სწავლის მიდრეკილება და ნიჭიერება, ის უაკადემიოთაც წავა იოლათო“.***) ამ თეოლოგიურ აზროვნებას არ ეკამათებოდნენ, ხოლო ღვთის ანაბარა საქმის მიტოვებას მაინც ვერ ჰბედავდნენ. კიდევ და კიდევ გაისმა ხმა ერთგვარ ენის შემოღების საჭიროებაზედ. უპირატესობას საერო ენას აძლევდნენ და საეკლესიოს მძიმე ენად სთვლიან. თ. ალექსანდრე ორბელიანი მომხრეა იმ ენისა, რომლითაც უწერიან რუსუდანიანი, ვისრამიანი, დავრიშიანი, სიბრძნე-სიცრუე, ყარამანიანი და „ვეფხის ტყაოსანი“. მაგრამ ამასთან ორბელიანის აზრით საჭიროა შესწავლილი იქმნას კანონები ქართულ ენისა „შემოკლებული სწორე ქართული გრამატიკა უნდა იქმნეს შედგენილი. „ვინც გამოჩენით იციან ქართული ენა, ხანდისხან შეიყარნენ ქართულის სიტყვიერების განსჯისა და იმის წარმატებისათვის. ეს იქნება კარგი შექცევა და სასარგებლო ჩუქნი ცისკრისაო.***) ოღონდაც კარგი „შექცევა“ იქნებოდა. მაგრამ ამგვარ „შექცევისთვის“ დღესაც ვერ მოუტლიათ ჩვენებურ მწიგნობარ ინტელიგენტებს. მეც-

*) № 10. 1859.

**) იქვე.

***) № 4, 1860 წ.

ნიერ ისტორიკოსმა დიმიტრი ბაქრაძემაც სთქვა თავისი სიტყვა ამ საგნის შესახებ. ეს სიტყვა, ცოტა არ იყოს, უცნაურ შთაბეჭდილებას ახდენს, მაგრამ მაინც საინტერესოა. დიმიტრი ბაქრაძე წინააღმდეგია გრამატიკისა. „მე არა მწამსა ესა: გრამატიკის კანონებით ენის სწავლა შეუძლებელია, როგორც ლოლიკის კანონებით — მსჯელობა... მეთერთმეტე და მეთორმეტე საუკუნეში, აგრეთვე შემდეგში ქართველთ არა ჰქონიათ დაწერილი გრამატიკა, მაშ რუსთველმა და ჩახრუხაძემ, ვახუშტმა და საბა ორბელიანმა რომლის კანონებით ისწავლეს სამშობლო ენა? რასაკვირველია არც თქვენ იფიქრებთ და არც სხვანაირი იფიქრებენ, რომ ამ მწერალთა თხზულებებში ენისა და მის კანონების წინააღმდეგი იყოს რამეო... *) „მაშ რა უნდა ვქნათ? ვალი გაქვთ გვეითხოთ, ამბობს ბაქრაძე... ამ საგნისათვის ჩვენ გვაქვს ორი წყარო, ანუ ორი ღონისძიება: პირველი — თვით ცხოველი საზოგადო თუ დარბაისრული ენა, მეორე — ყურადღებით კითხვა იმ მწერალთა, რომელნიც შეიცვენ უკეთეს საზოგადო საუბარსაო“. **) დიმიტრი ბაქრაძის, როგორც მეცნიერ კაცის აზრი დიდის მოწიწებით იყო მოსმენილი. აღორბელიანი, რომელიც გრამატიკას და კანონებს ითხოვდა, სავსებით იყო დაკმაყოფილებული. „მხოლოდ იმ ერთმა ღმერთმა იცის, სწერს იგი დ. ბაქრაძის წერილის გამო, ამ ჩემის გულის ამბივი, როგორ კმაყოფილებაში ვარ ეხლა მე... სხუბრ ვინატრებ მრავალს წლების სიცოცხლესა თქვენსა კარგო დიმიტრი და ამასთანავე მიგულავთ მარადის თქვენადო“.

რომ გადავავლოთ თვალი ზემონათქვამს, უნდა იქმნას აღნიშნული „ცისკრის“ თანამშრომელთა მოუშაადებლობა ამ საკითხის გადაწყვეტაში. განა უცნაური არ არის, მეცნიერმა სთქვას ენის კანონების შესწავლა არ არის საჭიროო? რუსთველს არ შეუსწავლია და ნახეთ რა ენით სწერსო! ჯერ ერთი არ ვიცი, შეუსწავლია თუ არ შეუსწავლია. იმ ხანაში განათლება საქართველოში სხვა ხარისხისა იყო. შოთას ბიოგრაფია გამოკვლეული არ არის და ამის შესახებ გადაჭრით არა ითქმის რა. მაგრამ თუნდაც შესწავლილი რომ არა ჰქონოდა, განა

*) № 8 1860 წ.

**) № იქვე.

***) № 9 1860 წ.

აქედან გამომდინარეობს გრამატიკის შედგენის ურგებლობა? არა გვეგონია. მართალია, ლოლიკური მსჯელობა ლოლიკის კანონებს ცოდნისაგან არ გამომდინარეობს, მაგრამ განა საქმელების მონელების პროცესი გამომდინარეობს სტომაქის ორგანიზაციის კანონის ცოდნისაგან! ნაშ მოდით, ნურც ანატომიას და ფიზიოლოგიას ვისწავლით! რაც შეეხება საეკლესიო და საერო ენებს, აქაც ნამდვილი წარმოდგენა არ ჰქონდათ ერთისა და მეორის ერთმანეთთან დამოკიდებულების შესახებ. ფრიად საყურადღებო მასალას ვპოვებთ ახლად გამოცემულ აკადემიკის მარის „Житіє св. Григорія Хандзтійскаго“-ში (შრომაჲ და მოღვაწეობაჲ ღირსად ცხოვრებისაჲ წმინდისა და ნეტარისა მამისა ჩუჴნისა გრიგოლისა არქიმანდრიტისა ჩუჴნისა ხანძთისა და სხვა). ეს ნაწარმოები მეათე საუკუნის სასულიერო მწერლობას ეკუთვნის. ნ. მარი ამბობს ამ ნაწარმოების ენის შესახებ: „ლიტერატურულ ღირსების მხრივ იგი ნაწარმოები სპეციალისტთა თვალში სწორედ რომ საკვირველებაა (მხილება). გაცვებთ არა წინა საუკუნოებში შემუშავებული სისრულე მწიგნობრულის ენისა, არამედ ცოცხალი თავისუფლება ქართულ ენისა, სიადვილე სტილისა და მისი ტენდენცია ცოცხალ ენასთან დაახლოვებისა. ეს იმგვარი თვისებებია, რომელთა შესახებ მეცნიერებაში გამეფებული იყო აზრი, ვითომ იგი შემოტანილი იყო საერო მწერლების მეოხებით, ორი საუკუნით უფრო გვიან *);

სასულიერო და საერო ლიტერატურათა შორის განსხვავება თუმცა თვალსაჩინოა, მაგრამ მათ შორის ისეთი ღრმა უფსკრული და განხეთქილება არ ყოფილა, როგორადაც ჩვეულებრივად ჰგონიათ. აკადემიკოსი მარი იმ გამოკვლევაში, რომელიც საშუალო საუკუნის საგმირო პოეზიას ეხება, სხვათა შორის ამბობს: „ყურადსაღები საგანია გამოკვლევა იმ მსგავსებისა, რომელიც საერო და სასულიერო პოეზიათა შორის არსებობდა საქართველოში. სასულიერო პოეზიამ, აშკარაა, ბიზანტიიდან და საზოგადო საქრისტიანო აღმოსავლეთიდან შეითვისა სახე და მანერა სამწერლო შემოქმედებისა. ხოლო საერო პოეტები თავიანთ ნიქს ავარჯიშებდნენ მუსულმან-ორანის ლიტერატურის ნიმუშებზე. ეს ორი ნაკადული ქართულ მწერლობისა თამარ მეფის აყვავებულ ხანაში ერთ დიდ

*) Житіє св. Григорія Хандзтійскаго. Тексты и Разысканія, книга VII, стр. VIII.

ნაკადად არ ქცეულა, იმ გაშლილ მდინარედ, რომელიც ხალხურ კულტურის მთლიანობის მაჩვენებელი იქნებოდა. ერთ ნაკადში ისახებოდა გემოვნება გმირულად განწყობილ ფეოდალებისა და იმ ხანის ფაქიზად განათლებულ ქართველ საზოგადოებისა. მეორე ნაკადში ისახებოდა განწყობილება მონოზნურ ქრისტიანობისა. შემდეგში, ქართულ ისტორიის უბედურების ხანაში, საერო პოეტებმა დაახლოვებით შეითვისეს მოტივები და იდალები მონოზნურ-ქრისტიანობისა. მაგრამ საკითხავია, იქნებ ძველ დროშიაც იყო ურთიერთობა საერო და სასულიერო და პოეზიასთან შორის? ამ აზრს ჰბადებს ერთი ლექსი, სინაიში ნაპოვნი, პერგამენტის ხელნაწერი. იგია შობის დღის გამო ღვთისშობლის ქებათა-ქება. ლექსის აკროსტიხი ფილიპე ბეთლემია. არ ვიცით, ვინ იყო პოეტი ფილიპე. საყუადლებო მხოლოდ ის არის, რომ ქებათა-ქებაში რითმთან ლექს ეპოვებთ. რითმა მართალია ღარიბია, ოს დაბოლოვებით. ხოლო ქებათა-ქების ლექსთა წყობა ცნობილი ლექსთა-წყობაა საერო პოეზიისა, 16 მარცვლიანი, თუმცა ოთხ სტრიქონიან ტაეპათ არ არის დაყოფილი. თუ დაახლოვებით, მეათე საუკუნეს ეკუთვნის ეს ხელნაწერი, ჩვენს წინ ნაწარმოებია, რომელშიაც შოთა რუსთველის ეპოქაზე ადრე ხმარებულია ქართულ ხალხური ლექსთა-წყობა. ყოველ შემთხვევაში ეს ნაწარმოები ერთი ნიმუშთაგანია, რომელშიც სასულიერო და საერო ხასიათი გაერთიანებულია“ *). აქედან, რასაკვირველია, მხოლოდ ის დასკვნა გამომდინარეობს, რომ ვისაც ქართულ ენის შესწავლა ჰსურს, ერთნაირის ყურადღებით უნდა მოეკიდოს, როგორც საერო, ისე სასულიერო ძველ მწერლობას.

სიტყვა გაგვიგრძელდა; მაგრამ „ცისკრის“ მიერ აღძრულ საგანს საამდროვეო ხასიათი არ დაუკარგავს. დღეს ამ საკითხში ამერ-იმერლობის კილოების საკითხებიც ჩაექსოვა და მით იგი უფრო გართულდა. ამას წინად იგივე მოწოდება გაისმა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში. ნეტავი ვიცოდეთ, შევძლებთ თუ არა დღეს მაინც ამ ნახევარი საუკუნის წინად გამოთქმულ ნატერის განხორციელებას?

მეორე ყურადსაღები საგანი, რომელიც აღიბეჭდა თუმცა ოდნავად „ცისკრის“ ფურცლებზე „საქართველოს“ (უფრო კი

*) Н. Марръ. Тексты и Разысканія, Кн. XII, стр. X.

თავად-აზნაურობის) ეკონომიური გაღარიბებაა. 1850 წელს ვორონცოვის თაოსნობით ტფილისში სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოება დაარსდა. ამ საზოგადოების დაარსების აზრი იყო აღდგენა მატერიალური კულტურისა და ხელის შეწყობა სასოფლო მეურნეობისათვის. საზოგადოება კი დაარსდა, 1855 წლიდან მან შრომებიც გამოსცა, მაგრამ, როგორც აღნიშნავს „ცისკარი“, გაუმჯობესობა მეურნეობისა ისევ უნუგეშო მდგომარეობაში იყო. აღ. სავანელს, რომელიც შეეხო ამ საგანს, ეგონა, თავი და თავი მიზეზი საზოგადოების უნაყოფობისა ის იყო, რომ იგი დაახლოვებული არ იყო ქართველ საზოგადოებასთან. „შრომა ამ საზოგადოებისა იბეჭდება რუსულ ენაზედ, რომლის ცოდნას ჯერ კიდევ მოკლებულნი არიან, არამცთუ მცხოვრებნი გლეხკაცნი, არამედ თვით ჩუპნნი მებატონენიც და ამისთვის შრომა საზოგადოებისა... იბეჭდება თვით საზოგადოებისათვის... შრომა და განზრახვა კავკასიის საზოგადოებისა სოფლურის სახლოსნობისა არ მიიღწევის ყურთამდი კავკასიის მცხოვრებთა, რომლისთვინაც დადგენილ არს საზოგადოება ესა და რომელთაზედ უნდა აქმდეს განსაკუთრებითი თვისი ყურადღებაო“ *) მართალი თქმაა. ეს ჭეშმარიტება მხოლოდ სამოცი წლის შემდეგ შევიგენით და მხოლოდ ეხლად დავიარსეთ ქართული სამეურნეო საზოგადოება. მაგრამ საქმე მარტოოდენ საზოგადოების დაარსებაში არ არის. ქართულადაც რომ გამოეცა იმ დროინდელ საზოგადოებას თავისი ნაშრომი, ნაყოფი მოქმედებისა მაინც მცირე იქნებოდა. ჩვენ იმ ხანაში დიდ ეკონომიურ ცვლილებას განვიცდიდით, საჭირო იყო ჩახედვა ამ ცვლილების სიღრმეში; აღ. ორბელიანს ერთს თავის წერილში „ჩვენი საქართველოს საზოგადოება“, თითქოს ჰქონდა წადილი ამგვარის ჩახედვისა. ზოგი რამ მის მიერ აღნიშნული მართალი იყო, მაგრამ მის ძალღონეს აღემატებოდა საგნის გათვალისწინება ისტორიული სინამდვილის მიხედვით. „ისე გავღარიბდებით, ამბობს იგი თავად-აზნაურობის შესახებ, რომ ღარიბ გლეხ კაცებზედ უფრო მომატებით, თუ ვაჭრობისთვის არას ვიფიქრებთ და სხვას შესამატს კარგსაო“ **) „აღარც თოფი, აღარც ხმალი, — ვმადლობ ღმერთსა, განაგრძ

*) № 7. 1859.

**) № 10 1859.

ძობს იგი, მაშასადამე, რალაც მნიშვნელობაა, იქ რა არის საჭირო?—სწავლა-განათლება, მიწის ნაყოფიერების გამრავლება და ვაჭრობა, აუცილებელი, გამამდიდრებელი კაცისა. დამიჯერეთ, რომ ყველას ეს ფიქრი უნდა ჰქონდეს ეხლა“-ო*))). მაგრამ ვინ იყო გამგონი? ქართველ თავად-აზნაურობას სხვაგვარი ინტერესები გაუჩნდა იმ ხანაში, იგი შეპყრობილი და გატაცებული იყო სხვა რამეთი: ამ საგნის გათვალისწინებისათვის საჭიროა დავსვათ ერთი საკითხი: რა იყო თ. ვორონცოვის პოლიტიკა, ეკონომიურ-სოციალურის მხრივ რომ შევხედოთ ამ საგანს?

თ-დ ვორონცოვს განსაზღვრული ხასიათის სახელმწიფო-ებრივი აზროვნება ჰქონდა. ეკონომიური აღორძინება ქვეყნისა, მისის აზრით, განათლების დაუხმარებლივ, შეუძლებელია. თავი და თავი განათლებათ. მაგრამ ხალხის გულამდე განათლება ასე ადვილად ვერ აღწევს. საჭიროა შუამავალი. ამ შუამავლად უნდა იყოს თავად-აზნაურობა. და ვორონცოვი ყოველ ღონისძიებას ხმარობდა, რათა აღემალლებინა და გაემაგრებინა სოციალური მდგომარეობა თავად-აზნაურობისა. არ შეუშინდა ეროვნულ განსხვავებასაც. ხელი შეუწყო ეროვნულ კულტურის აღორძინებას. ამ მხრივ მისი ცდა მართლაც ნაყოფიერი გამოდგა, ხოლო რაც შეეხება თავად-აზნაურობის სოციალურად გამაგრებას, შედეგი აღმოჩნდა სრულიად წინააღმდეგი.

წინად ასე თუ ისე, თავიანთ ბუდეებში ისხდნენ მებატონეები და სჯერდებოდნენ იმას, რასაც აძლევდა მათ მუქთი ბატონ-ყმური შრომა. ახლა ტფილისში გაჩაღდა სხვა გვარი ცხოვრება. სასახლე ის ცენტრი იყო, რომელსაც მიესია თავად-აზნაურობა. ყოველი წყალობა, ყოველი სიკეთე აქედან გამოდიოდა. თ-დ. ვორონცოვი უხვად ამწესებდა ქართველებს სამხედრო თუ სამოქალაქო უწყებებებში. ყოველ-გვარი სამსახურის კარი ღია იყო თავად-აზნაურობისთვის. და იგი დაეწაფა კიდევაც ამ სამსახურს. შემოსავლიანი ადგილები, მხიარული დროს გატარება, ნადიმები და დღესასწაულები — ყოველივე ეს სოფლიდან იზიდავდა მებატონეს ქალაქისაკენ. თ-დ. ვორონცოვის გეგმა გარეგნულად მომხიბლავი იყო იმ წოდე-

*) იქვე.

ბისტვის, რომელიც გაება მის მახეში. საქმე ის არის, რომ ყველა ამასთან ტფილისში დაარსდა ნამესტნიკის თაოსნობითვე ერთგვარი საადგილ-მამულო ბანკი „პრიკაზი“. (Приказъ Общественнаго Призрѣнія). ამ ბანკის დაარსების აზრი ის იყო, რომ მემამულეს სესხის აღება შესძლებოდა და ეს სესხი მამულის კულტურისთვის მოეხმარა. როგორც ფუტკარი თათლს, ისე დაეხვივნენ ჩვენი მემამულენი ამ „პრიკაზს“. სესხი მამულის გაუმჯობესებას რასაკვირველია, არ მოხმარდა. იმ დიდკაცურ ცხოვრებას, რომელიც გაჩაღდა ტფილისში, ცოტა ხარჯი კი არ უნდებოდა. მაგრამ მამულების დაგირავების დროს არც „პრიკაზმა“ ნახა ხეირი. უმეტეს შემთხვევაში მამულები გამიჯნულნი არ იყვნენ. „პრიკაზი“ იგირავებდა და დანამდვილებით არც კი იცოდა, რას იგირავებს. სარგებელი არავის შეჰქონდა. ბევრს თავად-აზნაურს ეპატია კიდევაც ეს ვალი. შედეგი ამისი ის იყო, რომ მემამულეს მაღა გაეხსნა და თავის მამულს იმ დროიდან ვაჭრულის თვალით დაუწყო ცქერა. სანამ ვაჭარი გაუჩნდებოდა, იმის ცდაში იყო, რომ რაც შეიძლება მეტი სარგებლობა ენახა მისგან. და საგულისხმო გარემოებაა, ბატონყმური უღელი ბატონყმობის განთავისუფლების წინა წლებში, მაშინ, როდესაც უკვე მოლოდინი იყო თავისუფლებისა, კიდევ მეტად დამძიმდა და აუტანელი გახდა ხალხისთვის: ასე რომ სოციალ-ეკონომიურის მხრივ თ-დ. ვორონცოვის ეპოქა დამღუპველი იყო თავად-აზნაურობისთვის. *) შემდეგში თ-დ. ბარიატინსკის და დიდ მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის ხანაში საბოლოოდ გადასწყდა ბედი ჩვენი მოწინავე წოდებისა. და ახლა თავად-აზნაურული წრის ქალი თუ კაცი დაეძებს ჩვენში. გაშმაგებულად „სამსახურს“. ეს ქალი და კაცი თავად-აზნაურულ ბუდეებიდან აყრილი მონაშენია. და ახლა თუ ვინმე წყალობის და შეწყალების მოლოდინშია კიდევ ჩვენში, — ისევ ის ვორონცოვის მიერ გამოჩეკილი კეთილშობილთა უსაქმო რაზმებია.

მართალია, ამ გარემოებას, ე. ი. თავად-აზნაურთა წოდების დაცემას და მიწის მობილიზაციას სხვა შედეგებიც მოჰყვა; სხვა ელემენტები გამოდიან ასპარესზე: წვრილი მესაკუთრე ქართველებში, მსხვილი ბურჟუაზია სომხებში. და თუ პირ-

*) Кавказъ и Кавказскіе намѣстники, Вѣстникъ Европы, 1906 г. № 2.
Н. Г. Макіевскаго Зубка.

ველ სანამესტნიკოში სასახლეს გარს ერტყნენ ქართველები, ეხლა სომხების ჯერი მოდგა. თუ წინად პატივი „კეთილშობილებას“ ჰქონდა, ახლა იგივე პატივი სქელ ჯიბეს მიენიჭა. მოხდა დიდი და ღრმა ცვლილება. და ჩვენთვის ახლა უფრო გასაგები იქნება, თუ რატომ იჩინა თავი თავად-აზნაურობაში შიშმა სწორედ იმ დროს, როდესაც გლახთა განთავისუფლების საქმის შემუშავება და გამორკვევა დაავალეს და დააკისრეს მას.

5.

1859 წლის ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო რამ დაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკარში“. ერთი იყო წერილი ალ. ორბელიანისა „უწინდელ დროს ბატონ-ყმობა“ და მეორე—დანიელ ჭონქაძის „სურამის ციხის“ პირველი ნაწილი. ამ ორ სხვა და სხვა მიმართულების ნაწარმოების გამოქვეყნება იმას გვეუბნება, რომ ქართველ საზოგადოებაში უკვე იყო ორი მიმდინარეობა, აზროვნების ორგვარი მიდრეკილება. ბატონყმობა, სხვათა შორის, ის საკითხი იყო, რომლის გარშემო აღმოჩნდა აზროვნების დიფერენციაცია და თუმცა „ცისკარს“ გაფრთხილებით ეჭირა თავი, მაგრამ რადგან იგი რყო ერთად-ერთი საჯარო ტრაბუნა, სადაც ასე თუ ისე ქართველ ინტელიგენციის აზრი ისმოდა, მასშიაც აღიბეჭდა ზემოაღნიშნული აზრთა სხვადასხვაობა.

ალ. ორბელიანის აზრით, „უწინდელ დროს გარეშე კაცი იმას ეძებდა, მებატონე ვიშოვნო და იმას შევეხიზნოვო, ამისათვის რომ მებატონე თავის ყმასა შეილსავით ყურს უგდებდა და შეილის მსგავსად გული სტკიოდა ყმისთვისო“...*) მართალია, ისტორიული ფაქტები არ ეგუებიან ამ აზრს, მაგრამ საქმე ის არის, თუ როგორ განმარტავთ ამ ფაქტებს. ვახტანგის სჯულში სწერია. „სულს გარდა მებატონისა არის ყმაო“... თითქმის ეჭვიც არ უნდა იბადებოდეს, რომ ამ ფორმულაში მონობაა დაკანონებული, მაგრამ თუ არ გვინდა დავინახოთ ის, რაც ყველასათვის ცხადია, შესაძლებელია იმგვარად განვმარტოთ ვახტანგ სჯულ-მდებლის აზრი, ვითომც მას ზემოდ მოყვანილი სიტყვებით ადამიანის თავისუფლების აღიარება.

*) № XI. 1859 წ.

სწადდა და სხვა არაფერი. აღ: ორბელიანი, ადამიანი გულ-
კეთილი და სათნოიანი, ვერ სძლევს თავადურ ფსიხიკას და თი-
თქმის შეუმცნობლად კლასიურ ნიადაგზე დგება. ვამბობ შეუ-
მცნობლად, რადგან სიტყვით იგი ერთობას და თავისუფლებას
აღიარებს. ვახტანგის კანონის შესახებ იგი ამბობს: „ამ მეფე
ვახტანგის კანონს სხვა გვარად ნუ გავიგებთ. ეს იმას ნიშნავს,
როგორათაღ შეილი მშობელს ეკუთვნის და შეილი სრულე-
ბით მშობლისა არის, ისე იმის მსგავსად მებატონეს ეკუთვნო-
და ყმა. დაუნაშავებელი კაცი ხომ არ იქნებოდა, სრულებით
უმანკოება ყოფილიყო ჩვენს ქვეყანაში, ამისთვის ეს მეფის კა-
ნონი იმას ნიშნავს როგორათაღ დამნაშავეს შეილსა მამამ წკეპ-
ლა დაანახოს და იმითი შეაშინოს, ისე ის კანონი ჩვენი გლეხე-
ბის საჩვენებლად და მებატონის შესაკავშირებლად იყო, უფრო ღ
უფრო ერთნი ყოფილიყვნენ, რომ ამით განშორება არაფრით
არ მომხდარიყო, როგორც მამა-შვილისა, თორემ თუ ეს ასე
არ ყოფილიყო, იმისთანა ბრძენი და მოწყალე კაცი, ვითარ-
ცა მეფე ვახტანგ იმისთანა უწყალოს კანონს დასდებდაო“? *).

და აი, ამავე დროს „ცისკრის“ შემდეგ ნომერში გაო-
ცებული მკითხველი წააწყდება „სურამის ციხის“ ამბავს. ვინც
წინ იყურებოდა, აღფრთოვანებული დარჩა, ვისაც ამის ძალა
არ შესწევდა განრისხებული და შეურაცხყოფილი. აქ ყოვე-
ლივე იყო მოულოდნელი—მარტივი, ბუნებრივი კილო მოთ-
ხრობისა, რომელშიაც იყო ერთგვარი სადა სიმშვენიერე და
ამასთან ისეთი გულწრფელი, ისეთი ძლიერი პროტესტი მო-
ნობის წინააღმდეგ, რომლის მსგავსი იმ დრომდე ქართულ
ლიტერატურაში არავის გაუგონია.

სოფლური ცხოვრების ფერადები და კოლორიტი სხვა
გვარად ამეტყველდნენ. თავისუფლების ძახილზე თითქმის მი-
ძინებული ბუნებაც წამოიჭიმა, თვალები მოიფშენიჭა და სი-
ხარულით დაუწყო მზერა ადამიანს. „აი მშვენიერი ყანა, რო-
მელიც ქარს ეთამაშებოდა, როგორც მორცხვი პატარძალი
თავის დანიშნულს. ქარი ეხვევა, უფუფუნებს სიყვარულის
სიტყვითა, მაგრამ ყანა,—ეს კეკლუცი პატარძალი,—ვითომც
მორცხვობს და აშორებს თავს. აი ცხვარი, მოგროებული
შუადღეს ერთს ხის ქვეშ. შეხედეთ მეცხვარეს, როგორ სრუ-

*1) იქვე.

ლი კმაყოფილებით. უკრავს სტვირს და ეუბნება. ქებას თავის მურიას. უყურეთ მურიას, როგორი გულის ხმის გადევნით. უგდებს ყურს თავის პატრონს, ვითომ უნდა რომ არც ერთი სიტყვა არ დაივიწყოს და ყოველივე სიტყვა აკრიფოს მარცხლებლივით. აი გუთანი ათ უღელს, თავის მოუშორებელი ორველათი. შეხედეთ გუთნის დედას. კრეზი თავის სიმდიდრით არ იყო ისე კმაყოფილი, როგორც არის ხოლმე ის მაშინ, როცა უბძანებს მეხრეებს ხარების გარეკას. ხარები! შეხედეთ როგორ აუყოლებიათ ოროველასთვის ფეხები, როგორც კარგს მოთამაშეს ცეკვაში მუსიკისთვის. ჩვენო კამეჩი! შეხედეთ რანაირ ბრძენივით ჩაფიქრებული მიდის, თითქო სწყვეტდეს პითაგორის ერთ ტეორემას. გესმით შორიდან ბულბულის სტვენა? კაცი უნდა იყოს ყრუ, რომ იმ სტვენაში არ გაიგონოს ხმა სიყვარულისა. უნდა ედვას ქვა გულის მაგიერ, რომ ამას არ მოაგონდეს თავისი ახალგაზდობა, თუ მოხუცებულია და ქაბუკს თავისი სიყვარული, იმიტომ რომ არ შეიძლება ახალგაზდა ყმაწვილს არავინ უყვარდეს“....

ასეთი მომხიბლავი სურათი იშლებოდა მკითხველის წინაშე. და ამ სურათის და პეიზაჟის ჩარჩოებში გამოჩნდნენ უნახავი მომქმედნი პირნი, რომელნიც ჯერ არ გაგონილ რასმეს ამბობდნენ.

—... ქვეყანაზედ შეუძლებელი არა არის რა, გულოჯან, სანამ ჩვენ ბატონის ყმანი ვართ, ჩვენში ბედნიერება არ შეიძლება. უთხარი შენს ქალბატონს, რომ თუ შენი ბედნიერება უნდა და გწყალობს, მე გამათავისუფლოს, უთხარი, უიმისოდ ჯვარს არ იწერს-თქო.

—... ეს იყო პირველი პურის ქამა დურმიშხანისა, რომელიც არ იყო ბატონის ნასუფრალი და უნდა გენახათ, რა გეპრიელი იყო ის პური!..

—... ბატონი შემირიგდა, ვგონებ იმიტომ, რომ ჰპოვა ჩემში სასარგებლო ნივთი. და რა უნდა მომახსენო? ეძებდა ჩემში ერთგულებას და დარწმუნებულიც იყო, რომ მე ვიყავი მისი ერთგული. ხა, ხა, ხა! ერთგულებას ეძებდა იმაში, რომემლისაც დედა მოუკლა უღელში. საკვირველნი არიან, შენმა გარდამ, მაგ გვარნი კაცნი!..

—... რას მიჰქარავ ბიჭო? ჯვარის დაწერა კი არა, მამა გიცხონდა!

— შენი ჭირიმე, ბატონო!

— ვისზედ უნდა დაიწერო ჯვარი?

— იმას არა გთხოვ, შენი ჭირიმე, ქალბატონის გოგოზე.

— ქალბატონის გოგოზე?

— დიახ.

— დიახ, — გამაჯავრა მე ბატონმა, — დიახ, თითქო არ იყვნენ სხვა გოგოები, რომ შინაური არ მოძებნო?

— რავექნა, შენი ჭირიმე, ეს მომეწონა და.

— რაო? მოგეწონა? მომეწონა! თითქო ბატონის შვილი იყოს? სხვა არა მოგეწონა რა, მამა გიცხონდა?..“

ასეთის არაჩვეულებრივი ენით და ასეთის კილოთი დაიწყეს ლაპარაკი. და რა მოულოდნელი ნათელი მოეფინა ძველს თქმას: სულს გარდა მებატონისა არის ყმაო, იგი თქმა სრული არ არის. სულიც მებატონისა ყოფილა. რადგან ადამიანი განუყოფელი არსებაა და თუ ხორციით იტანჯება, სულიც დაღვრემილია!

ეს უკვე სხვა, ახალი ჰანგი იყო. ამ ჰანგს არ იყო ჩვეულებრივი თვით დევნილი მოლაყბე და მებუკე. მოლაყბეს დანაშაულებას მრისხანე ხასიათი ჩამოერთვა. მრისხანების ხმა სულ სხვა მხრიდამ ისმოდა.

დანიელ ჭონქაძემ დიდხანს აღარ იცოცხლა; იგი გარდაიცვალა 1861 წელს. მაგრამ, აშკარაა, რომ ეცოცხლა „ცისკარი“ მას ველარ გაუმასპინძლდებოდა. საუბედუროდ იმ „ცისკრის“ ნომერში, რომელიც ხელში მიჭირავს, ზოგი რამ ამოხეულია: და სწორედ ის არ არის, თუ როგორ გასცა პასუხი ივ. კერესელიძემ აღშფოთებულ თავად-ახნაურობას. ა. ხახანაშვილის „ქართულ სიტყვიერების ისტორიიდან“ ვტყობილობთ მხოლოდ, რომ ივ. კერესელიძე ბოდიშს ითხოვდა, რომ გრიგოლ ორბელიანი ძლიერ გაჯავრებული იყო და რომ ჭონქაძის სიკვდილის გამო მან მხოლოდ ორიოდ სიტყვა სთქვა თავის ჟურნალში. *)

ასე იყო თუ ისე საზოგადოება შეუმჩნევლად. და ნელ-ნელა მარცხნივ იხრებოდა. ყური შეეჩვია მკაცრს სიტყვებს და ის დიდი მუშაობა, როგორც იყო გაჩარხული რუსეთში ბატონ-ყმობის გაუქმების ირგვლივ, დიდზე და პატარაზე შთა-

*) Очерки по Истор. Груз. Словесности, стр. 104.

ბეჭდილებას ახდენდა. გრძნობა ისეთი იყო, თითქოს რაღაც გვიახლოვდება, უცნობი და საიდუმლო, ახალი და უჩვევლი და შიშთან ერთად აქ თითქოს ბედის წინაშე მორჩილების გრძნობაც იყო.

და საკვირველი არ არის, რომ ერთი წლის გაძევების შემდეგ, ისევ ვხედავთ მოლაყბეს „ცისკრის“ რედაქციაში. ალ. ორბელიანი, რომელიც დამწყები იყო ყოველგვარის შუამდგომლობისა, სწერს ივ. კერესელიძეს: „მოწყალეო ხელმწიფე ივ. კერესელიძე! ჩემი შუამდგომლობით ბევრნი სთხოვენ, ის ვიღაც მოლაყბეა—კიდევ განაახლოს თავისი ლაყბობა და დაგვავალოსო, თუ ქვეყანაზედ იყოს კიდევანო, თუ არა და მებუკეებს მაინც ვთხოვოთო, თუ ისინიც არ დახოცილანო...“*) აქვე შენიშვნაში რედაქციაც გულის მოდგინეობით სთხოვს უფ. მოლაყბეს... თუმცა რედაქციამ ცოტა აწყენინა, მაგრამ მოიმედენი ვართ სულგრძელობით მოგვიტევენსო“. მოლაყბეც დათანხმდა, ხოლო სთხოვა საზოგადოებას—„უკეთუ დამიპირეს კიდევ აღრინდელივით ჩემის პირდაპირ და სიმართლის წერისათვის ხიდიდგან გადაგდება, გაეციოთ პასუხი თქვენ, რომელთაც ვიჭირავთ ჩემი სამართლის მხარე. მაგრამ ვაი თუ თქვენც იმ მოწინააღმდეგეების მხარე დაიჭიროთო“. **) ერთმა მებუკეთაგანმაც გამოიხმაურა: „მე ერთ მებუკეთაგან, ავყიას, აქამდინ მეძინა, სიზმრებში ვიყავ, სიზმარსაც თავისი საძეფო აქვს, იქაც ჩვენსავით ხალხია. მზე დგას და მთვარე. ბევრი შესანიშნავი უნახე, თუ მიბრძანებთ, ვეცდები ყველა გიამბოთ. ვის რა დავა აქვს? ნურვინ მიიღებს თავის თავზედ! მე რა, ან თქვენ რაო? ***“

ერთის სიტყვით, „სალაყბოს ფურცელი“ გამოცოცხლდა. ივ. კერესელიძე უბეჭდავდა თითქმის ყველაფერს, თუმცა „ღიღებულების“ შიში მაინცა ჰქონდა გულში. ერთ წერილის გამო, სადაც მოლაყბე ჰკიცხავდა თავად-ახნაუოულ „კენჭაობას“, საღიღ-ვახშმების მნიშვნელობას არკვევდა ამა თუ იმ პირის თანამდებობაზე არჩევის საქმეში, კერესელიძემ ვერ გაჰბედა მისი დაბეჭდვა, მაგრამ, როგორც თვითონვე გვიხსნის შენიშვნაში, დაკითხვის შემდეგ გაუბედნია დაბეჭდვა.

„თუმცა ამ სტატიის დაბეჭდვა, ამბობს იგი, არ გვინდოდა, მაგრამ იმგვარმა პირმა გვიბრძანა, რომ ვეღარ უარყავი-

*) № 5. 1860 წ. **) № 6 1860 წ. ***) იქვე.

თო“. *) აწუხებდა კერესელიძეს მოლაყბის მუდმივი თანამშრომლობა, მაგრამ ითმენდა. ორი-სამი წლის განმავლობაში ცოტა არ იყოს, მომწიფდა საზოგადოებრივი აზროვნება ჩვენს ინტელიგენციაში.

უნდა გვახსოვდეს, რომ უკვე მესამოციან წლებში შევდგით ფეხი და უკვე ჩვენშიაც, უმაღლესს მთავრობის განკარგულებით, მომავალ რეფორმის მზადებასა და გამოკვეცვაში იყვნენ. თ-დ ვორონცოვის წასვლის შემდეგ 1855 წელს, მის ადგილზე დანიშნული იყო თ-დი ბარიათინსკი. როდესაც გამოქვეყნდა რუსეთში 1861 წ. 19 თებერვლის მანიფესტი, ბარიათინსკის მოუვიდა ბრძანება, თავად-აზნაურთა წრეებში მოემზადებინა ნიადაგი რეფორმის განსახორციელებლად. საკითხი უნდა გარკვეულიყო თ.-აზნაურთა სამაზრო და საგუბერნიო კრებებში. ამ კრებებზე უნდა შეემუშავებინათ საჭირო პირობები გლახთა მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. ამ კრების მთავარი ხელმძღვანელი იყო „ამიერ-კავკასიის“ მებატონეთა მდგომარეობის მომწყობი კომიტეტი (Закавказскій Комитетъ по устройству помѣщичьихъ крестьянъ). ამ კომიტეტის მოვალეობა იყო ედევნებინა თვალყური იმისათვის, რათა ადგილობრივი კრებების და კომიტეტების მუშაობის აზრი შეთანხმებული ყოფილიყო 19 თებერვლის დებულებასთან. 29 მარტს 1861 წელს ტფილისის გუბერნატორს ორლოვსკის მოწერილობა მოუვიდა, რათა გაეხსნა თავ.-აზნაურთა კრებები საკითხის შესამუშავებლად და შესასწავლად. 1861 წლის ბოლოში ცენტრალურ ამიერ-კავკასიის კომიტეტს უკვე ხელში ჰქონდა გორის მაზრის თავად-აზნაურთა პროექტი. მაგრამ 1862 წელს ავადმყოფობის გამო კავკასიიდან წავიდა თ. ბარიათინსკი და მის თანამდებობას ასრულებდა გენ.-ად. თ-გრ. ორბელიანი. ამ ხანში თავ.-აზნაურთა კრებებში მუშაობა თითქოს შეფერხდა და ისე ფიცხლად აღარ წარმოებდა. ამას ამბობს ცენტრალურ კომიტეტის თავმჯდომარე ბარ. ნიკოლაი. **) ასე თუ ისე ამ საკითხის გასარკვევად 20 აპრილს

*) № 12. 1860 წ.

*) С. Л. Авалиани. Крестьянская реформа въ Закавказьѣ. ეს მონოგრაფია თ.-აზნაურთა საკრებულოს არქივის მიხედვით არის შედგენილი. აქ და ქვემოთ ვსარგებლობთ ამ საყურადღებო წიგნაკით.

1862 წელს საგუბერნიო კრება შეიკრიბა. ბ. ავალიანის აზრით, თავად-აზნაურთა წრეებში აშკარა მოწინააღმდეგე ბატონ-ყმობის გაუქმებისა არაიყოს. ხოლო ეს თავად-აზნაურობის ლიბერალიზმით და მის პოლიტიკურ სიმწიფით კი არ აიხსნებოდა, არამედ იმით, რომ ყველანი გრძნობდნენ უსაფუძვლოებას წინააღმდეგობის გაწევისა. ამიტომ თავისი ძალდონე თავად-აზნაურობამ პრინციპის წინააღმდეგ ბრძოლაში კი არ დახარჯა, არამედ რეფორმის გაყვანის დროს მემამულეთა ინტერესების დაცვაში. *) ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა პროექტებსა და სიტყვებში გამოსჭვრეტდა იმგვარი მიდრეკილება, რომელიც აშკარად ეწინააღმდეგებოდა განზრახულ რეფორმის დედა-აზრს. გორის პროექტში გატარებულია ის აზრი, რომ ბატონ-ყმობა იყო საფუძველი ძველ საქართველოსა და რომ ამ საფუძველის ძალით დაიცვეს ქართველებმა თავიანთი ვინაობა საუკუნოების განმავლობაში. **) პროექტის აზრით, მებატონეთა და ყმათა შორის დამოკიდებულება ჩვენში იყო მამა-შვილური და ძმური. თავად-აზნაურობამ თავის სამსახურით სახელმწიფოს წინაშე დაიმსახურა ბატონობის უფლება. ერთ გვარსაც ვერ ნახავთ, რომლის წინაპრებს არ ჰქონდეთ ღვაწლი სარწმუნოებისა და სამშობლოს წინაშე. სამშობლო და სარწმუნოება იყო დევიზი თავად-აზნაურობისა. და გლეხებიც კმაყოფილნი იყვნენ. ამაყობდნენ კიდევაც თავის ბატონით, უპატრონო კი ნუ გგონივარ, შე ამა და ამისი ვარო. და ეხლა ყოველივე ეს უნდა დაირღვეს. რეფორმამ უნდა მოსპოს მამა-შვილური დამოკიდებულება გლეხთა და მებატონეთა შორის, „შვილები“ „მამებს“ უნდა გაეყარნენ. და ეს ხომ მსხვერპლია, დიდი მსხვერპლი. თავად-აზნაურობა აასრულებს თავის უქვეშევრდომილესს მოვალეობას, მეფესთან ერთად იტყვის, დაე, განთავისუფლდნენ ჩვენი ყმები. დიახ, იგი მზად არის შესწიროს ეს მსხვერპლი, მაგრამ იმედი აქვს, რომ რაკი ხელმწიფეს განუზრახავს ერთ წოდების მდგომარეობის გაუმჯობესება,

*) ვქვე, გვ. 14.

**) საყურადღებოა, რომ სლავიანოფილების ფორმულა: მართლმადიდებლობა, თვით-მპყრობელობა და ხალხობნობა პირველ ხანებში სხვაგვარად გამოითქმოდა: მართლ-მადიდებლობა, თვით-მპყრობელობა და ბატონ-ყმობა.

უყურადღებოთ არ დასტოვებს მეორე წოდებას, მაღალ წოდებას, რომელიც ასეთ ზარალში შედის და თითქმის უარა-რაოდ რჩება. ერთის სიტყვით, თავად-აზნაურობა დათმობის გზაზეა, მხოლოდ ელის საზღაურს, პირად თავისუფლებისათვის. ელის საზღაურს. მუქთ შრომას დაჰკარგავს და ამის ნაცვლად ელის კომპენსაციას. აქ მიწის მიზომვის საკითხი არც-კი არის აღძრული. ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა შორის აღმოჩნდა ერთად-ერთი კაცი თავ. ზაალ ჭავჭავაძე, რომელიც იყო მომხრე რეალურ განთავისუფლებისა, ე. ი. ნადელების მიზომვით. დიდი უმრავლესობა კი ანთავისუფლებდა გლეხებს უმიწოდ და ამისათვის საზღაურს ითხოვდა. პირადად განთავისუფლებული გლეხები კი ხიზანთა მსგავს მოიჯარადრეებათ უნდა გამხდარიყვნენ, ე. ი. იმგვარ მოიჯარადრეებათ მებატონეთა მიწებისა, რომელთაც არავითარი საიჯარო ხელშეკრულება არ ეძლეოდათ ხელში მებატონის მხრივ. ერთი სიტყვით, თავად-აზნაურობის სურვილი არამც თუ სამართლიანობის მოთხოვნას არ ეგუებოდა, თვით მთავრობის პროექტის სურვილებს ჩამოუყარდებოდა. ცენტრალურმა კომიტეტმა გადააკეთა და შეასწორა თავად-აზნაურთა პროექტები, თუმცა პირად განთავისუფლები-თვის 2 მილიონის მოთხოვნა შეუწყნარა მემამულეებს. ამ საკითხს ამუშავებდნენ ჩვენში 2¹/₂ წლის განმავლობაში. 1863 წელს ყოველი მასალა ცენტრალურ კომიტეტის ხელში იყო. განთავისუფლების მანიფესტი გამოვიდა 1864 წელს.

ყველა ამას თუ მივიღებთ მხედველობაში, ჩვენთვის უფრო გასაგები გახდება, თუ რატომ აკლდა ცისკარს“ მოქალაქობრივი გაბედულება და ამასთან როგორ მოხდა, რომ თითქმის სტიქიურად, რედაქტორის უძლურების წყალობით, ჟურნალში მაინც შეიპარა თავისუფლების ღალადი. რედაქცია და თვით ჩვენი საზოგადოებრივობა გარემოცული იყო დიადის ამბებით. რედაქციასაც და ამ საზოგადოებრივობასაც, მართალია, ჯერ კიდევ მაგარი ციხე-გალავანი იცავდა; მაგრამ აღელვებული ზღვის გრვინვა მაინც მოისმოდა, ტალღები კედლებს აწევბოდნენ, ღრიალით ეხლებოდნენ და ამ ციხე-გალავანში თავმოყრილნი ზოგნი თავის გადარჩენის გულისათვის, ზოგნი ბედის საცდელად და ზოგნიც აღფრთოვანებულნი დიადის სანახობით, თითქოს მზად იყვნენ ნავებით გასულიყვნენ აღშფოთებულ ზღვაში.

6.

უხეირო და გაუბედავი იყო „ცისკარი“, მაგრამ მის და-
არსების დღიდან საზოგადოებრივი აზრი მაინც შესამჩნევად მო-
მწიფდა. ეს მომწიფება მარტოოდენ ჟურნალის გავლენას არ
მიეწერება, თუმცა ჟურნალსაც ჰქონდა აღმზრდელი მნი-
შვნელობა. უფრო კი დრომ და გარემოებამ გამოიწვია აზრის
მოძრაობა. როგორც წინა წერილში ვნახეთ 1861 წლიდან
მოყოლებული სამაზრო და საგუბერნიო თავად-აზნაურთა კრე-
ბებზე უკვე იყო ლაპარაკი „გლეხთა რეფორმის“ შესახებ. სა-
ზოგადოება სერიოზულ პრობლემის წინაშე იდგა. ეკონომიურ
ცხოვრების ახალ ფორმების მოახლოვებას ჰგრძნობდა, ჰგრძნობ-
და ცხოვრების ძირითად ცვლილების აუცილებლობას და ამი-
ტომ თავისდა უნებურად გაურკვევლობის და ძიების ხანაში
ბევრი რამ ახალიც შეიძინა და ბევრი რამ ახალს შეეთვისა.
და ეს სჩანს თვით „ცისკრის“ შინაარსიდანაც. წინანდელი „მა-
ფრთხოებელა“, მოუსვენარი მოლაყბე აღარავის აშინებს, არა-
რავის აღელვებს. მასაც თითქოს ძველებური ხალისი დაეკარ-
გა. ისე ხშირად აღარასა სწერს. და აქ რედაქტორი არაფერ
შუაში იყო. მოლაყბეს რედაქციის გარეშეც ჰქონდა საქმეები.
მოლაყბე, როგორც ეხსომება მკითხველს, ხომ თ-დი მიხეილ
თუმანიშვილია და თუმანიშვილი საქმის მწარმოებელი იყო იმ
მთავარ კომიტეტისა, რომელიც შესდგა მთავრობის ინიციატი-
ვით ბატონ-ყმობის საკითხის შესამუშავებლად და მოსაწყისრი-
გებლად. მაგრამ საგულისხმო გარემოება ის არის, რომ მიუ-
ხედავად იმისა, რომ საჯარო კრებებზე უკვე ლაპარაკი იყო
ბატონ-ყმობაზე, ჟურნალამდე საზოგადოების ხმა არ აღწევდა.
ამ ლაპარაკის ანგარიშებიც კი არ იბეჭდებოდა. ეს აიხსნება,
რასაკვირველია, ცენზურულ პირობებით. აშკარაა ამ საგანზე
ლაპარაკის ნებას არ აძლევდნენ. ერთ თავის მიმოხილვაში წე-
რილის ბოლოში მოლაყბემ სთქვა: „კიდენ რომ ვერ მოგახსე-
ნეთ, რაც დამავიწყდა. ვსთქვა? ნებას მიბოძებთ? არ გამირი-
სხდებით? როგორღაც ვერიდები თქვენს წყენას. ეჰ! აღრეა თუ
გვიან ხომ უნდა მოხდეს, დარწმუნებულნი ბრძანდებით, ამას
გარდა ჩემის თქმით, თუ უთქმელობით რა იქნება, მაშ მოგა-
ხსენებთ: ბატონყმობა! დიაღ, ბატონყმობა! უმთავრესი და

უპირველესი საგანი ჩუბნთვის და ჩუბნის შეილთათვის. შემდგომში ამაზედაც მოგელაპარაკებით და მოგახსენებთ იმ ბატონ-ყმობის პროექტის ღირსებაზედ, რომელზედაც დიდის ყურადღებით ლაპარაკობენ ხალხში. მაშ ნახუამდინ“.*) მაგრამ თავისი დაპირება მოლაყებმ ვერ აასრულა. რედაქტორი რომ ყოფილიყო ამისი მიზეზი, გავიგებდით, რადგან შინაურ საქმეებს რედაქცია იმ ხანაში გულახდილად აცნობებდა საზოგადოებას. თვით მოლაყებც შესჩივლებდა მას. მაგრამ, ვიმეორებ, ამის ნიშნებს არა ვხედავთ. ასე რომ უნდა ვიფიქროთ სრულიად აღკრძალული იყო იმ ხანაში ამ საგანზე ლაპარაკი.

რათა სრული იყოს იმ დროის ინტელიგენციის აზროვნების ფიზიონომია, საჭიროა აღვნიშნოთ კიდევ ერთი საგულისხმო მოვლენა, რომელსაც ჩვენი ლიტერატურის განვითარებაზე შესამჩნევი ზეგავლენა ჰქონდა. 1861 წელს „ცისკარში“ დაიბეჭდა ლავ. არდაზიანის „სოლომონ მეჯღანუაშვილი“. ეს თხზულება ბევრი რამეთია საყურადღებო. არდაზიანმა აღნიშნა ახალი სოციალური კლასის გამოსვლა. ესენი არიან მოქალაქენი (Мѣщане). მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში მოქალაქენი ჯერ კიდევ არავითარ ძალას არ წარმოადგენენ. ოცდაათიან წლებში გარემოება იცვლება. თავად-აზნაურობა უკვე, ლარიბდება და ნელის ნაბიჯით იზრდება ახალი ელემენტი — მოქალაქე. ეს მოქალაქე, უმეტეს შემთხვევაში სომეხია, თუმცა იმ ხანაში ქართველ და სომეხ მოქალაქეთა შორის დიდი გარჩევა არ იყო. არდაზიანის გმირი თუმცა ქართველია, მაგრამ მისი ნამდვილი სახელი ტფილისელი მოქალაქეა, რომელიც ძალიან ადვილად შეიძლება სომეხიც იყოს. ეს თხზულება ყურადსაღებია იმ მხრივ, რომ ახალ მომქმედ ტიპთა გამოხატვის გარდა იგია დაწერილი რეალისტურის ფორმით. იმ ხანაში აგრე რიგად შემჩნეული არ იყო არდაზიანის მოთხრობა, მაგრამ შემდეგ წლებში, სამოცდაათიანში და ყფრო გვიან, მას მიაქცია ყურადღება კრიტიკამაც და მწერლებმაც. ეგრედწოდებული ყოფა-ცხოვრების კომედია ავქსენტი ცაგარლის წერისა გაგრძელებაა არდაზიანის სალიტერატურო ტრადიციებისა.

მაგრამ „ცისკარის“ ცხოვრებაში სხვაფრივ ხდება ცვლი-

*) № 1. 1862 წ.

ლება. ბატონ-ყმობის საკითხიც რომ არ ყოფილიყო, ახალი მაინც ბევრი რამ იყო სათქმელი და ითქვა კიდევ, ითქვა სრულიად ახალი მწერლების და პირების მიერ.

უნდა მივიღოთ მხედველობაში ის გარემოება, რომ იმ ხანაში პეტერბურგში უკვე არსებობდა ქართველ სტუდენტთა წრე. ილია ჭავჭავაძე, ნ. ნიკოლაძე, კირილე ლორთქიფანიძე, გ. წერეთელი და სხვანი წასულნი იყვნენ რუსეთში უმაღლეს სწავლის მისაღებად. ჯერ კიდევ 1857 წლის „ცისკარში“ ვკვებით აკაკის და ილიას ლექსებს. მესამოცრანებში ლექსების წერას მოუხშირეს. ეტყობოდა, პეტერბურგის ქართველ სტუდენტთა წრე ყურადღებით და მხურვალე გულით ადევნებდა ყოველივეს, რაც იწერებოდა ერთად-ერთ ქართულ ჟურნალში. აშკარაა, ბელინსკის, დობროლოუბოვის და ჩერნიშევსკის წერილებზე აღზდილი ყმაწვილკაცობას ვერ დააკმაყოფილებდა უბადრუკი „ცისკარი“, რომელიც ჯერ კიდევ ვერ განთავისუფლებულიყო სქოლასტიურ და მიკიბ-მოკიბულ მსჯელობისაგან. და ჩვენ მოწმენი ვხდებით ფრიად საინტერესო საზოგადოებრივ მოვლენისა. ჩვენს წინ ნელ-ნელა იშლება სურათი ძველის და ახლის შეტაკებისა: „შვილების“ და „მამების“ ერთმანეთის გაუგებრობისა. *) საყურადღებოა, რომ პირველად ეს შეუთანხმებლობა აღმოჩნდება წმინდა ლიტერატურულ ნიადაგზე, ერთმანეთს ენის უვარგისობას უწუნებენ. მაგრამ თანდათან გამოირკვევა ღრმა და გაუვალი უფსკრული ორ მსოფლმხედველობათა შორის. ძველ საქართველოს წინაშე ჩნდება ახალი ძალა, რომელსაც შეაქვს არა თუ ახალი ენა, ახალი აზრიც, ახალი გრძნობა და ახალი იდეალები.

მაგრამ უბედურება ის არის, რომ ჩვენში „ცისკრის“ გარდა სხვა ორგანო არ არსებობდა. და ახალგაზდობაც „ცისკრისაკენ“ გაეშურა. „ცისკარს“ წინადაც ჰქონდა ჩვეულება, სხვა და სხვა ხასიათის წერილებს ჰბეჭდავდა. წერილების კრიტიკაც იქვე ისტამბებოდა, რედაქტორისადმი მოწერილი აუარებელი წერილიც, სადაც ზოგი რას ედავებოდა რედაქციას, ზოგი რას, ზოგი ამტყუნებდა, ზოგი აქეზებდა, ზოგი აშინებდა, „ცის-

*) როგორც ვნახეთ, წინა წლებშიაც ჰქონდა ადგილი ამ მოვლენას ჩვენს ლიტერატურაში, ხოლო მაშინ მას კვრძობითი ხასიათი ჰქონდა, ახლა კი მიეცა ჯგუფობრივი.

კარზე“ ხელს აღარ მოვაწერო, თუ კიდევ დაგიბეჭდიათ. ამა და ამ ხასიათის წერილიო. საყურადღებოა ამ მხრივ კახეთიდან მოწერილი საყვედური. ანუკა ბატონისშვილი, იმას წინად დაბეჭდილი, თვალში არ მოუვიდათ კახელ თავად-აზნაურებს. იმ წამსვე საყვედურის წერილი გამოაცხეს და გამოუგზავნეს რედაქტორს. საპასუხოდ რედაქციამ გამოაცხადა: „რედაქცია მოახსენებს პასუხად, როგორც ამ სტატიის ავტორს, ისე პატივცემულ კახელებს, რომ ზოგჯერ რედაქციაში იმგვარი თხზულება მიიღების ხოლმე, რომელიცა დაგვაფიქრებს, ასე რომ, თუ დავბეჭდევით ზოგიერთი მკითხველი დაგვემღუბრება და თუ არა, მთხზველის მცნობნი და ამხანაგნი და ეს ორნი მოპარტიენიც, ერთიც და მეორეც გვემღურებიან ცისკარზედ ხელის მოწერის აღებაზედ, თითქოს ეს ჟურნალი გამოდიოდეს მხოლოდ ჩემთვის და ჩემის სარგებლობისათვის. ახლა ვთხოვ, უფალს ავტორს, ერთი ამგვარი რჩევა მოსცეს რედაქციას, რომლის საშუალებით არც ერთი მხრის დამღურება მოხდესო“ * მართლაც გასაჭირ მდგომარეობაში იყო ივ. კერესელიძე. ხელის მომწერთა დაკარგვის შიშით ყველას უთმობდა და ეს კი ჟურნალს ავნებდა, რადგან მეტის-მეტად აჭრელებდა უმნიშვნელო და უთავბოლო წერილების მოთავსებით. თუმცა ისიც კი მართალია, რომ იმ ხანში სხვაგვარი ჟურნალის გამოცემისათვის იმ ხასიათის უნარი და მომზადება იყო საჭირო, რომელიც აკლდა ივ. კერესელიძეს. საზოგადოებრივ აზრის გაზიარების მნიშვნელობა არავის ესმოდა. ჟურნალს ისე უყურებდნენ, თითქოს მოკითხვის თუ გამობის პირად ბარათების კრებული ყოფილიყო. რედაქცია სულ იმის ცდაში იყო, რომ არა ეწყეინებინა-რა იმ წოდებისათვის, რომელთა-ნაც იყო დამოკიდებული მატერიალურად, მეორეც — არ ეწყეინებინა კერძო პირებისთვისაც. ასე რომ, როდესაც ახალი მწერლები გაჩნდნენ და „ცისკარში“ მოინდომეს წერა, ჟურნალმა უარი ვერ უთხრა იმავ მოსაზრებით. მაგრამ ახლა სხვა რამეც იყო, აქ მოსჩანდა უკვე ახალი ჯგუფი. ახალი რაზმი „ცისკრის“ ვიწრო ჩარჩოებში ძლივს ეტეოდა. ჟურნალი უნებლიეთ ითმენდა მათ შემოსევას, იქვე პასუხსაც აძლევდა, ცხარედ ეკამათებოდა. და ბოლოს ერთსა და იგივე ორგანოში

*) № 3, 1861 წ.

ორმა, მკაფიოდ განსაზღვრულმა და სხვადასხვა მიმართულების საზოგადოებრივმა ნაკადულმა იჩინა თავი. ეს ორა მიმართულება 1861 და 1862 წელს ჯერ კიდევ განუყრელნი იყვნენ, ჩხუბსა და ვაივაგლახში სცხოვრობდნენ ერთ ჯერ ქვეშ, ხოლო 1863 წელს „საქართველოს მოამბის“ დაარსებიდან გაიყარნენ, განშორდნენ ერთმანეთს, უკვე დარაზმდნენ და შეიქმნა „თაობათა“ ბრძოლა, პირველი საზოგადოებრივი-კულტურული ნაბიჯი ქართულ აზროვნებისა. ყოველივე ამას ჩვენ დაწვრილებით მოუთხრობთ მკითხველს, ეხლა კი დაუბრუნდეთ 1861 წელს და გადავსინჯოთ ამ წლის „ცისკარის“ ნომრები.

1861 წლის აპრილის „ცისკარში“ დაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის წერილი, „ორიოდე სიტყვა თ. რევაზ შალვას ძის ერისთავის კოზლოვიდან „წეშლილის“ თარგმნაზედა“. წერილის დასაწყისშივე ავტორი ამბობს სხოლიოში: „ჟ, ჟს, ჟ, ჟ, კ, კ — ეს ასოები სულ არ გვიხმარია ჩვენ სტატიაში; თუ ვინიციობაა ეს ენის წინააღმდეგ მიაჩნდეს ვისმეს, ჩვენ ყოველთვის მზად ვართ გავსცეთ პასუხი და გამოუტყხადოთ, რა ნიზეზითაც არა ვხმარობთო“. *) თავის წერილში ილია ჭავჭავაძე იმას ამბობს, რომ კოზლოვის პოეზია და მისი „წეშლილი“ დიდი ღირსებისა არ არის, რომ ამ პოეტის ნაწარმოებს, ორი-სამ ლექსის გარდა ცრუ-კლასიკური ლიტერატურის ბეჭედი ატყვია. ხოლო ცრუ-კლასიციზმი იმგვარი მიმართულებაა, უკვე დრო მოქმული, რომლის შემოტანა ქართულს ლიტერატურაში სასურველი არ არისო.

„იქნება ფიქრობენ, ამბობს ავტორი, რომ ჩვენი ლიტერატურა არ აღზდგება, თუ არ განიმეორა თავის განვითარებაში წარსულ დროთა სიცრუე და ცდომილება, თუ ამას ფიქრობენ, მაშ ისტორიას აღარა აქვს თავისი დიდი მნიშვნელობა. ისტორია იმითია დიდი, რომ გვაჩვენებს ჩვენ წინაპართა ცდომილებას, მასთანვე გვასწავლის ჭკვასა, როგორ უნდა მოვიქცეთ. წინა კაცსა უკან მომდევარი იმისთვის უყურებს, რომ, ვინიციობაა, წინამ ფეხი წამოჰკრას და ყირაზე გადაიაროს, უკანამ ნახოს და იმ გზას შორს მოუაროს. მთელი კაცობრიობის უწინდელი ცხოვრება სულ უსარგებლო იქნება, თუ იმათ ცხოვრებიდამ ჩვენ სასარგებლოს არას გამოვიტანთ. რაც, შაჰა-

*) № 12, 1861 წ.

პაპას უქნია, ის ჩვენ უნდა ვქნათო, — ეგ ჩინეთის ფილოსოფია არის, თუ მაგას მივყევით, ჩვენც ჩინებსავე შევზღვებით ერთ ალაგზედ და წინ ფეხს ველარ წავზღვამთო“. *)

ჩვენი ავტორი „შეშლილის“ თარგმანს ენას უწუნებს. „ხან გვეცინებოდა, რომ ეგრედ უნო ენად ვნახეთ ჩვენი საყვარელი ენაო“. „ცისკარს“ უსაყვედურებს, ამგვარი ნაწარმოები არ უნდა იბეჭდებოდეს ქურნალში. მაგრამ ისიც კარგია, რომ „ორიოდე თ. აღ. ჭავჭავაძის, თ. ნ. ბარათაშვილის ლექსებთან მინც გაგვაცნო, რომ სხვა არა იყოს რა. ახალი პროზაიკები და მოლექსები, ზოგიერთის გარდა, ღმერთმა შეინახოს. კუშკინისა არ იყოს, ამათი ცოდვები ისე მალე დაივიწყოს, როგორც იმათი ლექსები დაბეჭდვის უმაღვე დაივიწყებინა ხოლმე. მაგრამ უნდა მოგახსენოთ, რომ ამ ახალ რომემების მორახუნებლებს არავის ისეთი ენა არა ჰქონია, როგორც თ. ერისთავს აქვსო“. *) თავის წერილის ბოლოში ავტორი დასძენს: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მაშა პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას? სხვისა არ ვიცი და ჩვენ კი მშობელ მამასაც არ დაუთმობდით ჩვენ მშობლიურ ენის მიწასთან გასწორებას. ენა სამღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოსო“. *)

ზემოდ მოყვანილი წერილი, დღევანდელის თვალთ რომ შევხედოთ, არაფერს თვალსაჩინოს არ წარმოადგენს. მაგრამ იმ ხანაში ამ წერილს ისეთი გახმაურება ჰქონდა ქართველ მწერალთა წრეებში, თითქოს კარგად გატენილი ყუმბარა გასქდაო, ჯერ გააქცია, მერე შეაჯგუფა ხალხი ყუმბარის მსროლელის დასაჭერად და მის დასასჯელად. შემდეგსავე ნომრებში ზედი-ზედ სამი წერილი დაიბეჭდა ჭავჭავაძის წინააღმდეგ — წერილები თქვით გიორგი ბარათაშვილისა, თქვით რევაზ ერისთავისა და კნენია ბარბარე ჯორჯაძისა, ფრიად საყურადღებოა ამ მწერალ-ქალის წერილი. იგი იყო ტიპიური წარმომადგენელი ძველ ქართულ მწიგნობრობისა. რუსული თითქმის არც კი იცოდა. აღზრდილი ანტონ კათალიკოსის „კატილორიებზე“, მცოდნე ძველ მწერლობისა, უმეტესად

*) იქვე. **) იქვე.

ღვთის მეტყველ მწერლობისა, იგი სრულიად ჩამორჩენილი იყო თანამედროვე ცხოვრებას. და ბედმაც თითქოს ისეთი საქმე მიუსაჯა კნ. ბარბარე ჯორჯაძეს, რომელშიაც მას, თავისდა სურვილის წინააღმდეგ უნდა გამოეაშკარაებინა უძლიურება ძველის აზროვნებისა. იგი გამოვიდა ჭავჭავაძის წინააღმდეგ და ამ კამათის დროიდან შეგვიძლიან ნათლად დავინახოთ საზღვარი. ორი მხარე ჩვენის ცხოვრებისა—ერთი ის, რომელიც წარსულში იყურება, მეორე კი ის, რომელსაც მომავალისაკენ უჭირავს თვალები.

კნ. ჯორჯაძის საპასუხო წერილში „თ-დ ილია ჭავჭავაძის კრიტიკაზედ“ სამღვთო წერილიდან ამოღებული ეპიგრაფი აქვს: „ანუ განიკითხაით, რათა არა განიკითხნეთო“. მაგრამ ამ მცნებას პატივცემული კნენია წერის დროს არ მისდევს, რადგან ყოველი ღონისძიებას ხმარობს დაამციროს თავისი მოპირდაპირე. ჩვენი მწერალი-ქალი პირადადაც იყო ნაწყენი ჭავჭავაძის წერილით: ისიც ჰბეჭდავდა ლექსებს. აშკარაა, „ახალ რითმების მორახუნეები“ რომ გაიხსენა ჭავჭავაძემ ჩვენი პოეტესაც ჰყავდა მხედველობაში.

„თუ ლიტერატურობაზედ თავს ჰსდებს, ამბობს ჩვენი მწერალი ქალი, რატომ არ უნდა მოეხსენებოდეთ, რომ ლიტერატურა უნდა შეიცავდეს პატიოსნურს და დარბაისლურს ენას და არა უშვერობას. ის გვიწერს, რომ ვითომც ჩუპნ ვახდენთ ენას, არამც თუ ვაკეთებდეთ თუ უკაცრავოთ არ ვიქნებით, მგონია თითონ უფრო ახდენს. წახდენა არ არის, თქუპნი ჭირიმეთ, პირუტლის შესავალის გვერდზედ სხოლიოში რომ იძახის: უ, უპ, ა, პ, კ, სულ არ გვიხმარიაო და თუ ვინიცოდა არის ეს ენის წინააღმდეგათ მიაჩნდეს ვისმეს, ჩუპნ ყოველთვის მზათა ვართ გავსცეთ პასუხიო. ჩვენ როგორც შეგვიტყვია, განაგრძობს დაცინვის კილოთი ჩვენი ავტორი, ილია ჭავჭავაძე, ბატონებო, გაზდილი გახლავსთ უნივერსიტეტში, სადაც ასწავლიან მრავალს საგნებს და, რასაკვირველია, სწავლას მიიღებდა, მაგრამ აჲ საკვირველი! უპირუტლესი საგანი არ შეუძინებია და ლიტერატურობს კი! თუ ნებას მოგვცემს მოვახსენებთ, თუმცა კი მაღალ სასწავლებელში არა ვყოფილვართ, და არათუ მაღალ სასწავლებელში, შინადადაც ვართ არ გავსულვართ, რომ ყოველის მწერალი-სათვის საჭიროა და აუცილებელი იცოდეს: თეორეტიკა, ანუ ჰსწავლა ხელოვნებითის სიტყვიერებისა. ეს რომ ყურადღებით

წაეკითხა, უეჭველია არ იტყოდა უ, უს, ჳ და კ-ის ხმარება საქირო არ არისო“.*)

ზურგ გამაგრებული „თეორეტიკის“ ცოდნით, პატივცემული კნენინა საყვედურს ეუბნება თავის მოპირდაპირეს, იმისთანა სიტყვებს ხმარობ, რომ არ გვესმისო.

„ესთხოვთ შეასმინოს, ამბობს იგი, ჩემს გაუნათლებელ გონებას, მაგ განათლებულმა პატივცემულმა სტუდენტმა, რა მნიშვნელობა აქვს ამ ლექსებს: ესტეტიკური, სენტიმენტალური, დრამატიზმი და სხუანი—ხომ იცის რომ ჩუპს ცისკარის შკითხუსლოები, უფრო მეტნი ეგულვებიან სოფლებში, სადაც ესტეტიკური, იქნება საქმელოთაც მივიღოთ. განა ყველა მაგასავით განათლებულნი ვართ. - მაშ თვთონ რაღათ დაიცინება, „ცისკარში“ შეგვხუტდრია გარმონიული სიტყვები, მაგ. ზადაჩა, ოსტროვები, ლინიები, მაგრამ ეს სიტყვები ისე სასაცილონი იყვნენ თავის უშვერობითო... ენა საღმრთო რამ არისო... თუ ენას საზავს საღმრთოდ, როგორს შემოაუტრევს ამ უშვერს, გარყენილს და ბიჭბუჭების სიტყუტბს: წრიპლიანი, მორახუნები, ავანგალა განგალაი და სხუა. აჲ კიდევ ეს სიტყვები ისე ნაირად კრიჭინებენ თავად ერისთავის ლექსები როგორც... მე მრცხუნსიან ამ საძაგელ ლექსების განმეორება. ლიტერატორი და ამ ჩუპსნს მშუტსნიერს ენაში რომელზედაც იძახის არავის დაუთმობთ შეურაცხებასო“.**)

აღძრულ კამათის დასახასიათებლად აღვნიშნოთ აგრეთვე რამდენიმე მოსაზრება თ. გიორგი ბარათაშვილისა (ან. ბარათოვისა, როგორც თითონ აწერს ხელს).

„გავაღე განჯინა. უჰ! რა საზარელი ნოტიოს სუნი მეცა! მაგრამ შეეძელ როგორც იყო და ამოვალაგე დაობებული ცისკრები. მრავალი მათგანი იყო შექმული თავუტბისაგან და აჲ რა საკვრველება! შემდეგ სამის დღისა, რომელიც მოუნდა ცისკრების გაშრობას, ვნახე რომ არც თუ ერთი ლექსი უფილია ჭავჭავაძისა არ იყო თავგუტბისაგან კბილ ნახლები. აღ. ჭავჭავაძისა, ნიკ. ბარათაშვილისა და სხუთა მწერალთა სჩანდა მხოლოდ: გვარი და დაწყება ლექსებისა; დანაშთენი იყო მთლად დახრული. დიდად გავკვირდი ესრეთის სანახაობით.

*) № 5. 1861 წ.

**) იქვე.

ვიფიქრე: თავგები მუზიკის დიდი პატივისცემლები არიან და ეტყობა, რომ უფ. ჭავჭავაძის ლექსები უნდა იყვნენ, უეჭველათ, სხუა ღირსებათა გარდა, დიდი კეთილ ხმოვანნი.“*)

და ამ ოხუნჯობის შემდეგ თ. ბარათაშვილი არჩევს ჭავჭავაძის ლექსებს და სცდილობს მათ ღირსება დაუყარგოს. ხოლო გზა და გზა პოეტურ შემოქმედების საკითხს ეხება და ამბობს: „პოეტიკურ თხზულებაში აზრი გამოიხატება საგნებითა, რომელიც მხოლოდ გვესმის და ვერ კი წარმოგვიდგენს მის ფორმასო“. ხოლო ჭავჭავაძის შესახებ ამბობს:

„უფ. ჭავჭ. ნაცულოდ მადლობისა, რომ იმის ლექსებს ყური არავენ არ ათხოვა, შეემზადა პეტერბურღში, როგორათა ც დონკიხოტი, მარცხენა ხელში ეპყრა თარის მაგივრად. ბელინსკის ტომები, მარჯვენაში ლექსიკონი უსწორო სიტყვებისა და ესეთ დაიარაღებული, გამოილაშქრა საქართველოზე, რათა ძალ-და-ძალ აეღო დაფნის გვირგვინიო“. **) რაც შეეხება კრიტიკას: ზოგნი პოულობენ უფ. ჭავჭ. კრიტიკაში ნამდვილს ქართულს ენას და ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ უგუანი სიტყვა აზრს ძალას არ უკარგავსო. ამის დასარღვევად ვიტყვ, რომ ვის იამება ჭკვინ კაცთან ლაპარაკი, თუ მას ამოზდის ნივრისა და არაყის სუნი. რაც შეეხება ნამდვილს ქართულს ენას მას ბაზარში და ჩორჩო ბაზარში კი ნუ დაუწყებენ ძებნასო“. ***)

ასე ახმაურდნენ ყველა ისინი, ვინც შეგნებულად, თუ ინსტიქტიურად ილია ჭავჭავაძის სახით იგრძნეს და დაინახეს მოახლოვება დიდ ცვლილებისა, რომელიც უნდა მომხდარიყო ქართულს აზროვნებაში და რომლის წინაშე ასე აშკარად შეკრთნენ და შეშინდნენ ძველ საქართველოს წარმომადგენელნი. ჩვენთვის თანდათან ნათელი გახდება, რომ „ძველებს“ არ ესმოდათ ის, თუ რა უნდა მომხდარიყო ქართულ აზროვნებაში ამ აზროვნების გამოცოცხლებისათვის. მათ ესმოდათ მხოლოდ, რომ დადგა განკითხვის დრო და თუ რომ დათმობის გზაზე დადგნენ, მათ არსებობას და ბატონობას ბოლო მოეღებოდა, მათ აშინებდა ახალი სიტყვების შემოტანა, რადგან არ ესმოდათ

*) № 6. 1861 წ.

**) იქვე.

***) იქვე.

არც სიტყვების მნიშვნელობა, არც ის, რომ ახალ აზროვნებას ახალი ფორმა უნდა გამოთქმისა, მაგრამ ამასთან გადამახინჯებულ რუსულ სიტყვებს თავისუფლად ხმარობდნენ ქართულ მწერლობაში და ეს გარემოება ენის „გადამახინჯებად“ არ მიაჩნდათ. ერთის სიტყვით, ჩვენს წინაშე იშლება სურათი ორ მსოფლმხედველობათა შეტაკებისა. სქოლასტიკა და თავისუფალი მსჯელობა შეებნენ ერთმანეთს. ეს იყო პატარა მასშტაბით, ქართველთა ცხოვრების პირობებთან შეგუებით, რეფორმაციის დროშის აფრიალება ახალ საქართველოს სახის და ვინაობის გამოსარკვევად. რომ ეს ასეა, ამას ჩვენ აშკარად დავინახავთ, განვაგრძობთ რა საჭირო მასალის შესწავლას.

7.

ილია ჭავჭავაძემ უპასუხოდ არ დასტოვა თავისი მოპირდაპირენი. ივ. კერესელიძემ დაუბეჭდა პასუხი, მაგრამ ეს პასუხი ააჭრელა თავის კრიტიკულის შენიშვნებით. იგი აშკარად მიემხრო ძველებს და ამაში მოულოდნელი არაფერია. თავის პასუხს ჭავჭავაძე უკეთებს საყურადღებო ეპოგრატს, ბელინსკის ნაწერებიდან ამოწერილს. ეპიგრაფი ამგვარია:

„Изъ нашей литературы хотять устроить бальную залу, и уже зазываютъ въ нее дамъ; изъ нашихъ литераторовъ хотять сдѣлать свѣтскихъ людей въ модныхъ фракахъ и бѣлыхъ перчаткахъ; энергию хотять замѣнить вѣжливостью, чувство — приличіемъ, мысль — модною фразою, изящество — щеглсватою, критику — комплиментами.“ *) და ამ ეპიგრაფის შემდეგ ჩვენი ავტორი ამბობს: „ბარაქალა, ჩემო სტატიავ, ბარაქალა. ვისაც თავის დღეში კალამი ხელში არ აუღია, იმასაც ააღებინა, ვისაც მართალი სიტყვა პირდაპირ ნათქვამი თავის დღეში არ

*) ჩვენი ლიტერატურა საცეკვაო დარბაზად უნდა გადააკეთონ. და უკვე ქალებსაც ეპატიებინან. ჩვენი ლიტერატურები ფრაკებში და თეთრ ხელთათმანებში გამოწყობილ მოდის კაცებად უნდა აქციონ. ვენერგის ნაცვლად მოწიწებას ეთაყვანებინან, გრძნობის ნაცვლად ზრდილობიანობას. აზრი მოდის ფრაზებით უნდა შესცვალონ. მოხდენილობა — გადამეტებულ პრანჭიობით და კრიტიკის ნაცვლად კომპლიმენტები იხმარონ.

გაუგია, იმას მართალის თქმით გული აუშლვრიე. ვისაც შინი-
დან ფეხი კარში არ გამოუდგამს და რაღაც ანბანის თეორე-
ტიკის მეტი არა უკითხავს რა, ისიც კი ავალაპარაკე თეორე-
ტიკის გარე საგანზე. ბარაქალა, ბარაქალა! სამი სტატია ერთს
სტატიაზედ რა ამბავია“?..*) ამ შესავალის შემდეგ ჩვენი ავ-
ტორი განსაკუთრებულის სიმკაცრით არჩევს კნ. ბარბარე
ჯორჯაძის მისდამი მიმართულ კრიტიკულ წერილს.

„სწორედ მოგახსენოთ, ამბობს იგი, ეგ თეორეტიკა არ
ვიცოდდი რა არის, მაგრამ თეორეტიკით დახელოვნებული ჩემი
მოპირდაპირე ისეთი კეთილი გულისა ყოფილა, რომ განსაზ-
ღვრავს იმ თეორეტიკას ანუ სწავლას ხელოვნებითის სიტყვიე-
რებისას ამ რიგად: თეორეტიკა გვასწავლისა ა, ბ, გ, დ და
სხვანი, რა რიგად იხმარებიან სიტყვებშიაო, რა რიგად შეად-
გენენ მარცვალსაო, — და ამ სწავლასა ხელოვნებითის სიტყვიე-
რების სწავლას ეძახის ჩვენი მწერალი ქალი!!! აი რა ძნელი
ყოფილა შინიღგან გამოუსვლელობა და უნივერსიტეტის და-
ცინება, აქედანა სჩანს, რომ არც ხელოვნება ესმის ჩვენს
მწერალს ქალს და არც სიტყვიერება. ასოს ხმარების გამსაზღვ-
რელი საგანი ტყუილადა სჩემობს ხელოვნების სწავლის სახელ-
სა. ასოს ხმარებას სწავლა არ უნდა. თითონ სიტყვა გვასწავ-
ლის, სად რომელი ასო უნდა ვიხმაროთ, მერე თვით ასოს
ხმარება გარეგანი საგანია, — ეგ მექანიკური მიკერძობაა... ეგ
ხელოვნობაა და არა ხელოვნება. ხელოვნება არის განხორციე-
ლება სახეში იდეისა, აზრისა: მუსიკა, მხატვრობა, პოეზია—
ესენი სულ სახეში გამოსტყვამენ იდეას, მხოლოდ იმით განი-
ყოფებიან, რომ თავისი იდეის გამომთქმელად სხვა და სხვა
მასალებსა ხმარობენ, როგორც მუსიკა ხმასა, მხატვრობა—
ხაზსა, პოეზია—სიტყვასა. სიტყვიერებით ხელოვნება პოეზიასა.
ჰქვიან, რადგანაც სიტყვის საშუალებით და შემწეობით აღა-
სრულებს ხელოვნების მნიშვნელობასა. მაშასადამე, ან-ბანის
განსაზღვრა ხელოვნება არ არის, მაშასადამე კნ. ჯორჯაძისას
არ უნებებია გაგება იმისი, რაც წაუკითხავს და რაც თავის გულ-
წრფელობით უხმარია. მოგვილოცნია! ხელოვნების სწავლისა-
თვის საკვირველი წიგნების ამორჩევა სცოდნია! თითონ თეო-
რეტიკა — ეგ სხოლასტიკობის ნაშთი, — რა არის რო, მასზე

*) № 6. 1861 წ.

აშენებული განვითარება რა იყოს? ყოვლის მწერლისათვის საჭირო და აუცილებელია იცოდეს თეორეტიკა, ანუ სწავლა ხელოვნებითის სიტყვიერებისა, ესე იგი ანბანის განსაზღვრაო, ბძანებს ჩვენი მწერალი ქალი. იქნება ეგ საჭირო იყოს, როგორც მწერლისათვის მელანი და კლამი საჭიროა, ანუ მატემატიკისათვის ნუმერაცია: ვისაც წერა უნდა, ანბანი უსათუოდ უნდა იცოდეს, მაგას თქმა არ უნდა. რომ, როგორც მარტო ნუმერაციის ცოდნა არ შეიქმს მატემატიკას, ისე მარტო ანბანის ცოდნა არ შეიქმს მწერალსა... *) უბედურება ჩვენი ის არის, განაგრძობს ჭავჭავაძე, რომ შევბეჭდავთ თუ არა ანბანის თეორეტიკის კანონით უაზრო ლექსებს, გვგონია, რომ ხელოვნებას დიდი რამ შეეძინეთო, იმიტომა გვგონია, რომ ჩვენს ლექსში „ა“ თავის ალაგას ხმარებულია, „ბ“ თავის ალაგასა. თუ „ცისკარი“ უარგისია კიდევ თქვენგან, ყვავებო ფარშევანგის ფრთებიტა, ბუღბუღებო ყორნის ჩხავილიტა!“ **)

ჭავჭავაძემ გაბედვით დაუწყო დევნა „ცრუ ხელოვნებას და „რითმებით მორახუნე“ პოეტებს. ამას ცრუ პოეტები, რომელთა რიცხვი დიდი იყო, ვერ აპატიებდნენ ახლად მოვლენილ კრიტიკოსს. შურის-საძიებლად დაესივნენ ჭავჭავაძის ლექსებს და ძიძგნა დაუწყეს. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი იმ დროინდელ „კრიტიკულ“ ნიმუშებისა. ცნობილი ლექსი „მამულო საყვარელო შენ როსლა აყვავდები?“ თ-დ გ. ბარათაშვილს სასაცილოდ აუგდია. ამის გამო ილია ამბობს: „ჩემ ამ ორ ლექსში მწვანე ბალახის ნატვრა დაუნახავს (ბარათოვს). თავის სამ განსაცვიფრებელ ნიშნებითა. იქნება მკითხველი არ იჯერებდეს ამგვარ ამ ლექსის ჭაგებას, რადგანაც მართლა ძნელი დასაჯერებელია, მაგრამ აი უფ. ბარათოვის სიტყვები: „გაზაფხულში პოეტი გულით ნატრობს საყვარელ მამულის აღყვავებას. ნეტავი დაანახვა ეხლა საქართველო როგორ მწვანე ხავერდით ბიბინებს!!!“ უფ. ბარათოვი, განაგრძობს ჭავჭავაძე, სწორეთ იმ მოკრივესა ჭავს, რომელსაც ერთი ხელი მოკლე აქვს და ერთი გრძელი, ისიც მარცხენა; გრძელის ხელით მტერსა სცემს და მეორე მოკლე ხელით თავის თავსა“. (იქვე, გვ. 201, 203). კნ. ჯორჯაძემ, თავის მხრივ, სასაცილოდ აიგდო ჭავჭავაძის შემდეგი ლექსი „~~მისი ლექსი სუბუქ ფრთითა ხან~~

*) იქვე. **) იქვე.

ძეჯლისში შეპფრინდება“. ამის გამო ილიას მოჰყავს კნ. ჯორჯაძის შემდეგი სიტყვები: „თვალ-დაკვირვებით“, რომ გავსინჯოთ, ვერ გავიგებთ ამ ლექსში რის თქმა უნდაო? სიტყვა ესე „სუბუქ“ ქართული არ არიო, „სუბუქი“-კი არის ქართულიო... მაშ აი თქვენი ნაქები ჩახრუხადეც, განაგრძობს ილია: „თამარ წყნარი, პირ მცინარი“. თქვენის აზრით „პირ“ ქართული არ არის? აი რუსთაველიც: „მოდგა თეთრ ტაიჭოსანი“. თეთრ ქართული არ არი? აი თ. ორბელიანიც: „უმწედ, უნუგეშ“, ქართული არ არის განა?.. (იქვე 226) მერე ჩვენი მწერალი ბძანებს, ერთის ფრთითა ვინა ფრინავსო? თქვენ, თქვენ თითონ, ჩემო ბატონო. ესე იგი, მარტო ანბანის თეორეტიკით დაფრინავთ ჩვენ სალიტერატურო ჟურნალში. როცა ამბობენ: ჩემის თვალით ვნახეო, ჩემის ფეხით მოვედიო, თუ მართლა ერთის „ფეხით“ მიხტოდნენ და ერთის „თვალით“ ხედავდნენ. სულაც არა, მაგრამ ამბობენ კი. მაშასადამე, ჯერ ხალხს მოაშლევინეთ ეგრედ ულოლიკო ლაპარაკი და მერე მწინათვე მოგახსენებთ, ხალხია ენის კანონის დამდები და არა ანბანთ თეორეტიკა (იქვე, 227)... მთელს სტატიაში ერთი წამდვილი შენიშვნა აქვს ჩვენ მწერალ ქალს, განაგრძობს ავტორი ეგ მერცხლის ჭყვილზედ. მართლაც არის, უხერხოდ არის მანდ ეგ ზმნა ხმარებული. მაგ ლექსს ღორი გამოუხატავს ჩემს კრიტიკოსების მოგონებაში. თუმცა სწორედ რომ თქვას კაცმა, მარტო ღორი არ მოაგონდება მაგ ზმნით კაცს. რამდენჯერ გაგვიგია, ფრინველი ჭყვისო, ყმაწვილს ნუ აჭყივლებთო, (იქვე, 229).

როგორც ვიცით აყვედრებდნენ ჭავჭავაძეს, გაუგებარ სიტყვებს ხმარობ და ქართულ ენას რყენიო. „მწერალი ქალი მთხოვს, ამბობს ჩვენი ავტორი, „შევასმინო მის გაუნათლებელ გონებას განათლებულმა სტუდენტმა“ რა მნიშვნელობა აქვს სიტყვებს: ესტეტიკური, სენტიმენტალური, დრამატიზმი და სხვანი, ეს სიტყვები საჭმელათ მიუღია ამ მწერალ ქალსა. მე აქ არა მეთქმის რა იმის გარდა, რომ ეგ სიტყვები სუსტ არსებისათვის ძალიან ძნელი მოსანელებელიაო... (იქვე, 230).

ჭავჭავაძის წინააღმდეგ მიმართული კრიტიკა ისეაი „საკოდავი“ იყო, რომ ამგვარის ოხუნჯობით აძლევდა პასუხს თავის მსაჯულებს. მაგრამ სერიოზულ სჯა-ბაას, იგი არ გაურბოდა. საჭირო იყო განმარტება, თუ რა არის კრიტიკა და რო-

გორი უნდა იყოს იგი. „კრიტიკა, ამბობს ავტორი, — ამის თანასწორ მნიშვნელობის სიტყვა არ არის ქართულს ენაზედ და არც ძალიან საჭიროა, რომ იყოს, თუმცა უკეთესი იქნებოდა რომ ყოფილიყო, რადგანაც ეგ დაგვიმტკიცებდა, რომ ჩვენი მამა-პაპანი მაგ მხრით განვითარებულნი ყოფილან. სადაც სახელია, იქ უთუოდ საგანიც უნდა იყოს. ეგ სიტყვა ეხლა მთელ კაცობრიობას ეკუთვნის და ყოველი ხალხი ცოტა ოდენათ განათლებული ხმარობს თავის ენაში; მაშასადამე არც ჩვენთვის არის დასაძრახისი, რომ ეგ სიტყვა ჩვენში იხმარებოდეს. „კრიტიკა“ არის განხილვაც, გარჩევაც და დაფასებაც ერთად. როცა რომელსამე საგანს ფასსა სდებს კაცი, ჯერ მის ღირსებას იტყვის (თუ აქვს ღირსება) და დაამტკიცებს, მერე ამბობს, ამოდენად ღირსო, ესე იგი შინჯავს შიგნიდამ და გარედამ საგანსა, ყოველს მის თვისებასა, არჩევს ცუდსა და კარგსა და მერე სწონავს მართალ სასწორზედ. (იქნება აქ პურის მოედნის სასწორი მოაგონდეს უფ. გ. ბარათოვს, ეგ ჩვენი ბრალი არ იქნება. ამ ორგვარ თვისებაებს საგნისას ზოგიერთი კრიტიკოსი რა განარჩევს ცუდს და კარგსა, სასწორს დაუთმობს ხოლმე თითონ მკითხველს, ზოგიერთიც თითონვე ასწონავს ხოლმე. მეც ამ მეორე გვარ განმხილავებს მივმართე ჩემს აპრილის სტატიაში, რომელსაც კიდევ მაინც ვერ გაუბედე კრიტიკის დარქმევად“, (იქვე, 204).

რაიც შეეხება ასოებს — უ, ს, კ, ჯ, ძ, ფ-ს ილია ჭავჭავაძე იმ აზრისაა, რომ ქართული ენა არ დაკარგავს, თუ ენის განსამარტივებლად სრულიად გამოვირიცხეთ ისინი. უ-ს მაგიერ ვ. კარგია. „სრულიად არ მესმის, რა განსხვავება არის ამ ასოთა შორის: „ს“ და „იე“, „ძ“ და „ი“, „კ“ და „ივი“, „ჩ“ და „ჰოი“. იქნება ჩვენს უწინდელ ენაში იყო განსხვავება მაგ ასოთა შორის (და სწორეთაც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც შემოულიათ), მაგრამ ეხლანდელ ჩვენს ენაში არა ვხედავო“. (იქვე, 222). ერთის სიტყვით, საჭიროა ანბანის და მართლწერის განმარტივება და გაადვილება. ყველანი ამის ცდაში არიან და ჩვენ არ უნდა ჩამოვრჩეთ ამ მხრივ. ენა არ არის უმოძრავი და გაყინებული იარაღი აზრის გამოთქმისა“...

„ენა კერძობით პირსავით, ამბობს ჩვენი ავტორი, იზრდება და ვითარდება, ამ ზრდაში იცვლება, როგორც ჩვენ კაცნი ზრდაში ვიცვლებით ხოლმე. ხშირად იქნება, რომ კანონები ერთს დროს

საქირონი, სხვა დროს უვარგისნი არიან ხოლმე, იმიტომაც ახალი ენა ძველს ენას არა ჰგავს, როგორც ახალი კაცი არა ჰგავს ძველ კაცსა. მაშასადამე, თუ მიბძანებთ, რომ რადგანაც ძველ წიგნებში ხმარებულთა, იმიტომ, ეხლაც უნდა ვიხმაროთ ეგ ასო, — ეგ უსაფუძვლო ბრძანება იქნება, როგორც უსაფუძვლოა თქვენი რჩევა, რომ ანბანის თეორეტიკა უნდა ისწავლოთო ხელოვნებისათვისაო“ (იქვე, 221).

ძველი კამათი ენის შესახებ ისევ გაჩაღებულია და ჭავჭავაძეს ამ კამათში შეაქვს ახალი შუქი, მაგრამ ახლა ეს კამათი გაფართოებულა და გართულებულა. ჭავჭავაძის მოპირდაპირენი აბრალეებდნენ იმასაც, რომ ძველ მწერლებისადმი არავითარი პატივისცემა არ აქვსო. რა თქმა უნდა, ეს იყო სიცრუე. რუსთველისადმი სიყვარული არა ერთხელ გამოუთქვამს ილიას თავის წერილში. მაგრამ მას მოუვიდა ერთი მარცხი. ჩვენის აზრით, ეს იყო მიზეზი, საიდანაც წარმოსდგა ბრალდება. ახალგაზდობაში ჭავჭავაძე დიდ ფას არ აძლევდა ჩახრუხადის პოეზიას. თავის „კრიტიკაში“ გამოსთქვა შემდეგი მოსაზრება: „აი, მაგალითად, ჩვენში, ქართველებში დიდი მწერლის ხმა აქვს დაგდებული ჩახრუხაძესა, მაგრამ არამც თუ დიდი, პატარაც არა ბრძანდება ის კურთხეული. მისი თამარის ქება მთელ მოთხრობის ოდენაა, ზედ შესრულით დაიწყება და თითქმის ზედშესრულით თავდება. რა ვაი ვაგლახით და კისრის მტვრევით მოგოგამს დავარდნილ ცხენსავით მისი ოცმარცვლიანი ტყვიასავით მძიმე ლექსები!.. არც აზრი, არც სურათი, არც მშვენიერება, არც ჭკუა, არც გული, არაფრისთანა არაფერი, გარდა ზედშესრულების რახა-რუხისა. აბა ეხლა ნახეთ, რა სახელი აქვს ჩვენში! სადაც რუსთაველს მაგ თითქმის გენიას ახსენებენ, იქ, გინდათ თუ არა, წამოაკუნკულებენ ჩახრუხაძესაც, რომელსაც, გვგონია ფიქრადაც არ ჰქონია ამისთანა დიდების იმედო“. *) ჭავჭავაძის მსჯელობას ჩახრუხადის შესახებ აჩქარების ხასიათი აქვს. ქართულ ლიტერატურის ისტორიაში, აკად. მარის აზრით, შავთელს და ჩახრუხაძეს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავთ. მათ ნაწარმოებს სპარსეთის გავლენა აღარ ატყვიათ, ორიგინალური ხასიათი აქვთ. „თამარიანის“ ავტორის შესახებ მარი ამბობს: „სიმშვენიერე თამარიანისა ისა-

*) № 4 1861 წ.

ხება მისს საკვირველ მხატვრულ ფორმაში, მის მუსიკისებრ მომხიბლავ ენაში და მშვენიერ და მდიდარ რითმაში, საგანგებო და განსაკვიფრებელ რითმაში, რომელიც გვავიწყებინებს ამა თუ იმ ლექსის არა-ბუნებრივობას. მართალია, ღრმა შინა-არსისა არ არის, არ იპყრობს ყურადღებას აზრის გაბედულე-ბით და სიღრმით. მიუხედავად ამისა, ამ შესხმის მნიშვნელობა სწორედ მის შინაარსში ისახება“. მარის აზრით, ამ სალიტე-რატურო ნაწარმოებში საუკეთესოდ მოსჩანს ქართული, ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი აზროვნება, უკიდურესობამდე განვი-თარებული. ჩახრუხაძე ამ აზროვნების გამომსახველი იყო. აკად. მარის განმარტებით, ადვილად მისაღებია ის ჰიპოტეზა, რომ-ლის ძალით ჩახრუხაძე და რუსთაველი ერთპიროვნებად მოს-ჩანან. *)

ეს შეცდომა, რომელიც ჩაიდინა ჭავჭავაძემ ჩახრუხაძის დაფასებაში, გასაგები ხდება ჩვენთვის მხოლოდ იმ შემთხვევა-ში, იმ დროინდელი ვითარება თუ მივიღეთ მხედველობაში. ძველი და ახალი ერთმანეთს შეეხნენ. „ძველის“ დასამარცხებ-ლად „ახლების“ „ძველის“ გავლენისაგან განთავისუფლებას სცდილობენ. მაგრამ ძველიც არის და ძველიც. ხოლო ამისი გარჩევა გაჩაღებულ ბრძოლის დროს ისე ადვილი არ არის. აქედან შეცდომები, იმგვარი, როგორც მოუვიდა ჭავჭავაძეს. რომ ჭავჭავაძე წარსულს და წარსულ მწიგნობრობას პატივის-ცემით ეპყრობოდა, ეს სჩანს თვით მის პირველ წერილებშივე. მაგრამ ამ წარსულს კრიტიკულად უყურებდა და იმ დროის-თვის ეს იყო დიდი დამსახურება თავისუფალ აზროვნების უფ-ლების მოპოების საქმისათვის. ჩვენი ავტორი ამბობს: „ნურა-ვონ ნუ გაიფიქრებს, რომ არ მესმოდეს დიდი მნიშვნელო-ბა ანტონ კათალიკოსისა. ანტონი დიდს ალაგს დაიჭერს ჩვენს ლიტერატურაში, როგორც წარმომადგენელი იმ დროის საქართველოს განათლებისა. მაგრამ ეხლა, რომ პოეზიის გან-ხილვა იმ დროის კანონებით მოვიწოდოთ, ძალიან შევცდე-ბითო“. **)

დღეს ყოველივე ეს ანბანის კეშმარიტებაა, მაგრამ იმ

*) Марръ: Тѣксты и Разысканія IV. Древно-грузинскіе одописцы, гл. 49, და ქვემოთ.

*) № 6. 1861 წ. 238 გვ.

ხანაში ეს ასე არ იყო. აზრი ტყვეობაში იყო და ყოველი დამოუკიდებელი მსჯელობა თავხედობად და უზრდელობად მიაჩნდათ. საჭირო იყო თავის დაღწევა აღმოსავლეთის ტყვეობიდან. აღმოსავლეთმა, რიგ რიგად ბიზანტიამაც, სპარსეთმაც, არა მარტო გარეგნულად გადააკეთეს ჩვენი ბუნება, გაჰბერეს და გაართულეს იგი შეუფერებელ მანერებით ღ დამახინჯებულ პტყელ-პტყელ ლაპარაკის ჩვეულებით. ამ ჩვეულებამ ტვინიც შეგვიბოჭა. „ყოზილბაშობა არც მყვარები“, არც მიყვარს, ამბობს ჭავჭავაძე, მე როგორც მესმის, ისე ვლაპარაკობ ღ პირდაპირ ვეუბნები კაცს: ეს ცუდია და ეს კარგია შეთქი“ (იქვე, გვ. 235) როგორ? პირდაპირ თქმა, ეს ცუდია და ეს კარგია! და ამასთან არც ბოდიშები, არც რევერანსები, არც კომპლიმენტები! ღმერთო ჩემო! რას იტყვიან ბრწყინვალე ლიტერატორები, ჯერ კიდევ თავიდან-ფეხებამდე ძველს ატმოსფერაში აღზდილები, რას იტყვიან ბრწყინვალე კნეინები, სამწერლო ასპარეზზე გამოსულნი ყარაბადინით შეიარაღებულნი! რაცა სთქვეს უკვე ვიცი და რაც არ ვიცი, ქვემოდ გვეცოდინება. და ილია ჭავჭავაძეს სწორედ იმათი პასუხი ჰქონდა მხედველობაში, როდესაც გაცეცხლებულ გულზე ამბობდა:

„ნუ თუ მართლა რაც „ცისკარში“ იწერება საქართველოს ხალხის ფიქრია, ჭკუაა, გონებაა, ჩვეულებაა? ნუ თუ მართლა „ცისკარში“ ჩვენი განვითარებაა, ჩვენი განათლების ხარისხია გამოთქმული? ნუ თუ მართლა ეგრე დაეცა რუსთველის ხალხი, რომ ეგრე ფიქრობს, ეგრე ჰგონობს? მეც მაგასა ვჩივი და ვსტირი რომ, არა, ათასჯერ არა; მეც იმიტომ ესე პირდაპირ ვლაპარაკობ, რომ ვინც წინ დაუხედავად ბლაჯნის, აღარ ბლაჯნოს, რადგანაც იგინი თავის ბლაჯნითა ამდაბლებენ ჩვენს ენას. მე იმისთვის ვლაპარაკობ აგრე სასტიკად, პირმოუფერებლად; რომ უნიჭონი და ამასთან უსწავლელნიც თავის ოთახიდან ფეხს ნუ გამოსდგამენ გარეთ, ლიტერატურაში. ამას გთხოვთ ხალხის სახელითა, ხალხისვე სახელის დაცვისათვის...“ (იქვე, 210).

ჭავჭავაძის გამოლაშქრების შემდეგ ჩვენებური სამწერლო ატმოსფერა აღარ დამშვიდებულა. კამათს კამათი მოჰყვა, თავდასხმას თავისდაცვა. ყველანი, ვინც კი იყვნენ გულნატკენნი ერთს ბანაკში შეჯგუფდნენ. გაჩაღდა პროტესტი ჭავჭავაძის და ახალთაობის წინააღმდეგ. მეტი არ იქნება აღვნიშნოთ ამ პროტესტის ზოგიერთი ტიპიური მომენტი.

სარდიონ ალექსიევი-მესხიევი, რომელსაც ქართულ ენის მცოდნის სახელი ჰქონდა საზოგადოებაში, ჰბეჭდავს „ცისკარ“-ში „უსტარს ანტიკრიტიკულს“, რომელშიაც, სხვათა შორის, ამბობს: „წრფელით გულით მოგახსენებ, თავად ილია, როგორც გვამსა ასე გულწრფელად მოსაუბრე საანჯაბმოდ, რომ გულმტკივნეულად წავიკითხე შე ქართველმა, ამგვარი ქართული ენა განათლებულის და განვითარებულის ქართველისაო“. შემდეგ ამისა პტყელ-პტყელის ენით ესაუბრება ქართულ ენისთვისებაზე და ბოლოს სურვილს გამოსთქვამს, რომ ჩვენი ავტორი გავარჯიშდეს „როგორც წყობილ სიტყვაობაში, ისე სადაგ სიტყვაობაში.*) შემდეგ ამისა, ვინმე ბირათვისელი სურვილს აცხადებს, რომ მოისპოს ეს კამათი. „დრო არის მოსპოთ უფ. ჭავჭავაძეზე სიტყვა, სწერს იგი რედაქტორს, და შეუდგეთ სხუა უფრო სასარგებლო საქმესო.**) მას მოჰყვება კნ. ჯორჯიძის „პასუხის პასუხი“. „ერთი კაცი დასცინის ათას, ათი ათასს, ერთის სიტყვით, მთელს საზოგადოებას, გამწარებულად უსაყვედურებს ნაწყენი კნენა თავის „უზრდელ“ მოპირდაპირეს. მჭერ-მეტყულოობით და მაღალის ხმითა ბრძანებით, თუ „ცისკარი“ უვარგისია, კიდევ თქვენგან, ყვავებო ფარშევანგის ფრთებითა, ბულბულებო ყორნის ჩხავილითაო. საკვრველია კი, რომ მერცხალი კი დაგვიწყებიათ და არ გითქუამთ: მერცხალნო ღორებრ ჭყივილითა, გესლიანათ გადაჰკრავს სიტყვას ჩვენი კნენა, და იგრძნობს რა, რომ ამ „ჭყივილის“ მოგონებით ცოტა არ იყოს სჩხვლეტს მოპირდაპირეს, იგი განაგრძობს: „შეიძლება ესთქუათ: ჩუზნი სახალხო პოეტი თ'დ ილია ჭავჭავაძე თავის უკვდავ ჩანგზედ ჭიხვინებს ანუ ღმუის. მითომ რატომაო!.. ბოლოს კი სტუქსავს: „მიხედეთ სარდიონ მესხიევს, როგორიც ზრდილობიანის კალმით გამხილებთ თქუქსნს შეცდომებს, აი ძველი კაცი. არა ჰგვაენებია... ***)

იმერეთიდანაც გაისმა პროტესტის ხმა ერთს წერილში, რომელსაც ხელს აწერს „ზემოური იმერელი, გორისელი წერეთელი. ეფთიმე, (ექვთიმე წერეთელი, გიორგი წერეთლის

*) № 6. 1861 წ.

**) № 8. 1861 წ.

***) № 9. 1861 წ.

მამა. ავტ.)“ ვკითხულობთ: „უფალო რედაქტორო! ოთხის დღის წინად ქუთაისშიდ ერთი პატივცემული მოხუცის სახლშიდ შევედი. იქ მისმა ნიჭიერმა მეუღლემ და იმის უნიჭიერესმა ძმისწულმა ყმაწვილმა ქალმა თქმეს, რომ განვლილის წლის „ცისკარში“ კაცს აღარ ჩაეხედებოდა და წელს ამისთვის აღარ ვაწერთ ხელსაო. და საწუხარია ჩვენთვის, რომ ჩვენნი სამშობლო ენა ლამის დაეცესო, ვილაც ჭავჭავაძე აუტყდა და არა ცილდება იმ კახელს ჯორჯაძის კნენას, შეუსაბამოს სიტყუჭებით იხსენიებს, რისთვის? სიმართლისათვის და მშუჭნიურის ლექსების წერისათვის? რომლითაც გაბედვით შემძლია ვსთქუა, სასმენელს ატყობდნენ და გულს ალხედნენ“... ზემოაური იმერელი, გორისელი წერეთელი ეფთიმე ძლიერ აღშფოთებული იყო ამ გარემოებით. იგი შეურაცხყოფილია აგრედვე როგორც ძველს ლიტერატურაში ნაკითხი ადამიანი: „ჰო ღმერთო, რა მესმის! განაგრძობს ჩვენი ეფთიმე. ქართუბლი კაცის სასმენელი იმდენად როგორ შეიცუალოს რომ ანტონ ქათალიკოსის მაღალ ნიჭიერს სიტყუობას სწუნობდეს და რას სახელდობ: მის წყობილ სიტყუვაობას, მის აკრისტიანულეობას და მის იამბიკოებასო... *) მართლაც აღშფოთებულნი უნდა ყოფილიყვნენ „აკრისტიანულეების“ და „იამბიკოების“ ტრადიციების მცველნი და წამკითხველნი „დიდი ვასილის ითიკისა, დამასკელის განმარტებით!“ ქუთაისიდან იწერებოდნენ კიდევ, რა დროსაც უნდა გაგველოთ ბულვარში, უეჭველია რომ გაიგონებდით: ჩვენი ეფთიმეს სტატია წაიკითხეო! თქუბნუ მომიკედებით ძალიან კარგი სტატიაო, ძალიან კარგა დაუწწერა თავ. ჭავჭავაძესო.“ **)

ყველა ამის შემდეგ ილია ჭავჭავაძეს „ცისკარში“ წერის ნება აღარ მისცეს. თუმც ერთ-ერთ წიგნში რედაქტორი აცხადებდა***), ჭავჭავაძეს წერილი „ანტიკრიტიკული უსტარის“ პასუხად მალე დაიბეჭდებოა“, მაგრამ ამ წერილს დაბეჭდვა აღარ ეღირსა „ცისკარში“. სამაგიეროდ, დროგამოშვებით ახალთაობის ზოგიერთ წევრებს „თერგ დალეულებს“ ორიოდვე სიტყუას ათქმევინებდნენ ჟურნალში. ერთი თერგ დალეული პეტერბურგიდან იწერებოდა:

*) № 2 1862 წ.

**) № 6. 1862 წ.

***) № 9—10. 1861 წ.

ჩუპნ აქა ვართ სამნი ძმანი,
სამნივ თერგ დალყულთაგანი.
მე გახლავართ გორისყოლო,
ერთი ამ სამ ძმათაგანი. *)

მერმე თერგ დალყული იწერებოდა: „უფალს ზემოურ
იმერელს, წერეთელს ეფთიმეს არ ესძის პოეზია. სამლო სიტყვა
და პოეზია იმ დალოცვილს ერთი გონია. ერთი ალილოია,
ერთი პოეზია ჰგონია, ორი ალილოია, ორი პოეზია, სამი,
სამი და ამგვართო.***) მესამე თერგ დალყული ისიც პეტერბურ-
გიდან, „ცისკრის“ მიმართულებას ეხება: „ამბობენ ქართველ-
ბი ზრდილი და თავდაბალი კაცები ვართო, თუ ვინმემ
გვიბძანა, ერთი ან ორი ვერსი გაიარეო, ჩვენ ათს გავიჩანჩა-
ლებთ. ასე და ამ ჩვეულების აღმასრულებელი ჩვენი „ცისკა-
რიც“ ერთი ღვდლის მაგიერად ეუბნებოდა აღსარებას ათსო“.****)

მოლაყბე? იკითხავს მკითხველი, მოლაყბე რალა იქნა,
ვისი მხარე დაიჭირა? მოლაყბე როგორღაც აღარ ისმის,
იშვიათად სწჯრს. გაცხარებულ პოლემიკის დროს იგი არა
სჩანს. ბოლოს გამოჩნდება. რედაქცა მას შეჰყურებს და მისი
იმედით არის. მოლაყბე კი გადაჭრით არას ამბობს, უფრო კი
თითქოს ძველებს ემხრობა, მომეტებულად კი „თანხმობის სა-
ჭიროებაზე მეტყველობს. განათლებაზე მალლა სდგას თანხმო-
ბაო***). მკითხველს ეხსომება, რომ წინა წლებში თანხმობის
ჩამოგდებას აგრე რიგად არ დაგიდევდათ ჩვენი მოლაყბე. ახ-
ლა დრონი იცვალნენ, საქმის გამწვავება არ უნდოდა, თუ
სხვა უფრო დიდი შრომა იპყრობდა მის ყურადღებას (ეს მეო-
რე მოსაზრება უფრო მიუახლოვდება სიმართლეს), — ერთის
სიტყვით, მოლაყბემ მეომარი პოზიცია არ დაიჭირა და სხვას
დაუთმო ბურთი და მოედანი.

მაგრამ 1862 წ. ბოლოში გარემოება იცვლება. „ცის-
კარში“ დაიბეჭდა განცხადება: „მომავალ 1863 წ. იანვრის
თვიდან გამოიცემა ტფილისში ახალი ქართული ყურნალი „სა-
ქართველოს მოამბე“. პროგრამის შესახებ განცხადებაში ბევრი

*) № 4. 1862 წ.

***) № 5. 1862 წ.

****) № 9. 1862 წ.

*****) № 9. 1862 წ.

არაფერია. „ჩვენ ვირჩიეთ, ვკითხულობთ, რომ თითონ ჟურნალმა გამოიჩინოს თავისი თავი, თითონ საქმეში გამოსთქვას თავისი ხასიათი და არჩეული გზა“-ო. ხელს აწერს ილია ჭავჭავაძე. რედაქტორი „საქართველოს მოამბისა“ *).

ამ გვარად გვიარსდება მეორე ჟურნალი. ახალი ორგანო გვპირდება, განსაზღვრული მიმართულება მექნება და არჩეული გზაო. ხდება პირველი რეალური დიფერენციაცია ქართველ ინტელიგენციის წრეში: საზოგადოება ორ ჯგუფად იყოფა. განვითარება გართულებაშიაო, ეს სოციალური კანონი, სხვათა შორის, დადასტურებულია ქართველ ინტელიგენციის დასაწყისის ისტორიითაც.

8.

როგორც ვნახეთ, ნიშნები თაობათა უთანხმოებისა და შეტაკებისა აღმოჩნდნენ ჩვენში 1861 წელს ჟურნალ „ცისკარში“. 1863 წელს კი ორი ბანაკი თავ თავის ორგანოებშია უკვე დარაზმული. აქ უნდა გაჩაღებულიყო ბრძოლა. გაჩაღდა კიდევცა, თუმცა ბევრ მიზეზთა გამო ისეთი არ იყო, როგორც უნდა ყოფილიყო. ქვემოდ გვექნება საუბარი ამის შესახებ. ეხლა კი საჭიროა გამოვიძიოთ ერთი რამ. მოგვხსენებათ, ჩვენი ახალი თაობა რუსეთში იზრდებოდა. მან შეითვისა რუს საზოგადოების „მესამოცე წლების“ საუკეთესო იდეალები. „მამათა“ და „შვილთა“ შორის შეტაკება იყო რუსულ საზოგადოებრივ და სამწერლო ნიადაგზე აღმოცენილი მოვლენა. რუსის საზოგადოების გავლენით იგი ჩვენშიაც გადმოიჭრა და ფესვი მოიმაგრა. საგულისხმოა იმის გამორკვევა, თუ რამდენად განსხვავდებოდა და რამდენად ემსგავსებოდა „მამათა“ და „შვილთა“ შორის ატეხილი დავა ჩვენს ცხოვრებაში რუს-მოწინავე საზოგადოებაში ატეხილ დავას? ამ საკითხის გარკვევისათვის საჭიროა გადავიხედოთ რუსეთისაკენ და ვნახოთ, რა ხასიათის თვისებით გამოიყურება რუს-საზოგადოების მესამოცე წლების მოძრაობა.

მესამოცე წლების მოძრაობა რუსეთში ლოლიკურად არის დაკავშირებული მეორემოცე წლების მოძრაობასთან. ეს კავშირი იმაში კი არ გამოიხატება, რომ მესამოცე წლები იდეულ-

*) № 10. 1862 წ.

რი გაგრძელება ყოფილიყო მეორმოცე წლებისა; პირ-იქით ამ ორ ეპოქას შუა გაჩაღდა ბრძოლა და მეორმოციანებმა, ასე ვსთქვათ, მისცეს საბრძოლველი მასალა მესამოციანებს. რა იყო დამახასიათებელი თვისება მეორმოციანებისა? თავდაპირველად უნდა ვიცოდეთ, რომ მეორმოციანნი, უმეტეს შემთხვევაში, თავად-აზნაურულ წრიდამ გამოსული მოღვაწენი იყვნენ. „რაზნოჩინცები“ (სხვა წრეებიდან გამოსული ხალხი) მაშინაც სჩანდნენ (ბელინსკი, მაგალითად), მაგრამ უძრავ-ლესობა აზნაურები იყვნენ და აზნაური ინტელიგენტები ჰქმნიდნენ საზოგადოებრივ ატმოსფერას. ეს დრო იყო მკაცრი და სასტიკი მეფობა ნიკოლოზ I-ისა. რუსეთი წყვი-ადით იყო მოცული, ხალხი დამონებული და კულტურა შეხიზნული სატახტო ქალაქების სალიტერატურო პატარ-პატარა ჯგუფებში. მეორმოციანნი გულწრფელად თანაუგრძნობდნენ ხალხს, სწაღდათ მისი განთავისუფლება, მაგრამ უღონონი იყვნენ და უილაჯონი. ამ უილაჯობამ და იძულებითი დაშორებამ ხალხთან და, საზოგადოდ, პრაქტიკულ ცხოვრების საკითხებთან, თავისებური ბეჭედი დასვეს იმ დროინდელ ინტელიგენციას. დაიბადა ინტელიგენტი, რომელიც ოცნებაში ატარებდა დროს, უზომოთ ბევრს ლაპარაკობდა და საქმით კი არაფერს აკეთებდა. რეზონირობამ იჩინა თავი. მეორეს მხრივ, ოცნებას მიჩვეულმა აზროვნებამ სწრაფად შეითვისა გერმანიიდან გადმოტანილი მეტაფიზიკური ფილოსოფია. გეგელი ვახდა საფუძვლად ინტელიგენციის აზროვნებისა. გეგელის ამა თუ იმ დებულების გამო კამათობდნენ რიჟრაჟამდე, თითქოს ამ კამათით უნდა გადაწყვეტილიყო ყოველივე მწუხარება და უკმაყოფილება, რომელიც გულს უსიებდა იმ დროინდელ ინტელიგენტს. ამასთან, სამწერლო წრეებში დიდი გასავალი ჰქონდა ეგრედ წოდებულ „წმინდა ხელოვნებას“. ხელოვნება ხელოვნებისათვის— ეს იყო ლოზუნგი იმ დროინდელ იდეალისტებისა. აქვე უნდა ვსთქვათ, რომ ამ თავად-აზნაურულ ინტელიგენციის წრეებში, გარემოების ზედგავლენით უკვე ისახებოდა ტიპი ეგრედ წოდებულ „მონანიებით შეპყრობილ აზნაურისა“ (кающагося дворянина). აზნაური ინტელიგენტი კარგად ჰგრძნობდა, რომ მიუხედავად მისი ლიბერალობისა და მოწინავეობისა, იგი მაინც პრივილეგიით აღჭურვილი ბატონია. მას სცხვენოდა თავის ბატონობისა, ხოლო ძალა არ შეს-

წევდა ამ ბატონობის უკუგდებისა. იგი ჰგონობდა სინანულს იმის გამო, რომ წინააღმდეგ სინიდისისა მჩაგვრელთა წრეს ეკუთვნოდა. და სწორედ ამ ელემენტებისაგან გამოირკვა და განსახიერდა ტიპი მონანიებით შეპყრობილ აზნაურ-სა—ტიპი, რომლის ზრდა განვითარება შემდეგს ეპოქებში (60—70—80) სავსებით დამთავრდა. ასეთი იყო ფსიხოლოგიური ფიზიონომია მეორმოციანებისა.

მესამოცე წლებში იბადება ახალი თაობა და მოძრაობა-საც ახალი ელფერი დაეტყო. სამოქმედოთ ახალი ელემენტები გამოდიან, უმეტესს შემთხვევაში სასულიერო წოდებილამ გამოსული მოღვაწენი (ჩერნიშევსკი, დობროლოუბოვი). მათ შეიტანეს საზოგადოებრივ წრეებში თავისებური ფსიხიკა. ეს იყო ფსიხიკა თანშეზდილ დემოკრატიზმისა, რომელიც იმითი იყო ძლიერი, რომ იყო დამყარებული ფსიხოლოგიურ და ბუნებრივ ფესვებზე. ესენი არავითარ სინანულს არავის წინაშე არა ჰგონობდნენ, რადგან თითონ იყვნენ გამოსულნი დაჩაგრულთა წრიდან. ისინი დაცინვით შეპყურებდნენ ლიბერალ-აზნაურებს, და მათ სძულდათ ამ აზნაურების „იდეალიზმი“, „ესტეტიზმი“, „რომანტიზმი“ და თვით ის, რაც ღირსებად ჩათვლებოდათ, სძულდათ. მათ გულში აღძრული მონანიების გრძობა და სურვილი ხალხის სამსახურისა. პროფ. ავსიანიკოვ-კულიკოვსკი ამბობს: „ისტორიულად და ფსიხოლოგიურად ჩერნიშევსკის, დობროლოუბოვის და პისარევის მიერ გამოცხადებული პროტესტი მეორმოციანების „ესთეტიზმის“ წინააღმდეგ სრულიად ბუნებრივი და ნაყოფიერი იყო. „წმინდა ხელოვნების“ უარ-ყოფა, არსებითად რომ შევხედოთ საგანს, იყო უარ-ყოფა „სიბარიტობისა“ (ფუფუნებისა) ხელოვნების დარგში. და ჩვენი სრული თანაგრძობა, როგორც ამ შემთხვევაში, ისე ბევრ სხვაგვარ შემთხვევაშიაც პროტესტანტების მხარეზეა. მათ პროტესტს, აშკარაა, სალი ნორალური და საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდა და ამ მნიშვნელობის გულისათვის შეგვიძლიან ვაპატიოთ პისარევს მისი შეცდომანი, პუშკინის გაუგებრობა და სხვა. ბაზაროვს არ ვეთანხმებით, ვითომ „რაფაელი ერთ გროშად არ ღირდეს“, მაგრამ სავსებით ვიზიარებთ მის აზრს, რომ „ბუნება ტაძარი კი არ არის, არამედ სახელოსნოა და ადამიანი მასში მომუშავეა“ *).

*) Овсяннико-Куликовскій. Собр. сочиненій, т. III. Исторія Русской интеллигенціи, ч. 2-ая, ст. 66.

ბაზაროვს იხსენიებს. მართლაც იგი ცენტრალური პიროვნებაა მესამოცე წლებისა. ტურგენევი შეჰქმნა ბაზაროვის ტიპი და „ნიჰილიზმის“ გამომსახველად დასახა იგი. ვინ არის ბაზაროვი? რა არის ნიჰილიზმი?

ბაზაროვი ეუბნება თავის ამხანაგს არკადის: „შენ ჩვენს ეკლიან, მწარე და ობოლ ცხოვრებისათვის არა ხარ გაჩენილი. შენსში არც თავხედობაა, არც მძულვარება, შენი თვისება ახალგაზდური გამბედაობა და ყოყლოჩინობა მხოლოდ. შენისთანა აზნაური მივა ან კეთილშობილურ სათნოებამდე, ან კეთილშობილ გაცეცხლებამდე და ამას კი რა მნიშვნელობა აქვს. თქვენისთანები არ ჩხუბობენ, თქვენი თავი კი ყოჩაღებად მიგაჩნიათ. ჩვენ კი ჩხუბი გვინდა. ჰე! რალა ვსთქვა: ჩვენი მტვერი თვალებს ამოგიჭამს, ჩვენი ბინძურობა გაგსვრის. შენ ჩვენამდე ვერ მოუწევ. შენ თავს ლმობიერად შეჰყურებ, სიამოვნებას ჰგრძნობ, როცა ლანძღავ შენ თავს. ჩვენ კი მოწყენილი გვაქვს ეგ. სხვა გვარი ხალხი გვესაჭიროება. ხომ ბრძოლისთვის ვემზადებით. კარგი ბიჭი ხარ, მაგრამ მაინც ჩვილი ლიბერალი ბატონი ხარ (Мягенький либеральный баричъ)*) აქ მოსჩანს მაგარი და მტკიცე ხასიათის ადამიანი, დემოკრატი „უკანასკნელ ფრჩხილებამდე“, დემოკრატი არა მწიგნობრული და პარტიული, არამედ სტიქიურად, ფსიხოლოგიურად, მთელი თავის სისხლით და ინსტინქტებით დემოკრატი ადამიანი. ამ ახალი კაცის თვისებაა ყველაფრის გმობა და უარ-ყოფა. აქედამ წარმოსდგება მისი მეორე თვისება — ნიჰილიზმი. იმავე კულიკოვსკის აზრით, „ბაზაროვის ნიჰილიზმის იდეა, რომელიც თითქოს უპრინციპობას წარმოადგენს, ამგვარად უნდა გვესმოდეს: „რუსს“ თავდაპირველად ესაჭიროება შრომა, ცოდნა, ენერჯია, კრიტიკა და ყველა ძველ ცრუმორწმუნოებათა დახვესებულ აზრების უარყოფა, მან უნდა დასძლიოს აპატია, სიზარმაცე, ნების სისუსტე — უნდა განიკურნოს, უნდა განთავისუფლდეს „ობლომოვშიჩის“ ზედგავლენიდან... ბაზაროვი არ ჰქადაგებს უარყოფას უარყოფისათვის, იგი სარგებლობის კრიტერიით ხელმძღვანელობს... თუ ეს ასეა, გერცენი მართალი არ იყო, როდესაც ამბობდა, ვითომ „ნიჰილიზმმა“ არაფერი ახალი პრინციპი არ შემოიტანა. განა ბა-

*) იქვე გვ. 76.

ზაროვის „კულტი“ შრომისა, პოზიტიურ მეცნიერებისა, კრ-
ტიკისა ახალი რამ არ არის ობლომოვების კლასიკურ ქვეყა-
ნაში? განა დემოკრატიზმი და შრომის ეთიკა (ТРУДОВАЯ ЭТИ-
КА) ბაზაროვისა პრინციპი არ არის? ეს ხომ სრულიად ახალი,
და საჭირო რამ იყო არისტოკრატიულ და ბატონყმურ რუ-
სეთში რეფორმების წინა ხანაში? განა რიგორიზმი, შრომის
უნარი, სულიერი თავისუფლება ბაზაროვისა მაშინ და ეხლაც
იმისთანა რამ არ არის, რაც საზოგადოების გამკურნებელ და
მმოდრავ ძალად არ ჩაითვლება?“. *)

ახლა დაუბრუნდეთ ჩვენ სამშობლოს. იყო რამ ჩვენში
შსგავსი ამგვარ მოძრაობისა თუ არა? საქართველოში განსხვა-
ვებული პირობები იყო და ამის მიხედვით განსხვავებული
ხასიათის მოძრაობაც გაჩნდა ჩვენში. თუმცა რომ დავაკვირ-
დებით ამ მოძრაობას, ბევრ მსგავს ნაკვთებს გამოვძებ-
ნით. „ცისკრის“ ფიზიონომიის შესწავლამ დაგვანახვა აშ-
კარად, რომ ჩვენში ადგილი არა ჰქონდა რუს-მეორმოციან-
ების მსგავს მოძრაობას. პირველი გუნდი **განთლებულ** მო-
ღვაწეებისა გამოდის ჩვენში სამოქმედოთ მესამოცე წლებში.
ამ გუნდს დაჰხვდა სხვა გუნდი, უკვე გამოსული სამოქმედოთ.
ხოლო ესენი არ იყვნენ არც „ესთეტები“, არც „იდეალის-
ტები“, რუს მოღვაწეების მსგავსნი; ესენი იყვნენ ქართველი
მოღვაწენი, ვის გულში და აზროვნებაშიაც ჯერ კიდევ არ
წაშლილა კვალი წარსულ ცხოვრებისა და მეთვრამეტე საუკუნის
ქართულ კულტურისა. მართალია ესენიც იყვნენ თავად-აზ-
ნაურნი, ხოლო არავითარ მონანიების გრძნობას მათ გულში
ადგილი არა ჰქონდა. მაშასადამე, ჩვენში, სხვაგვარ სოციალ-
პოლიტიკურ კონიუნქტურის წყალობით, ძალთა განწყობილე-
ბა და მიმართულებაც სხვა გვარი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ
განსხვავებასთან ერთად მსგავსებაც იყო. მესამოცე წლების წინ
თუ იყო ჩვენში ლიტერატურა, იგი იყო რომანტიული ხასიათისა.
„რომანტიზმი“ ჩვენში არ იყო არც სისტემა, არც დოქტრინა,
არ არსებობდა მისი მქადაგებელი ჯგუფი. იყვნენ მხოლოდ
ობოლი პოეტები. რომელნიც 1852 წლამდე თავიანთ ნაწარ-
მოების დაბეჭდვის საშუალებას იყვნენ მოკლებულნი. ეს პოე-
ტები იყვნენ ჩვენი რომანტიკოსები. მათი რომანტიზმი არ
იყო ის, რასაც ესთეტიზმს უწოდებენ. ისინი არ იყვნენ „წმინ-

*) იქვე, 83.

და ხელოვნებისა“ და ფორმის მოტრფიალენი, მათ პოეზიის შინაარსი რეალურად განცდილი იყო მათ მიერ, თუმცა საგანი მათის შემოქმედებისა ხშირად არ იყო დაკავშირებული კონკრეტულ პირობებთან. მესამოცე წლებში ჩნდება ჩვენში რეალური ხასიათის ლიტერატურა. და აქ თითქოს მსგავსება არის რუსეთისა და ჩვენს შორის. უკეთესი კი იქნება ამ საგნის გამორკვევისათვის მიემართო „საქართველოს მოამბეს“. ამ ჟურნალის გაცნობა მოგვცემს საკმარისს მასალას აღნიშნულსაკითხის გადასწყვეტად. პირველსავე წიგნში არის სარედაქციო წერილი, საიდანაც ვიგებთ ორგანის განზრახვასა და მისწრაფებასა.

„მაცხოვრებელია პირველი ქროლა გაზაფხულის პირველის დილისა, ვკითხულობთ ჟურნალში, მაშინ ცა და ქვეყანა ერთი ერთმანეთს შეხარიან. უფრო მაცხოვრებელია პირველი ქროლა ახალის ცხოვრებისა—ეგ ახლად დაბადებულის ყრმისა... გული სხვარიგად სცემს, როცა დედამიწაზე ზამთრის შემდეგ მზე ამოხეთქამს მწვანე ბალხსა და უფრო სხვა რიგათა სცემს მაშინ, როცა ცხოვრებაზე ამოვა, თავს ამოჰყოფს ბრწყინვალე ყვავილი ახალის აზრისა... *) „ჩვენ ასე არ გავბრიყვდებით, საკუთარ წესზე მოვინდომოთ ცხოვრების გატარება, თითონ ცხოვრება აღმოშობავს ხოლმე თავისთვის წესსა, განსაზღვრავს ხოლმე თავის რჯულსა და კანონსა—მხოლოდ ამ კანონსა ვაგება უნდა. გამოვინა საქვეყნოდ და შეძლებისამებრ გზის გახსნა, რომ მისი წარმოება არაფერმა არ შეაყენოს. ამიტომაც ჩვენის „მოამბის“ უმთავრესი საგანი აწინდელი ცხოვრება იქნება თავის სრულის წარმოებითა, სრულის ვითარებითა... ჩვენ წინაღვე ვერას ვიტყვი ამის მეტსა, რომ აწინდელის ცხოვრების წრეში ჩადგომა გვინდა, მისგან ყრუდ ჩაძახალის—ამოძახნა, მისის ვითარების ცნებაში მოყვანა. მოძრაობისათვის გზის გახსნა... აწინდელი ცხოვრების ვითარება არა მარტო სადღეისო მოსავალია, განაგრძობს ჟურნალი, რომელიც დღესვე უნდა დაიხარჯოს, არამედ **მასში მომავლისათვის თესლი ურევია** (კურსივი ჩვენია), როგორც წარსულში ერია მომავლისათვის. თუ ჩვენი ჟურნალი დაჰყურებს დღევანდელ ცხოვ-

*) „საქართველოს მოამბე“ № 1 1863 წ. გვ. 112.

რების მოქმედებას, უფრო მაგ თესლისათვის დაჰყურებს, რომ
ეგ გამოჰკრიფოს ხვალისათვის. *)

მატერიალურ—პოზიტივური მიმართულება ახალი ორ-
განოსი აქ ნათლად მოსჩანს. ეს უკვე ისტორიის ფილოსოფიაა,
და ამგვარი ცდა ცნობაში მოყვანისა გარეშე ცხოვრებისა პირ-
ველი ცდაა ქართულს ლიტერატურაში. ამ განმარტებით ცხოვ-
რება განვითარების კანონს ემორჩილება, იგი მშობრავი და
ცვალებადია, „მასში ურევია თესლი მომავალისთვის“. უკე-
თესად ევოლუციონურ თეორიის გამოსახვა არ იქნებოდა. და
საგულბნხმო ის არის, რომ სწორედ ამ თესლის ჯავრი ჰქონდა.
ჩვენს ჟურნალს, მისი გამოკრეფვა უნდოდა ხვალისთვის. და
დღეს შეგვიძლიან სრულის დარწმუნებით ვსთქვათ, რომ ამ
ჩვენს პირველ ჟურნალს მართლაც გამოუკრეფია თესლი, რად-
გან ამ თესლის ნაყოფს დღეს აშკარად ვხედავთ.

ჟურნალი მეცნიერულ საფუძველზე მყარდება. ჩვენ აქ ამ
ჟამად არ გვინტერესებს გამოკვლევა ამ მეცნიერების ღირსება-
ნაკლულევანებისა. შევიარაღდეთ ისტორიულს პერსპექტივით;
ეს პერსპექტივა აშკარად ხდის იმ გარემოებას, რომ ჩვენი ახალი
თაობა რუსეთის იმ დროინდელ მოძრაობის დიდ ზედგავლენის
ქვეშ იმყოფებოდა. ლოზუნგი მესამოცე წლებისა, სარგებლობა
და რეალიზმი, გახდა ჩვენი ჟურნალის ლოზუნგად. მართალია,
მან სავსებით ვერ გაატარა ცხოვრებაში ეს ლოზუნგი, მაგრამ,
როგორც ვნახავთ, ეს მოუვიდა იმიტომ, რომ თვით ლოზუნგი
იყო ცალმხრივი. ჯერ ხნობით კი იგი მტკიცე დამცველია რე-
ალისტურ მეცნიერებისა და რეალისტურ ხელოვნებისა. ჟურ-
ნალი ამბობს:

„ჩვენ მეცნიერებას და ხელოვნებას მოვთხოვთ არსებითსა.
პურსა. ცხოვრებაში გამომცხვარსა და მშვიერთათვის მოსახმა-
რესა და გამოსადეგსა. მეცნიერებამ უნდა გვიწველოს თავის
გამოცნობილ ჭეშმარიტებებით ცხოვრების ახსნა და გაგება,
მან უნდა მოგვცეს პირდაპირი პასუხი ყოველ საჭირო კითხვა-
ზედა. რაც კი პირდაპირ მოედგმება ცხოვრების ვითარებასა,
რაც კი გადმოიღება, ცხოვრებისათვის—ის იქნება უფრო სწ-
პირო ჩვენის ჟურნალისათვის. სხვა რაღაც წარტოლვილ ცხო-
ვრებაში გაბმა და ტრიალი ჩვენთვის, სრულად უფასო იქნება.

*) იქვე, გვ. 122.

და გამოუსადეგი. ეგ იმან ინდომოს, ვინც სიტკბოებას ხედავს უქმის ჭკვის ვარჯიშობაში და ფრენაში. ხელოვნებასაც იმას მოვსთხოვთ, რომ სარკესავით ცხოვრება გარდმოიციეს, რათა ჩვენი თავი მის მომხიბლავის კალმით ცხოვლად იყოს წარმოდგარი ჩვენ წინა, რათა სიცუდეც და სიკეთეც ჩვენი დავინახოთ. დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს „ღრუბლების ცურვასა“, „გათალარათებულ ვარსკვლავების ცაში ბოლოთის ცემასა“. მთვარის ხვეწნასა, რომ ჩემს საყვარელს უთხარიო: ცხრა მთას იქით უბედური პოეტია, რომელსაც შენგამო „ოხვრის კვამლი“ თვალეხსა სწვავს და ცრემლს ადენსო; დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს უგემურ ღმეჭასა და თვალების სრესასა, ეგება ცრემლი მომივიდესო, დროა წავიდეს ცხოვრების მდინარის ძირშია, იქ მონახოს შიგ-მდებარე აზრი თავის ცხოველ სურათებისათვის. იქ ცხოვრების ძირში ის იპოვნის ბევრ მარგალიტსა და უფრო ბევრს ლექსა და ლაფსა; არც ერთის გამოხატვა არ უნდა აშინებდეს ხელოვნებასა და არც მეორისა, არც ერთის გამოთქმა და არც მეორისა არ უნდა აშინებდეს ჟურნალსა *).

ამგვარია პროგრამა ჟურნალისა. ამ პროგრამაში შიგა და შიგ რედაქცია იმ აზრსაც აღიარებს; რომ მეცნიერების და ხელოვნების ნაყოფით უნდა სარგებლობდეს არა მარტო პრივილეგიით აღჭურვილი საზოგადოება, არამედ ხალხიც. და ლიტერატურამაც ამ ხალხთან თუ არა მის უმრავლესობის ნაწილთან მაინც უნდა დაიჭიროს საქმე. **) სოციალური მოტივების უფრო მკაფიოდ გამოთქმა იმ ხანებში ადვილი საქმე არ იყო. თუ ეს არ მივიღეთ მხედველობაში, უცნაურად გვეჩვენება ის გარემოება, რომ საპროგრამო წერილში ბატონყმობის საკითხი არ არის ნახსენები. და არამც თუ საპროგრამო წერილში არ ვპოვებთ ამ მთავარ საგანს, ჟურნალის სხვა წიგნებშიაც არ არის არც ერთი წერილი, რომელიც პირდაპირ ეხებოდეს ამ საგანს. ეს იყო სასტიკ ცენზურის ნაყოფი. მაგრამ შეუძლებელი იყო გაჩუმება. რამე გზით საჭირო იყო ლაპარაკი ამ საგანს თაობაზე. და სწორედ აქ გამოიყენა ილია ჭავჭავაძემ თავისი იდეოლოგია ხელოვნების სამსახურისა და დანიშ-

*1) იქვე, 124

**2) იქვე, 118, 419

ნულებს შესახებ. მან დაიწყო ლაპარაკი ბატონყმობის შესახებ მოთხოვნის სახით. საქართველოს მოამბეში დაიბეჭდა ერთი ნაწილი „გლახის ნაამბობისა“ და სრული დამთავრებული „კაცია-ადამიანი“. ამაზე ნათლად, ამაზე მკაფიოდ, ამაზე აშკარად გამოვა ძველი წესისა და ადამიანის დამონებისა შეუძლებელი იყო.

ამგვარად პოზიტივური და ხალხოსნური მოტივებით იწყობს მოღვაწეობას ჩვენი ჟურნალი. „ხალხი“ და მისადმი ინტერესი და თანაგრძნობა რუსეთიდან გადმოტანილი იდეაა, მაგრამ ამ იდეიას საჭირო ნიადაგი აღმოუჩნდა ჩვენში, რადგან ჩვენშიაც აუცილებელივ საჭირო იყო ძველი წყობილების დანგრევა, ახალის აგება, ხალხის განთავისუფლება და მისდამი მოვალეობის გადახდა. „ხალხის კულტი“ რუსეთში პლატონიური ოცნება იყო მეორმოციანთა შორის. მონანიებაში ჩავარდნილი თავად-იზნაურული ინტელიგენცია სულ იმის ფიქრში იყო, რომ როგორმე „ვალი გადაეხადა“ ხალხისათვის. გრიგოროვიჩის მოთხოვნები მესამოციანებში სწორედ ამ ვალის გადახდის მოტივებით იყვნენ გამოწვეულნი. შემდეგში, სამოციანში, როდესაც გამოჩნდა „რაზნოჩინცების“ ინტელიგენცია და დემოკრატიული ლოზუნგი გახდა ბუნებრივ ლოზუნგად, ამ მოძრაობას მიეკედლა აზნაურული ინტელიგენციაც, რომელიც შეძლების-დაგვარად ითვისებს ფსიხიკას „რაზნოჩინცებისას“ და ამგვარად ჩნდება და ირკვევა ფიზიონომია კლასებ შუა მდგარი ინტელიგენციისა, (Межклассовая интеллигенция), რომელიც ხალხის სამსახურის მძიმე ტვირთს იღებს თავის მხრებზე და დამძიმებული ამ ტვირთით აპირებს ცხოვრებაში სიარულს. ამ ტვირთის ზიდვაში ღრმა ტანჯვა გამოუვლია რუსის ინტელიგენციას და ეს ტანჯვა ღღესაც არის მისი ხვედრი.

ჩვენში ამ მოძრაობას სხვა ელფერი ჰქონდა: თავი და თავი ის არის, რომ ჩვენში როგორც რომანტიკოსი პოეტები იყვნენ თავად-აზნაურნი, ისე მესამოციე წლების მოღვაწენიც იგივე თავად-აზნაურები იყვნენ. იმ ხანაში ჩვენში არ იყო შეხლა „რაზნოჩინცებისა“ თავად-აზნაურულ ინტელიგენციასთან, (ქონქაძეები გამონაკლისს შეადგენენ.)

ეს შეხლა მოხდება ოცი წლის შემდეგ, როდესაც ჩვენს ინტელიგენციის წრეებს თანდათან შეემატება სხვა წოდებიდან

გამოსული მოღვაწენი. ჩემს წერილში „ოთხმოციანნი და ოთხმოც-და-ათიანნი“ უკვე შევეხე ვრცლად ამ საგანს. და აქ უნდა ვსთქვა მხოლოდ, რომ რაკი რუსეთთან შედარებით ჩვენმა ინტელიგენციამ მოიგვიანა თავის განვითარების პროცესში, ამიტომ მესამოცე წლების ჩვენებურ მოძრაობას არც სირთულე, არც სიძლიერე რუსეთის მოძრაობისა არ ჰქონდა. ხალხის სამსახური იმ თავითვე თავად-აზნაურულ ინტელიგენციას დააწვა ვალად. ამ ინტელიგენციამ იკისრა ეს ვალი. მესამოცე წლებში შეწყვეტილი ახალი თაობის მუშაობა გრძელდება სამოც-და-ათ წლებში. და საერთოდ რომ გადავხედოთ ამ მუშაობას, აშკარად დავინახავთ, თუ რამდენად მეტად ნაყოფიერი იქნებოდა ეს მოძრაობა, ჩვენშიაც რომ გამოსულნი ყოფილიყვნენ სამოქმედოთ სხვა წოდებათა წარმომადგენლნი, ნერვებისა და აგებულების სიმტკიცე ფსიხიკას აფოლადებს. „რაზნოჩინცების“ დახმარება უებარი იქნებოდა ქართულ კულტურის გაფოლადებისათვის. მაგრამ ისტორია ნახტომებს არ აკეთებს. და ნუ მოვსთხოვთ იმას, რაც არ მოეთხოვება.

როგორცა ვსთქვი, „საქართველოს მოამბე“-მ მიჰმართა მხატვრულ ფორმას ბატონ-ყმობის დასაგმობად. „გლახის ნაამბობი“, პირველსავე წიგნში დაბეჭდილი, მოგვაგონებს გრიგოროვიჩის მოთხრობებს, რომელნიც იმავე განზრახვით იყვნენ დაწერილნი. სიყვარული და თანაგრძნობა დავრდომილთადმი, გმობა მონობისა და დაჩაგვრისა,—აი მოტივები ამგვარის ნაწარმოებისა. გავიხსენოთ ზოგიერთი ადგილები „გლახის ნაამბობისა“.

„ყმაწვილის გული, შენი ჭირიმე, ვკითხულობთ მოთხრობაში, ადრეულა ყვავილსა ჰგავს: მზე დაჰხედავს თუ არა, გაიშლება, ის კი აღარ იცის, რომ ზამთრის სუსხი კიდევ მოასწრობს ნამდვილ გაზაფხულამდე და ადრეულად დააქნობს. მე რა ვიცოდი? ჩემი გული პირველად ბატონის სახლში გათბა და ამ სითბომვე ბოლო მომიღო... ბატონთან განებიერებული ვიყავი ბატონის შვილსავეთ, დათიკოს უყვარდი და მეც მიყვარდა. მაშინ რა ვიცოდი, სულელმა, რომ უფროს-უნცროსობაში სიყვარული სიზმარია? რა ვიცოდი, რომა ბატონყმობის შუა სიყვარულის ხიდი არ გაიდება? ეგრე ყოფილა ქვეყანაზედ, ცალს თურმე ცალმა უნდა უცალოს! ეს რომ მცოდნოდა, ღმერთსა ვფიცავ და ჩემ მამაპაპის სალოცავსა, გულ-

ში ნაღველას ჩავიწურებდი და იმის სიყვაოულს კი იქ არ ვა-
ვატარებდი. მაშინ რა ვიცოდის?“...*)

ან წაიკითხეთ სხვა ადგილი, სადაც სოფლის ბიჭმა, ქა-
ლაქში ჩამოსულმა, პირველად თავის სიცოცხლეში წიგნს მი-
უგდო ყური და გაოცებულმა ნაცნობი რამ აპოიკითხა.

„ყური მიუგდე, და ის კი რასაც კითხულობდა, თითქო
მეცნოო, თითქო სადღაც უწინაც გამეგონოსო. გადააბრუნა
ახლა სხვა გვერდი, ახლა სხვა წაიკითხა, ის კი სწორეთ ჩვენ
სოფელში გამეგონა. არ ვიცი რად, მაგრამ გული კი სინარუ-
ლით გადმიტრიალდა, „დალახვრა ღმერთმა, წამოვიძახე უცებ,
ჩვენი გლეხური ზღაპარი აქ სად მოსულა?“, დიახ, ჩვენი მდა-
ბიო ზღაპარი გახლდათ“ **)

ან კიდევ ეს, სათნოიან მღვდელს რომ შეხვდება პატარა
გაბრო: „ბატონი რომ სადილიდამ ჩამორჩომილ ნესვის ქერქს
მომიგდებდა, მაშინვე მუხლზედ საკოცნელად კინწის კვრით
წამაბარბაცებდნენ. ამან კი ობოლს, ოხერს ძმობა დამიპირა,
ყმასთან არ ითაკილა ძმობა, ყმასთანა, რომელსაც საცა კი ბა-
ტონი მოიწადინებს, ქოფაკ ძაღლზედაც გასცვლის, მოდი და
ნუ მოიდრეკთ ამის წინ მუხლსა. მე მახსოვს, დიდი ბატონი
ხომ კაი კაცი იყო, მაგრამ მაინც გული მოეფხანებოდა, როცა
მე მუხლზედ ვაკოცებდი ხოლმე, მე მეგონა ამასაც ამითი ვა-
ამებ, ის კი არა თუ მიწყინა და ჩემს რეგვენობას აპატივა“***).

მოთხრობაში აქა-იქ სენტიმენტალური დიდაქტიკაა შეპა-
რებული, იგი არ არის ნიმუში ნამდვილ ხელოვნურ ნაწარ-
მოებისა, მაგრამ თუ დღეს გემოვნების გაგების ხანაში გვეჩო-
თირება სენტიმენტალიზმი და დიდაქტიკა, მხატვრულ ნაწარ-
მოებში, ბნელ წარსულში, როდესაც სამარისებური სიჩუმე
ჰსუფევდა გარშემო, ამ ნაკლს ნაკლის ბეჭედი არა ჰქონდა და
მთავარი განზრახვა მოთხრობისა—შებრალება დაჩაგრულისადმი
და გმობა მონობისა ნათელი და უტყუარი იყო ყველასათვის,
და ამაშია დიდი დამსახურება „გლახის ნაამბობისა“.

ეხლა ჩვენთვის უფრო ნათლად სჩანს ის გზა, რომლითაც
ჰსურს სიარული „საქართველოს მოამბეს“. ქვემოთ დავინა-

*) იქვე, გვ. 20.

**) „საქართველოს მოამბე“.

***) იქვე, გვ. 33.

ხავთ, რომ ეს გზა ეკლიანი გზა იყო და ახალ აზრს და ახალ მიმართულებას ბევრი დაბრკოლება აღმოუჩნდა.

9.

ჩვენი წარმოდგენა „საქართველოს მოამბისა“ სრული არ იქნება, თუ უფრო ახლო არ გავაცანით მკითხველს ჟურნალში დაბეჭდილ წერილების ხასიათი. აქ შეგხვდებათ დობროლოუბოვის და ბელინსკის ზოგიერთ წერილების თარგმანი. ვიქტორ ჰიუგოს „საბრალონი“, ლერმონტოვის „ჩვენი დროის გმირი“, გრიბოედოვის „ვაი ჭკუისაგან“. წერილები მონობის შესახებ ჩრდილოეთის ამერიკის შეერთებულ შტატებში, ვიქტორ ჰიუგოს წერილი სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ, პრუდონის „სიღარიბე, როგორც ეკონომიური პრინციპი“. ისტორიული და საპოლემიკო წერილები, შინაური ცხოვრების მიმოხილვა, მოთხრობები (კაცია ადამიანი), ლექსები და სხვა. მწერალთა შორის მონაწილეობას იღებდნენ: ილია ჭავჭავაძე, ვახტანგ თულაშვილი, გ. წერეთელი (გ. თელის ფსევდონიმით, ჯერ კიდევ სტუდენტი) თერგდალეული *). გიორგი ჩიქოვანი, დავით ყიფიანი (დიმიტრის ძმის წული), პეტრე ნაკაშიძე, ლევან ჯანდიერი, პეტრე უმიკაშვილი (კორექტორი) და სხვანი.

გარდა სარედაქციო წერილებისა, ჟურნალის მიმართულება ისახება შინაურ ცხოვრების მატთანეში. საუბედუროდ საცენზურო პირობების გამო ამ ხასიათის წერილებს ბევრს ვერ ვხვდავთ ჟურნალში, ხოლო, რაც დაწერილა დიდი ყურადღების ღირსია. ამგვარს ყურადღებას იპყრობს ვახტანგ თულაშვილის წერილი. აქ ამ წერილის ცნობაშია მოყვანილი იმ დროში არსებული საზოგადოებრივი განხეთქილება. აშკარად მოსჩანს ორი ნაკადული—ერთი უმრავლესობისა, რომელსაც პირადი კეთილდღეობა გაუხდია სიცოცხლის საგნად, საზოგადოების უმრავლესობისა, რომლის იდეალი სამსახური და კარიერა იყო; მეორე ნაკადული—უმცირესობისა, საზოგადოებრივ იდეალებით აღჭურვილისა.

რეალური, სოციალური საფუძველი მამათა და შვილთა ერთმანეთში მოურიგებლობისა აქ უნდა ვეძებოთ. ამ მხრივ ამ

*) ფსევდონიმის ვინაობა ვერ გავიგეთ.

დროინდელი ჩვენებური „მამა“ არ ჰგავდა იმ „მამას“, რომელსაც რუსეთში ებრძოდნენ „შვილები“. ამ „მამას“ უმეტეს შემთხვევაში არაფითარი კავშირი არა ჰქონდა ლიტერატურასთან და კულტურასთან. იგი იყო მემამულე თავად-აზნაური, სამსახურის და პირად და ოჯახურ კეთილდღეობის მაძიებელი. იმ დროინდელ ჩვენებურ „შვილების“ წინაშედაც განსაკუთრებული პრობლემა იყო წამოყენებული. საჭირო იყო გზის ჩვენება და ახსნა იმ გარემოებისა, რომ ბატონ-ყმურ მემამულეობის და მექრთამე-მოხელეობის გზა არ არის ის გზა, რომელიც კეთილდღეობას შესძენს საზოგადოებას. ვახტანგ თულაშვილი თავის წერილში იკვლევს ამ საგანს და, სხვათა შორის, აღნიშნავს ორ მიზეზს, რომლის ძალდატანებით იმ დროინდელი საზოგადოება მოხელეობის ძებნაში იყო. პირველი მიზეზი ის იყო, რომ „ჩინს“ მოკლებული კაცი უფლებრივობას გარეშე რჩებოდა. „ვის არ ახსოვს, ამბობს ავტორი, და არ გაუგონია განთქმული პოლიცემისტერი ერმოლოვის დროს, რომელიც გაბედვით სცემდა არამც თუ სამსახურს გარედ მყოფ მოქალაქეებსა, თითონ მღვდლებსაცა... *) უჩინოდ ძველი ჩამომავლობა, პატიოსნება და სხვა რომელიმე ღირსება თითქმის სულ ფუჭი იყო. ამ მიზეზით დაიწყეს სამსახური ყველამა: იმთაც, ვისაც ეჭირებოდა სამსახური ლუკმა პურისათვის; იმთაც, ვისაც ეგა არ ეჭირებოდა, მაგრამ პატივის შოვნისათვის მსახურებდნენ; იმთაც, ვისაც პურიცა ჰქონდა, შთამომავლობის ხარისხიცა, მაგრამ არ იყვნენ ისე ძლიერნი, როგორც ჩინის მექონენი... **)

მაგრამ ვერც მოხელეობამ უშველა ჩვენს თავად-აზნაურობას. ამის შესახებ ზემოდ უკვე გვქონდა ლაპარაკი. ამას უნდა დაუმატოთ ისიც, რომ ამ მოხელეობის წყალობით ზნეობრივად გაიხრწნა დიდი ნაწილი ჩვენის საზოგადოებისა. ვ. თულაშვილი ამბობს: „ხალხმა რამდენიც თან და თან შეტოპა სამსახურში, იმდენი ეგონა, რომ სამსახური ლუკმა პურისთვის არისო და არა ქვეყნის და საზოგადო სარგებლობისათვის... აბა საყვარელნო მკითხველნო, რა უნდა გაერიგებინა იმ საზოგადოებას ხალხისათვის, რომელსაც ეგონა, რომ იყო დაბადებუ-

*) „საქართველოს მოამბე“ № 1, გვ. 142.

**) იქვე. 144.

ლი სამსახურისათვის და უიმისოდ ვერ გასძლებდა... *) საყურადღებო ის არის, რომ უმაღლესს სასწავლებელშიაც ოჯახურის ინტერესების ძალდატანებით ჰგზავნიდნენ შვილებს. „აქაც მაინც კიდევ ის ძველებური ფიქრი, რომ უკან წასულს ოჯახს წამოაყენებს, მაინც კიდევ ცხადად, თუ დაფარულად ეს ფიქრი გამოჰსცემდა და ისმოდა იმათ ლოდინში და იმედშია; აქაც კი ფულის ანგარიშს, ფულის შოვნას შეუტრევენენ ხოლმე. **) და დედ-მამის გავლენამ ნაყოფი მოიტანა. ახალგაზდობის ერთ ნაწილს, რუსეთში სასწავლებლად წასულს, არავითარი სარგებლობა მოუტანია საზოგადოებისთვის. „ისინი, ამბობს თულაშვილი, რომელზედაც უფრო დიდი იმედი უნდა გვექონოდა, და რომელთაც, რაც უნდა იყოს მაინც შეეძლოთ ცოტა საზოგადოების სიკეთე, ისინიც მოედვნენ საზოგადოებისაგან მოგონილს ჩანგალსა და პირი მოგვარიდეს ჩვენო.“ ***)).

ამგვარად, „საქართველოს მოამბის“ ჯგუფის პოზიცია განმარტოვებული პოზიცია იყო ჩვენს საზოგადოებაში. გლეხობას იგი ვერა სწვდებოდა, ადმინისტრაცია აღმაცერად დაჰყურებდა. თავად-აზნაურობის თანაგრძნობის იმედი არ ჰქონდა. და საინტერესოა ვიკითხოთ ახლა, როგორ დაუხვდა „მოამბეს“ „ცისკარი“ და რა ურთიერთობა გაიმართა იმ ხანში ამ ორ ორგანოთა შორის?

ჩვენ აქ მივადექით ფრიად საყურადღებო მომენტს ჩვენი ჟურნალისტიკის ცხოვრებაში. ყოველივე, რაც ვიცით უკვე წარსულ წლების „ცისკარის“ მიმართულებაზე, საკმარისად მოამზადებდა მკითხველს და იგი ალბად დარწმუნებულია, რომ დაწყებული კამათი ეხლაც იქნება გაგრძელებული და პოზიციებიც დაახლოვებით იმ ხასიათისა დარჩებიან, რა ხასიათისაც იყვნენ ახლო წარსულში. მაგრამ მკითხველის მოლოდინი რამდენიმეთ გაცრუვდება. კამათი მართლაც გაგრძელდა, მაგრამ ახლა თქვენ ვეღარ იცნობთ ბებრუცუნა „ცისკარსა“. ეხლა, იგი სულ სხვა სამოსელში გიდგებათ თვალწინ. ხომ გახსოვთ მისი ყურთმაჯებიანი კაბა, მისი განიერი შალვარი მაღალ ყელიან ყარაბაღულ თეთრ ჩექმებში ჩაკეცილი! ახლა კი ყოვე-

*) იქვე, 146.

**) იქვე გვ. 149.

***) ვქვე, გვ. 151.

ლივე ეს უარუყვია. პიდჯაკი ჩაუცვამს, თავზე განიერ კალთებიანი ქუდი წამოუხურავს, მხრებზე პლედიც წამოუხსნავს და ხელშიც კეტის ოდენა ჯოხი დაუჭერია, სწორეთ ისეთი როგორსაც იმ დროინდელი ნიჰილისტები ატარებდნენ. ეხლა, ბატონო, „ცისკარში“ პოლიტიკო-ეკონომიურ წერილების დაბეჭდვას ჰპირდებიან. ეხლა მას კრიტიკული განყოფილება დაუარსებია, მსგავსად „სოფრემენიკისა“ და „რუსკოე სლოვოსი“. და ჟურნალის ბელადათაც ახალი კაცი გამოუყვანია. ეს ახალი კაცი გახლავთ ანტონ ფურცელაძე. დიად, ასეთი გარეგნული ევოლუცია მოხდა „ცისკრის“ რედაქციაში. ვამბობ, გარეგნული, რადგან ჟურნალის პირველსავე ფეხის გადადგმაზე გარეშე მეთვალყურე გაკვირვებული რჩება. თუ „ცისკარს“ „ნიჰილისტობა“ დაუწყვია, იმ ახალს თაობას რას ერჩის? რატომ მასთან ერთად არ არის? და თუ იგი არსებითად წინააღმდეგია იმ პროგრესიულ მიმართულებებსა, რომელიც „მოამბემ“ შემოიტანა ჩვენში, რას ნიშნავს ტანსაცმელის უცნაური ტრანსფორმაცია? ამგვარი საკითხი იბადება იმ დროინდელ „ცისკარს“ რომ აკვირდებით. ფრიად საინტერესოა ამ მოვლენის სამართლიანად განმარტება.

ანტონ ფურცელაძე ხან თავის გვარით, ხან სხვა და სხვა ფსევდონიმებით გამოდის „ცისკარში“. (ულოლიკო, თავხედი) უმთავრესი მისი ფსევდონიმი კი ქერელი ბექაა. ქერელი ბექაა ახალი წესების და მიმართულების შემტანი ჟურნალში. იგი რადიკალზე რადიკალია. წარსულ წლების პუბლიცისტის, მოლაყბის ნაწერები ჩხირკედელაობად ეჩვენება ქერელ ბექას. რასაკვირველია, ამბობს იგი, გეხსომებათ ის დრო, როდესაც ჩუნი გულდამწვარი ზოგიერთა პირნი მოლაყბის მართლის ლაპარაკითა უპირებდნენ იმას ხიდიდან გადაგდებასა და გეხსომებათ კიდეცა, რა რიგი აღრეულობა მოახდინა ამის „სალაყბოს ფურცელმა“... გავიდა დრო და როგორც სხვანიც მრავალნი, რომელნიც ხმა მალლა ჰქადაგებდნენ სიახლეს და ვერ შენიშნეს, რომ დრომ იმისი ნაქადაგები დიდი ხანია შემოიტანა და კიდეც დაძველდა და ისინი კი ისევ იმას გაიძახდნენ ის გვინდაო, რაც დიდი ხანია დაძველებულია. დროს უკან დარჩა ჩუნი მოლაყბეცა და ახლა ხალხს უქადაგებს ისევ იმასა, რაც იმის დროს ახალი იყო“. *) ასე უბრუნებს

*) „ცისკარი“ 1863 წ. № 1, გვ. 112.

ზურვს „ცისკარი თავის წარსულს. ვამბობ „ცისკარი“, რადგან ქერელ ბექას წერილებს არსად არ აქვს სარედაქციო შენიშვნა. რედაქციაც იზიარებდა მის იზრებს. კეთილი, იფიქრებს მკითხველი, ათის წლის გამავლობაში ასეთი ევოლუცია აზროვნებაში—ეს ხომ დიდი შეძენაა ქართულ კულტურისათვის. ნეტავი ასე იყოს. მაგრამ რაღაც ეჭვი გვეპარება და ეს ეჭვი უფრო იზრდება, რაც უფრო მეტად და მეტად უმატებს რადიკალობას „ცისკარი“ თავის ახალ ბელადის წინამძღოლობით. ჩვენი კრიტიკოსი ქართულ ლიტერატურის განხილვაშია, ხოლო გზა და გზა პუბლიცისტიკასაც ეტანება. ჰგმობს ძველ წესს, მჩაგვრელებს, გიმნს უმღერის თავისუფლებას. „სურამის ციხემ“, ვკითხულობთ მის წერილში, „სურამის ციხემ“, დასცა ხარი, დაუბადა ტანში ჟრუანტელი სიძველისა და სიცრუის მქადაგებლებსა, აუმღერია სისხლი დაასია ესენი დაწინაურებულ აზრების პატრონებზე. პატარა ხანს შეშინებული კონსერვატორები გამოვიდნენ ისევ ასპარეზზე და დასცეს თავის საყვირი; აშალეს თავის თანამომძე და მომხრე ხალხი! მიაგებეს დაფნის გვირგვინი ფუ. სულ... ქვემოულ ეფთიმე წერეთელს, ბერიძეს, რჩეულოვს და სხვა ამგვარ უნიჭოს და კონსერვატულს მწერლებს“. *) ძველი რედაქციის თამშრომელნი ათვალისწინებულნი არიან; მოლაყბეს მოჰყვა ეფთიმე და სხვები. მაგრამ ვის ებრძოდნენ იმ ხანებში ბატონი ეფთიმესთანა მწერლები? ილია ჭავჭავაძეს. დღეს ილია ჭავჭავაძეს თავისი პროგრესიული ორგანო დაუარსებია. განა იქ არ უნდა დაბეჭდილიყო ქერელის რეტროსპექტიული განხილვა? კი, იქ უნდა დაბეჭდილიყო, ხოლო უკეთესი არ არის განა, რომ საქართველოში ერთის მაგიერ ორი პროგრესიული ჟურნალი იყოს? რატომ, ეგეც კარგია. და გარეშე მეთვალყურე დროებით გულს ამ მოსახრებით იმშვიდებს.

მაგრამ „ცისკრის“ მარტის წიგნიდან გარემოება უფრო რთულდება. ქერელი ბექა „მოამბის“ ლირსების განხილვაშია. წაიკითხავთ ამ განხილვას და დარწმუნდებით, რომ ქერელ ბექას არ მოსწონს „მოამბე“, განსაკუთრებით არ მოსწონს ჟურნალში დაბეჭდილი ლექსები. ქერელი ბექა ხომ დიდი თაყვანის მცემელია დობროლიუბოვისა და პისა-

*) იქვე 116.

რევისა. თუმცა „მოამბეც“ მათი წინააღმდეგი არ არის, მაგრამ იგი ჰბეჭდავს იმგვარ ლექსებს, საიდანაც კაცი არავითარ სარგებლობას არ ხედავს. კრიტიკოსს არ მოსწონს ბარათაშვილის „შემოღამება მთაწმინდაზე“. ვის არ ახსოვს:

„ჭიი, მთა-წმინდაჲ, მთაჲ წმინდა, ადგილნი შენნი,
„დამაფიქრებლნი, ვერანანი და უდაბურნი...“

ან კიდევ:

„მასხოვს იგი დრო, საამო დრო, რას ნადუღიანი,
„ქლდეჲ ბუნდოვანო, შენს ბილიკად მიმთვიდოდო
„და წყნარს ნადამოს, ვით მეგობარს შემოფეტრფოდო,
„რომ ჩემებრ იგიც იყო მწუხარ და სევდიანი...“

ან კიდევ:

„მთაჲ ცხრეულთ, ხან მტინარო, ხან სევდიანო,
„ვინ მოგეახლას, რომე მეისვე თვისთ ფიქრთა შეება
„არ აზოვოს და არ დახსნას გულსა ვაება,
„გულ დახურულთა მეგობარო, მთავ დრუბლიანო?..“

ჩვენს კრიტიკოსს ეს ლექსი გადაჭრით არ მოსწონს. „მკითხველი რაღაცა მომზადებით შეუდგება ამ ლექსის კითხვას, ამბობს იგი, და როდესაც გაათავებს, რჩება ხახა-მშრალი, გულცარიელი. ეს იმიტომ, რომ აქედან არ ამოგაქვთ გონების მსაზრდოებელი ლუკმა და როგორიც მშვიერის გონებით. შესდგომიხართ ამის კითხვას, ისეთივე და უფროც მშვიერი რჩებით, რადგანაც ეს იმ საჭმელსა ჰგავს, რომ კაცს მადას უხსნის და კუჭს კი არ ეცხობა, რამდენიც გინდა სჭამო“ *).

ილია ჭავჭავაძის პოეზია ხომ ჩალის ფასად არა ღირს კრიტიკოსის თვალში, მისი „მუშა“ ნაძალადევი ნაწარმოებიაო. რაც შეეხება ლექსს „მას აქეთ რაკი შენდამი ვსცან მე სიყვარული ჰოი, მამულო“, აქ ჩვენი კრიტიკოსი უღმობელი ხდება. განსაკუთრებით ჰგმობს იგი შემდეგ ადგილს:

„მაგრამ, მამულო, ჩემი ტანჯვა მხოლოდ ის არი;
„ის არი მხოლოდ სატირალი და სამწუხარო,
„რომ შენს მიწაზე, ამდენ ხალხში კიცი არ არი,
„რომ ფიქრი ვანდო, გრძობა ჩემი განუზიარო!..“

ერთი ჰკითხეთ უფ. ჭავჭავაძესა, ამბობს კრიტიკოსი, მაშ ვისთვის უკრთება ასე უწყალოდ ძილი, ვისთვის იკლავს

*) „ცისკარი“ № 3 გვ. 436.

თავს, თუ კი მთელს საქართველოში იმისთანა კაცი არ არის, რომ ღირსი იყვეს მაგის აზრის „განზიარებისა“?... ბრავო, ბრავო, ბრავო, უფ. ჭეჭევაძე! ეგ ძალიან მოგივიდათ... ჯერ ათამაშა, ათამაშა, ეძახა შენთვის ვარ გაჩენილიო და მერე კი უცებ ჩემი ღირსი არაფინა ხართო!.. აი რასა ნიშნავს ნიჭის დაძალადება და ნაწერის მოუსაზრელობა... ერთი ხათრის გულისათვის მაინც გვითხარით: რა გაქვს აგრეთი მძიმე ფიქრი და რასა ჰგრძნობთ იმისთანასა, რომ მთელს საქართველოში ერთი არაფინ არის ღირსი მაგის გაგონებისა; ერთი, ღმერთი გადღეგრძელებს, არ ეშვება კრიტიკოსი, თუ ჩუქნ უღირსთათვის არა—შთამომავლობისათვის მაინც წარმოსთქვით ეგ თქვენი მაღალი აზრი“... *)

ერთის სიტყვით, ქერელ ბექას არ მოსწონს „მოამბის“ პოეზია. მაგრამ მას არ მოსწონს არც „მოამბე“, არც ის ჯგუფი, რომელიც იქ შეჯგუფულა. „ჩვენი იმედი იყო მოსწრებული ნასწავლი ყმაწვილი კაცობა. მაგრამ სწავლის მაგივრად ამათ მოიტანეს გაბერილი ფრაზები, წახლისების მაგივრათ—პედანტობა; ერთობისა და სიყვარულის მაგივრად—ამაყობა. ერთის სიტყვით, შრომის მაგივრად ლაპარაკობენ, საქმის მაგივრად ჰყვირიანო **“)... ერთად ერთი ვახტანგ თულაშვილია, რომელსაც სწყალობს ჩვენი კრიტიკოსი. „მისი შინაური მიმოხილვა ჭეშმარიტათ უცხო მოვლინებაა ჩუქნს ლიტერატურაშიო“. მაგრამ იგი ხომ მთელი ჯგუფის აზრებს ჰსახავდა? კერძო ბარათს ხომ არ ჰბეჭდავდა, ახალ თაობის სახელით ლაპარაკობდა და მათ აზრებს უზიარებდა მკითხველს. ამას ჩვენი კრიტიკოსი ანგარიშს არ უწევს, რადგან იგი მოწადინებულია სახელი გაუტეხოს „მოამბეს“ და მის თანამშრომლებს. ეჭვები, თავში რომ გებადებოდათ, თან და თან ცხოველდებიან!.. აქ რაღაც ამბავია, ან პირადი მტრობაა, ან მოულოდნელი, ქართულ ნიადაგზედ აღმოცენებული თავისებური „ნიჰილიზმი“, რომელიც განმათავისუფლებელის მისიას ჰკისრულობს: ასე კია?... მაგრამ გულოს ნუ გავიტეხთ და უფრო ახლო გავეცნოთ ქერელ ბექას აზროვნებას.

„საქ. მოამბეს“ და მის რედაქტორის ნაკლი თურმე ის

*) იქვე, 404.

***) იქვე, 444.

ყოფილა, რომ ისინი დროს ვერ მისდევდნენ. ჩვენ გვეგონაო, ამბობს კრიტიკოსი, „ჟურნალი შეუდგებოდა ხალხის ნაკლულეევანების გამოკვლევასა და იმის მიზეზების ჩვენებას; გვეგონა, რომ ის გაბედვით გადაეღობებოდა ყოველს უგვანობასა, როგორც შეჭტურის ყმაწვილ თაობასა, მაგრამ, ჩემო მკითხველო, ახლა ჩვენსა სამწუხაროთ, ამას ვერ ვიტყვითო“. *) მაშ მართლა არ შეჭხებია ჟურნალი, რამდენადაც კი ეს შესაძლებელი იყო იმ დროში, „ხალხის ნაკლულეევანების გამოკვლევასა?“ ამის მტკიცება ხომ აშკარა უსამართლობაა. სულ რომ არაფერი ყოფილიყო ჟურნალში, რატომ წაიშალა კრიტიკოსის მეხსიერებიდან ის გარემოება, რომ „საქართველოს მოამბეში“ დაიბეჭდა „კაცია—აღამიანი“, რეალისტურ. ხასიათის მოთხრობა, რომლის მსგავსი შემოქმედების მხრივ ქართული ლიტერატურას დღემდე არა უნახავს რა, — მოთხრობა — სარკე, სადაც ასე მოულოდნელად, ასე ზედმიწევნით, ასეთის გასაშტერებელის ჭეშმარიტებით გამოჩნდა მთელი ჩვენი იმ დროინდელი წეს-წყობილება, თავის უმსგავსობით, სიმახინჯით და სიბნელით? „ცისკარი“ ერთის სიტყვითაც არ აღნიშნავს ამ დიდებულ ნაწარმოების გამოსვლას. ასეთი დაყრუება იმგვარ მოვლენის წინაშე, რომელმაც შექქმნა ეპოქა მთელს ლიტერატურაში, რას ნიშნავს თუ არ პირად მიკერძოებას და სრულ გულგრილობას ხალხის საჭიროებისადმი? მაგრამ ქერელი ბეჭე დარწმუნებულია, რომ იგია ახალი დროშის მატარებელი, „მოამბე“-ს კი მართო „ტრაბახობა შერჩა ხელშიო“. ან როგორ უნდა მოსწონებოდა „მოამბე“, როდესაც მისი ხელმძღვანელი თურმე „ავტორიტეტების“ მოტრფიალეთა. ავტორიტეტების უარყოფა ხომ იმ დროის მოწინავე საზოგადოების ლოზუნგი იყო. და აი ქერელი ბეჭაც დაებლაუჭა ამ აზრსაც, აცა არავინ დამასწროს, ჩემზე უფრო დიდი ნიჰილისტი არ გამოჩნდესო. „რაკი კაცი ავტორიტეტებს თავს დაამონებს(?), ამბობს იგი ილია ჭავჭავაძის შესახებ, რაკი კაცი ემონება მოუსაზრებლათ ძველსა(?), ახალს იხოთირებს(?) და ყველა ახალი მხოლოდ „მოდის“ გულისათვის და არა. ჭეშმარიტებისათვის აქვს მიღებული, ის ავტორი აღარ არის სარწმუნო და უნდა სთქვა ბაზაროვის ეს სიტყვები; „Его пѣсня отпѣта“-ო**). აკი მო-

*) № 7, გვ. 353

***) იქვე, გვ. 358.

უახსენებთ ბაზაროვის როლი ჰხიზლავს ქერელ ბექას და იმას აღარ ჰხედავს, რომ ბაზაროვისებური კრიტიკა, მიმართული ახალ თაობას წინააღმდეგ, იმ თაობისა, რომელიც თითონ აღიზარდა ამ სკოლაში, მეტის მეტად კომიკურ შთაბეჭდილებას ახდენს, მეტი რომ არა ვთქვათ რა. მაგრამ ვალაპარაკოთ „მოამბეს“ თანამშრომლები და მაშინ უფრო გამოჩნდება, რომ მისი მოპირდაპირენი ცუდს სამსახურს უწევდნენ ქართულ კულტურის საქმეს. „როგორცა ვთქვით და ქვემოდ საბუთსაც მოგიყვანთ, „მოამბეს“ ადმინისტრაცია სასტიკად ადევნებდა თვალყურს და ამიტომ მან ვერც ფრთები გაშალა და ნახევარიც არა სთქვა, რაც სათქმელი ჰქონდა. მაგრამ მაინც სულ ჯმის ცდაში იყო, რომ ახალი აზროვნებისთვის გზაკვალი გაეკვლია.

დავით ყიფიანი თავის მიმოხილვაში ცდილობს ბატონ-ყმობის შესახებ ჩამოაგდოს ლაპარაკი. „საზოგადოებაში ერთი ნაწილი რომ სულ არა შრომობდეს და სხვისი შრომით ირჩენდეს თავსა და იმ შრომასაც რომ თავისუფლება არა ჰქონდეს, ე. ი. ურთი-ერთ ნებაყოფლობაზე დამოკიდებული რომ არ იყოს, საზოგადოებისთვის ცუდია თუ არა? ამ კითხვაზე, შენა მკითხველო, რასაკვირველია, შედგები, იქნებ შეჰკრთე კიდევცა, პასუხს კი ვერას მომიგებ ჯერა. ვიცი, ეს მდგომარეობა ორივე ნაწილისთვის, მეტადრე მთელი საზოგადოებისთვის, სენია. აი რათა. ჯერა, მე რომ ეხლა თავისუფალი კაცი არ ვიყო, ფეხებში ბორკილი გაყრილი მქონდეს, ხეირიანი შრომა, ცხადია, არ შემეძლებოდა. ამას გარდა სხვა წინ შეიტყოფს, მე ვითარ შრომის ნიჭი მაქვს? რასაკვირველია, არავინ, ჩემი გუნებისა და სურვილის მეტი. ჩემი ნებაყოფლობის წინააღმდეგობით ბატონმა კალოზე პურის გამწვავებული რომ გამხადოს, რასაკვირველია, ნახევარ ხორბალს ბზეს გავაყოლებ. ჩემი ბატონიც რომ დარწმუნებული არ იყოს, რომ სხვისი შრომა აცხოვრებს, რასაკვირველია, უფრო იმხნევებდა და თავისუფალ შრომას გასწევდა. რა გამოვიდა აქედამა? ჯერ ისა, რომ თავისუფალი შრომა უფრო ნაყოფიერია. მერე ისა, რომ მთელ საზოგადოებაში ყოველი კერძოობითი კაცი უნდა იყოს მშრომელი და მშრომელი თავისუფლათა და მაშასადამე ნაყოფიერთაცა. და ბოლო საზოგადოებაში ყოველი იმის წევრი ნაყოფიერთათა შრომობს, საზოგადოებაც კეთილ მდგომარეობაში შე-

ვაო“ *). დღეს ჩვენ ამგვარ აზრებს ბურჟუაზიულ აზრებათ-
ვნათლავთ, რადგან შრომის თავისუფლების აღიარება არ აუ-
ქმებს ადამიანთა შორის დამონებას, თუ ამავე დროს საზოგა-
დოებრივი ხასიათი არ მიეცა წარმოებასაც. მაგრამ იმ ხანაში,
როდესაც ადამიანის პიროვნება საგნად არის გადაქცეული, სა-
ზოგადოებრივ წარმოებაზე ლაპარაკი, რა თქმა უნდა, უგუნუ-
რობა იქნებოდა. და ამიტომ დიდი ფასი ეძლევა „მოამბის“
პოზიციას, რომელმაც შეიგნო დროის საჭიროება და თავისუ-
ფალ შრომის პრინციპი წამოაყენა საზოგადოებრივ პრინცი-
პად. იმ ხანაში, როგორც ვიცით, თავად-აზნაურთა კრებებში
ბატონ-ყმობის გაუქმების რეფორმას ამზადებდნენ. გაკვრით
ამასაც ეხება დავით ყიფიანი: „თავისუფალი შრომის მოკვეთა
ჩვენს საზოგადოებაში ასი ათას გლეხს მოსდიოდა და იმათ
მებატონეებსა მრავალ თავადსა და აზნაურსა. ამას უთუოთა
ჰგრძნობს ქართველების კეთილ-შობილი ნაწილი და გლეხებს
თავისუფლად შრომაზე დაყენება ეძლევათ. დროების დედა-
აზრი, როგორც მოქმედობს ამ მაგალითში, მკითხველო, იმას
ესლა შენც მიხვდებიო“ **). საუბედუროდ, ამ საგანზე პრესა-
ში ლაპარაკი აკრძალული იყო. ეს რომ არ ყოფილიყო, უფ-
რო ზედ მიწევნით გვეცოდინებოდა, თუ როგორ ესმოდა სა-
გლეხო რეფორმა იმგვარ მოწინავე ორგანოს, როგორიც იყო
„საქართველოს მოამბე“.

ახლა ვნახოთ, რა პასუხს აძლევს ჩვენი ჟურნალი „ცის-
კრის“ კრიტიკულ შენიშვნებზე. გიორგი წერეთელი სწერს:
„ჩვენ საზოგადოებაში დაიძრა ცხოველი სული, იმას უნდა
ცხოველი სიტყვა. მაშასადამე, „ცისკარს“ თუ თავის სიკვდი-
ლი არ უნდა, უსათუოდ უნდა დასტოვოს ის გზა, რომელზე-
დაც აქამდინ მიდიოდა, გააგდოს მიშურა, გარეგან სიბრკეია-
ლე და ჩაღრმავდეს სიცოცხლის მორევში მარგალიტების მო-
საბოჭად... გარიბალდის ცხოვრებით და სხვა ამგვარებით თავს
ვერ შევიხვევ იმიტომ, რომ მის გვერდში ვხედავთ იმგვარ
თხზულებებს, როგორიც არის „მამისაგან შვილის დარიგება“,
ქერელი ბექას ბაქიობა და სხვა. ამგვარად „ცისკრის“ გზის
გამოცვლა კიდევაც უფრო მანებელია, რადგანაც ამგვარებით
შეიძლება მკითხველის თვალისაგან დაიფაროს შინაგანი ეშმა-
კობაო“. „ცისკრის“ „ეშმაკობა“ თურმე მაშინაც კარგად მო-

*) იქვე, 100.

სჩანდა. და თავისი აზრი „ცისკრის“ შესახებ „საქართველოს მოამბე“-მ მშვენივრად გამოჰსახა ერთ სახუმარო წერილში, „სხარტულაში“, რომლის ნაწყვეტი მოგვყავს ქვემოდ. წერილს ხელს აწერს ვინმე თ. ტ. გ. ჩ. საუბარია რედაქტორსა და მის თანამშრომლის „ბაქიას“ შორის.

რედაქტორი. რას იტყვი ახალსა, ჩემო უკანასკნელო ნუგეშო?

ბაქია. თქვენს სიცოცხლეს და ამ წყეული „მოამბის“ დამიწებასა.

რედ. ეგ სალამი ხომ ჩვენში ჩვეულებაა, შენ ახალი სთქვი რამ.

ბაქ. (გასწორდება და დოინჯს შემოიყრის) „საქართველოს მოამბე“-ზე იერიში მივიტანე მარტში და ივნისში, რუსულ ჟურნალს „ისკრა“-ს რომ ყუმბარები მოვპარე, პატარა ზოგიერთგან გადავაკეთე და მივაყარე „მოამბეს“.

რედ. (ღიმილით) მერე?

ბაქ. „მოამბის“ მცველები ჯერ მაინც და მაინც ხმას არ იღებენ.

რედ. მე ძალიან მეფიქრება, ჩემო ბაქიავ! რა ვიცი? ის წყეული თერგ-დაღეულები, შენ არ იცი, რა ხალხია! თუ ერთი ხელი შემოგვიბრუნეს, კუდით ქვას გვასროლინებენ.

ბაქ. (თავმოწონებით) ისე ბრძანებთ, თითქო არ მიცნობთ, რა კაცი ვარ. ჩემისთანა კაცს—ჩემისთანა კაცს,—მოდის ისე გააბრიყვე „მოამბის“ მცველები, რომ თავი გაუყადრონ და ხმა გასცენ! თქვენგან არ მიკვირს!

რედ. მაშ, ჩემო ერთგულო ბოძო, დაჩუმდი, თუ ეგეც იცი, რას წასწვდები ხოლმე იმათ, ხომ ხედამ, ზედაც არ გიყურებენ.

ბაქ. კიდევ ეს გახლავს კარგი და! რად დავჩუმდე? ისინი ჩემთან ბრძოლას თაკილობენ და ხმას არ იღებენ და ჩვენ საყვარელ ჟურნალის მკითხველებს კი ჰგონიათ, რომ მე ისინი შევეაშინე, ხმა გავაკმენდინე და ჩვენ მკითხველების თვალში გამარჯვებული ვრჩებით ამრიგად. ცუდია თუ?

რედ. (დალონებით) კარგია, მაგრამ მე ერთისა მეშინიან; ჭიბი თუ თერგდაღეულებს გაუწყრეთ ღმერთი, ერთი თავზედ ხელი აიღონ და შენთან ლაპარაკი არ ითაკილონ. მერე შენთან ხომ შეეც თან გამატანენ.

ბაქ. როგორ, ბატონო!

რედ. აი ისა, რომ მე და შენ, ძმაო, ცოდვები ჩაგვიდენია, მოგვაკრეფენ და სულ შხამად ამოგვადენენ! შენ არ იცი რა დაუნდობელი ხალხია ის თერგელები!

ბაქია. რა ცოდვები, მე არ მახსოვს!

რედ. აბა ჩვენი ცოდვები შენ რად გეხსომება! თუნდა გახსოვდეს, შენ ისეთი ერთგული ხარ, რომ ძალად დაივიწყებ. აი როგორც ის დაივიწყე. რომ მანამ მოამბე გამოვიდოდა, სულ ვლანძღამდით მოამბესა და შენ კი წააყვედრე. მოამბესა: აბა როდის ვლანძღავდითო, აკი თავის მკითხველებს ვახარეთო ერთხელ, რომ მოამბე გამოდისო. ის კი არა თუ ეგ ერთხელ ცბიერებით ვახარეთ და წინა თვეებში კი შრავალჯერა გულწრფელობითა ვლანძღეთ. აი თუნდ გაშინჯე ჩვენი ნომრები აპრილიდან ოქტომბრამდინ, თუ ნოემბრამდინ 1862 წლისა. ეს, რასაკვირველია, როგორც შეჭფერის შენს ერთგულებას, დაივიწყე. ეგრეთი უნდა კაცი, ჩემო ბაქიავ! მე არ უნდა გამცე! მაგრამ ის წყეული თერგდალეულები შენსავით ერთგულნი ხომ არ არიან, რომ ჩვენი გული დაივიწყონ. სულ ერთი ერთმანეთზე ზედ შეგვიკეცენ!

ბაქია (ქებით დაამაყებული). აბა რა ცოდვები, გვიბძანეთ.

რედ. განა ერთი და ორია, ათასია, ჩვენ საუბედუროდ. აი თუნდა 1859 წ. ოქტომბრის თუ ნოემბრის ჟურნალში, — ეს ოხერი, მინდოდა კრიტიკის მნიშვნელობა ისე ამეხსნა, რომ ქვა გამეხეთქა — მაშინ ხომ პოეტი ვიყავ? მაგრამ აი რა წამოვროშე: „კრიტიკა არის პატივი ლიტერატურულ ხელოვნების მეთქი.

ბაქია. ეგ პლატონის მჭერ-მეტყველობაა სწორედ. მანდ ცული რა არის.

რედ. შენ ეგრე გგონია, ჩემო ერთგულო ბაქიავ, იმიტომ რომ გიყვარვარ. თორემ აქ კარგი არა არის რა, პატივი, ჩემო ძმაო, ამ შემთხვევაში ნეხვსა ჰქვიან მდაბიურად. აბა კრიტიკა: ნეხვია? „ხული“ რომ არ წამომცდენოდა, მაშინ იქნება ვერ მიხვედრილიყვნენ, რომ მე კრიტიკა და ნეხვი ერთი და იგივე მგონია. მართალია, შენ ჩემის მეგობრობის გამო, შენის კრიტიკებით გულ-მოდგინეთ მესმარები, რომ საქმიანად კრიტიკა ნეხვად ვაჩვენოთ, მაგრამ იქნება ჩვენი მოყვარული ხალხი კი

მოტყუედეს ამით, თორემ ის შეჩვენებული თერგდალეულები არ მოტყუედებიან.

ბაქია. მაგისტანები იმათ კი ცოტა აქვთ!..

რედ. მე მაინც გირჩევ ფთხილად იყო. შენ უფრო ბუნა დათა სწერე. საცა გონება არ მიგიწვდეს, წერტილები დასვი— იტყვიან ლიბერალიაო, თორემ გაგპენტავენ, ღმერთი-რჯული გაგპენტავენ.

ბაქია. (თავმოწონებით) მე ჯერ ყოჩაღათა ვარ.

რედ. რაღა ყოჩაღათა ხარ, რომ მარტის კრიტიკაში ნ. ბარათაშვილის ლექსსა მშიერი მივარდი, გეგონა ლობიოს შეჭამანდი დაგვხდებოდა იმის მაგიერ რომ მშვენიერი ლექსი დაგვხვდა— აბა მშიერს რა გელექსებოდა— გაკაპასდი და დაიწყე ყვირილი, რომ მაღა გამიღვიძაო და კუჭი კი ვერ გამიძღაო. პოეზია ლობიოს შეჭამანდის ქოთანი ხომ არ არის, რომ ლობიო გასვლიძოს; მითამ შენი ლექსი, ჩემო ბაქიავე, ბაირონიდამ რომ გადმომიღია იმაზედ უკეთესია? შენ ცოტა ენა შეიკავე, თორემ მე ხეირს ამ დამაყრი.

ბაქია. მარტის კრიტიკაში ის მართლა და მშვენიერი ნ. ბარათაშვილის ლექსი მე ცუდად დავანახვე მკითხველსა, გამოგიღანძღეთ— ლობიო არ მოგვიხარმა მეთქი. მაგრამ გამოგიღანძღეთ ილ. ჭავჭავაძეც— კაცის შებრალებასზედ რათა სწერს მეთქი. თუ უნდა ჩვენ შეგვიბრალოს, კაცს რა შებრალება უნდა? მეორედაც გამოგიღანძღეთ ილ. ჭავჭავაძე, ის რაღაც რომ თქვა, კაცი არავინ არისო, რომ ფიქრი ვანდოვო, გრძნობა განვუზიაროვო— ამაზე კარგად მივარტყი. მაშ? რად ამაყობს! მე კაცი არა ვარ, თქვენ, ძღვევა მოსილო რედაქტორო, კაცი არ ბძანდებით, მა რა ეშმაკი ხართ. მითამ და იმის მეტი პატრიოტი არავინ არის! თქვენ განა პატრიოტი არა ხართ? მაშ რა იყო, რომ თქვენ ჟურნალში იმდენჯერ ეფიცებოდით მკითხველებს, რომ პატრიოტი ვარო! აი მტრობა ეს არის და რომ ჩვენს სიკეთეს ვერა ხედვენ. *)

ასე ოხუნჯობდა „მოამბე“ და ამ ოხუნჯობაში ხელოვნურის კალმის გასმით ფარდა აეხდა „ცისკრის“ რადიკალობას

*) „საქართველოს მოამბე“ № 6.

და მის ნამდვილ გულთა სწრაფვას. სწორედ რომ საკვირველმა მოვლენამ იჩინა თავი ჩვენს ცხოვრებაში. პროგრესიულ და ჰუმანიურ მიმართულებასთან ბრძოლის გულისათვის ძველი ორგანო უეცრად კანს იცვლის, თითონაც ხდება პროგრესიული და რადიკალური, რათა ამ თავის რადიკალობით გზა აუბნოს საზოგადოებას და მით უფრო მოხერხებულად ორმოცაუთხაროს თავის მოპირდაპირეს. საკვირველია ყოველივე ეს და საკვირველია ისიც, რომ ამ საქმის მეთაური იყო ანტონ ფურცელაძე!

10.

„საქართველოს მოამბის“ და მის ხელმძღვანელის, ილია ჭავჭავაძის, ფიზიონომიის დახასიათება სრული არ იქნება, ცოტა რამ რომ არა ვთქვათ რა „კაცია ადამიანის“ შესახებ. ამ თხზულების სტრუქტურასა, შინაარსსა და შემოქმედების პროცესში სავესებით გამოისახა ჭავჭავაძის თეორია ხელოვნებისა. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ იგი რეალისტია. ხოლო ეს რეალიზმი არ მიდის არც ბაზაროვისებურ უარყოფამდე ესთეტიკისა და არც ბარათაშვილის ლექსების შეუწყნარებლობამდე. პოეტი რომ არ ყოფილიყო ილია ჭავჭავაძე, ადვილად შესაძლებელია ისიც მისულიყო ქერელ ბექას აზრამდე და „ლობიო შექამანდის“ ძებნა დაეწყო პოეზიაში. მაგრამ პოეტურმა გრძობამ გადაარჩინა ჩვენი პოზიტივისტი და რეალისტი ილია. და ამიტომ იყო, რომ მან შესძლო თავის შემოქმედებაში ერთის მხრივ ესთეტიკის და მხატვრობის კანონიც დაეცვა, რეალიზმის მოთხოვნილებაც დაეკმაყოფილებინა. „კაცია ადამიანი“ ერთი იმგვარ თხზულებათაგანია, სადაც ეს ორი თვისება ნამდვილ ხელოვნებისა ჰარმონიულად და სინტეტიურად არის ერთმანეთში შედუღებული. ამიტომ იგი არის და იქნა შედეგრი ჩვენის სიტყვა-კაზმულ მწერლობისა. და ამ ხასიათის ხელოვნური ნაწარმოები დიდი ძალაა თვით საზოგადოებრივ აზრის ევოლუციისა. „მეცნიერება და ხელოვნება, ამბობს ჭავჭავაძე, არ არიან მოგონილნი კაცის ჭკუის და გამოხატულების არც ვარჯიშობისაგან და არც ვარჯიშობისათვის, იგინი იბადებიან ცხოვრებისაგან და არსებობენ ცხოვრებისათვის. იგინი წინ მიდიან ცხოვრების ვითარებისა გამო და მერე თავის რიგზედ თვითვე წინ მიჰყავთ ცხოვრება: რაც მაგათაგან

არის მოყვანილი ცნობაში და დამტკიცებული, ის გადა-
დის ხალხში და იგი სცვლის ხალხის მდგომარეობასა და ცხო-
ვრებასა“). ხელოვნების მნიშვნელობა და ძლიერება სწორედ
აქ არის, რომ იგი შემოქმედებაა და ამიტომ ცნობაში მოჭ-
ყავს ხშირად ის, რაც ჯერ კიდევ არ არის საკმარისად მომწი-
ფებული ცხოვრების ზედა-პირზე. ამ შემთხვევაში იგი მმოძრა-
ვი ძალაა საზოგადოებრივ განვითარებისა.

„კაცია ადამიანი“ მის ესთეტიკურ ღირსებასთან ერთად
სწორედ რომ ამ ხასიათის მმოძრავი ძალა იყო იმ ხანაში, რო-
დესაც დაიბეჭდა. და რასაკვირველია, იმავე საგანზე რომ დაწე-
რილიყო ათი და თხუთმეტი პუბლიცისტური წერილი, ამ წე-
რილის გავლენა საზოგადოებაზე არ შეედრებოდა „კაცია ადა-
მიანის“ გავლენას. მეტი არ იქნება, რომ ამოვწეროთ რამდე-
ნიმე ადგილი და ამ თვალსაზრისით დღეს შევხედოთ ამ თხზუ-
ლებას.

საუბარი ლუარსაბსა, დარეჯანსა და მათ რძალ ელისა-
ბედს შორის არის. ელისაბედი, სალამო ხანს სტუმრად მოსუ-
ლი თათქარიძიანთსა, ათასგვარ ამბავს და ჭორს უამბობს ლუ-
არსაბსა და დარეჯანსა

— ... აი ერთი კიდევ რა შევიტყვე, გოგო და ბიჭი და-
ითხოვეთ, მოგახსენებ, თქვა ელისაბედმა.

გოგო და ბიჭი დაითხოვეს. ელისაბედმა შემოავლო თვა-
ლი გარეშემოსა და ნახა, რომ არავინ არ არის, მიჯდა ახლო.
ლუარსაბმა ყურები დააცქევიტა და ახლო მოიწია, დარეჯან-
მაც ყურთან ლეჩაქი გადაიკეცა, რომ კარგად გაიგოს.

ელისაბედმა დაბალ ხმით დაიწყო:

— ამ წინაზედ რომ კუდიანი ვარსკვლავი ამოვიდა ხომ
გახსოვს?

— დიახ, მიუგეს ერთ ხმით ცოლ-ქმარმა.

— იმ დღეს თურმე გველაშაპი გამოსდგომოდა მზესა,
ისიც ხომ გაიგეთ?

— დიახ, დიახ, გავიგეთ! წამოიძახეს ერთად. შეშინე-
ბულმა ცოლმა და ქმარმაცა.

— იმ კუდიან ვარსკვლავზედ და გველაშაპზედ სომხების
ტერტერებს თავიანთი კარაბადინი გაუშლიათ და უთქომთ,

*) № 1, გვ. 126.

რომ—აქ უფრო ხმა დაიდაბლა—და უთქომა, რომ თავადი-
შვილებს ყმები ჩამოერთმევათო.

— ვაი შენს ლუარსაბსა! ძამოიძახა ფერ წასულმა ლუარ-
საბმა: ეგ რა თქვი, რა? აკი მოგახსენეთ ბატონებო, რომ წარ-
ღვნა უნდა მოვიდეს მეთქი. აი ღვთის წყრობა სულ ჩვენივე
კოდვებისაგან მოგვევლინა. მამა ჩემი ზაალ ნუ წამიწყდება,
რომ წავალ ზაქარიას ცოლსაც, ლევანსაც, ნიკოლოზსაც წიხლ-
ქვეშ გავიგდებ, რომ ეს ამბავი სულ იმათი უნარია. ქვეყანას
შევეყრი და სახლკარიანად ამოვბუგავ. კიდევ ატარონ ქირაზედ
ურმები *).

— რაზედ გაცხარდი, შენ გეთაყვანე! მიატანა ლუარსაბსა.
ცოლმა; სომხების კარაბადინს როგორ უჯერებ. შარშანწინ არს
თქვეს, რომ დედა-მიწა რომ ხარის რქაზედა დგას, იმ ხარს.
ერთი რქა მოსტეხია და ქვეყანა უნდა გადმობრუნდესო, მაგ-
რამ ტყუილი კი გამოდგა. გარეჯელ მკითხავს ეთქო, რომ არც
რქა მოსტეხია და არც არათფერიო.

— მართლა, ეგ კი აღარ მომაგონდა, თქვა ეხლა კი.
დამშვიდებულმა ლუარსაბმა, ქორი იქნება. აბა გეთაყვა, მე-
ფის ნაბოძებს სომხის კარაბადინის სიტყვით, ვინ წამართმევს.
თუნდ ეგ არ იყოს, რილას თავადიშვილი ვიქნებით თუ ყმაც-
არ გვეყოლება: კარაბადინი კი არა, სოლომონ ბრძნის წიგ-
ნიც რომ იყოს, არ დავიჯერებ, ან რა დასაჯერია?

— რასაკვირველია, დასაჯერი არ არის, მაგრამ გლახო-
ბაში ეგ ხმა გავარდნილა—ეგ ცუდია, თქვენმა მშემ! თქვა
ელისაბედმა.

— ხმა გავარდნილა, მე ვიცი, თათქარიძობას წამართმევენ,
შარშან კი არ იძახდნენ, რომ საიქიოს ბატონები ყმებათ შე-
იკვლებიანო, ყმები ბატონებათო, ვენაცვალე ღვთის მადლს,
იქაც ისე არიანო, ბატონი ბატონათა, ყმა ყმათაო, როგორც
აქა. ინგლისის ხელმწიფეს ბარათი ჩამოუგდიაო ფრანგის ხელ-
მწიფისათვის, რომ „ნუ გეშინიანო. მეც და ჩემ დიდ-კიცებსაცო
აქ უფრო დიდი პატივი გვაქვსო, მანამ მანდაო. ნუ დაიჯერე-
ბო, რასაც მანდ ყბედობენო.

— რასაკვირველია, ეგ აგრე იქნება: ბატონყმობა ღმერთს
დაუწესებია და თითონვე ღმერთი რად მოშლის? ვენაცვალე
ღვთის დიდებასა! თქვა დარეჯანმა.

*) ურმების ქირაზე ტარება ლუარსაბს დიდ სირცხვილად მიაჩნია.
თავადიშვილისათვის. ავტ.

ელისაბედი ეთხოვება, მიდის და ურჩევს, გლახები მაინც დაარიგეთ, რომ ტყუილიაო.

— ... ღმერთო, რა მეჭორეა!.. რა ენა ჭარტალაა!.. ქმარს უთხრა დარეჯანმა ელისაბედზედ.

— ის რა მოიგონა, თქვენი ჭირიმეთ, ყმები უნდა ჩამოგვერთოსო! დაჰკრა კვერი ლუარსაბმა.

— შენ რომ მაშინვე დაიჯერე!

— კარაბადინმა თქვაო, მოდი და ნუ დაიჯერებ. ის კი, ღვთის წინაშე, არ მომაგონდა, რომ გარეჯელ მკითხავსა ბევრჯელ გაუცრუებია სომხური კარაბადინი.

ამ ლაპარაკის შემდეგ ცოლქმარნი მაინც ვერ დამშვიდნენ. სიფრთხილის გულისათვის გადასწყვიტეს გლახებში ხმის დადება, რომ ყოველივე ეს ტყუილია.

— ... ეხლავ დაფუძახებ დათოსა და ვეტყვი. დათო! დათო! დაიყვირა ბატონმა.

— ბატონო! სადღაც შორიდან მოისმა დათოს ხმა: ეხლავ გაიხლებით.

ცოტას ხანს უკან დათოც მოვიდა და ჰკითხა ბატონსა.

— რას გვიბრძანებთ?

— იმასა რომ ყმები ჩამოგვერთმევაო, რომ ამბობენ, ტყუილია. გესმის, თუ არა? ყველას უთხარი, რომ ტყუილია. ხელმწიფეს მოუწერია, რომ დავახრჩობო, ვინც იტყვის, რომ ეგ მართალიაო, ვინც გუნებაში მაგას გაიტარებსო. გაიგე?

— გაიგე, შენი ჭირიმე! უპასუხა დათომ. განა მაგას ვინა ფიქრობს? აი რაღაც გოგო-ბიჭები მიჰქარავენ, იმათ ვინ დაუჯერებს. წვრილ-ფეხობის სიტყვა რა დასაჯერია. იყბედებენ, იყბედებენ და დაჩუმდებიან.

— ეგრე თქვი ხოლმე სხვაგანაც, ჩემო დათო! ან რა კარგი იქნება თქვენთვის, რომ ჩვენ არა გვეყვანდეთ.

— შენი მტერი ყოფილა, ჩვენ ვიქნებოდით, შენი ჭირიმე!

— რაც უნდა იყოს მამასავით გაბატონობთ.

— დიახ, შენი ჭირიმე, სწორედ მამა ბძანდებით და ჩვენ შვილები ვართ. თუ ხანდისხან გაგვიწყრებით, აგვიკლებთ, წაგვართმევთ — ეგ რა? სულ ჩვენის სიკეთისთვის. არის ხოლმე. განა მამა შვილს არ გაუწყრება?

— ოღონდაც რომ გაუწყრება, მაგრამ შეილი ისევ შეილია, მამა ისევ მამაა ხოლმე.

— მართალი ბძანებაა. სხვას არა აქვს მაგის მიგნება, ამ ბოზს, რომ რაც ჩემია, ჩემი უნდა იყოსო, ბატონი რად უნდა გვართმევდესო. ის კი არ იციან, რომ თუ ბატონი ართმევს რასმეს სულ იმათ სიკეთისთვის ართმევს, ხომ მოგეხსენებათ, გლეხიკაცი რეგვენია.

— ოღონდაც რეგვენია, ჩაერივა დარეჯანი, მაშ ბატონი რისა არის, თუ არ დაჰსტუქსავს, თუნდ ეგ არ იყოს, უცხო ხომ არ არის, ისევ თავისივე ბატონია.

მართალი ბძანებაა; მამაა, უცხო რად იქნება! დაუმატა უშმაკობით დათომ.

— დიდი და პატარაობა სად არ არის? თქვა ლუარსაბმა. აი თუნდა თითებზე დაიხედე: ერთი დიდია, მეორე პატარა. რისთვის? იმისთვის, რომ ღმერთს აგრე გაუჩენია, დიდი და პატარაობა ყველგან უნდა იყოს. აბა დაიხედე.

— განა არ დამიხედნია, შენი ჭირიმე! დიდიც არის პატარაც, მაგრამ დაილოცა ღვთის სამართალი, ისე გაუჩენო, რომ ერთმანეთს არ უშლიან, თქვა ცბიერმა დათომ.

— მაშა! ყველგან არის დიდი და პატარაცა, ანდა როგორ იქნება, რომ ჩვენში არ იყოს, ან რა დასაჯერია? გააგრძელა და ვერ გაიგო კი დათოს აზრი.

— ვინაც თავში ტვინი აქვს, აკი არ იჯერებს, შენი ჭირიმე. ვინც უტვინოა, ისინი მოგახსენებენ, რომ მართალიაო.

— როგორი მართალია? დაატანა დარეჯანმა: ხელმწიფისათვის ან ჩვენ რა დაგვიშავებია, რომ ყმები ჩამოგვართოს, ან თქვენ რა შეგვიმატებიათ, რომ გავააზატონ. ეს როგორ ვერ მოიფიქრეთ?

— მითამ მოგახსენებენ, შენი ჭირიმე, ჭკვიან კაცებს დაუწერიათო, რომ ჭვეყნისათვის კარგი იქნებაო. ტყუილი უნდა იყოს.

— ტყუილია, მაშ რა არის? დაიყვირა ლუარსაბმა: აბა რომელი ჭკვიანი კაცი იტყოდა მაგასა, თუ არ იუდას კერძი?

— აი მეხიკი დავაყარე იმისთანა ჭკვიანსა! მიაყარა ქოქოლა დარეჯანმა.

თუ ეგ მართალია, გარეჯელ მკითხავს იცი რა უთქვამს? — ჰკითხა ლუარსაბმა.

— არა, შენი ჭირიმე, რა მოგახსენათ?

— ისა, რომ ტყუილიაო.

— აბა იმისთანა გულთმისანს მოდი და ნუ დაუჯერებ, დაუმატა დარეჯანმა.

მე ვგ ადრევე ვიცოდი, შენი ჭირიმე, რომ ტყუილია, აბა უბატონოთ რა ხეირი დაგვემართება? უბატონო საყდარსა ეშმაკები დაეპატრონებიანო, გლეხები იტყვიან ხოლმე, ჩვენც ეგრე მოგვივა. ახლა ამითი გვატყუებენ, თავადებსაც და გლეხებსაც, რომ ქვეყნისათვის კარგი იქნება, თორემ რა დასაჯერია?

— თუ მე არ ვიქნები, ქვეყანა თუნდ ძირიანად ამოვარდნილა. თუნდ ბოდბელისა არ იყოს, ქვა ქვაზედაც ნუ იქნება, თქვა ლუარსაბმა. ქვეყნისთვის კარგი იქნებაო? თუ მე და შენ არ ვიქნებით, ქვეყანა რად გვინდა? ჯანიმც გავარდნია. არა, დათო?

— დიახ შენი ჭირმე! სულ ტყუილია. მე ბევრისათვის მითქვამს, რომ ტყუილია და როდი მიჯერებენ.

— შენ უთხარი, რომ თითონ ბატონმა თავის პირით მიბძანა თქო, მაშინაც არ დაიჯერებენ? უბძანა ლუარსაბმა.

— მაშინ კი რალა ეთქმით, შენი ჭირიმე!

— ეგრე, ჩემო დათო! ყველას უთხარი.

— ბატონი ხარ, მაშ გიახლოთ?

— წადი.

დათო წავიდა; ვინ იცის გულში როგორ ეცინებოდა ამ პირმოთნე ყმას?

— არა. გული დააჯერა, რომ ტყუილია, უთხრა დარეჯანმა, როცა დათო წავიდა.

— ჭკვიანი კაცია, დააჯერებდა, უბასუხა ლუარსაბმა.

მოთხრობის დასასრულში ავტორი ეუბნება მკითხველს: „ეს მოთხრობა სარკე იყოს და მე, თუნგინდ, მთქმელი ვიქნები. დააკვირდი, იქნება გენიშნოს რამე. ესეც იცოდე: მარტო შენი მტერი დაგიმალავს, შენს სახეზედ რომ ურიგობა ნახოს რამე. მოყვარე კი მაშინვე სარკეს მოგიტანს, რომ გაისწორო და ხალხში არ შერცხვე. მეც მოყვარესავით გექცევი—სარკე მოგიტანე. ამაზედ როგორ უნდა გამიწყრე! რა ვუყოთ, თუ ეს სარკე გაბზარული გამოდგა და შიგა და შიგ ლაქებიანიც?

რაცა შექონდა, ის მოგართვი, როგორც შემეძლო, ისე დაგეხმარე. თუ მანიც და მაინც წყრომას არ დაიშლი, შენი ნებაა. მე შენის წყრომისა არ მეშინიან, მაშინ მხოლოდ დავლონდები, რომ შენშიაც მოვტყუვდი, რომ შენ ის არ ყოფილხარ, რაც მეგონე. მაშინ გულ ხელდაკრეფილს ესლა დამრჩენია სათქმელად: მე მიყვილია და გათენდება თუ არა—ეგ ღმერთმა იცის, წყრომა კი, რომ არ ყოფილიყო ეგ გათენება ჩვენც კარგად გვეცოდინება, როდესაც იქნებოდა“!..

მართლაც, უკმაყოფილება თავად-ახნაურობაში დიდი იყო. და როგორ არ უნდა ყოფილიყო ამ საშინელ და საკვირველ სარკვეში რომ ჩაახედეს. კაცს თავი მოსწონდეს, მშვენიერების და სამართლიანობის განსახიერებად მიაჩნდეს თავისი კეთილშობილი გვამი და ამ დროს აჩვენებენ მის ნამდვილ სურათს, საიდანაც უფრო პირუტყული და არა ადამიანური სახე გამოიყრება. მოდი და ნუ გაწყრები! საუკუნოებით შეზდილი ილუზია დაიმსხვრა, გაქარწყლდა თავმომწონეობა, გრძობა უპირატესობისა და პირველობისა და ნაცვლად ამისა რჩება საცოდავი, უბადურუკი ზარდაცემული არსება, სიკვდილის შიშით შეპყრობილი. სიკვდილი მართლაც მოადგა და შთანთქა იგი თავის ბნელი უფსკრულში. სამაგიეროდ ისინი, ვინც დარჩნენ, თავისუფლად ამოისუნთქეს. გაზაფხულის სიომ მართლაც დაჰბერა და აქა-იქ მწვანე ბალახიც აბიბინდა. სიცოცხლე თავის უფლებას არაფის უთმობს. ამ უფლების დატყვევება შეიძლება, მისი განადგურება კი არასოდეს. „კაცია ადამიანი“ ამ სიცოცხლის და ბედნიერების უფლების აღმადგენელი შიკრიკია ჩვენში.

მაგრამ „საქართველოს მოამბეს“ ბოროტი სულნი უდარაჯებდნენ. რედაქცია პირველ ხანში გულს არ იტეხდა. მისი მტკიცე სურვილი იყო გაგრძელება ჟურნალის გამოცემისა შემდეგ წელშიაც. ხოლო აშკარა კი იყო, რომ რედაქციისთვის საჭირო გახდა ზოგიერთ დაბრკოლებათა დაძლევა. ნოემბრის წიგნში ვკითხულობთ ამ შინაარსის განცხადებას: „დიდი ხანია უნდა გამოცხადებულიყო კიდევ მომავალი წლისთვის ჩვენს ჟურნალზედ ხელის მოწერა, მაგრამ ჯერ ხანად კიდევაც ვაგვიანებთ; იმიტომ რომ ჟურნალის პროგრამა, მისი გამოსვლის დროს რიგი და თითონ ფორმატი გვინდა გამოუცვალოთ. ამის ნების დართვა ვითხოვეთ მთავრობისაგან და მანამ ნება არ

მოგვეცემა, ხელის მოწერის გამოცხადებას ვერ გავებდავთ. *) როგორც შემდეგ გამოიჩვენა, მთავრობას არ შეუწყნარებია ილია ჭავჭავაძის თხოვნა. დეკემბრის წიგნში შემდეგ სარედაქციო ხასიათის აღსარებას ვკითხულობთ: „ჟურნალის საქმეში ზოგი იმისთანა დიბრკოლებაა, რომელიც უნდა სძლიოს რედაქციამ და რომლის ძლევაც შეიძლება; ზოგი იმისთანაა, რომელთანაც ყოველი ბრძოლა, მეცადინეობა და თავ გამოდება უქმია. „დრონი მეფობენო“ ნათქვამია, — ჩვენც ნებით თუ უნებლიეთ გულზედ ხელი უნდა დაგვეკრიფნა. ხოლო თუმცა გზა გახილული გვექონდა, მაგრამ გულწრფელად და გაბედვით გეტყვით, რომ სხვის მოსაწონად არც ერთის ჩვენის გულითადის აზრისათვის არ გვიღალატნია. როგორც გონება ჩვენი ჰსჭრიდა, როგორც გული გვითხრობდა — ისე ვლავარაკობდით, როცა კი შეგვეძლო და კვლავაც ასე მოგექცევით — თუნდა რომ ამით ჩვენს ჟურნალს ბოლო მოეღოს. ნაკლულევენება ჩვენს ჟურნალს, რასაკვირველია, ბევრი ჰქონდა... ყველაზე დიდა ნაკლულევენება ის იყო, რომ სხვათა შორის დროების ინტერესი არა ჰქონდა, — ეგ ინტერესია ყოველი ჟურნალის სული, ეგ აცხოვრებს, ეგ აბრუნებს მის სულსა. არც ერთი ჩვენი შინაგანი ცხოვრების გამოჩინება, არც ერთი თითქმის ფაქტი, არც ერთი საქმე, რომელიც ყველას თვალწინ გვიტრიალებს და რომლებიც ყოველი ცოცხალი კაცისათვის საინტერესოა, არამც თუ ვერ აღსნა ჩვენმა ჟურნალმა, არამედ ვერც კი გაბედა, რომ მიჰკარებოდა, თუმცა ზოგჯერაც სცადა, კიდევ იმავე მიზეზით, რომ „დრონი მეფობენო“. ამის გამო ჩვენ ჟურნალს ფერი დააკლდა, „ჰოამბემ“ შორილდამ დაუწყო ტრიალი მას, რაც ახლოდ გასასინჯავი იყო“... **) მიუხედავად ყველა ამისა ჟურნალი მაინც უნდა გამოსულიყო. „ჟურნალი ისევ თვე და თვე გამოვა იმავე პროგრამით, სივრცით შეიდ თაბახზე არა ნაკლებიო“. ვკითხულობთ რედაქციის განცხადებაში. მაგრამ შემდეგ წელში იგი აღარა სჩანს. მოდით და გაჰკიცხეთ, ვერ აასრულეთ დაპირებო?... .

ზემოდ მოყვანილი განცხადება მეტად საყურადღებოა. თავდაბლობა რედაქციისა, რომელიც გულწრფელად სწუხს

*) IX, 88.

**) № 12, 1—2.

იმის გამო, რომ სავსებით ვერ აასრულა თავისი ვალდებულება, მაჩვენებელია. მის ზნეობრივ სიმტკიცისა და ძალისა. ბევრნი ჰკიცხავდნენ, „ცისკარი“ სულ იმას გაიძახოდა ცხოვრებას გაურბისო, მაგრამ „მოამბე“ არ შეუშინდა ამ გაკიცხვას, რაც მართალი იყო არ დამალა, თუმცა, აშკარაა, გადააჭარბა თავის ჟურნალის ნაკლულოვანებათა ჩამოთვლაში. აშკარაა, ის, რომ ბატონყმობის შესახებ ხმის ამაღლება არ შეეძლო და იმდროინდელი თავად-აზნაურულ კრებებში აღძრული საკითხი ჟურნალის ფურცლებზე გამოეტანა, ისეთ დიდ ნაკლულოვანებად. მიაჩნია რედაქციას, რომ აღარ კმაყოფილდება იმითი, რის თქმა მაინც მოახერხა იმ შავბნელ დროში. ვიმეორებ, ასეთი აღსარება სულიერ ძალის მაჩვენებელია.

მეორეს მხრივ, რა საგულისხმოა ეს „დრონი მეფობენ“, დასურათხატებული სიმბოლო, სადაც იმ დროინდელი უუფლებობა და ადმინისტრაციული თვითნებობა ისახება. ამასთან ისიც არის საგულისხმო, რომ სულ რაღაც ათი წელიწადი გავიდა მას შემდეგ, რაც ადმინისტრაციის უმაღლესმა წარმომადგენელმა არა მარტო ხელი შეუწყო პირველ ქართულ ჟურნალის დაარსებას, თითონაც გახდა მისი ხელის-მომწერი, სადღა არის ის მეცენატობა, ის სურვილი ეროვნულ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა! ათი წლის განმავლობაში ყოველივე განქრა სიზმარსავით. და ამ ათის წლის ისტორიამ ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრებისამ დაგვანახვა და გამოაშკარავა უნიადგობა თავად-აზნაურულ ინტელიგენციის ილიუზიებისა, მეორეს მხრივ ისიც, რომ ჩვენ საზოგადოებას განვითარების უნარი ჰქონია და რომ ის „ბავშვი“, რომელსაც ეფერებოდნენ და ეალერსებოდნენ უამსა მის ფეხის ადგმისა, ახლა, როდესაც იგი დავაჟკაცდა და თითონ მოინდომა ცხოვრების გზის ვაკვლევა, რომ ის „ბავშვი“ მესხიერებიდან ამოიღეს მისმა მფარველებმა და ამ დავაჟკაცებულ საზოგადოებრივ აზროვნებას კი აქეთ-იქიდან მუჯღლუგუნებს სთავაზებდნენ და წყრომით თვალებს უბრიალებდნენ. „საქართველოს მოამბე“ იყო პირველი მსხვერპლი ჰუმანურ იდეალებისადმი შეწირული.

რაც შეეხება „ცისკარს“, მისი ნამდვილი სახე დაიფარა. ახლად ჩამოფარებულ ნიღაბის წყალობით. მაგრამ ჩვენი პროზაიკი მის ნამდვილ ფიზიონომიის შესახებ გამართლდება სავსებით. 1866 წ. იხადება „დროება“, ხოლო 1871 წელს.

„კრებული“. ამ ორგანოებში ხელ-ახლად იყრის თავს ახალგაზრდობა, რომელიც ანეითარებს, აგრძელებს და აღრმავებს „საქართველოს მოამბის“ მიერ გადმოცემულ იდეურ ანდერძს. კულტურულ და პროგრესიულ აზრის შეუწყვეტელობის ღარი გადებულ იქმნა „საქართველოს მოამბისა“ და აღნიშნულ ორგანოებს შორის. „ცისკარი“ კი რჩება ამ ნაკადულის გარედ. მაგრამ საჭიროა დაუმატოთ, რომ ყველა ამითი „ცისკარის“ მნიშვნელობა ჩვენი აზროვნების ისტორიისათვის სრულიადაც არა ქარწყლდება. არ უნდა გვავიწყდებოდეს, რომ ერთ დროს „ცისკარში“-აც გაისმოდა იმგვარი ლაპარაკი, რომელიც თითქოს ეჩოთირებოდა იმ დროინდელ საზოგადოებას. არ უნდა გვავიწყდებოდეს მოლაყბის, ჭონქაძის და ლავრ. არდაზიანის დამსახურება. თუ 1861 წლიდან „ცისკრის“ მიმართულების ნაკლულევენება და უვარგისობა აშკარა ხდება, ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ იგი უნდა იყოს გამორიცხული ჩვენი ჟურნალისტიკის ისტორიიდან.

ჟურნალისტიკის ისტორიაში აუცილებელია ისტორიული თვალთსაზრისი. ამ თვალთსაზრისით კი რომ შევხვით საგანს, აშკარად დავრწმუნდებით, „ცისკარმა“ დააჩქარა ახალძალთა მომწიფება და მათ სამოქმედოთ გამოსვლა; იმითი კი არ დააშურა, რომ ხეირიან საზრდოს აძლევდა ახალგაზრდობას, არამედ სწორედ იმითი, რომ გონებრივ შიმშილით შეპყრობილ ახალგაზრდობას ვერ აკმაყოფილებდა, საღერღელს უშლიდა და მოქმედებისათვის აქეზებდა. ისტორიაში ყურადღების ღირსი მარტო ცხოვრების დადებითი მხარე არ არის. საჭიროა გათვალისწინება მიზეზთა და შედეგთა სინტეზისა. და ხშირად მნიშვნელობა ამა თუ იმ უარყოფითი მოვლენისა ის არის, რომ იგი ჰქმნის და ჰბადავს მის წინააღმდეგ მიმართულ მოძრაობას. ამ თვალსაზრისით შეიარაღებულთ, მივაკუთნოთ „ცისკარს“ ის ადგილი ჩვენს ლიტერატურაში, რომელიც ეკუთვნის.

ნ ა წ ი ლ ი მ ე ო რ ა ე .

„მესამოციანნი“

(„დროება“ 1866—1876 წ., „მნათობა“ 1869—1872 და „კრე-
ბული“ 1871 1873 წ.)

1.

„საქართველოს მოამბის“ მოსპობის შემდეგ (1863 წ.) ახალ თაობას ორი წლის განმავლობაში საკუთარი ორგანო აღარ ჰქონდა. „ცისკარსაც“, რაკი მოპირდაპირე აღარ ჰყავდა, საომარი იერი დაეკარგა. და ამ ჟურნალს, მცირედის განსხვავებით, თითქოს ძველებური ელფერი დაედო. ცნობილმა ბეჭამაც (ანტონ ფურცელაძემ) ბაირალტრობას თავი მიანება. პატარა ხნის ახმაურების შემდეგ ჩვენს მწერლობაში სიჩუმე ჩამოვარდა და გულშემზარავი დუმილი. მხოლოდ 1866 წელს გ. წერეთლის რედაქტორობით გამოდის ახალი საკვირაო გაზეთი „დროება“. სრულიად მართალს ამბობდა რედაქტორი ამ ახალის გაზეთისა, რომ „ჩვენს აზრში ეს წელიწადი (1866) დარჩება შესანიშნავ დროთ: ქართულს ენაზედ გაზეთი სრულიად ახალი საქმეა, და ყოველივე ამგვარი საქმე ნაბიჯის წინ გადადგომააო“. (№ 1). მართლაც, ამ ხანიდან ქართულ ჟურნალ-გაზეთობის გამოცემა არ შეწყვეტილა და მუდმივ, ჩვეულებრივ კულტურულ-საზოგადოებრივ მოვლენათ გადაიქცა.

მაგრამ მხედველობაში მისაღებია ის გარემოება, რომ სწორედ 1866 წლიდან რუსეთში უკვე იწყებოდა მეორე, დაკნინების ხანა მესამოციე წლებისა, რუს-ინტელიგენციის აღორძინების, აღფრთოვანების და დიადი იმედების ხანაში (1855—1861 წ.) ჯერ კიდევ ნორჩი იყო ჩვენი ახალი თაობა. მან ჯერ კიდევ ფესვი ვერ მოიმაგრა საზოგადოებრივ ასპარეზზე: „საქართველოს მოამბეს“ ხან მოკლე სიცოცხლე ჰქონდა. ხოლო შემდეგ ხანაში ამ თაობას გასაქანი ადგილი აღარ ჰქონდა. „საქართველოს მოამბემ“ მხოლოდ წამოაყენა ჰუმანიტარულ-პროგრესიული პრინციპები. ამ პრინციპების გაღრმავება და განვითარება ვალად დაედო „დროებას“. ისიც შეუდგა ამ საქ-

მის განხორციელებას. მაგრამ პირველსავე ნაბიჯზე შეზღუდული და შევიწროებული იყო პოლიტიკურ პირობების მიერ. ყოველივე ეს ჩვენთვის უფრო გასაგები გახდება ზოგიერთი ინდროს მომხდარი ამბავი რომ გავიხსენოთ მოკლედ.

როდესაც რუსეთის მესამოცე წლებზეა ლაპარაკი, ჩვეულებრივად ჰგულისხმობენ ხანას 1856 წლიდან დაწყებულს 1866—1868 წლამდე. 1861 წლამდე იყო იმედების და ილუზიების ხანა, ის დრო იყო, როდესაც თვით გერცენმაც კი აღფრთოვანებულად დაუწერა იმპერატორ ალექსანდრეს თავის „საზღვარ-გარეთელ „კოლოკოლში“: შენ გაიმარჯვე, გალილეველო! მაგრამ ილუზიები რუსეთის ინტელიგენციისა მალე განელდნენ. 1861 წელს ვრცელდება პირველი პროკლამაცია „ახალ თაობისადმი“. 1863 წელს არსდება „მიწა და თავისუფლების“ ორგანიზაცია. მთავრობა და ინტელიგენცია ორ ბანაკად დარაზმდნენ. ამავე დროს მოხდა პოლონეთის რევოლუციის დამხობა. გამარჯვებული მთავრობა მეტის სისასტიკით და ენერგიით ეძგერება თავის შინაურ მტრებს „ნაროდოვოლცებს“. ბრძოლა გამწვავებულია. 4 აპრილს 1866 წელს კარაკოზოვი საზაფხულო ბაღის კარებში ხელმწიფეს ესვრის დამბაჩას, ხოლო ააცდენს. და ამ პირველ ტერორისტულ აქტის შემდეგ მთელს რუსეთში გამეფდება ეგრედ წოდებული „თეთრი ტერორი“.

აი ამ დროს ჩნდება „დროება“. ადვილად წარმოიდგენს მკითხველი, რომ თავის გაჩენის დღიდანვე იყო იგი შეზღუდული. წერტილებით აქრელებული წერილები ჰმოწმობენ, რომ ცენზორის მაკრატელს იმ ხანაში ბეჯითად უმუშაენია და მოუკვეცნია ყოველივე ის, რაშიაც კი ცოცხალი სული იყო თავის საჩედაქიო განცხადებაში, რომელიც წლის ბოლო ტფეებში დაიბეჭდა, „დროება“ ამბობს, სხვათა შორის: „ჩვენ თვითონვე ვაღვიარებთ, რომ იქნება ბევრი რამ ვერ ავასრულეთ, რაც დავპირდით მკითხველებს. მაგრამ იმითი ვიმართლებთ თავსა, რომ ამ წელიწადს ბევრი იმისთანა ცვლილებანი მოხდნენ, რომელთაც დაგვიშალეს ჩვენი პროგრამის სრულად ასრულება“. (№ 36. 1866 წ.)

ამგვარად, რუსეთის მესამოცე წლები და ჩვენებური მესამოცე წლები გარეგნულ პირობების მიხედვითაც განსხვავდებიან. ჩვენმა მწერლობამ ვერ გაინაგარდა თავისუფლად დასაწყისში (1855—1866 წ.) და მისი სამოციანი წლები სამოც-

დაათიანებში გადაიღო. ჩვენ მხოლოდ მესამოცდაათიანებში ვცდილობთ კრძალვით და გაუბედავად იმის თქმას, რაც გაბედულად და თამამად ითქვა რუსეთში ათის წლის წინად. ასე დავიწყეთ დავგიანებით და ასევე და გვიანებით განვაგრძობთ მსვლელობას დღესაც. და ეს საკვირველიც არ არის. მესამოცე წლებში რუსის ინტელიგენციას უკვე ასის წლის ისტორია ჰქონდა (ნოვიკოვ-რადიშჩევიდამ). ჩვენ კი მხოლოდ მაშინ ავიდგით ფეხი. მართალია ზურგს უკან, შორეულ წარსულში, უძველესი კულტურა გვქონდა. მაგრამ ამ კულტურის ფასი და მნიშვნელობა ხომ დღესაც საცილობელი საგანია ჩვენში.

ვიკითხოთ ახლა, აქვს თუ არა ჩვენებურ მესამოცე წლებს განსაკუთრებული ფიზიონომია? რაგვარის იდეური მიმართულებით დახასიათდება იგი? და რა უნდა ჩაითვალოს ამ ეპოქის ნიშანდობლივ თვისებად? და მოვისურვებთ თუ არა ამ საკითხებზე პასუხის გაცემას, ისევ რუსეთისაკენ უნდა მივიბრუნოთ თვალები და გავიხსენოთ გონებაში რუს ინტელიგენციის იმ დროინდელი იდეური მიმართულება. მესამოცე წლებიდან იწყება მკვიდრი და თითქმის განუყრელი კავშირი რუს და ქართველ ინტელიგენციებსა. ეს კავშირი არ არის თანასწორი. ჩვენ შევირდები ვართ, ისინი მასწავლებლები. და კარგი ის არის მხოლოდ, რომ ამ უფროსს-უმცროსობას ძალდატანებითი ხასიათი არა ჰქონდა. მაშ ვიკითხოთ ჯერ, რა ახასიათებს მესამოცე წლის რუს ინტელიგენციას?

რუსეთში იყო ეს ეპოქა გლეხთა განთავისუფლებისა, ახალსასამართლოს და იურიდიულ ინსტიტუტების შემოღებისა. და ამიტომ თავდაპირველად ეს იყო ხანა დემოკრატიზმისა. დემოკრატიულ წყობილებას ჩაეყარა საფუძველი და თუმცა ჯერ კიდევ არა სჩანდა დემოკრატია, როგორც კლასი, სამაგიეროდ რუსის ინტელიგენცია თავის შემადგენლობით შესამჩნევად გადემოკრატდა. „Разночинець пришел“, ამბობდნენ იმ ხანებში. ეს იყო ეპოქა პოზიტიურ ფილოსოფიის გავრცელებისა, მატერიალიზმის გამეფებისა, ბიოლოგიურ მეცნიერების აყვავებისა. ბიოლოგიური პრინციპები შეიჭრნენ სოციოლოგიაში. სპენსერის სოციოლოგია ჰმეფობდა იმ დრომდე, სანამ მიხაილოვსკი გაილაშქრებდა მის წინააღმდეგ. (სამოცდა ათიანებში). ბუნების მეტყველების ზედგავლენით დიდი პატივი მიეცა რაციონალურ მსჯელობას, უტილიტარისტულ ეთიკას და

„სასარგებლო“ ხელოვნებას. რაც შეეხება ეკონომიურ ცხოვრებას, აქ სათემო მიწია მფლობელობას აძლევენ პირველ ხარისხოვან მნიშვნელობას. ხოლო სათემო მიწის მფლობელობის საკითხთან დაკავშირებული იყო ჯერ კიდევ სლავიანოფილების მიერ წამოყენებული საკითხი რუსეთის ისტორიულ მსვლელობის და განვითარების გზის თავისებურობის შესახებ. ამ პრობლემით ღრმად იყვნენ დაინტერესებულნი—მართალია, სხვა და სხვანაირად, სლავიანოფილების შემდეგ, გერცენი, ჩერნიშევსკი. ხოლო მესამოცდაათიანებში—ლავროვი და მიხაილოვსკი. სათემო მიწის მფლობელობის მცნება და მასთან დაკავშირებული ისტორიულ ფილოსოფიური პრინციპები რუსეთის განსაკუთრებულის გზით მსვლელობისა დაედვნენ თეორიულ საფუძვლად „ნაროდნიკულ“ მიმართულებას, რომლითაც დახასიათდება რუსეთის ინტელიგენცია ოთხმოცდაათიან წლების დამკვიდრებამდე.

აი ყოველივე ეს ისახება ჩვენს ჟურნალისტიკაშიაც. მართალია, თეორიული მსჯელობა, პრინციპიალური დასაბუთება სუსტობს. მზად დამზადებული ფორმულები კი ზედმიწევნით არიან გადმოტანილი ჩვენს პრესაში. ჩვენში არავითარი თეორიული ტრადიციები არ არსებობდნენ, ამიტომ ახალ აზრების შეთვისებაც დოგმატიური უნდა ყოფილიყო. რუსის ინტელიგენციამ განვლო ხანა აზრის გაფარჯიშებისა. ოცდაათიან და ორმოციან წლებში ბეჯითად ეწაფებოდნენ შელინგის, ფიხტეს და გეგელის ფილოსოფიას. სამოციანებში, ბუნების მეტყველების გამეფების ხანაში, აღიძრა რეაქცია მეტაფიზიკურ სისტემების წინააღმდეგ. დადგა ეპოქა პრაქტიკულ მუშაობისა, პრაქტიკულ იდეალების დასმისა და მეცნიერებასა და ხელოვნებასაც ამგვარი პრაქტიკული სამსახური მოსთხოვეს. მართებულია ეს თუ არა, სხვა საკითხია, ხოლო ამ მოვლენის ბუნებრივობა და თითქმის ისტორიული აუცილებლობა ეჭვს გარეშეა. ჩვენში არავითარი ამ ხასიათის ტრადიციები არ იყო. როგორც ვიცით, ჩვენი პირველი მწერლები (ცისკრის ხანისა) ანტონ კათალიკოზის „თეორეტიკებით და კათილორიებით“ იყვნენ შეიარაღებულნი. მესამოციანებს ჟურნალისტიკაში საშუალო საუკუნოების სხოლასტიკა დახვდათ. ეს სხოლასტიკა, მართალია, მალე იყო აღგვილი. და რუსეთის ჟურნალისტიკა მესამოცე წლებისა შეიქმნა იმ წყაროდ, საიდანაც მესამოციან-

ნი იკრეფდნენ გონებრივ საზრდოს. ამიტომ აზრის სამეფოში აქ ჩვენ არაერთარ ორიგინალობას არა ვხედავთ. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეს ხანა ამიტომ მნიშვნელობას იყოს მოკლებული. პირ-იქით ახალ საქართველოს საძირკველი სწორედ ამ დროს იყო ჩაყრილი. სწორედ ამ ხანიდამ უნდა დაწყებულიყო და ნელნელა დაიწყო კიდევ ეროვნულ შენობის აგების საქმე ევროპიულ პრინციპების მიხედვით.

„დროება“, როგორც ვიცით, ოთხის წლის განმავლობაში (1866—1870) გიორგი წერეთლის რედაქტორობით გამოდის. გადაავლეთ თვალი ამ პერიოდის „დროებას“ და ყოველ ნაბიჯზედ ჰნახავთ ზემოდაღნიშნულ აზრებს. რაციონალიზმი, უტილიტარისმი, ბიოლოგიის წინაშე თავყანისმცემლობა, სათემომფლობელობა, არტელი, ასოციაციები, ამხანაგობანი და სხვა ამისთანა დედა-აზრია ყოველი თეორიულ წერილისა. რამდენიმე მაგალითი ნათელს ჰფენს ამ საგანს.

„წავიდა ის დრო, ვკითხულობთ გაზეთში, როცა ხალხი მარტოკა გრძნობით და აღტაცებით სცხოვრობდა. დიდი ხანია, რაც ამას გამჭრიახი გონებაც შეაშველეს. შენც რომ ასე გექნა, ჩემო ქართველო, საქმე კარგად წავიდოდა“ (№ 21, 1866). შემდეგსავე ნომერში სწერია: „ღარიბი იმიტომ ხარ, რომ ჭკუას არა ხმარობ და ჭკუით არა სცხოვრობო“ (№ 22). ჭკუა და გონება ყოვლად შემძლე ძალად ისახება. რაციონალიზმი იღვამს ფეხს ჩვენს ჟურნალისტიკაში. და უნდა სთქვას კაცმა, რომ ჩვენს პირობებში და აზროვნებას გადაჩვეულ საზოგადოებაში აპელაცია გონებისადმი და მსჯელობისადმი უქმი საქმე არ იყო იმ ხანაში. გადაშალეთ კიდევ და თქვენ წაიკითხავთ: „რა დანიშნულებაც ერთს ნაწილს ტანში აქვს, იგივე დანიშნულება ერთს კაცს ხალხში აქვს (უფრო ვრცლად რომ ვსთქვათ) კაცობრიობაში აქვს. როდესაც ყოველი კაცი ნაყოფიერად შრომობს თავის სიცოცხლეში, მაშინ მთელი ხალხიც წარმატებით სცხოვრობს“ (№ 2, 1867). ან კიდევ: „ჩვენში იტყვიან, ხერხი სჯობია ღონესა, თუ კაცი მოიგონებსა“. ჩემის აზრით ხერხი ისევ ის ღონეა, მაგრამ ბევრად უკეთესი, ვიდრე მკლავის ღონე. ერთმა მეცნიერმა სთქვა: „ცხოვრება არის ბრძოლა სულდგმულთ შორის საზრდოსთვისა“... არ შემძლია მეც არა ვსთქვა: ჩვენი ცხოვრება დაუწყნარებელი ბრძოლაა ლუკმა პურისათვის და გამარჯვებული ყოველთვის ის

არის, ვინც უფრო ხერხიანიაო (№ 43, 1869). არ ასჩქარდეს მკითხველი და არა სთქვას თავ-მოწონებით, რომ ეს ხომ ბიოლოგიური სოციოლოგია და დარვინიზმია, უკუგდებული თანამედროვე მეცნიერების მიერ. მეცნიერულის თვალსაზრისით, მართალია, კანონი უჯრედის ანუ გინდ სხეულის განვითარებისა. არ არის კანონი საზოგადოების განვითარებისა. მართალია ისიცა, რომ ცხოვრება არ არის მხოლოდ და მარტო ბრძოლა ლუკმა პურისათვის. მაგრამ ვინ დაეძებს აქ მეცნიერულ ჭეშმარიტებას? ეს მაშინ ჭეშმარიტებდ მიაჩნდათ. თუ იგი არ მოსჩანს დღესაც იგივე ჭეშმარიტებად, იფიქრეთ იმაზედ. რაოდენად სასარგებლო იყო ამგვარ აზრების დატრიალება იმ საზოგადოებაში, რომელიც ეს არის ფეოდალურ ქერქიდან იყო გამოსული. დეე, საზოგადოება და უჯრედი ერთი და იგივე არ იყოს. მაგრამ სოლიდარობის პრინციპის დამყარება რაოდენად სასარგებლო იყო მისაწვდომ და გასაგებ სურათის შემწეობით: სხეულის ნაწილას სოლიდარობა სხეულის საღობას მოასწავებს. ადამიანიც, როგორც ნაწილი დიდ ერთეულისა, იმგვარადვე შემქმნელია ადამიანურ სოლიდარობისა. ეს ქადაგება მომენტის შესაფერი პუბლიცისტიკაა და არა მეცნიერება, და ჩვენც სწორეთ ამგვარად უნდა დავაფასოთ აღნიშნული თეორიული დებულებანი. ბრძოლა და თვითმოქმედება — აი აზრი ამ ქადაგებისა. და ჩვენ მაშინ (და დღესაც) სწორეთ ეს გვესაჭიროება. პარაზიტიზმი და მონობა აი ნიშნობლივი თვისება ჩვენი ძველი საზოგადოებისა. მოწოდება ბრძოლისადმი და თვითმოქმედებისადმი იყო პრაქტიკული მოქმედების ლოზუნგი. მართალია ამ პრაქტიკულ ლოზუნგს შესაფერი თეორიული განმარტება თან არა სდევდა. ამიტომ ჯერ ხნობით ამ ლოზუნგს საპროგრამო ხასიათი არა ჰქონდა. ეს პირველ ხანში. შემდეგში კი ეს საპროგრამო ხასიათიც უფრო ხაზგასმულად მოსჩანს. რაკი ეს ასეა, ამ მოწოდებითვე არკვევდნენ იმ დროს იმგვარ სოციალურ პრობლემას, როგორიც არის ქალთა საკითხი. ნ. სკანდელი (ნიკოლაძე) ამბობს; „მე მარტო ერთ რასმე გეტყვით ხელ-ახლად: როცა თქვენ, ქალები, მიხვდებით, რომ დამხმარებელი თქვენ თქვენი თავის მეტი არავინ გყავთ, მაშინ თქვენი ბედი სულ სხვა იქნება. მე თავი მომაბეზრა ქალების კვნესამ; და ნუ გეწყინებათ ჩემი სიტყვების სიმწარე. თქვენი ბედი საბრალოა, ამიტომ რომ თქვენ არა იცით რა ჯდომისა, ღიმილისა და ნემსის ხმარების მეტი. თქვენ

მუდამ პირდაღებულ ზიხარტ და მოვლით საქმროს, რომელიც დაგეხმარებათ და გაგაბედნიერებთ. რა გამოსადევნი ხართ თქვენ ან იმისთვის, ან თქვენი თავისთვის?.. გაჭირვებული კაცის მეტი, თქვენ ვინ ოხერი შეგიყვარებს, ვინ სულელი შეგიერთავს? მოკლე დროსთვის, მართალია, თქვენ არავინ გიწუნებს, მაგრამ ვაი იმისთანა შეერთებას... იმნაირი რამე ისწავლეთ, რომ თქვენი თავის ხეირიანად რჩენა, თქვენი თავის მოგლა შეგეძლოს. დაანახვეთ ხალხს, რომ მარტო სათამაშოდ არ ხართ შექმნილი და ცოტა ხნის სიამოვნების გარდა, სარგებლობის მოტანაც შეგიძლიანთ. დაამტკიცეთ, რომ თქვენ არავისი დახმარება და შევლა არ გეჭირვებათ. რომ თითონ შეგიძლიანთ სხვებს დაეხმაროთ. მაშინ ქალი აღარ ეგვანება მოსამსახურეს, რომელსაც პატრონი, თავის მედიდურობით და თავმომწონებით, ლაზათიან ტანისამოსს აცმევს და ხანდისხან სასიამოვნო სიტყვებსაც აღირსებს... შონდომეთ, ისწავლეთ, ეცადეთ, ერთმანეთს დაეხმარეთ და ბედნიერება თქვენ ხელში იქნებაო. („მოგზაურობა ფეხით და რკინის გზით“, № 38, 1869 წ.).

კარგ რჩევას აძლევს ქალებს ნ. სკანდელი, მაგრამ მისი ოპტიმიზმი კი, მგონია, გადამეტებულია. შონდომეთ, ისწავლეთ, ეცადეთ... და ბედნიერება თქვენ ხელში იქნებაო; წამახალისებელი სიტყვებია! და რუსეთში ბევრი იყვნენ წახალისებულნი ამგვარ სიტყვებით. აი ჩვენს წინ ახალგაზდა ქალიდგას, ვაჟურის მიხვრა-მოხვრით, შეკრეჭილი თმით. იგი ერთნაირის თავგამოდებით სწავლასაც ეტანება, ხალხის სამსახურსაც. შრომობს, მეცადინეობს და, როცა საჭიროება მოითხოვს, წარბ-შეუხრელად სიცოცხლესაც სწირავს. მაგრამ... ბედნიერება ამ ქალს არ უნახავს. ან თუ უნახავს, ამ თავის განწირვის გრძობაში უნახავს. ნ. სკანდელმა გადააქარბა. ბედნიერების საკითხი მეტად რთული საკითხია. და თუ ამ ბედნიერების ძებნაში ვიყოთ, იქნებ ვერც ერთი საკითხი ვერ გადავსწყვიტოთ, მით უფრო ქალთა საკითხი. მაგრამ იმ დროში სრულად ბუნებრივი იყო ამგვარი მსჯელობა. „ბედნიერება“ უფრო მოახლოვებული იყო, საჭირო იყო მხოლოდ შესაფერი მოქმედება-ამ „ბედნიერების“ მისაღწევად. რაც შეეხება ქართველ ქალს, იმ დროინდელ ქართველ ქალს, ნ. სკანდელის სიტყვები სწორედ რომ სამოქმედო ლოზუნგად უნდა გაეხადათ.

ნუ დაივიწყებთ, რომ ქართლ-კახეთში სამოციან წლებშიაც ქალები ჩადრებში დადიოდნენ. და არ გეგონოთ, რომ ეს ძველი ისტორიის ანდერძი ყოფილიყო. არა, ეს უკანასკნელ საუკუნოებში შეძენილი ჩვეულებაა. დიად, იმ დროინდელი ქალი ჩადრში იყო გახვეული. და ამიტომაც არის, რომ იმ ხანებში საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსულ ქალებს (მიუხედავად მათის გაუნათლებლობისა) დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ. და ამიტომაც აღნიშნულ სიტყვებს, ნიკოლაძის წერილსაც, უნდა ჰქონოდა და ჰქონდა კიდევ გავლენა და მნიშვნელობა.

სარგებლობის ჰცნება იყო მთავარი ჰცნება მესამოციან წლებისა. იგი იყო საზომი ამა თუ იმ მოვლენის ღირებულებისა. პოეზია და ლიტერატურაც დაექვემდებარა ამ პრინციპს. „დროებაში“ ვკითხულობთ: „რუსების მეღექსეებში თითქმის პირველი ნეკრასოვი იყო, რომელმაც მიაპყრა გონება თავის აღმზრდელ, მასაზრდოებელს დაჩაგრულ ხალხს, შეუდგა ამ ხალხის ცხოვრების შესწავლას, დაიწყო ლექსებში წარმოთქმა ხალხის გრძნობისა, იმის მდგომარეობისა, იმის მწუხარებისა და სხვა ვითარებისა. პირველმა თითქმის იმან დაიწყო ლექსებში სასარგებლო აზრების გაყვანა და დაიწყო ცდა, რომ ლექსები არა ყოფილიყო ცარიელი ლექსები—უაზრო და უსაგანო, როგორც მანამდინა სწერდნენ ხოლმე“... პროზაშიაც ამგვარივე მოვლენა გაჩნდა. „ბოლოს მატო ცარიელი სურათების სახვასაც არ დასჯერდნენ და დაუწყეს ამგვარს თხზულებებში სხვა და სხვა სასარგებლო აზრების ჩასახვაცა, რომელნიც უნდა წარმომდგარიყვნენ გამოსახულის მდგომარეობიდან და რომელიც უნდა მოჰკლებოდა ამ ყოფასა. ამგვარმა წერამ ჩაითრია თვით ისინიცა, რომელნიც მკვიდრად და შეურყევლად აღდგნენ იმ აზრსა, რომ ხელოვნება უნდა ემსახურებოდეს ხელოვნებასაო და არა ცხოვრებას,—ესე იგი ხელოვნებას არ უნდა ჰქონდეს არავითარი სასარგებლო სახმარისი აზრი: იმითი ხოლოთ უნდა სტკებოდნენ და შეექცეოდნენო. ასე რომ თითქმის მთელი რუსული ლიტერატურა დაადგა ამ ზემოთ მოყვანილს სასარგებლო გზასა და ნამეტნავად დაწინაურებული ყმაწვილი თაობის წარმომადგენელი მწერალნი. რადგან ჩვენი ყმაწვილი თაობა არის აღზრდილი ამ უკანასკნელ რუსის მწერლობის სკოლაში, ამისთვის საკვირველი არ არის, რომ

ესევე სასარგებლო მიმართულება მიიღო ჩვენმა ლიტერატურა-
მაგალო“ (№ 35, 1867 წ.).

ჩვენ კარგად გვესმის ზნეობრივი მოტივები. მესამოციანე-
ბისა. ხალხის სამსახური, ხალხის წინაშე მოვალეობის გადახდა,
ყოველივე ეს წმინდათა-წმინდა იყო იმ ეპოქაში. მაგრამ არ შეიძ-
ლება არ აღვნიშნოთ, რომ მათ მრუდეთ ესმოდათ ხელოვნე-
ბის თეორია. ამ თეორიაში სხვა და სხვა შეურიგებელი მცნე-
ბები იყო ჩართული. ხელოვნება სასარგებლო უნდა იყოსო,
კარგი დაგემაართოთ, ხოლო საკითხავია, რა არის ჩვენს თვალ-
ში სასარგებლო და არა სასარგებლო? ჭამა-სმა, მაგალითად,
სასარგებლო რამ არის. გონების და გრძნობის განსპეტაკება,
აზრის გაფართოვება და ადამიანის პიროვნების გაღრმავება, —
სასარგებლოა ყოველივე ეს თუ არა? ჩვენთვის აქ საკითხიც,
არ არსებობს. მაგრამ მესამოციანებისთვის აქ ეჭვი იბადებოდა.
მაშინ სასარგებლო მხოლოდ ის იყო, რაც მატერიალურ მხარეს
ჩაგრულ ხალხისა ემსახურებოდა. რაც ამის გარედ იყო, იგი
უბრალო შესაქცევ საგნად მიაჩნდათ. პრაქტიკულად, მოღვა-
წეობასა და მოქმედებაში, ეს ასე არას დროს არ იყო. მთელ
იმ დროინდელ ეპოქას, მიუხედავად მატერიალიზმის გამეფე-
ბისა, აშკარა იდეალისტური ხასიათი ჰქონდა. მაგრამ ჩვენ ამას
არ ვეხებით ამ ჟამად. სახეში გვაქვს ვიწრო ფორმულა, რო-
მელშიაც უნდადათ ხელოვნების ჩაყენება. შეცდომა ამ ფორ-
მულისა ის არის, რომ ხელოვნებას ტკბობის, სიამოვნების და,
თვით შექცევის თვისებებს აშორებდნენ. საქმე ის არის, ნამდ-
ვილი ხელოვნება, რეალისტურია იგი თუ სიმბოლისტური,
ყოველთვის ატკბობს და ასიამოვნებს. სიტკბოების ემოცია
ისევე განუშორებელი თვისებაა ნამდვილ ხელოვნებისა (გინდ
რეალისტურისა), როგორც კმაყოფილების გრძნობა არის თვი-
სება ზნეობრივ მოქმედებისა. ნეკრასოვის ზოგიერთი ლექსიც
სწორედ იმიტომ ახდენდა შთაბეჭდილებას, რომ მასში იყო
დაცული ეს მოთხოვნა პოეტურ შემოქმედებისა. და ხელოვნე-
ბა, რომელიც აღძრავს ადამიანში ესთეტიურ ემოციას, ხელ-
ლოვნებად არ ჩაითვლება, თუ გინდ შიგ. იყოს ჩაყოლილთ
ბევრი ჭკვიანი და სასარგებლო აზრი. ჩერნიშევსკის ბუნებრივი
ხე უფრო მოსწონდა, ვიდრე დახატული. პირველი უფრო ლა-
მაზიანო. ეს გემოვნების საქმეა, მაგრამ საყოჩაღდებო ის არის,
რომ ჩერნიშევსკი მაინც სილამაზის მცნებაზე დგას. იგი არ

ამბობს ბუნებრივი ხე უფრო სასარგებლოა, არამედ უფრო ლამაზიაო. მის ცნობილ დისერტაციაში „Эстетическое отношение искусства къ действительности“ ესთეტიკა საესებით არ არის უარყოფილი. მაგრამ ეს საქმე დაასრულეს დობროლოუბოვმა და პისარევმა. დობროლოუბოვმა ამოჰკვეცა თავის ლექსიკონიდან იმგვარი სიტყვები, როგორც არის „სილამაზე“, „ხელოვნება“. მის თვალში მნიშვნელობას მოკლებულია ის თუ როგორ არის აღსრულებული ნაწარმოები, თავი და თავი აზრი და მიზანია ამ ნაწარმოებისა. პისარევი უფრო შორს მიდის. მის თვალში ესთეტიკა მხოლოდ ის არის, თუ როგორ და რითი უნდა ისიამოვნოს ადამიანმა. „ძირს ესთეტიკა, ამბობდა იგი. ძირს კულტურის და პროგრესის ის მხარენი, რომელნიც პასუხს არ გვაძლევენ მთავარ საკითხზედ, თუ როგორ გავაძლოთ დამშეუღნი და როგორ უზრუნველვყოთ ყველანი? პისარევის თვალში უბრალო სიმღერა „ვანკატანკა“ ბეთხოვენის სიმფონიას არ ჩამოუვარდებოდა. ბეთხოვენი, რაფაელი და დახელოვნებული მზარეული ერთი და იგივე იყო და პოეზია ხომ „თახლოდ მოხარშული წაღებია“ (Сапоги въ смятку).

უნდა ვსთქვათ, რომ ნამდვილი ხელოვანი სიტყვისა ამ აზრებზე ვერ გაიზიარებდა და პოეტურ შემოქმედების პროცესს არ შეზღუდავდა ამ ვიწრო ფორმულებით. თავი და თავი შეცდომა უტილიტარისტების ის არის, რომ ისინი არ ხედვენ ესთეტიურ შემოქმედების სრულ დამოუკიდებლობის ხასიათს, ე. ი. არ ხედვენ იმას, რომ სურათებით და სახეებით აზროვნება ერთი ფსიხიური პროცესია, ხოლო სილოგიზმებით აზროვნება მეორე ხასიათის პროცესია. ამ ორ პროცესს ერთმანეთში ურევენ, უკეთ ვთქვათ, ესთეტიურ შემოქმედების პროცესს უქვემდებარებენ რაციონალურ აზროვნებას. ხელოვნებაში ორი მომენტია მისაღები მხედველობაში: ერთი ესთეტიური შემოქმედება, მეორე სილოგისტური აზროვნება. ჩემი აზრი სწყვეტს ამას, თუ რას შევვებები ჩემს ნაწარმოებში, ხალხის დაბეჩავების მდგომარეობას, ვარდ-ბუღბუღს თუ ბუნების საიდუმლოების საგანს. ჩემი ესთეტიური შემოქმედების პროცესის შემწეობით სწყდება მეორე საკითხი, ის თუ როგორ იქნება აღსრულებული და გამოსახული ჩემი აზრის მიერ არჩეული საგანი. ორივე პროცესი ფსიხიურის სიკოცხლისა უნდა იყოს ბუნებრივად

გადაბმული, გაერთიანებული ერთმანეთში. და აუ შე სურათიან აზროვნებაში მოვიხილომე ჩაქსოვა სილოგისტიურის აზროვნებისა, ხელოვნება ზიანდება და ჰქრება. აი სწორეთ ამიტომაც არის, რომ ნამდვილი პოეტი და ხელოვანი ის კი არ არის, ვინც, ვსთქვათ, მარტო მოქალაქობრივ მოტივებს, ან მარტო მეტაფიზიკურ საკითხებს ჰსახავს თავის ნაწარმოებში, არამედ ის, ვისაც ძალუძს სურათებით და სახეებით აზროვნება, ვინც აღვიძებს ადამიანში ინტელექტუალურ ემოციასთან ერთად ესთეტიურ ემოციას. სწორედ ამიტომ, სიმვოლისტობა და რიალისტობა კი არა ჰქმნის პოეტს პოეტად, არამედ ის შემოქმედებითი, ასე ვსთქვათ, სინტეტიური აზროვნების ნიჭი, რომლითაც დაჯილდოვებულია ადამიანი. ვინც ამ შემოქმედებით ნიჭს მოკლებულია, არც თქვენი კეთილი აზრები და მაღალი იდეალები, არც თქვენი სურვილი ხალხის სამსახურისა, სამყოფი არ იქნება ნამდვილ ხელოვნურ ნაწარმოების შექმნისათვის.

სხვა მორიგ საკითხთა შორის მესამოციანებმა წამოაყენეს საკითხი მიწის საერთო მფლობელობის შესახებ. ამ საგნის გამო ჩვენს მწერლობაში იყო მქრთალი განმაურება. მაგრამ რადგან ეს საგანი შემდეგშიაც (მეოცე საუკუნის დასაწყისში) გახდა ჩვენს მწერლობაში საკამათო საგნად, ამიტომ საჭიროა უფრო ვრცლად გავეცნოთ იმას, თუ როგორ იყო დაყენებული იგი რუსეთის ლიტერატურაში.

2.

ჯერ კიდევ მესამოცე წლებამდე რუს-ინტელიგენციას დიდად აინტერესებდა საერთო მიწის მფლობელობის საკითხი და მასთან დაკავშირებული ისტორიულ-ფილოსოფიური პრობლემა რუსეთის განსაკუთრებულის გზით მსვლელობის შესახებ. ამ მხრივ „ნაროდნიკულ“ მოძრაობის წინამორბედად ჩაითვლება ჩადაევის ისტორიულ-ფილოსოფიური აზრები (ოც-და-ათიანებში). მისის აზრით, რუსეთს მსვლელობის განსაკუთრებული გზა აქვს გასავლელი. რუსეთი გადასწყვეტს იმ საკამათო საგნებს, რომელნიც დღეს ევროპას აღელვებენ. „მე მგონია, ამბობს ჩადაევი, რომ ჩვენ, რაკი სხვებზე უფრო გვიან გამოველით სამოქმედოთ, სხვებზე უფრო კარგადაც ვიმოქმედებთ“.

(იხ. Ивановъ-Разумникъ. Исторія Русской общественной мысли ტ. I, გვ. 338). ეს იქიდან გამომდინარეობს, რომ რუსებს შეუძლიანთ ევროპის გამოცდილებით ისარგებლონ და გამოიყენონ ის, რაც მათთვის გამოსაყენებელიაო. „ნაროდნიკები“ ოცდაათის წლის შემდეგ დაახლოვებით ამასვე ამბობდნენ. ჩაადაევს მოჰყვნენ სლავიანოფილები. ესენი, მართალია, სხვა ნიადაგზე იდგნენ, ხოლო რუსეთის განსაკუთრებული მისიის აზრი მათი მთავარი აზრი იყო. საერთო მიწის მფლობელობის შესახებაც მათ დაიწყეს სჯა-ბაასი. რაკი ამგვარი ფორმა მიწის მფლობელობისა არსებობდა რუსეთში, ხოლო დასავლეთ ევროპაში ინდივიდუალური საკუთრება იყო გამეფებული, — ეს გარემოება საკმარისი იყო სლავიანოფილობისათვის რუსეთი და დასავლეთი ევროპა ერთმანეთისთვის დაეპირისპირებინათ. ამასთან უნდა ავლნიშნოთ, რომ საერთო მიწის მფლობელობა მათს თვალში განსაზღვრულ ეთიკურ ნორმის გამომხატველი იყო და არა ეკონომიური კონცეპცია. ევროპას ინდივიდუალიზმი შთანთქავს, რუსეთს კი თემობა გადაარჩენსო. ეს იყო მათი აბსოლუტური რწმენა და მით განირჩევიან ისინი, როგორც ჩაადაევისაგან, ევროპის დიდის თაყვანისმცემლისაგან, ისე „ნაროდნიკებისაგან“, რომელნიც იდგნენ შესაძლებლობის და არა აუცილებლობის კატეგორიაზე. პირველი უტყუარი მქადაგებელი ხალხოსნობის პრინციპებისა, გერცენი, სწორედ ამ შესაძლებლობის ნიადაგს ემყარება. გერცენი, მოწამე იყო 1848 წ. რევოლუციის დამხობისა და სოციალისტურ მისწრაფებათა გაცრუებისა. აქედან იწყება მისი პესიმისტური აზრი ევროპის შესახებ. გერცენის აზრით 1848 წელს „მესჩანობამ“ საბოლოოდ გაიმარჯვა ევროპაში და ევროპას გახრწნილობის მეტი არა მოელოს რა. „დროა თავდაბლად და დამშვიდებულად შევიგნოთ, ამბობს გერცენი, რომ „მეშჩანობა“ არის საბოლოო ფორმა დასავლეთის ცივილიზაციისა, მისი სრულწლოვანება“ (იქვე, გვ. 382). რას ვხედავთ ევროპაში? „ერთის მხრივ მესაკუთრე მეშჩანები, რომელნიც ჯიუტად იცავენ თავიანთ პრივილეგიებს, მეორეს მხრივ, უსახსრო მეშჩანები, რომელთაც ჰსურთ მესაკუთრე-მეშჩანების ქონების ხელში ჩაგდება, ხოლო ამისთვის ღონე არა აქვთო (იქვე). ამიტომ ევროპა უნდა დაილუპოსო. სხვა გზა არ აქვს, რადგან მეშჩანობა, როგორც განსაზღვრულ ზნეობის

მცნება, სიკვდილია საზოგადოებისა. ერთად ერთ იმედს რუსეთი იძლევა. მსოფლიო ისტორიის საღაროში, ამბობს გერცენი, „ჩვენ გლახს მარტო დიოგტის სუნი კი არ შეაქვს, არამედ კიდევ ერთი ძველებური აზრი, რომელიც ამბობს, ყოველ მუშას აქვს უფლება მუქთად ჰქონდეს სამუშაო მიწა. როგორ მოგწონთ ეს? გვსმენია, უფლება სამუშაო მოწყობისა, მაგრამ უფლება მიწის სარგებლობისა?..

რუს გლახთა თემს, გერცენის აზრით, სამი მოთხოვნა აქვს წამოყენებული: ყველას აქვს სარგებლობის უფლება, მიწის მფლობელობა სათემო უნდა იყოს, სათემოვე უნდა იყოს მართვა-გამგებლობა (управление). ამ ნიადაგზე და მხოლოდ ამაზედ შესაძლებელია მომავალი რუსეთის აღორძინება. (იქვე, 385). ამგვარად გერცენიც შესაძლებლობაზე ლაპარაკობს და არა აუცილებლობაზე. რუსეთს შეუძლია მეშხანობის ხანა აიცილინოს თავიდან, რუსეთს შეუძლია სიარული თავის განსაკუთრებულის გზით — ამ ორ აზრშია „ნაროდნიკულ“ კონცეპციის დედა აზრი. და ეს ფორმულა პირველად აღიარებული იყო გერცენის მიერ. გერცენის რწმენა შემდეგში, ცოტა არ იყოს, შერყეული იყო. მაგრამ ჩვენ ამას ახლა არ გამოუდგებით, რადგან ჩვენთვის საჭიროა ამ ჟამად ნაროდნიკულ აზრის მთავარ ეტაპების გათვალისწინება. გერცენს მოჰყვა ჩერნიშევსკი. ჩერნიშევსკიც „ნაროდნიკი“ იყო, მაგრამ არ იწყნარებდა გერცენის აზრს დასავლეთ ევროპის აუცილებელ სიკვდილისას. მეშხანობა არამც და არამც არ უნდა ჩაითვალოს საბოლოო ფორმად ევროპის ცივილიზაციისა. ევროპაში ჯერ ხნობით საშუალო წოდება (ბურჟუაზია) მოღვაწეობს, ხალხს ჯერ თავისი ძალ-ღონე რიგიანად არც გამოუცდია, არც დაუხარჯავსო. არც კაპიტალისტური განვითარების წინააღმდეგი იყო ჩერნიშევსკი. ზოგიერთი მომენტები ამ განვითარების ხალხს კეთილდღეობას უმატებსო. კარგად ხედავდა, რომ რუსეთიც იმ განვითარების გზით მიდიოდა. მისთვის მხოლოდ სავალდებულო და აუცილებელი არ იყო ამ განვითარების ეტაპების ყველა ხალხებისათვის აუცილებლათ გავლა. თავის ცნობილ „Критика философских предубѣждений противъ общиннаго владѣнiя“-ში ავტორი აღიარებს ლოდიკურ შესაძლებლობას კაპიტალისტურ საშუალო ეტაპების განვითარების

თავიდან აცილებისა *). ჩერნიშევსკის აზრით რუსეთი განვითარების განსაკუთრებულ ტიპს არ წარმოადგენს. მიწის საერთო მფლობელობა მსოფლიო მოვლენაა. ევროპამ უკვე დაახწია თავი ამ მოვლენას. რუსეთი ჩამორჩა. და საქმე ის არის რომ დღეს ევროპას სწადია იმგვარივე კოლექტიური პრინციპის დამყარება, როგორც ისახება საერთო მიწის მფლობელობაში. ასე რომ თუმცა ეკონომიურ-სოციალურის მხრივ, განვითარების **ხარისხის** მხრივ, რუსეთი ჩამორჩენილია, მაგრამ **ტიპი** რუსეთის ეკონომიურ აგებულობისა იგივეა, რაც სურს დღეს მოწინავე ევროპას. და ჩერნიშევსკის თვალში შესაძლებელია, რომ ევროპა სოციალისტურ წყობილებამდე იმაზე უფრო ადრე მივიდეს, სანამ რუსეთში მოხდებოდეს გლახთა პროლეტარიზაცია, და მაშინ სათემო მფლობელობა საფუძველი გახდებოდა სოციალისტურ წყობილების დამკვიდრებისა რუსეთშიაც (ის, რომ სოციალიზმი მეოცე საუკუნის წინ უნდა დამყარებულიყო სჯეროდა მარქსაც და ენგელსსაც). ამგვარად, როდესაც ჩერნიშევსკი რუსეთის განვითარების „განსაკუთრებულის გზის“ შესახებ ლაპარაკობს, ეს იმას ნიშნავდა, რომ რუსეთს შეეძლო მხარი აექცია ზოგიერთი მომენტისთვის ევროპის განვითარებისა. ეს არ არის განსაკუთრებული **ტიპი** განვითარებისა, არამედ მარტოდენ განსაკუთრებული **გზა** განვითარებისა (ქვე, ტ. II, გვ. 29). შემდეგში „ნაროდნიკულმა აზროვნებამ“ ამ გზით იწყო მსვლელობა, ხოლო კიდევ მეტი კრიტიკული ელემენტი შეიტანა თავის კონცეპციაში. ლავროვი და მიხაილოვსკი უკვე დამთავრებულ და მწყობრ ხასიათს აძლევენ ამ ორიგინალურ სისტემას, რომელსაც ზოგიერთის შესწორებით ითვისებს უკანასკნელ ხანში (XX საუკუნეში) მომქმედი ნაროდნიკული ჯგუფი. მაგრამ ჩვენ ყველა ამას ახლა არ გავყვებით. ჩვენთვის საჭირო იყო იმის გარკვევა, თუ რა გვარი აზრი არსებობდა აღნიშნულ საკითხის გამო იმ ხანაში, როდესაც იწყებენ მოქმედებას ჩვენებური მესამოციანნი და ახლა, რაკი ეს გათვალისწინებული გვაქვს, დაუბრუნდეთ ისევ „დროებას“.

*) უფრო ვრცლად ეს საგანი გარკვეული მაქვს ერთ ჩემს ბროშურაში „როგორ უნდა მოეწყოს ჩვენში მიწის მფლობელობის საკითხი“.

ჩვენს წერილში „მეოთხმოციანნი და მეოთხმოც-და-ათი-ანში“ გვქონდა გათვალისწინებული ის ხანა ჩვენის ჟორნალისტიკისა, რომელსაც „ტეტიათა მოტრფიალეთა“ ხანას უწოდებენ და იმ აზრზედ დავდექით, რომ ნაროდნიკულ მსოფლმხედველობას ჩვენში ძლიერ სუსტი თეორიული დასაბუთება ჰქონდა. ხოლო საყურადღებო გარემოება ის არის, რომ ჩვენებურ მესამოციანებს, რომელთაც ფართო საზოგადოება ლიბერალებად იცნობს, გაცილებით მეტი სიახლოვე ჰქონდათ (პირველ ხანში მაინც) რუს-ნაროდნიკულ სისტემასთან, ვიდრე ჩვენებურ „ტეტიათა მოტრფიალეთ“, რომელთაც თავიანთ მიმართულების გამომსახველი ჟურნალიც კი ჰქონდათ (იმედი). მიწის მფლობელობის პრობლემა თუმცა სუსტად, მაგრამ მაინც არის წამოყენებული „დროების“ ფურცლებზე. საქართველოს იმ ხანაში იმდენად გამოურკვეველი სახე ჰქონდა, რომ ისტორიულ-ფილოსოფიურ საკითხის აღძვრა, ცოტა არ იყოს, ნაადრევი და უხერხული უნდა ყოფილიყო. და მაინც და მაინც არც ლაპარაკობენ ამის შესახებ, ხოლო რაკი სათემო მფლობელობის საკითხი აღძრული იყო, ისტორიულ — ფილოსოფიურ კონცეპციის თესლიც ჩაიყარა. და ამ თესლმა ნაყოფი გამოიღო ჩვენს მწერლობაში მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულებში და მეოცე საუკუნის დასაწყისში.

მაშ რაში გამოისახა გავლენა თანამედროვე რუს-ნაროდნიკულ ლიტერატურისა? ეს გავლენა იმდენად ისტორიულ-ფილოსოფიურ კონცეპციის შემუშავებაში არ გამოისახულა, რამდენად განსაზღვრულ ხასიათის ეკონომიურ პროგრამის მიღებაში. ასოციაციები, კოოპერაციები, საერთო მიწის მფლობელობა ეს ნაწილი რუს დემოკრატების პროგრამისა პირველ ხანაში ხელგაშლით იყო მიღებულ-შეთვისებული და ამ ეკონომიურ პროგრამას, იმ სახით, როგორადაც იგი ისახებოდა „დროების“ ფურცლებზე, მართლაც საიმდროვო და პრაქტიკული ხასიათი და მნიშვნელობა ჰქონდა.

სოფელი გახდა იმ თავითვე განსაკუთრებულ მზრუნველობის საგნად. არც გასაკვირველია ეს, რადგან იმ ხანაში განსაკუთრებით, სოფელში იყო ძარღვი ჩვენის ცხოვრებისა, იქ სწყდებოდა დიდი სოციალური დრამა, რომელსაც ღრმა ცვლილება უნდა შეეტანა ჩვენს ეკონომიურ და ეროვნულ ცხოვრებაში. ქალაქებში ქართველობა ჯერ ხნობით უმნიშვნელო და

ლა იყო. მიწის მუშა და მის წინაშე მოვალეობის მოხდა—აი ის აზროვნების ფარგალი, რომელშიაც ტრიალებდა ქართველ ინტელიგენციის აზრი, „მონანიებაში ჩავარდნილ“ ქართველ ინტელიგენტ-თავად-აზნაურის მისწრაფება. (მონანიების წყურვილმა ჩვენშიაც იჩინა თავი). აი რას ვკითხულობთ. „დროებაში“: „რას აძლევენ (ხალხს) ახალგაზდა მოსწავლენი? სწავლის დროს ხალხის ოფლით და ნაწვავ-ნადაგიბ იზრდებიან და პოლოსაც მისივე საპალნები ხდებიან, რადგანაც არავითარი მატერიალური სარგებლობის მოტანა იმათ არ შეუძლიანთ. აი ახლანდელი მდგომარეობა მიწის მომუშავე კაცისა. როგორც ზემოდაც ვსთქვი, ყველა იმას აწევს კისერზე, იმისი შრომით იკვებება და თითონ კი არავითარ სარგებლობას არ აძლევს. როგორც უნდა ისე არხეინად დასეირნობს იმის გაზეული ზურგზე. ამისთანა მდგომარეობა უეჭველად სიღარიბეს წარმოშობავსო“ (№ 9. 1868). ამ დასკვნას ომ დააკვირდეთ, იქიდანამ ის აზრი გამომდინარეობს, რომ ნასწავლ—ახალგაზდობას, სხვანაირად რომ მოიქცეს, შეუძლია ისეთი რამ იღონოს, რომ გლეხი სიღარიბეში არ დარჩეს. აქ გამოსჭვრეტს ნაროდნიკული კონცეპცია ინტელიგენციის მნიშვნელობისა—აზრი, რომელიც დღესაც არ დაძველებულა. მაშ რა უნდა იღონოს ნასწავლმა ახალგაზდობამ, რათა იხსნას ხალხი გაჭირვებისაგან? ამისათვის საჭიროა არტელები, ასოციაციები, კოოპერაციები და სხვა ამგვარი კოლექტიური ფორმა მეურნეობის მოქმედებისა. სერგეი მესხი სწერს უშველებელ წერილს რუსეთში დაარსებულ „მეყველეთა ამხანაგობის“ შესახებ (№ 20. 1869) და ამგვარივე არტელების შემოღებას ნატრულობს ჩვენს სამშობლოშიაც. მეთაური წერილები ამხანაგობის დაარსების ცდაში არიან, „გლეხებსაც შეუძლიანთ... შეერთდნენ და მოჰკიდონ რომელიმე სასარგებლო საქმეს ხელი. ორი სამი სოფელი რო შეერთდეს ერთად, ადვილად გახსნის ქალაქში პურის, ღვინის და სხვა ნამუშევრის მაღაზიას და რაც გასაყიდი დარჩებათ, მიიტანენ ამ მაღაზიაში და გაჰყიდიან. ორ-სამს სოფელს, ერთად შეერთებულს, შეუძლია ამ საქმის მოხდენა და თუ ანგარიშით და თავიანად წაიყვანენ საქმეს, უეჭველია, ბევრი სარგებლობაც ექნებათო“. (№ 25, 1869) ამ საქმეში უნდა მიეშველოს სოფელს ინტელიგენცია. „ჯერ ჩვენ ხალხს არ გამოუცდია პროლეტარიატი, ამბობს გაზეთი, იმედი გვაქვს, არც ჩავარდეს ამ მდგომარეო-

ბაში, თუ ის თავის კეთილდღეობისთვის ღონისძიების ღონეს მიიღებსო“. (№ 25. 1865) მაგრამ თავისი ოპტიმიზმი გაზეთს თითქოს არ სჯერა და რამდენიმე სტრიქონის შემდეგ ნალვლიანად ამბობს: „ჩვენში კეთდებიან რამდენიმე ფულის მქონებელნი პირნი მრავალის შრომით და მოღვაწეობით*“. ახლავხედავთ, რომ ამ სიღარიბის გზაზე ვდგევართ და რამდენიმე დროს შემდეგ უეჭველად პროლეტარში ჩავცვივითო“. (იქვე) მით უმეტესად არის საჭირო მხნეობა და გარჯა. დიმიტრი ბაქრაძე თავის წერილებში კვლავ ამხანაგობის აპოლოგიას სწერს. და გაზეთიც მუდამ უამს იმეორებს იმ აზრს, რომ „ჩვენში უნდა შესდგეს ამხანაგობა, კოოპერაცია ანუ საზოგადოდ ვსტქვათ, ასოციაცია სოფლიო (თუ სოფელის) მეურნეობაში მაინც“. (№ 10. 1867). განსაკუთრებით კი საჭიროა ასოციაციის ნიადაგზე მოწყობა მამულის მფლობელობის საქმისა. „მამული ისევ საკუთრებად დარჩეს პატრონისა, მხოლოდ ეს კია, რომ ერთად შეერთდება და მომუშავედება, მოსავალიც მამულის და შრომის დაგვარად გაიყოფება ერთმანეთში. საზოგადო ხარჯი კი, ვსტქოთ, გამოსაღები სასწავლებლის შესანახავი, სხვა და სხვა იარაღების მოპოვება, ანუ სხვა რამ სასარგებლო საქმის გაკეთება საერთო მოსავლიდან უნდა მოშორდეს. წინდაწინ, საქმის შედგომის დროს, პურის ანუ ფულის გამოღება იქნება შეძლების დაგვარად, რომ საჭირო მიწის სამუშაო იარაღები მოიპოვონ. დანარჩენს საზოგადო გასავალი შეავსებს. მიწები სოფელ-სოფელ შეერთდება და საცა ძაღიან დიდი სოფელია (ას კომლზე მეტი) იქ ისინი უბნებად დაყოფებიან და შეადგენენ ცალ-ცალკე ამხანაგობას, რომ იმათ სიმრავლემ მუშაობაში და საქმის გაწილვაში არ დაუშალოს. ეს კია, სამოც კომუნაზე ნაკლები არ უნდა იყოს ამხანაგობა. ამისთვის პატარ-პატარა ახლო მდებარე სოფლები ერთად შეერთდება (იქვე). „ამგვარია პირველ წლებში ეკონომიური პროგრამა „დროებისა“.

ბევრმა წელმა განვლო იმ დროიდან, როდესაც ყოველივე ეს იწერებოდა. ბევრი სიტყვა და მელანი დაიხარჯა რუსეთში და ჩვენშიაც იმის დასამტკიცებლად, ვითომ კოოპერა-

*) ზოგიერთ ფრაზებში აზრი ქართულად არ არის გამოთქმული. ღონის ციტატებს შეუსწორებელს ვტოვებ.

ცია, ამხანაგობა; საერთო მიწის მფლობელობა და სხვა ამგვარი რამ მოკლილ ინტელიგენციის ოცნებაა მხოლოდ, და რომ ამ გზით ხალხის ეკონომიურ მდგომარეობას ვერ გაამაგრებს. და აი ბოლოს, მეოცე საუკუნის დასაწყისში უკიდურესი მომხრენი პროლეტარიზაციის თეორიისა დაებლაუქნენ მუნიციპალიზაციის პრინციპს და აი ჩვენს დროში იგივე ხალხი მხურვალე მონაწილეობას იღებს კოოპერატიულ მოძრაობაში. ეს ორი მაგალითი გვიმტკიცებს, რომ „ნაროდნიკულ“ აზროვნებაში ბევრი რამ საღი და მართლაც გამოსადეგი პრინციპი იყო და მეორეც ის, რომ დროებითი დამარცხება ამა თუ იმ საღ პრინციპისა მის საბოლოო დამარცხებას არ ნიშნავს.

შევიხედოთ ახლა ჩვენს სოფელში და ვნახოთ, რა ხდება იქ ბატონ-ყმობის გაუქმების მეორე დღეს. ქართლ-კახეთში ბატონ-ყმობა გაუქმდა 1864 წ. იმერეთში 1865 წ. ხოლო სამეგრელოში 1867 წ. ჯერ გავყვეთ გიორგი წერეთელს მის მოგზაურობაში სამეგრელო-სვანეთში და ვნახოთ რა გუნებაზე იყო ეს ქვეყანა მონაბის გაუქმების მოლოდინში. სამეგრელოს ხალხში დიდი აღელვება ჰსუფევდა. თანაც სჯეროდათ, რომ თავისუფლება უნდა მოვიდეს, თანაც იჭვიანობდნენ. გ. წერეთლის „მგზავრის წიგნებში“ (კიკოლიკი, ჩიკოლიკი, კუდაბზიკაში) რამდენიმე საუცხოვო სურათია იმ დროინდელ ვითარების გასაგებად. რას ლაპარაკობდნენ გლეხები? მოვისმინოთ ხონელის და ლეჩხუმელის საუბარი.

— ჯერ ქვეყანა ისთე არ მონათლულა, რომ ბატონყმობა მასთე ადვილად გადავარდეს. თუ კაი თავისუფლება იყოს, მაგისტანა კაცებიც არ დეიწყებდნენ იმაზე ლაპარაკს. ჩიკოლიკი არ ბძანდებოდა მაგი, რომ ამისტანა წუმაში ძალათეი წამოგვათრია? არა, ის თავისუფლება ისთეგლე მაგენის სასარგებლო იქნება. ხემწიფემ კიდეც რომ მოგვცეს თავისუფლება, მაგენი დაგვიმალავენ. ჩინოვნიკები მებატონები არ არიან, აპა რა არიან?..

იმ — ჩინოვნიკებს უგლეხებოთაც ბრეველი თული აქვთ. მაგენს ხემწიფე აძლევს ჯამაგირს. რაც ხემწიფეს ჰსურს, მაგენსაც იგი ენდომებათ.

— კი, ისთე გგონია შენ! თუ მაგრეა, აბა რეიზა აქამდინ არ გაათავისუფლეს თავისი ყმები ჩინოვნიკებმა? შენ სუნელი ხარ, ჩემო ბიძია. არათერი არ გეყურება. რაც მეტი

ექნება, ჩინოვნიკსაც იგი ურჩევნია. იგი არ ურჩევნიათ, რომ ჯამაგირსაც ეიღებენ და გლეხკაცსაც გამოართმევენ. სუნელს რა უნდა გელაპარაკო?

— სუნელიც ხარ და არც იცი! ხემწიფეს თუ უნდა, მაგნი ვერაფერს გაბედავენ, — გაცხარებით მიუგო ლეჩხუმელმა.

— გასწი, იქით! ჩუმათ შეჰყვირა ლეჩხუმელმა და ზურგი შეაქცია ხონელს“. (დროება № 31, 1867).

ახლა დაუგდეთ ყური აზნაურიშვილების ლაპარაკს.

— შენ აგი მითხარი, აზნაურიშვილი ხომ ხარ.

— აზნაურიშვილი ვარ, აპა რა ექნები? აზნაურიშვილი აზნაურიშვილს ჰქვია, მე ძირის აზნაურიშვილი ვარ.

— აპა, რაფა მასხრულად ლაპარაკობ. გლეხების გათავისუფლება ჩემზე უფრო შენ უნდა გწყენოდა.

— არა. გლეხების გათავისუფლება კარგია. ჩიკოლიკმა თქვა იგენიც და ჩვენც ძალიან მოვიგებთო. ჯამაგირი გვექნებაო და ფული სულ ბზესავით მოგვივა.

საიდან გექნება, რომ გლეხები აღარ გეყოლება?

— ხელმწლიფე მოგვცემს და მერე ვაჭრობას დავიწყებთ.

კაცო, აზნაურობას მერე ვაჭრობაში გაცვლი! კარგი აზნაურიშვილი ყოფილხარ! მომიკვდეს შენისთანა აზნაური.

— მოკვდი და არც იცი. რაფა ლაპარაკობ შენ.

— ყაძახები (გლეხები) გყავს თუ არა? — გაოცებით ჰკითხა ბაკურამ, რომელსაც სრულებით არ სჯეროდა იმისი აზნაურობა, როცა კუდაბზიკამ სთქვა, რომ ვაჭრებათ გადვიქცევითო.

— კი მყავს.

— ოჯახი გაქვს?

— ი.

— შენს ოჯახს შენი ყაძახები უვლის? ხომ გემსახურებიან ოჯახში. ბეგარას არ გაძლევენ?

— აბა, რას იზმენ! რომ არ მომცენ, ძალად გადავხდევინებ. ნეტავი დედა ჩემს, თუ ჩემი ბეგარაც ყაძახებმა შეირჩინეს. მე იმისთანა არ განლაფარ, ზოგიერთს ბატონს რომ გლეხები დეიჯაბნებენ და ბეგარას შეირჩენენ. ბეგარა კი არა, საუდიერო ფერდელა ღორიც რომ არ მომიყვანოს, სუნთლად ცხვირში ძმარს წავადენ.

— კაი და პატიოსანი. მეც მაგი მინდოდა, რომ გეთქვა. ახლა წარმოიდგინე, რომ ის შენი გლეხები არც ბეგარას მოგვცემენ, არც შინ გემსახურებიან, თუ ძალა დაატანე, ბრევლს

გცემენ. ოჯახის მომვლელი არავინ გეყოლება. ყანაში არავინ გიმუშავენს. სახლში ცეცხლს არავინ დაგინთებს, სულ შენ უნდა ქნა ყოლიფერი; ცეცხლიც შენ უნდა დაანთო, წყალიც შენ უნდა მიეიტანო.

— არა, არა, არა. მაგი არ იქნება. წყალს რაღა მოვიტან...

— მაცა, მაცა... ყანაც შენ უნდა გათოხნო, შეშაც შენ უნდა მიეიტანო.

— აჰ, აჰ, გადირიე თუ? მას რაღა მეუბნები. მაგას რაღა ვიზამ.

— გლებები რომ ჩამოგერთმევა, არ იზამ, რა გზა გაქვს.

— ჩიკოლიკმა მე და შენზე უკეთ იცის. იმან თქვა, რომ გლებებში ფულს მოგვცემენო. შვილებს გავზდით, გავნათლდებით და ეჭვ, ფრანცუცები ხომ მდიდარი არიან, ჩვენც ისე გავზდებით.

— უი, დევილუბუ! მთლათ გოუსულელებია ეს საწყალი იმას, ჩიკოლიკია, თუ ვინცხაა! ჰა, ჰა, ჰა, ჰა (იციინის) კაცო ჩემი გლებები მილიონს მირჩევენია. გლებებში ხემწიფე მილიონს რაღა მომცემს. იგი ან მოგვცემს ერთს ან ორ ფარას. ჩახვალ ქუთეისს და იქვე მითესავ; მერე დამრჩები ხელცარიელი. შენ ამბობ შვილებს გავზდითო. რითი გავზდი, რომ ფარა არ გექნება! ჯამაგირს გაგვიჩინენო. ყველა ხომ სამსახურში არ შევა. ყველა რომ მთავრობის ხალხი შეიქმნეს. მთავრობის ხელქვეითი ვილა დარჩება, ბიძიშვილობამ მაგ ჩიკოლიკს გოუსულელებიხარ“ (№ 39, 1867).

ამ ორ სურათის ნაწყვეტში სწორედ ის ისახება, რაც იმ გარდამავალ ხანას ასე ახასიათებდა: აზნაურობაში შიში მუქთი შრომის დაკარგვისა ბუნდოვან მომავლის წინაშე. ხოლო გლებობაში მოლოდინი და წყურვილი თავისუფლებისა, წყურვილი, დაჩრდილული საუკუნოებით შეზრდილ უნდობლობით და უჯერობით, უნდობლობით თვით იმ ხალხისადმი, რომელნიც მომხრენი იყვნენ განთავისუფლებისა. მეტატონეთა წრიდან გამოსული ადამიანი, გინდ ნასწავლი, გინდ მოკეთე ჩაგრულია, ხალხის ნდობას მოკლებული იყო. და ეს ისტორიით შექმნილი უნდობლობა დღესაც კიდევ ცხოველმყოფელია საქართველოს ყველა კუთხეებში, სადაც კი ბატონ-ყმობა იყო.

ქართლ-კახეთის საზოგადოება რაღა გუნებაზედ იყო იმ

ხანებში? გლახების განთავისუფლების შემდეგ, თავდაპირველად მეურნეობის კრიზისმა იჩინა თავი. ამისი მიზეზი ბევრი იყო, ხოლო ზოგიერთი მეტად თვალსაჩინო. იმ დროში ცნობილი მემამულე, ივ. სულხანიშვილი სოფ. ტირძნისიდან შემდეგს იწერებოდა: „მამულის მეპატრონეთა დღე-და-დღე უმძიმდებათ მამულის კეთება. ამისი მიზეზი მუშა ხელის სიძვირეა. რამდენიც დრო გადის, იმდენი ძვირდება ხელი და არ იაფდება. მიწის მოსავალი კი თანდათან იაფდება, ამისათვის, რომ მამულის მეპატრონეებს ფული არა აქვთ. და რადგან მამულის მოვლისათვის ეჭირვებათ მუშა-ხელის დაქირავება, მეტი გზა არა აქვთ წინაღვე მოსავალი ნახევარ ფასად უნდა გაჰყიდონ ქირის მისაცემადო“... („დროება“ № 51, 1867). მეორე საყურადღებო მოვლენა ის იყო, რომ იმ ხნებში მამულების გასამიჯნავი კომისიები დაარსდნენ და თითქმის მთელი ეს მამულები გახდნენ სადავოდ. „ეკონომიურ ცხოვრებაზე ამისთანა მიზეზებს ის გავლენა ჰქონდა, ვკითხულობთ გაზეთში, რომ არა კაცი, რომელსაც კი ჰქონდა ცოტადენი საკუთრება, არა ჰბედავდა გაეკეთებინა თავისი მამული, რადგანაც იცოდა, რომ დღეს თუ ხვალ, უთუოდ წაედავებოდა ვინმე და შეიძლებოდა სხვის სარგებლობაში გადასულიყო. ამის გამო ჩვენი მიწა, როგორც სახნავი, ისე სათიბი, ტყე უყურადღებოდ იყვნენ დატოვებული. არც ერთს ამ საკუთრებათაგანს არ აპატივებდნენ და ბოლოს იქამდინ მივიყვანეთ ჩვენი მამულები, რომ შემოსავალი მომატების მაგიერ, გვაკლდება, მაშინ, როდესაც საჭიროება გვემატებაო“ (№ 20, 1869 წ.)

ასეთი იყო ეკონომიური სურათი. სულის განწყობილება, გუნება და ხალისი როგორი-ღა იყო? ამ მხრივ წყრომა და ჯიუტობა თავად-აზნაურთა წრეებში, სოფლის მიყრუებულ კუთხეებში დიდი იყო. ბატონობა ისე იყო გამჯდარი ძვალ-რბილში, რომ ახალ პირობებს ვერ ეგუებოდნენ, ანგარიშს არ უწევდნენ განთავისუფლების აქტს. ილია ჭავჭავაძე თავის „გლახთა განთავისუფლების პირველ დროების სცენებში“ მდიდარ მასალას გვაძლევს ამგვარ სულიერ ვითარების გასაცნობად. აი რამდენიმე ნიმუში.

მოქმედება სწარმოებს მომრიგებელ შუამავლის კანცელარიაში.

ქვრივი. (სხაპა-სხუპით) თქვენმა მზემ, ეს მეორედ-მოსვ-

ლის ნიშნებია, ღმერთო დაგვიფარე (იწერს პირჯვარს). რა ამბავი მოხდა, თქვენი ჭირიშეთ! სისხლით ნაშოვი ყმები, მეფე ერეკლის თორმეტის ბექლით დამტკიცებული ოქმები თავზე დაგვახიეს კი და! (გლახებს) გიხარიათ განა, თქვე უბედურების შვილებო! ჰი! (ქოქოლას აყრის), მეხი კი დავაყარე თქვენ ტილიან თავებს!.. როგორ კისერ-მოღერებულები დგანან გუშინდელი მატლები!.. ფუ, უწინამც დღე გაგქრობიათ!..

შუამავალი. მე გთხოვთ მაგათ თავი დაანებოთ და თქვენს გაუფრთხილებელ სიტყვებსაც ცოტაოდენი პატივი დასდვათ. აქ მოედანი არ არის. თუ რამ საჩივარი გაქვთ, მერე მიბძანეთ, ჯერ ამათ უნდა მოვუსმინო, რადგანაც ესენი თქვენზე წინ არიან მოსულნი.

ქვრივი. (ისევ სხაპა-სხუპით) სულაც არა, თქვენმა მზემ! ვინ მოგახსენათ? მაგათ ჩემზე უწინ უნდა ილაპარაკონ, მაგათ? მაშ მე კეთილშობილის ქვრივი აღარ ვყოფილვარ, მაშ მე...

შუამავალი. დამშვიდდით, წესისა და რიგის ასრულებით თქვენ თქვენი კეთილშობილება არ ჩამოგერთმევათ. სამართალი ამას ითხოვს, რომ ვინც წინ მოვა, ყველაზე უწინარეს საქმე იმას უნდა გაუთავდეს.

ქვრივი. სულაც არა, თქვენმა მზემ! აზნაურიშვილს, წინ მოვა თუ შერე მოვა, გლახებთან ყოველთვის პირველი ადგილი აქვს, თავადს კიდენ აზნაურთანა. ჩვენც ვიცით კანონები, აქაო და თორმეტი შკოლა არ გამოგვივლია, ასე გონია, არა ვიცოდეთ-რა. მეფე ვახტანგის კანონი ჩვენც წაგვიკითხავს. თუ ეს კანონებიც შეუცვლიათ, გამე გვიცხადეთ მაინცა. (გლახებს) აი თქვე გველის წიწილებო, გიხარიათ განა!.. („ღროება“, № 23, 1867).

მოდით და დაუმტკიცეთ ამისთანა მანდილოსანს, რომ ორი და ორი ოთხია. ამას თქვენ ვერას დროს ვერ მოახერხებთ. ვერც შუამავალმა მოახერხა; სანამ არ დაემუქრა და არ დააშინა, ვერ დააჩუქმა. დარწმუნებით კი, არაფერში დაარწმუნა. ადვილად წარმოსადგენია, რა ძნელი იყო შეთვისება იმ აზრისა, რომ რაც იყო, გათავდა და ახლა ახალი დრო დადგა. აზნაურის ქვრივს ამის გაგება ვერ ეხერხება და იგი ბატონყმობის გადაგდების შემდეგ „საჩქმეს“ ედავება თავის ნაყმევს. ყური ვათხოვოთ ისევ „სცენებს“.

შუამავალი (გულზე მოსული) მე მაგ უშვერის და ური-

გო ლაპარაკისთვის თქვენ, თქვენო კეთილშობილებავ, ჯარმას სამს მანეთს გახდევინებთ და თუ კიდევ არ მოიშლით, სამართალში მიგცემთ. მოთმინებიდამ გამოგყევართ.

ქვრივი (მართლა შემქრთალი) რათა, ჩემო დიდებულო ხელმწიფევ, მე თქვენთვის ცუდი სიტყვა არ მომიხსენებია. მე ამ პირუტყვს ვეუბნები. ნუ ინებეთ გაჯავრება, ჩემო მაღალო ხელმწიფევ! სამი მანეთი ზრა ბრძანეთ, აი ამ ჩემს გლეხს ერთი სამად საჩექმე წავართვათ, როგორც დალოცვილი მეფე ვახტანგის კანონი ბრძანებს, — სამი მანეთი კი არა, ექვსი თქვენ. ინებეთ, დანარჩენი მე მიბოძეთ. ღმერთმანი, კანონისა მორჩილი არა ვარ და! ეს გლეხი კი საშინელი მურტალი რამ არი. დახე, მე უნდა მეჩივლა და მაგან არ დამასწრო!.. საკვირველია, სად შეიტყობენ ხოლმე. ეს რაც ბატონ-ყმობის გადავარდნის ხმა ჩამოვარდა ქვეყანაზე მეხად, ეს წუწკის შვილები სწორედ გულთმისნები შეიქმნენ... იმდღეს აი დიდი წვიმები რომ გახლდა, — მიწურმა ბანმა ველარ დაიჭირა. გამოველ გარედ — ეს ძაღლ... კინალამ არ წამცდა, ეს გველ-ხოკერა იქავ ჩემთან ახლო დგას, დაუძახე და ისე ტკბილად, დედა-შვილურად ვუთხარი: შვილო, გიორგი, მეთქი. (გლეხს) გაგიწყრეს წმინდა გიორგი. (შუამავალს) შვილო, გიორგი, თქვენზე მიწა არ მენახოს, სწორედ, ამ სიტყვით: შვილო, გიორგი, მეთქი. თუ ეს ტყუილი იყოს, ამას (გლეხზედ ანიშნებს) გაუწყრეს წმინდა გიორგი. შვილო, გიორგი, მეთქი, ჩემო კარგო და პატიოსანო, მეთქი. თქვენმა მზემ, სწორედ ამ სიტყვებით, ერთი მოდი და შენი ლამაზ-ლამაზ მადლიან თათებით ნიჩაბი აიღე და ბანი დამიტკეპნე, შენებურათა. მითამ მე დედა ვარ მეთქი და შენ ჩემი შვილი, მეთქი. აგრემც ღმერთი ჩემ დროულათ. მოგყრის მეთქი. სწორეთ, ამ სიტყვით, თქვენმა მზემ. ახლა რა არის მეთქი (ჩაფიქრდება და ალერსის სიტყვებს იგონებს და ვერ მოიგონებს)... ახლა ბევრი რამ ისე ლამაზ-ლამაზ. მარგალიტივით სიტყვები ვუთხარი, ისე დედა-შვილურათა, როგორც მოგეხსენება ჩემი ამბავი — დაყვავებით და ლოლოებითა. მაგრამ რა? მგელს სახარება თუნდა წაუკითხე, თუნდა არა. მომყო, ბატონო, პირი — აი ამოვესოს მაგას შავი მიწით პირი — მომყო ბატონო, პირი, ასე გამხადა, ასე გამხადა, რო რაღა მოგახსენოთ. რა ვიცი, რეები არ მაკადრა, თქვენზედ მიწა არ მენახოს. აბა ეგ მოსათმენია, მაგრამ, რაკი სახარებაში (გლეხს)

გაგიწყრეს იმის მაღლი (შუამავალს), რაკი სახარებაში სწერია, მოთმინებითა თქვენითა მოიპოვეთ სული თქვენითა, მეც მოვითმინე. ავიკარ პირი. აბა ხომ მოგეხსენებათ დარბაისელთ კეთილშობილის დედაკაცის ანბავი, ჩემ თავს რად ვაკადრებდით რომ ამ ძაღლს... კიდევ კინალამ არ წამომცდა-მაგ ორ ფეხა მუტრუკს სიტყვით შეეხებოდი. ავიკარი პირი. ეს კი ვუთხარი; კარგი, შეილო მეთქი, ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს მეთქი, გაუწყრეს მაგას ღმერთი. როგორც მოგეხსენებათ ჩემი ამბავი, ისე დედა-შვილურათ ვუთხარი, მშვიდობიანად. მაგრამ რა? განა მაგათზე ტკბილი და გულმტკივნეული სიტყვა გასჭრის?!. ესე გახლდათ, ჩემო მოწყალეო ხელმწიფე! ეხლა მე ვიცი, თქვენ ამ უბედურიშვილს დაატყუებთ, ციხეში ჩასომთ, მაგრამ ამას კი გეხვეწებით-ბევრს ნუ აცემინებთ. აზიხადა მყავს გაზდილი, მაგას-ერთი ორმოციოდ სამოციოდე რუსის წკებლა ჭირათაც და ლხინათაც თავს საყრელად ეყრფა. რავქნა? ჩემი გაზდილია, მაინც მებრალეა, გთხოვთ უმორჩილესად, მაგაზე მეტს კი ნუ დააკრევენებთ. რაც უნდა იყოს მე ვგენი, ეგ გველის წიწილები, მაინც ჩემად მეგულებიან, შვილებსავით დაგვიზდია, დიდი სიბრალული მაქვს. ეგრე გეთაყვანე, ბევრს ნუ აცემინებთ. თუ სამოცი გეცოტავოთ, ერთი ოციოდე კიდევ მოუმატეთ, არა უშავსრა, მაგაზე მეტს კი - აი მუხლ მოდრეკითა გთხოვ, ნუ გადააჭარბებთ. ეს კი რომ რუსს უნდა დააკრევენოთ როზგები, თორემ ქართველი, ხომ მოგეხსენებათ, მაგისტანებში ქალაჩუნა არის, ისე ვერ დაჰკრავს, როგორც ზაკონი და კანონია. ამასაც, თქვენმა მზემ, მაგისტანის ვამბობ, თორემ ცემა ცემად ჩაითვლება და ეგ კი ისევე ისე ვირად დარჩება. კიდევ მეორეთაც ვაბედავს და იტყვის: დაე მცემონო, ხომ არ მეტკინებაო. და ეგრე გული წაუხდება და მაგის წახდენა მე არ მინდა, შვილივით გამიზდია. ჩემი ამავი ფუჭად ჩაივლის. ახლა არ იქნება, რომ კიდევ ჩვენ მებატონეებმა არ ვიფიქროთ მაგათთვისა. მაგათ ხომ ღმერთმა თავში ჭკუა არ მისცა. (გლახს) აი დაგიდგა თვალი, ხომ ყელს გვაჭრევენებთ ჩვენა, მაგრამ ჩვენ კიდევაც იმოდენა გულის ტკივილი გვაქვს თქვენი, რომ ჩვენს ზრუნვას მაინც არ გაკლებთ. (შუამავალს) ეგრე, თქვენს თავს ვენაცვალე, ოთხმოცი იყოს, მეტი კი არა... (დროება № 33, 1867 წ.).

ამ შეუღარებელი მონოლოგის ანალიზი, მგონი, მეტია.

ფუქსავატი ამპარტავნობის ფსიხოლოგია ისეთის ძლიერებით არის დახატული, რომ სიტყვის მომატებაც კი შეუძლებელია. ეს ფუქსავატი ამპარტავნობა, ვიწრო წოდებრივ ხელოვნებაში საუკუნოებით აღზრდილი, ერთ უმთავრესს შემფერხებელ ძალად გახდა ჩვენი საზოგადოების განვითარების საქმეში. და ყველა ეს ისახებოდა იმ დროინდელ „დროების“ ფურცლებზე. ჩვენი პრესა მკვიდრ ნიადაგზე დამყარდა.

3.

1870 წლიდან „დროება“ სერგეი მესხის რედაქტორობით გამოდის. მისი უმთავრესი თანამშრომლებია ნ. სკანდელი (ნიკოლაძე), აკაკი წერეთელი და გიორგი წერეთელი. ამავე ხანაში 1868 წლიდან გ. წერეთლის რედაქტორობით გამოდის „სასოფლო გაზეთი“. 1869 წელს არსდება ჟურნალი „მნათობი“ ნ. ავალიშვილის რედაქტორობით. „ცისკარი“-ც განაგრძობს თავის საქმეს. ხოლო—1871 წლიდან არსდება გ. წერეთლის რედაქტორობით „კრებული“, რომელსაც 1873 წ. ჟურნალის ხასიათი მიეცა. ერთი სიტყვით, არა-ჩვეულებრივი სიმრავლეა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებისა. ეს იყო საუკეთესო ხანა მესამოციანების მოღვაწეობისა. მაგრამ ესეც უნდა ვსთქვათ, რომ ჯერხნობით ჩვენში კულტურული ნიადაგი იმდენად მომზადებული არ იყო, რომ ამოდენა ორგანოების შენახვა ადვილი საქმე ყოფილიყო. ყველა ორგანოების ხელის-მომწერთა რიცხვი რომ შევადაროთ, იგი ვერ ავა დღევანდელი რომელიმე ქართულ გაზეთის ხელის-მომწერთა რიცხვის ნახევარამდეც. მძიმე ტვირთად აწვებოდათ რედაქტორ-გამომცემლებს ქართულ გამოცემის საქმე. და იმთავითვე ქართულ პრესაში სამსახური და შრომა ინტელიგენციისათვის მსხვერპლად შეიქმნა. მაგრამ როდესაც გულში ცეცხლი ღვივის და ფიქრი მუდამ აღფრთოვანებულია, მსხვერპლის ატანა ადვილია. და სანამ ეს ცეცხლი და ეს აღფრთოვანება იყო, ჩვენი პრესაც არა-ჩვეულებრივად გაიფურჩქნა და აყვავდა.

სერგეი მესხის დროიდან „დროებას“ მეტი ტექნიკური გაუმჯობესებაც ეტყობა. როდესაც პირველად დაარსდა გაზეთი (1866 წ.) ყველა მწერლებს და კორესპონდენტებს ისე აეშალათ წერის საღერღელი, ისე ბევრი რამ ჰქონდათ ყველას სა-

თქმელი, რომ მოკლე, საგაზეთო წერილების წერას ვერავენ ახერხებდა. ერთი და იგივე კორესპონდენცია ხშირად ორ სრულ ნომერს იჭერდა. ამგვარადვე იწერებოდნენ მეთაური წერილები. ახლა კი თითქოს შეეჩვივნენ, აღვირი დაადვეს ლაპარაკის უსაზღვრო წყურვილს. და ამითი გაზეთმა ბევრი რამ მოიგოს. სხვა და სხვა განყოფილებათა რიცხვმა იმატა და აქია-ბაქია, წყალ-წყალა წერილების ბეჭდვასაც ერიდებოდნენ. იმ ხანებში ევროპაში დიდი ამბები ხდებოდა: საფრანგეთ-გერმანიის ომი, პარიზში კომუნის გამოცხადება. ყველა ამის შესახებ ვრცელი და კარგად მოფიქრებული წერილები იბეჭდებოდა ნ. სკანდელის მიერ, რომელიც წინად დიდხანს სცხოვრობდა საზღვარგარედ და კარგად იყო გაცნობილი იქაურ პოლიტიკურ ვითარებასთან. მისი წერილები მწვენიერი პოლიტიკური სკოლა იყო ახლად გამოფხიზლებულ და ჯერ კიდევ ნორჩ ქართულ საზოგადოებრ-ვ აზროვნებისათვის. მაგრამ, როგორცა ვსთქვიით, მძიმე ტვირთი იყო იმ ხანებში ჟურნალის თუ გაზეთის გამოცემა. „დროებაში“ ვპოულობთ ამის შესახებ რამდენიმე ფაქტიურ ცნობას. „მნათობის“ ხელის მომწერლებს „თითქმის მესამედს მუქთად მისდიოდათ, თუმცა ფასი კი უნდა მიეცათ... „დროების“ 330 ხელის მომწერლებთაგანში 189 არ მოუციათ დანიშნული ფასი ჯერ დღევანდლამდინაც 76 პირს. მაშასადამე, „დროებას“ 2,310 მანეთის მაგიერ მიუღია მხოლოდ 1,708 მანეთი და დანარჩენი 602 მანეთი ირიცხება ხელის-მომწერლებზე. მაგრამ 1870 წელს ჩვენ ვხედავთ უფრო გასაოცებელ საქმეს. ამ უკანასკნელს წელს არა თუ ნახევარს ხელის მომწერლებთაგანს არ მიუციათ ჯეროვანი ფასი, იკლო აგრეთვე ხელის მომწერლების რიცხვაც. ასე, მაგალითად, 1870 წელში გამოდიოდა 243 ეგზემპლიარი, ამათ სრულად რომ მიეცათ დანიშნული ფასი, მაინც კიდევ შესდგებოდა იმდენი, რაც 1868 წ. მიიღო „დროების“ რედაქციამ. მაგრამ 243 პირის მაგიერ მისცა მხოლოდ 122 პირმა, მაშასადამე, სწორედ ნახევარმა... (№ 3, 1871).

ეს ფრიად სამწუხარო ამბავია. მაგრამ რომ ჩაუფიქრდეთ, თითქოს აღარ გეუცხოებათ იგი. როდესაც „ცისკარი“ დაარსდა, მისი ავან-ჩაჟანი და შემნახველი თავად-აზნაურობა იყო. ჩვენებური დიდი გვარის შვილები, აგრეთვე მთავრობაც უწევდნენ მას დახმარებას. მაშინ ჯერ კიდევ ქართველ ინტელი-

გენციის ფიზიონომია გამოსახული არ იყო. ამ ინტელიგენციის გამოსახვა იწყება 1861 წლიდან. 1863 წელს უკვე გარკვეულად მოსჩანს ახალი, კულტურულ საზოგადოებრივი ჯგუფის სახე. აქედამ იწყება დიფერენციაცია თავად-აზნაურობისა, როგორც წოდებრივ ერთეულისა და ინტელიგენციისა, როგორც წოდებათა შუა მდგარ კულტურულ ძალისა. მართალია, ამ ინტელიგენციის დიდი უმრავლესობა თავად-აზნაურულ ელემენტისაგან შესდგება. ამ გარემოებას თავისი ცუდი და კარგი მხარე ჰქონდა, მაგრამ მაინც შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ ინტელიგენცია უკვე აღარ არის თავად-აზნაურობა, არც თავისი მოქმედებით, არც თავისი მისწრაფებით. მესამოციანებში და მესამოცდაათიანებში ეს ნათლად და გარკვეულად სჩანს. შემდეგში თავად-აზნაურობის და ინტელიგენციის ურთიერთობა ცოტათი იცვლება. ინტელიგენცია თითქოს განიცდის გავლენას თავად-აზნაურობისას. მაგრამ ამ ურთიერთობის ევოლუციას ბოლომდე რომ ჩავყევთ, დავინახავთ, რომ დღეს, მაგალითად, საბოლოოდ მოხდა გათიშვა დემოკრატიულ ინტელიგენციისა და წოდებრივ თავად-აზნაურობისა. ასე რომ ინტელიგენცია და თავად-აზნაურობა სხვა და სხვა მოვლენათა კათეგორიებია. და თუ ეს ასეა, ადვილად წარმოსადგენია, რომ მესამოციანების ქართული პრესა, რომელმაც დაძლია პრინციპი წოდებრიობისა და მოიწადინა დემოკრატიულ ნიადაგზე დგომა აუცილებლივ დაჰკარგავდა თავად-აზნაურობის თანაგრძნობას. და ეს ასედაც იყო. „ცისკრის“ მკითხველნი მას უნდობლობით და მტრულად ეკიდებოდნენ. სამაგიეროდ ამ პრესას ახალი მკითხველი გაუჩნდა. ეს მკითხველი იყო ნორჩი ქართველი ინტელიგენცია, ახალგაზრდობა და შეგირდები სხვა და სხვა სასწავლებლებისა (უმეტესად სემინარიელები). ეს თითქმის უსახსრო ნაწილი იყო ჩვენის საზოგადოებისა. და აბა რანაირად შეეძლო ამ ნორჩ და ღარიბ ინტელიგენციას ოთხი და ხუთი ორგანოს შენახვა. და ამიტომაც თან და თან ეცლებოდა სიცოცხლეს ხან ერთი: გაზეთი; ხან — მეორე. რა იყო საჭირო საქმის გამობრუნებისათვის? ერთად-ერთი — ხალხში კითხვის სურვილის გაღვიძება და სახალხო სკოლის რაციონალურ ნიადაგზე დაყენება. მხოლოდ ამგვარი რამ გაზეთი დიდ მკითხველ საზოგადოებას და ინტელიგენციის რაზმებსაც გააძაგრებდა. უნდა ვსთქვათ, რომ ამ დიდ საქმესაც იმ ხანაში

ჩაეყარა საფუძველი და ამ საქმის წინამძღოლი და ინიციატორი იყო იაკობ გოგებაშვილი.

იაკობ გოგებაშვილმა გამოსცა 1867 წელს „ქართული ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი“. შემდეგ წელში ბუნების კარი“. პრესა დიდის თანაგრძნობით მიეგება ამ წიგნებს. ხალხის წინაშე მოვალეობის მოხდაზე ბევრს ლაპარაკობდნენ. და აი ესეც იყო ამგვარი მოვალეობის აღსრულება. ჟურნალ „მნათობის“ მიმომხილველი, ვინმე თორელი ამბობს: „ჩვენ გაგვივსია შკაფები სხვა და სხვა... დაწერილ წიგნებით და ხალხი კი მოკლებულია ანბანსაც. კარგი თანაგრძნობა, ძმობა გვქონია... დარწმუნებული ვარ და იქნება დარწმუნებული იყვნენ მკითხველები, რომ უფ. გოგებაშვილმა თავის „ანბანით“ და „ბუნების კარით“ უფრო დიდი სარგებლობა მოუტანა ყმაწვილებს და ახალ მოსწავლეებს, ვიდრე ჩვენმა ლიტერატორებმა თავიანთი დაფუძნებულ წრფელი სჯით, („მნათობი“ 1869, მაისი და ივნისი). ხალხს იმ დროს არა ჰქონდა საკითხავი წიგნი. „ბეჟანიანი“, „ქალვაჟიანი“, „ბარამიანი“ — ეს თხზულებანი უფრო შეძლებულთა ოჯახებში ხელნაწერებად ინახებოდნენ. ხალხისთვის გამოიცა იმ ხანებში რამდენიმე სიმღერა „გამო მზეო“, „თვალეობო, თვალეობო“, რამდენიმე ნიმუში სახალხო ეპოსისა „ეთერიანი“ (მოთხრობა აბესალომ და ეთერისა), „არსენა“ და სხვ. ამგვარი. ესეც კარგი იყო. და ვინც წერა-კითხვა იცოდა, ამ წიგნებსაც ძალიან ეტანებოდა. მაგრამ ყოველივე ეს არამც თუ ვერ აკმაყოფილებდა ახალ დროის მოთხოვნილებას, ახლოსაც ვერ უდგებოდა მას. საჭირო იყო სისტემატიური, რეგულიარული და საფუძველიანი გაწვრთნა ხალხის გონებისა სკოლის საშუალებით. სწორედ ამ სატკივარს დაადო მალამო იაკობ გოგებაშვილმა. და დღეს თუ ჩვენებურ დაბა-სოფლებში „დედა-ენას“ 30,000 მკვთხველი ჰყავს, შეგვიძლიან დანამდვილებით ვსთქვათ, რომ სწორედ ამ რაზმიდან ივსება თანდათან ქართულ გამოცემათა მკითხველთა რიცხვი და ამ რაზმიდან გამოდის ის ელემენტი, რომელზედაც დამყარებულია ჩვენი მომავალი და რომლის საასპარეზოდ გამოსვლა სამუდამოდ მისცა ქართველ ინტელიგენციას მტკიცე ხასიათი დემოკრატიულ ინტელიგენციისა.

დაუბრუნდეთ ისევ „დროებას“. აქ კვლავ განაგრძობენ იმ პრინციპების განმარტებას, რომელნიც იყვნენ წამოყენე-

ნულნი პირველ წლების გაზეთში. ეკონომიურ თარგალში, როგორც ვიცით, თავი და თავი საკითხი ასოციაცია და არტელია. ახლა გაზეთი ცდილობს პრაქტიკული განხორციელების გზა მოუწახოს ამ პრინციპებს. ხოლო როდესაც იგი უბრუნდება იმ თეორიულ პრობლემას, რუს-ნაროდნიკულ მოძრაობის მიერ ამ წამოყენებულ - მიწის საერთო მფლობელობას, აქ, ამ საკითხის განმარტება — გარკვევაში დიდ ენერჯიას და უნარს ვეღარ იჩენს. მაგრამ არის ერთი საყურადღებო წერილი, რომლის აღნიშვნა ფრიად საჭიროა ჩვენი საქმისათვის. „ჩვენი სიღარიბის მიზეზი“, წერილი გრ. თარხან-მოურავისა. ავტორი ამბობს: „თუ მაგალითად, საზოგადოება იმგვარად დაყოფილია რომ პირველი ელემენტი გამდიდრებისა — მიწა და მისი კუთვნილი ნივთნი ეკუთვნიან ერთ ნაწილს და შრომა კი მეორეს, მაშინ ბევრი ლაპარაკი აღარ უნდა, ამ ორს ნაწილს შუა აღმოჩნდება ბრძოლა, რომლის შედეგი უნდა იყვეს სიღარიბე საზოგადოების მომეტებული ნაწილისა“ (№ 7, 1870)... აღნიშნავს რა ავტორი შრომის და კაპიტალის (მიწის) ერთმანეთისაგან გათიშვას, ამბობს: „საზოგადოებისთვის საკმარისი არ არის შექმნა კაპიტალისა, თუ კი ეს უკანასკნელი არ აღასრულებს თავის დანიშნულებას. გარდა ამისა, ყოველად საჭიროა ზრსებობა შრომისა და კაპიტალის გონივრულად განაწილებისა... შრომა და კაპიტალი შეერთებულნი უნდა იყვნენ, ე. ი. უნდა სჩანდეს მათ შორის კავშირი, თანაშემწეობა“ (იქვე). როგორც ხედავთ, აქ უკვე ელემენტებია სოციალიზმისა. ვამბობთ, ელემენტები და არა თვით სოციალიზმი, რადგან შრომის და კაპიტალის ორგანიზაციაში კაპიტალის სოციალიზაცია ჯერ კიდევ არ ნიშნავს სიმდიდრის მოხმარების სოციალიზაციას, უროპლოდაც წარმოუდგენელია სოციალიზმი. უნდა ვსთქვათ, რომ საუბედუროდ, სავსებით არ ვიცით ავტორის აზრი ამ საგნის შესახებ, რადგან მის წერილიდან 5 და 6 თავები სრულიად ამოღებულია ცენზორის მიერ. ასე თუ ისე, მიწის და მიწაზე მომუშავე ხალხის დაკავშირების აზრი კი ნათლად სჩანს აღნიშნულ წერილში. ვკითხულობთ: „მიწის პატრონი იყვეს მუშა და მუშა-მიწის პატრონი“ (№ 8, 1870). რა გზით შეიძლება ამისი განხორციელება? „საჭიროა ამბობს ავტორი, ჩვენი კეთილდღეობისთვის ურთიერთის თანაშემწეობა მშრომლებსა და მიწის პატრონებისა“ (იქვე) აქაც ავტორი შორდება

სოციალისტურ პრინციპებს. და ეს უფრო ნათლად სჩანს, როდესაც იგი პრაქტიკულად აყენებს საკითხს: (რადგანაც ყოველი საქმის დასაწყობად საჭიროა რომელიმე საშუალება, რომელსაც შეუძლიან ასრულოს ჩვენი განზრახვა, ამის გამო უნდა მოვძებნოთ ამგვარი საშუალება. ეს საშუალება არის — ასოციაცია, ამხანაგობა“). (იქვე). აი სწორედ ამაზედ დგას „დროება“ და სოციალიზმს იშვიათად ლა უბრუნდება. გაკვირვებით კი კომუნისმს „უტოპიურ სწავლათ“ ნათლავს. ფედერალიზმს ხომ სრულიად არ იწყნარებს. „ეს მიმართულება (ფედერალიზმი), როგორც მთელი ისტორია ამტკიცებს, განსაკუთრებით შეერთებული შტატებისა და შვეიცარიისა, მეტის მეტად მავნებელია კაცობრიობის წარმატებისათვის და ამ უკანასკნელ საუკუნოებში ყოველი წარმატება, ამ ორ გამოჩენილ რესპუბლიკებში რომ მოხდა, მარტო იმით მოხდა, რომ ცენტრალურმა მმართვემ ცოტ-ცოტათი შეიძინა ძველ დროში დაკარგული ძალა კერძო მაზრებზე. (დროება, № 15, 1871 წ. „რა არის კომუნა“). ერთის სიტყვით „დროების“ სიმპატიები საფრანგეთის მუშების მიერ წამოყენებულ კომუნალურ-ფედერალიზმისაკენ არ იყო მიმართული. კომუნალური პრინციპის უარყოფით, გაზეთი აშკარად დაშორდა რუსეთის რადიკალურ ახალგაზღვობასაც. (გაიხსენეთ გერცენის სათემო მმართველობის პრინციპი). ერთი საფუძველთაგანი მიწის საერთო მფლობელობისა იყო სასოფლო-საზოგადოების იურიდიულ პიროვნებად აღიარება. „დროება“ ამ გზას ასცილდა და ამიტომ მისი არტელი და ასოციაცია უნიადაგო დარჩა თეორიულ დასაბუთების მხრივ. ხოლო მისი ცდა „არტელების“ დანერგვის საქმეში მაინც ფრიად საყურადღებოა.

მკითხველს ეხსომება წინა წერილებში აღნიშნულ სერგეი მესხის მიერ მეყველეთა ამხანაგობის შესახებ დაწერილი წერილი (1868). ამ წერილმა თავისი ნაყოფი გამოიღო. ტვერის გუბერნიაში. სადაც ვინმე ვერეშჩაგინის ინიციატივით, დაარსდნენ ამგვარი ამხანაგობანი და რამდენიმე ქარხანაც, გაემგზავრა ახალგაზდა ყმაწვილი ნესტორ ახვლედიანი. მან იქ დაწვრილებით შეისწავლა, როგორც ორგანიზაცია ამ ამხანაგობათა, ისე თვით ხელობაც ყველის გაკეთებისა. იქიდან იწერებოდა ნესტორ ახვლედიანი: „დრომაც მოაწია, რომ ჩვენ ღარიბს საქართველოს გლეხებსაც ეშველოს რამ და იმათშიაც დაარსდეს

რამე ამხანაგობა... ნუ დაგვაფიწყდება, რომ გლეხების შრომა და ოფლი საზოგადო ბანკია, რომლისაგანაც ყველანი სარგებელს იღებენ. მაშასადამე, უნდა ვეცადოთ, ეს ბანკი არ დავცეს, თორემ სარგებელს ვერ მივიღებთ. რაღა გლეხებზე ვილაპარაკო! მგონი, ჩვენი მდიდრულ ცხოვრებას მიჩვეულნი მემამულენიც საჭიროებენ ჩქარა მიშველებას, თორემ ხშირად მათი მიწა-წყალიც ისყიდება სხვა და სხვა გვარი მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად. და სხვა (№ 11. 1871). სამშობლოში ჩამოსვლისთანავე ახვლედნიანი ცდილობს თავისი განზრახვა პრაქტიკულად განახორციელოს. გამგზავრებულა იგი კახეთში. აქ თითქოს მოუგვარებია საქმე მემამულეების დახმარებით. „ამოურჩევიათ საქარხნე ადგილი და გადაუწყვეტიათ მუშაობის დაწყება“. მაგრამ საქმე ჩაფუშულა. (№ 18, 1872 წ.) კახეთში რომ არა გაკეთდარა, ახლა ქართლში გადავიდა ახვლედნიანი. „დროებაში“ ვკითხულობთ: „წელს ქართლში სდგება ყველისა და ერბოს მკეთებელი პატარა საზოგადოება. ქარხნის ხელმძღვანელად უფ. ახვლედნიანი იქნება. ბევრის მეცადინეობის და დაბრკოლების შემდეგ უფ. ახვლედნიანმა, როგორც იყო, გაარიგა ეს საქმე. თუმცა ჯერ ყველის ქარხანა არ გაუმართავთ. ამ საქმეს არც კი შესდგომიან ჯერ, მაგრამ, როგორც ნამდვილად ვიცით, მკვიდრ საფუძველზედ კი შენდება. (№ 34, 1872 წ.) მკვიდრი საფუძველი იმდენად მკვიდრი ვერ გამომდგარა, რომ ქართველურ საქმიანობის ტვირთის სიმძიმის გამო არ დანგრეულიყო, და საქმე აქაც ჩაიფუშა. ერთის სიტყვით, რაღა გავაგრძელოთ, სურვილი კარგი იყო, რწმენა დიდი, საქმე კი მაინც არ ხეირობდა. აშკარაა, კულტურული ნიადაგი გვაკლდა და ერთმანეთის ნდობა და პატივისცემა, რომელიც შედეგია ნორმალურად განვითარებული საზოგადოებრივობისა. დღევანდელ კოოპერატიულ მოძრაობის ზრდას რომ დააკვირდეთ, დაინახავთ, რომ ეს კულტურული ნიადაგი ცოტათ თუ ბევრად შემზადდა ჩვენში და დღეს ჩვენს საქმიანობას თითქმის მეტი ნაყოფი უჩანს. და თუ ეს ასეა, მადლობელნი უნდა ვიყვნეთ იმ პირველ პიონერებისა, რომელნიც, თუმცა დამარცხდნენ, გზა კი გაგვიწალდეს მოქმედებისათვის. კოოპერატიულ მოძრაობას საქართველოშიაც ჰქონია თავისი პატარა ისტორია.

აღსანიშნავი გარემოება ის არის, რომ, იმ დროინდელი

სოციალ-პოლიტიკური მცნებანი რომ ვიგულისხმობ, „ნაროდნიკულ“ სისტემის ტვირთი დიდხანს ველარ ჰზიდა „დროებამ“ და თანდათან დამოუკიდებელ გზაზე დადგომის სურვილს იჩენს. რუსეთში ლიბერალებსა და ნაროდნიკებს მესამოციანებში გაგაცხარებული შეტაკება ჰქონდათ. თავისუფალი ვაჭრობა, ფულის გამრავლება ბანკებისა და ფინანსიურ ოპერაციების საშუალებით, მიწის სათემო მფლობელობის დარღვევის საჭიროება და სხვა ამგვარი—ამ ნიადაგზე იდგნენ ლიბერალები. თუმცა „დროების“ პოზიცია მსგავსი არ იყო, ხოლო ბანკებს და ფინანსიურ ოპერაციებს იგი მხუვალედ დაებლაუჭა. და როდესაც ჩვენს საზოგადოებაში აღიძრა საკითხი ბანკის დაარსების საჭიროებისა, ორი საზოგადოებრივი ნაკადული შეხვდა ერთმანეთს. ერთის მხრივ, თავად-აზნაურობა იდგა, რომელმაც განიზრახა საადგილ-მამულო ბანკების დაარსება ყმების განთავისუფლებისათვის მიღებულ თანხის საშუალებით. თავად-აზნაურობას სრული იმედი ჰქონდა, რომ ბანკი იხსნის მას მატერიალურ დაქვეითებიდან და შეუნარჩუნებს მამულ-დედულს. მეორეს მხრივ იყო ინტელიგენციის აზრი, რომელიც დიდ შნიშენელობას აძლევდა ქვეყნის კეთილდღეობისათვის ფულის დატრიალებას ჩვენს ქვეყანაში. ამასთან მასაც ეგონა, რომ ბანკების საშუალებით შესაძლებელია მემამულეთა მამულების მათ ხელში შენარჩუნება. მათ უკვე გათვალისწინებული ჰქონდათ ის განსაცდელი, რომელიც მოელოდა ქართველ ხალხს თავად-აზნაურობის მამულების გარეშე ელემენტების ხელში გადასვლით. ასე რომ აქ ისინი წოდებრივი თვალსაზრისით არ ხელმძღვანელობდნენ და აი ეს ორი ნაკადული შეხვდა ერთმანეთს და ისევ თანხმობისებური დამოკიდებულება დამყარდა ინტელიგენციასა და თავად-აზნაურობის შორის. ხოლო ახლა უპირატესობა ინტელიგენციის მხარეზე იყო, რადგან ნიჭი, მომზადება და განათლება მათში იყო. თავად-აზნაურობამ ღრმა გავლენა განიცადა ინტელიგენციისა. ხოლო ამასთან უნდა ვსთქვათ, რომ არც ინტელიგენციის ფსიხიკა და აზროვნება დარჩა შეურყეველი და დამოუკიდებელი. ამის შესახებ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი. ესლა კი ბანკის საკითხს დაუბრუნდეთ.

„დროებაში“ ვკითხულობთ: „დ. ყიფიანი მიხვდა იმას, რომ ვალში ჩაცვიფნულ კეთილშობილების საქმის გასწორება შეეძლო მხოლოდ ბანკს და ამის გამოისობით იმან შეადგინა

წინააღმდეგ ბანკის პროექტი, წაუკითხა რამდენჯერმე მამულე-ბის მებატონეებს და ბოლოს კეთილშობილებმა გადაწყვიტეს გადადება ბანკის დაწესებისათვის მეხუთედი წილი ფულებიდან, რომელიც მიეცათ იმათ მის დიდებულებისაგან ყმების განთავისუფლებაში. ძლივს ჩვენც დავესწართ იმ ბედნიერებას, აცხადებს სიხარულს გახეთი, რომ ქართველებშიაც აღიძრა ბანკის დაარსების მოთხოვნა... თუ რიგზე წაიყვანენ საქმეს, მაშინ გაბედვით ვიტყვით, რომ ეს ახოვანი ფონდი ადვილად შეიძლება ქართველები მატერიალური მხრით შევიწროებიდან გამოიხსნას და გააძლიეროს“ (№ 44, 1870 წ.) ასე ოპტიმისტურად შეპყურებს მომავალს გახეთი. 1872 წელს „დროება“ უპირატესობას აძლევს საადგილ-მამულო ბანკის დაარსებას, „რომელიც ყველა განათლებულ ქვეყნებში დიდი ხანია გამოკდილია და განსაკუთრებით ჩვენგვარი მემამულეებისათვის არის გამოგონილი“ (№ 39, 1872 წ.). 1873 წელს ამ საკითხის გამოკვლევაში მხურვალე მონაწილეობას იღებს ნ. სკანდელი (ნიკოლაძე). მსგავსად დ. ყიფიანისა ქუთაისში ბესარიონ ლოლობერიძემ იკისრა ბანკის წესდების შემუშავება. ამისათვის იგი წავიდა პეტერბურგში და იქ თავის ბანკის წესდებას ორი ბანკის წესდება დაუდო საფუძვლად—ხერსონის და ხარკოვის ბანკების საფუძველნი. გარდა ამისა რამდენიმე ადგილი არის შეკეთებული ტფილისის ბანკის წესდების მიხედვით. ბესარიონ ლოლობერიძის ბანკის პროექტის ორი მთავარი საფუძველი ამგვარია: 1) „ჩვენი ქვეყნის გარემოება მოითხოვს, ჩვენ გავმართოთ იმისთანა ბანკი, რომელიც გირაოდ მიწას და საზოგადოდ უძრავ მამულს იღებს. ამ ბანკს ექნება უფლება, გამოსცეს გირაოს ფურცლები, 2) ჩვენი პირველი ზრუნვა უნდა იყოს, გირაოს ფურცლებს კარგი კურსი ანუ მსვლელობა ჰქონდეს. მათს კარგს ფასზე ჰკიდია ბანკის ბედი. ამისათვის ამ ფურცლების მყიდველებს უნდა მიეცეთ, რაც შესაძლებელია, ყოველი გარანტია ან იმედები, რომ ბანკი თავის პირობას მათ აუსრულებს. ამის მეტი კი არ შეგვიძლიან, რომ ფურცლების შემოსავლის პასუხისმგებელნი იყვნენ ჯერ დაგირავებული მამული, მერმე ბანკის სიმდიდრე და უკანასკნელად დაგირავებულ მამულით საზოგადო თავდებობა. (ბ. ლოლობერიძის წერილი მოთხრობა ჩემის „ოინობისა“ № 28, 1873). ვინც ამ წესდების წინააღმდეგი იყო, სახეში ჰქონდა

უმთავრესად ხაზგასმული სიტყვები: ამგვარი გარანტია გარანტიად არ მიაჩნდათ, ნ. სკანდელი ამბობდა: „ჩვენი აზნაურობა მარტო იმიტომ აარსებდა ბანკს, რომ ფულის სესხება შესძლებოდა სულის მოსაბრუნებლად და იმ გაჭირვებაში, რომელიც იმას ეხლა ადგია, მისი მამულები გარეშე პირებს ვალებში არ შერჩენოდა... მაშასადამე, პირველი საჭირო საქმე იმაში მდგომარეობდა, რომ ფული გარეშე თანხის პატრონებისაგან ბლომათ და იათად გვეშოვნა. ამისთვის საჭირო იყო აუცილებლად საზოგადოებრივი გარანტია და არა მარტო დაწინდრებული მამულების ურთიერთი თავდებობა“ (№ 49, 1873 წ.) თავი და თავი საკმათო საგანი აქ იყო. „ჩვენი მდგომარეობა და საჭიროება, განაგრძობს სკანდელი, სულ სხვაა და ხერსონისა და ხარკოვის—სულ სხვაა. არც ერთ იმათ ის საჭიროება არ უგვრძნიათ, რომ თავითვე იზრუნონ, ჩვენი მიწა გარეშე პირებს არ ჩაუვარდეს ხელშიო, გალატაკებული არ დარჩეს ჩვენი ქვეყნის კაციო, პროლეტარებათ არ გადვიქცეთ სხვისი ფულების გამოისობითო. რითი და როგორი საშუალებით აპირებს უფ. ბ. ლოლობერიძის პროექტი ამ მომავლის თავიდან აცილებას? თუ არ შემოიტანა მებატრონემ დროზე ფული, გაიყიდება მისი მამული. და ის იქნება და ისაო. ვინ არ იცის, რომ ეს შემოტანა გაძნელდება ჩვენში? რითი შევლის ამ საქმეში „სააზნაურო ბანკი“ ჩვენს აზნაურობას, ჩვენს საზოგადოებას და ხალხს. რა საშუალებებს, სძებნის, როგორ წესს აარსებს ისეთს, რომ ჩვენი ქვეყანა ურიებისა და სხვათა ხელში არ ჩავარდეს ამ ოცი ორმოცდაათი წლის შემდეგ? არაფრით, სრულიად არაფრით... ეხლა აზნაურობას ვალს აადებინებს და შემდეგ—მამულებს გაუყიდის, როცა მყიდველი გარეშე კაცის მეტი არავინ იქნება. და ექვენ ბძანებთ: ნურაჭერს იტყვითო, აცალეთ, ჯერ ბანკი დამტკიცდეს და მერე უქქიმეთო, ჯერ ყელი გამოიჭრას და მერე წამალი დაადევითო!.. (იქვე).

სრულიად სამართლიანი საკითხი იყო აღძრული ნ. სკანდელის მიერ. კამათი აქ არა თავდება 1875 წელს არსდება ტფილისის საადგილ-მამულო ბანკი. ამ კამათში ილია ქავჭავაძეც გაერევა და საკითხი უფრო ნათლად გამოიკვება. ქვემოთ ჩვენ ამ კამათსაც გავაცნობთ მკითხველს.

ახლა კი ისევ ცოტა უკან დავბრუნდეთ და ვნახოთ, გა-

მოილო ფესვი თუ არა ჩვენი კულტურის ყანაზე მესამოციანების მიერ ჩაყრილმა თესლმა? ხელოვნება, სალიტერატურო კრიტიკა, ქალთა საკითხი და სხვა—ყოველივე ამ საკითხებით იმ თავითვე იყვნენ დაინტერესებულნი ჩვენი მოღვაწენი. საინტერესოა ამ საგნების უფრო ზედ მიწევნით განხილვა. მესამოციანთა ეპოქა მით არის მდიდარი, რთული და ჭკვის მასწავლებელი, რომ აქ იკვანძება კვანძი ჩვენი კულტურის აღორძინებისა. საზოგადოებრივი მოღვაწეობის და აზროვნების პირველ ნაბიჯებს, ხელოვნების გაფურჩქვნას და სალიტერატურო კრიტიკის გაჩენას—ყველა ამას აქ, ამ დიდ მაცოცხლებელ წყაროში აქვს სათავე. და ისევ ამ სათავეს გადავხედოთ.

4.

ქართველ ქალებს მესამოციანებში ჰყავდათ მედგარი და გულწრფელი მოსარჩლე, ახალგაზდა მწერალი, ნ. ინაშვილი. მან 1869წ. ჟურნალ „მნათობში“ სთარგმნა ჯონ სტიუარტ მილის ცოლის წერილი „ქალების განთავისუფლება“. და ამ თარგმანს წინ წაუძღავრა საკუთარი წერილი, რომელსაც იგივე სახელი აქვს „ქალების განთავისუფლება“. მის წერილს, რატომ უნდა, მილის გავლენა ამჩნევია. მიუხედავად ამისა, ორიგინალური და ჭკვიანი პიროვნება ავტორისა გამოსჭვრეტს ყოველ მის სტრიქონიდან და მწყობრად განვითარებულ აზრებიდან. ვაკვრით და სხვათა შორის ქალთა საკითხის შესახებ ბევრნი სწერდნენ იმ ხანაში. წინა წერილში ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ სკანდელის აზრი. მაგრამ ინაშვილის თარგმანი თავის ვრცელი წინასიტყვაობით უკვე სერიოზული შრომაა ჩვენს ნორჩ ლიტერატურაში. სწორედ ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია უფრო დაახლოვებით გავაცნოთ მკითხველთ ადნიშნული წერილი.

„უკეთუ გვკითხავენ, —ამბობს ნ. ინაშვილი, —რაში მდგომარეობს „სული ისტორიისა“, ჩვენ მიუგებთ: კაცის პიროვნების განთავისუფლებაში და მისი სულის თავისუფალ და მრავალგვაროვანს გახსნაში. ეს არის კანონი, რომლის გამოძახებელიც არის ისტორია“ („მნათობი“, 1867, მაისი, ივნისი). მაშ. თუ პიროვნების განთავისუფლებაში ყოფილა ისტორიის,

მსვლელობის აზრი*), ქალის დამონება ერთი-ორად ხდება შეწყნარებელი. იგი აფერხებს ამ განთავისუფლების საქმეს და სრულიად უდანაშაულოდ ხდება მსხვერპლად მამაკაცურის ეგოიზმისა. ქალის პიროვნების განთავისუფლება ძნელია, რადგან მას არა აქვს უნარი განვითარებისაო. „ჩვენ ვერ ვიტყვით იმ კაცზედ, განაგრძობს ავტორი, რომელსაც ფეხები შეკრული აქვს, რომ იმას სირბილი არ შეუძლიან. გაუხსენით ფეხები და იქნება სირბილში ის თქვენ არ დაგივარდეთ. აგრეთვე ავარჯიშეთ ქალის ნიჭი ისე, როგორც ავარჯიშებთ კაციას და თქვენ დაინახავთ, რის შემძლებელიც არის ქალი. გაუღეთ მას კარი სამოქალაქო ცხოვრებაში და ის შეიქნება ისეთივე გონიერი და კეთილ-საიმედო მოქალაქე, როგორც ერთი ჩვენთაგანი (იქვე). მაგრამ, მამაკაცებს როგორღაც არ სჯერათ ყოველივე ეს. ამას ხედავს და ჰგრძნობს ჩვენი ავტორი და, თითქოს შეურაცხყოფილი ამგვარის გარემოებით, იგი ამბობს გულმხურვალეთ: „განა შეუძლიან იმას (ქალს) მოგვნიბლოს ჩვენ თვისის მშვენიერებით, თავისის კეკლუცის გრაციით, თავისის ლამაზის სახეთი, თავისი ნელად-მღელვარის მკერდით, თუკი მის თვალეში არ ჰხედავთ გონების და სიცოცხლის გამომეტყველებას, თუ მის შუბლზედ არ ატყვია ნიშანი აზრობისა, თუ მისნი ბაგენი არ გაგიღიმებენ სიკეთით, თუ კი მისი გული არ ჰფეთქს ჭეშმარიტებისათვის და სიმართლისათვის?“ (იქვე). ეს საბუთი გულწრფელი ჭაბუკის გულიდან არის გამოსული, მაგრამ საბუთად, მგონი, ვერ გამოდგეს. ქვეყანა უფრო მრუდია, ვიდრე იგი წარმოდგენილი აქვს ახალგაზდა, ცხოვრებაში გამოუცდელ სტუდენტს. ამასთან ქვეყანა უფრო რთული არის, ადამიანის გულიც უფრო ღრმა და გაუგებარი. ხშირად ქალის შუბლს არ ატყვია არავითარი ნიშანი აზრობისა, მისი გული არ ჰფეთქს ჭეშმარიტებისათვის და სიმართლისათვის, იგი კი აგიჟებს მამაკაცს. ეს გაუგებარია ჭაბუკ მოციქულისათვის, ხოლო ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა ცხოვრებაში. რა მიზეზია? გარყვნილობა მამაკაცისა? შეიძლება ეგეც იყოს ზოგ შემთხვევაში. მაგრამ საზოგადო მიზეზი კი

*) ისტორიულ ტელეოლოგიზმის მცნება განმარტებული იყო რუს-მესამოც-და-ათიანების მიერ—ლავროვისა და მიხაილოვსკის მიერ.

უფრო ღრმა უნდა იყოს, ისა რომ ქალ-ვაჟთა ურთიერთობის განმარტება მარტოოდენ სიკეთისადმი მისწრაფების პრინციპით, შეუძლებელია. ამბობენ, კაცი ქალში ეძებს სწორეთ იმას, რაც მასში არ არის. ეს გარემოებაც მისაღებია მხედველობაში. უფრო ფართოდაც შეიძლება ამ პრობლემის დაყენება. მაგრამ ეს შორს წაგვიყვანს და დაგვაშორებს ნ. ინაშვილს. ჩვენ კი ახლა გვიინტერესებს ჩვენი ავტორის დაახლოვებით გაცნობა და მასთან დამეგობრება.

მაგრამ თავი და თავი საკითხი ის არის, რომ ქალს ნუ ვაბრკოლებთ მის განვითარებაში, მის ბუნების გაშლაში. მეც ცხრამეტე საუკუნეში სოციალიზმი ის მოძღვრება იყო, რომელმაც აღიარა პრინციპიალური თანასწორობა კაცისა და ქალისა. „იგი ჰქადაგებს, ამბობს ნ. ინაშვილი, რომ ქალს მიენიჭოს ისეთივე თავისუფლება, როგორც აქვს მინიჭებულს მამა-კაცს. მთელი მეცხრამეტე საუკუნის მოძრაობა არის აღნიშნული ერთის დედა-აზრით, რომელიც მდგომარეობს **კაცის პიროვნების გახსნაში და განვითარებაში სქესის, ტომის, და მდგომარეობის** განურჩევლად (კურსივი ავტორისა). ჩაუკვირდით კარგად ყოველგვარ მოვლინებას ამ საუკუნის, თუ იგი არ წარმოგიდგენთ ერთ გაშლილ ქსოვილს, რომელიც გარდაეფინება ყოველგვარს ისტორიულს ფაქტს ამ საუკუნისას. ეს არის „სასიცოცხლო ნერგი“ (ძარღვი, თუ მომცემთ ნებას ასეთის გამოხატვისას) მთელი მისი ისტორიისა. ეს არის თესლი, საიდანაც ამოვა და გაიშლება მთელი მრავალგვაროვნება ჩვენის ცხოვრებისა, ეს არის დედა-ბოძი, რომლის გარშემოც ტრიალებს მთელი ეს საუკუნე, ესეთია მუშების მოძრაობა, ესეთია ნეგრების განთავისუფლება, ესეთივეა აგრედვე მოძრაობა ქალებისა. ყველა ამას ერთი სული აქვს ჩასახული და შეადგენს შედეგს ერთის და იგივე მიზეზისა (იქვე). ყველა ამის მიხედვით ძირიანად უნდა შეიცვალოს ქალის აღზდის საქმე. დღეს ხომ ერთი (კაცი) მზადდება პირდაპირ სიცოცხლისათვის, განაგრძობს ჩვენი ავტორი, მეორე (ქალი) კი სხვისთვის სიცოცხლის „დასამატებლად“. ერთს ასწავლიან, როგორ უნდა განივრულოდ და საკეთილოდ თავისთვის და სხვისათვის მოიხმაროს თავისი ნიჭი და ცოდნა, მეორეს სწრთენიან, როგორ უნდა ეთამაშოს ის სწავლას და მეცნიერებას, რომ უფრო კეკლუცი შეიქმნას და მით ყველას თავი მოაწონოს, შემდეგ

ამისა, რა გასაკვირია, რომ თავის გახსნით ქალის გონება დაბ-
ლა იდგეს მამა-კაცისაზე“ (იქვე). ქალის საქმე არის დედო-
ბაო. „მართალია, რომ ქალის საქმე არის დედობა იმდენად,
რამდენადაც მართალია ის, რომ კაცის საქმე არის მამო-
ბა. უმეტესს შემთხვევაში ეს მართლია და არა ყველგან.
ყოველი ქალი არ არის უთუოდ დედა, როგორათაც ყოველი
კაცი - მამა. თუ მამობა არავის უშლის სამოქალაქო თანამდე-
ბობის აღსრულებას, მე არ ვიცი მიზეზი, რის გამოც დედო-
ბამ **სამუდამოდ** (კურსივი ავტორისა) უნდა დაუშალოს ქალს
ამგვარივე თანამდებობის აღსრულება“... (იქვე) არის აუარე-
ბელი რიცხვი ქალებისა, რომელთაც ცოლობა და დედობა
არა სურთ. „აქვთ თუ არა ნება ამგვარს ქალებს ქვეყანაზე
ცხოვრებისა, უკეთუ არ მოინდომეს ცოლობა და დედობა. და
თუ აქვთ, რატომ არ აძლევენ იმათ იმგვარსავე თავისუფლებას,
როგორიც ეძლევათ მამაკაცებს და ურომლისოდაც ადამიანის
მოქმედებას არ ექნება სრული ის ნაყოფი, რომელსაც იგი
გამოელის თავის მოქმედებისაგან. და ან რომელი უმაღლესი
მართლმსაჯულების ძალით ერთ ნაწილს ქალებისას (ე. ი. დე-
დებს) შეეწირვის მსხვერპლად მეორე მისი ნაწილი (ე. ი. ისინი,
ვინც უქრმონი არიან). ხომ არა ვრატხავთ ცოდვად და დანა-
შალებად იმათს უქრმობას და ხომ არა ვსჯით ამისათვის?!
(იქვე). მაშ სრული თანასწორობა კაცსა და ქალის შორის!
უნდა უკუვადოთ ის აზრი, რომ ქალის დანიშნულება ის
არის, რომ მან ესთეტიკურის მხრივ დაამშვენოს ჩვენი ცხოვ-
რება. ნ. ინაშვილს ქალისა და კაცის ურთიერთობის ხასიათი
ამგვარ პოეტურ ფორმულაში აქვს გამოსახული: „ჩვენ ვითხოვეთ
ისეთს თანხმობას და შეთანასწორებას, როგორიც არის მუსი-
კალური ჰარმონია, შემდგარი მრავალგვაროვან ხმათაგან“
(იქვე). ასეთია დედა-აზრი ჩვენი ავტორის წერილისა.

ჩვენ აქ კამათს არ დაუწყებთ მას მით უფრო, რომ ბევრ
რამეში სავსებით ვეთანხმებით ავტორს და საზოგადოთ ფემინი-
სტურ მოძრაობის მოტრფიალეთ. მართლაც, აუცილებლად
საჭიროა უფლებრივი გათანასწორება კაცისა და ქალისა. სა-
ჭიროა განათლების მისაღებად ერთგვარ პირობებში ჩაყენება.
საჭიროა კარის გახსნა სამოქალაქო და საპოლიტიკო ცხოვრე-
ბის ასპარესზე. ეს უტყუარი ჭეშმარიტებაა, რომლის წინააღმ-
დეგ მეოცე საუკუნეების გალაშქრება სირცხვილიც არის.
მაგრამ სულ სხვა საკითხია, თუ რა ნაყოფი მოჰყვება ყველა

ამისაგან? მოხდება თუ არა ამ გზით შინაგანი, ფსიხიური გათ-
ნასწორება კაცისა და ქალისა? ან შესაძლებელია და სასურველია
თუ არა კაცისა და ქალის იგივეობა? მეოცე სუაკუნეში ეს პრო-
ბლემა საკმარისად იყო გაღრმავებული და შესწავლილი. ამ
შესწავლის ნაყოფი როგორღაც არ ეგუება ოფიციალურ ფე-
მინიზმის იმედებს. მესამოცე წლებში ინტიმური ცხოვრება ქა-
ლისა ნაკლებად იყო შესწავლილი. ის კი, რაც იმალება ამ
სიცოცხლის სიღრმეში ხშირად მოულოდნელია ჩვენთვის, რო-
დესაც საკითხს მხოლოდ გარეგნულის თვალთ უყურებთ და
როდესაც გვგონია, პირობები შესცვალეთ და ყოველივე შე-
იცვლებაო. ამას წინად რუსეთის ჟურნალ-გაზეთებში გამოა-
ქვეყნეს ცნობილ პროფესორის სოფია კვალევსკის ქალის მი-
წერ-მოწერა თავის მეგობარ ქალთან. ერთ წერილში ვკითხუ-
ლობთ: „იქნება იცოდნე გაზეთებიდან, რომ მე პროფესორად
დამნიშნეს და რომ უკვე გავათავე მათემატიკური შრომა, რო-
მელიც კარგა ხნის განმავლობაში მაინტერესებდა. მაშასადამე,
მე ბევრი მიზეზი მაქვს სიხარულისა. მაგრამ მე კარგა ხანია ასე
მწვავედ არ მიგრძენია სიცოცხლის არარაობა და მოწყენილო-
ბა... იძულებული ვიყავი დიდხანს მემუშავა, რათა მივლწეუ-
ლიყავი ამ მცირედ ნაყოფს. ეხლა კი მგონია, რომ ეს ნაყო-
ფი იმად არ ღირდა, რომ ამოდენა ჯათა დაეხარჯე“ („Рѣчь“,
№ 29, 1912). მოდით და მოიყვანეთ აღფრთოვანებაში სო-
ფია კვალევსკისთანა პროფესორი ქალი ფემინისტური ფი-
ლოსოფიის კოდექსით. ყველას მიიღებს, არას უკუაგდება, მაგ-
რამ დაუკმაყოფილებელი გული ისევ მშიერი დარჩება. ჩიენი
ახალგაზრდა მწერალი ქალ-ვაჟთა ურთიერთობას მუსიკალურ
ჰარმონიას ადარებს. ამის გამო მაგონდება ერთი წერილი ლ.
ტოლსტოისა ექ. შკარვანთან მიწერილი: „ორ სხვა და სხვა
მელოდიაში ერთი და იგივე ხმებს შეხვდებით. განსხვავება
იმაშია, რომ ერთი ხმა უფრო ადრე ისმის, ერთი უფრო გვიან,
და განსაკუთრებით კი იმაში, რომ ერთ ხმას სხვაზე უფრო
მეტად ხაზს უსვამენ. სწორედ ამგვარივე მოვლენაა ადამიანურ
გრძნობათა გამმაში. კაციც, ქალიც, ერთი და იგივე ხმებს აჟ-
ღერებენ. მაგრამ ისინი სხვა და სხვა ნაირად უსვამენ ხაზს
სხვა და სხვა ხმას. აქედამ ყოველივე სხვანაირად გამოდის.
(Изъ письма Толстого къ Шкорвану). ეს მუსიკალურ
ჰარმონიის გახსენებაზე მომაგონდა. ქალ-ვაჟთა ურთიერთობა-
ში ეს ჰარმონია ხშირად დისჰარმონიად იქცევა.

ვიმეორებ, არაფერს არ უარ-ვეყოფ და არ ვეკამათები. მესამოცე წლების შემდეგ კარგა ხანმა განვლო. მე მინდა ვსთქვა მხოლოდ, ამ ხანგრძლივ გამოცდილების შემდეგ მეოცე საუკუნის შვილს ის გულმხურვალე მთლიანობა და რწმენა აღარ აქვს. ეს არ არის სკეპტიციზმი, რომელიც ღრღნის და სიცოცხლეს აცლის ადამიანს, ეს არის დაუკმაყოფილებელი აზრი, რომელიც ნიადაგს ეძებს, აღრმავებს და წინ მიისწრაფვის.

ასეა თუ ისე, ქალთა საკითხის შესასწავლად ნ. ინაშილიმა მოამზადა ნიადაგი ქართულს ლიტერატურაში, და უნდა ვსთქვათ, რომ ყოველი ეს ლითონი სიტყვა არ იყო იმ ხანებში. ჩვენშიაც ჩნდება პატარა მასშტაბით ქალთა მოძრაობა დამოუკიდებლობის და განათლების მოპოებისადმი. თან და თან საზოგადო მოქმედების ასპარესზედ ჩნდებიან ქალებიც. 1870 წელს გაზეთ „დროებაში“ (№ 1) დაიბეჭდა ეკ. თარხან-მოურავის ქალის (შემდეგ გაბაშვილის ცოლის) წერილი: „გლეხკაცების აზრი სასოფლო სკოლებზე“. ამ წერილის გამო გაზეთის მახლობელ ნომერში დაიბეჭდა მისალმების მსგზავსი დარია მაჭაიშვილის წერილი. იგი სწერდა: „ჩვენ ყოველთვის სასიხარულოდ გვაქვს, როდესაც დედათა-სქესი წერას მიჰყოფს ხელს, ნამეტნავად ჩვენში. თქვენით ვცნობთ, რომ ჩვენშიაც მოიპოვებიან გონება-გახსნილი ქალები, რომელნიც ზრუნვენ საზოგადო საქმის წარმატებისათვის. დედანო და დანო! დროა გავიღვიძოთ. ჩვენზედ არის განსაკუთრებით დამოკიდებული ჩვენი ქვეყნის წარმატება და ბედი! თუმცა მამაკაცი ჩვენ ალგვემატებიან ძალით, სწავლის ღონისძიებით, თავისუფლებით, მაგრამ ნუ დავივიწყებთ, რომ იმათი კეთილზნეობა, იმათი გონების მოძრაობის კეთილი მიმართულება ჩვენ ხელშია... სიამოვნებით ვცანით თქვენის სტატიიდან, რომ ჩვენ საქართველოში არიან ნამდვილად განათლებული ქალები, რომელთაც არა თუ არ ეზიზღებათ დაბალი ხალხი, არამედ თვალყურს ადევნებენ გლეხკაცს, შედიან იმის მდგომარეობაში, მოისმენენ იმის ლაპარაკს იმის საჭიროებაზედ და შეჰყვებიან იმის ღარიბს ქაბში იმ აზრით, რომ გაერთონ იმის სჯაში, უჩვენონ იმას ყოველივე იმისი შეცდომილება, რომ ერთის სიტყვით, თვალი გაუხილონ ჭეშმარიტებაზედ და კეთილ-გონიერს გზაზედ დააყენონ... განგიცხადებთ უგულისთადეს თანაგრძნობას და დავშთები მხურვალე მოსურნე სრულის წარმატებისა. ყო-

ველს საქმეში, რაც კი ხალხის განსწავლას და კეთილდღეობას შეეხება.

1871 წ. თურ. „მნათობში“ იბეჭდება თანნი ლევალდის ვრცელი წერილი „ქალების სასარგებლოდ და წინააღმდეგ“, თაგრმანი ლვინიაშვილის ქალისა. 1871 წ. „მნათობშივე“ იბეჭდება „სგანარელი“ მოლიერისა, თარგმანი ელ. ყიფიანის ქალისა. 1871 წ. „კრებულში“ (წ. 4) სერგეი მესხის წერილია: „რა დაუკარგავთ ქალებსა და რას დაეძებენ ისინი“. (1871 წ. № 3). 1870 წელს ქართველ მოწინავე ქალთა პირველი კოლექტიური შრომაც გამოდის: თარგმანი საამო საკითხავთა თხზულებათა, გამოცემული ქართველი ქალებისაგან. წიგნი პირველი. ეს თარგმანი და გამოცემა მომზადდა ეკ. გაბაშვილის ცოლის, ეკ. მელიქიშვილის ქალის (შემდეგში მესხის ცოლის) და ელ. ყიფიანის ქალის თაოსნობით. ამ გამოცემის გამო „დროებაში“ ასეთ აღტაცებულ სიტყვებს ვპოვებთ: „ამ წიგნის გამოსვლა ჩვენს ლიტერატურაში და ჩვენს ცხოვრებაში შესანიშნავი მოვლინებაა. თვითონ წიგნი მაინცა და მაინც არაფრით არის მაგდენით ყურადღების ღირსი. მაგრამ ყურადღების ღირსი ის არის, რომ ეს წიგნი გადმოთარგმნილი და გამოცემულია ქართველ ქალებისაგან. როგორ სასიამოვნო არ უნდა იყოს ჩვენი საზოგადოებისათვის ის გარემოება, რომ ჩვენი ქალები, რომელნიც ამ უკანასკნელ დროებაში მხოლოდ სიყვარულზე, გათხოვებაზე, ცეკვა-თამაშზე და ტანისამოსზე ჰფიქრობდნენ, ჰკიდებენ ხელს ისეთს საქმეს, რომელსაც უეჭველია საზოგადოების რაიმე მნიშვნელობა უნდა ექმნეს?.. (№ 44, 1872 წ.) მართლაც, იმ ხანებში ქართველი ქალები უმაღლეს სწავლასაც ეტანებიან და მათი ფსიხიური განწყობილება დროის მიხედვით იცვლება. პეტერბურგიდამ ელისაბედ ყაზბეგის ქალი იწერებოდა: „როდის შევესწრებით იმ ბედნიერებას, როდესაც ჩვენი ძმები ათობით და ოცობით რომ ემგზავრებიან აქეთკენ და სხვაგან სასწავლოდ, ერთი ხუთიოდე (ამ ჟამად ამ მცირე რიცხვზე კმაყოფილი ვხდები) ქალიც ერიოს. აი ჩვენი ბედნიერება ქმარში კი არა ამისთანა გონებითს ცხოვრებაში იქნებოდა, დასძენს ჩვენი კორესპოდენტი, როდესაც კირში და ლხინში ჩვენ მოძმეებთან ერთად ვიქნებოდით და ერთნაირი სწავლის საშუალებით, ერთნაირი თვალით შევხედავდით ჩვენს ცხოვრებას, ერთი მხედველობა გვექნებოდა“.

მომავალში, ერთს საქმეს ვემსახურებოდით და შევიქნებოდით ყოვლად ღირსი ჩვენი ძმებისა და მომავლის ქმრებისა... („დროება“, № 18, 1873 წ.)

მგონი საკმარისია ყველა ამ ფაქტების ჩამოთვლა იმ აზრის სათქმელად, რომ მესამოციანებში ქართველ ქალებშიაც დაიწყო გონებრივი მოძრაობა, რომელიც გამოისახა როგორც პრაქტიკულ მოქმედების ასპარესზე, ისე განთავისუფლების პრინციპის წამოყენებაში. როგორც ვსთქვით, ამ საქმეში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ნ. ინაშვილს, რომელმაც ჩვენდა საუბედუროდ, დიდხანს აღარ იცოცხლა და სიკაბუკეშივე მიუტყვევალ სული. ამ ახალგაზდა მწერლის უდროვო სიკვდილის გამო ნ. სკანდელი გვაძლევს რამდენსამე ცნობას მის სულიერ მდგომარეობის შესახებ. „მე არ შემძლიან, ვკითხულობთ „დროებაში“, უმჯობესათ გამოვხატო გრძნობის და გულის პატიოსნება, მისი მაღალი მიზანი, როგორც მისივე სიტყვების დაბეჭდვით, რომელსაც ის ამ წლის მაისში მწერდა პეტერბურგიდან: „ეგენი („ზოგიერთი ყმაწვილები“) სწერს ინაშვილი სკანდელს, არიან „ბრმა წინამძღვარები... ხალხისა“. რა ძალა აქვს მაგათ სიტყვას? რაოდენათ ღრმა არის მაგათი აზრი? რამდენათ შორს და პირდაპირათ გასჭრის საზოგადო საგნების შინაარსს მაგათი ანალიზი, მაგათი კრიტიკა? რაოდენად ცხოველი და ნაყოფიერი რია მაგათი მოქმედება? რა საზოგადო იდეალი აქვთ მაგათ დახატული თავში? რა პროგრამა აქვთ მოქმედებისა... შენ თითონ მითხარი, მეტყვიან თუ არა ეგენი ამაზედ პასუხს. ხეირიანად ამ საქმეზე არც ერთი იმათგანი არ მომხადებულა, ნიჭითაც ძალიან არ არიან დაჯილდოვებულნი. აი ვინ არიან წარმომადგენლები ჩვენი სახალხო აზრისა, აი ვისში გამოიხატება ჩვენი გონებითი მოძრაობა. მდგომარეობა მეტად სამწუხარო და საგრძნობელია. პატიოსანს და მოაზრე კაცს ვალი აქვს მიაქციოს ამაზე ყურადღება, ვალი აქვს ვეჩვენოს ჩვენ ახალი გზა და ახალი ნათელი შეიტანოს ჩვენ ცხოვრებაში. რატომ არ უნდა დალონდეს კაცი, როცა ჰხედავს, რომ კაცი დიდი ენერჯის და ნიჭის პატრონი უმოქმედო და უაზრო ცხოვრებას მისცემია. კერძო პირი არაფერიიაო; კერძო პირი დამოკიდებულთაო საზოგადო გარემოებაზედ, ამბობენ. ეს მართალია. მაგრამ მაინც და მაინც კერძო პირსაც ბევრი რამ შეუძლიან. კერძო პირსაც ემართება ბრძოლა უმეცრებასთან, თუნდაც ამ ბრძოლაში დაიღუპოს. მაშასადამე ვიმოქმედოთ“. (№ 45, 1870 წ.)

დაუკმაყოფილებელი წყურვილი აზროვნებისა და ბრძოლისა დაუკმაყოფილი დარჩა და სევდიანი, ხოლო იმედებით სავსე გული საფლავს მიებარა!

5.

წინა წერილში, სხვათა შორის, გვქონდა საუბარი ხელოვნების და ესთეტიკის შესახებ. ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ჩვენს მწერლობაშიაც იყო წადილი ესთეტიკის წინააღმდეგ გალაშქრებისა. ახლა უნდა ვსთქვათ, რომ ამ წადილმა თავის საწადელს ვერ მიღწია, და ჩვენს ლიტერატურაში თანდათან ვრცელდება და მყარდება სალი შეხედულება ხელოვნებაზე. აი რამდენიმე ნიმუში, რომლის გარკვევა მოგვცემს ხელთ უტყუარ საბუთს.

„დროება“-ში დაიბეჭდა მიუნხენიდან გამოგზავნილი სერია ფელეტონებისა უცნობ ავტორისა. წერილების სათაური — „ჩვენი უბედური მწიგნობრობა ამ საუკუნეში“. ავტორის მოწმობით, მას ლესინგის და ტენის აზრებით უხელმძღვანელებია ესთეტიკურ თეორიის შემუშავების დროს. ასე რომ იმთავითვე ამკარაა, რომ აქ უკვე არავითარი ადგილი არა აქვს ეგრედწოდებულ „პისარევშიჩისას“. ლესინგის ხელოვნებათა კლასიფიკაციის პრინციპი დიდი შეძენაა ხელოვნების ფილოსოფიისათვის. ხოლო ტენის ცდა „მშვენიერების“ გაგებისა ისტორიულ და გარემოცულ პირობების შესწავლის მიხედვით ერთი დიდი ნაბიჯი იყო ესთეტიკის სისტემაში. მართალია. ტენმა სავსებით ვერ გაარკვია ესთეტიკური შემოქმედების ფენომენი, — თვით პროცესი შემოქმედებისა დარჩა მისთვის მიუწვდომელი, — მიუხედავად ამისა, ტენის მეთოდი არის საუკეთესო მეთოდთაგანი ხელოვნურ ნაწარმოებისა, ასე ვთქვათ, ხილულ და ხელშესახებ მხარის გაგება-განმარტებისათვის.

ჩვენი უცნობი ავტორი ეძებს საფუძველს ნაციონალურ ხელოვნებისას. იგი ამბობს: „ყოველ-გვარი პოეზია (ლირიკული, ეპიური და დრამატიული) არის ხალხის პოეზიაშიაც, როგორც ნამდვილ ცხოვრებაში: ბუნებითი ლექსიცა (ლირიკა), ბუნებითი მოთხრობაც (ეპიკა) და ბუნებით ბრძოლაცა თავის წებასთანა ვნებებთან და გარემოებებთან (დრამა); - და ხელოვნებითი პოეზია, ლირიკა, ეპიკა და დრამა, ნამდვილი ნაციონალური იქნება მაშინ, როდესაც საძირკველი ხალხის ბუნები-

თი პოეზია ექნება“ (№ 8, 1870). ავტორს „ნაციონალურისა“ არ ეშინიან. მისის აზრით „რომელსამე თხზულებას მაშინ ექნება კოსმოპოლიტიური, საზოგადო მსოფლიო კაცობრიული ინტერესი, როდესაც იგი ნაშთილ-ნაციონალური იქნება. არ შეიძლება დიდი კოსმოპოლიტიური თხზულება იმავ დროს ნაციონალური არ იყოს“ (იქვე). როგორ აფასებს ავტორი ჩვენს ეროვნულ პოეტებს? მესამოციანებში ადვილად შეიძლებოდა ზურგის მობრუნება ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზიისათვის. მას ხომ განსაკუთრებულ „გრძნობელობის“ ხასიათი ჰქონდა. მაშინ კი იყო მეფობა გონებისა და სარგებლობისა. მაგრამ ჩვენს ავტორს სამართლიანი სიტყვა მოუნახავს ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზიის დახასიათებისათვის. იგი ამბობს: „რასაკვირველია, „სიყვარული“ და ამისთანები დიად პატივსაცემი და შესხმის ღირსი საგანია, მეტადრე იქ, სადაც სიყვარული ჯერ ისევ ინდოელ დეკანოზებსავე (ბრამინებსავე) დიდ მომაკვდავ ცოდვად და ზნეობის შემარყვეველ გრძნობათ მიაჩნიათ; იქ რომ ამ სიყვარულს შემღეროს პოეტმა და ღრმად ჩანერგილ კაცის გულში სიცოცხლის უტკბილეს და უმანკო ხმის დაცემული ღირსება აღადგინოს, საძაგელი, კაცის დამამცირებელი უმეცარი ჰაზრები ამ გრძნობის შესახებ შემეუსროს და შეარცხვინოს,—ეს დიდი მოვალეობის ასრულებაა, რასაკვირველია, დიდი საქმეა პოეტისაგან და დიდ პატივის ცემას და მადლობას მოითხოვს ჩვენგანა. მაგრამ... ქელებში სიმღერა ისეთივე სასაცილოა და საძრახი, როგორც ქორწილში ტირილი და გლოვა„ (№ 2). საქართველო იმ დროს ისეთ მდგომარეობაში იყო, რომ, ავტორის აზრით, სხვა გვარი ჰანგი იყო საქირო. „ვისაც ხალხის წინამძღოლობა და ბელადობა ჰსურს, ამბობს იგი, უნდა იცოდეს სად, რა დროს, რა არის საქირო, მისწრება და მალამო“ (იქვე). ეს ასეა, მაგრამ პოეტი რომ ამგვარი ბელადი ყოველთვის არ არის? პოეტს ხშირად სწორედ რომ „გლოვის დროს“ მოსწყურდება ხოლმე ლხინი და ქეიფი, იქნება ღრმა სევდის გასაქარვებლად, იქნებ თავის სისუსტის დასაფარავად, ან კიდევ ვინ იცის რად! ჩვენი ავტორი ღმობიერია, მზად არის აღიაროს ნიჭიც და ექპრესია ამგვარ პოეტურ ნაწარმოებისა, მაგრამ მესამოციე წლების აზრი და მოთხოვნა მასში იმდენად ღრმად არის ჩანერგილი, რომ იგი მოწადინებულია პოეტებს მოსთხოვოს ანგარიში ძველი თაობის შეც-

დომებისა და ძველი რეჟიმის უფარგისობისა. იგი ამბობს: „ეს „ფერხულისა და სამაისს“ პერიოდიც გავიდა. ყველიერისა და ბერიკაობის დროც მალე განქრა: დაიწყო დიდი მარხვა. პირველმა შავმა ორშაბათმა ისევ ისე ყაბულფლავისა და ერბოკვერცხების ჭამაზედ თავს დაათენა ამ მხიარულ საზანდრებსა, და ყვემა ხარჯი და ანგარიში მოსთხოვა წინაპართ და იმათ საკუთარ შეცდომებსა. ამგვარად ბედის და ისტორიის საშინელ სამჯავროს წინ წარსდგნენ მოუმზადებელი, ქალწულებრივ კილოზედ მკვნესარე პოეტები და მიიღეს ღირსეული სასჯელი მხცოვანებისა, განძლომისა და ფუფუნებისათვის“ (იქვე). მსჯავრი სამართლიანია, მაგრამ ცალმხრივი. იგი თითქოს რეალურ ნიადაგზეა დამყარებული. მაგრამ აქ, როგორც ყოველთვის ამგვარ კრიტიკულ მსჯელობაში, ყალბი ფსიხოლოგიური მეთოდია ნახმარი. ნაგულისხმევია, ვითომ ამა და ამ გარემოებას და პირობას შეუძლიან წარმოშობოს მხოლოდ ესა და ეს და არა სხვა რამ ნაყოფი. ნამდვილად კი წარმოშობილი ნაყოფი ხშირად მოლოდინს არ ემსგზავსება და სრულიად სხვა ხასიათისაა. პოეტი ხშირად არ ჰგავს იმ წრეს, სადაც სცხოვრობს. გონება-დამჯდარ ხანში გაისმის ხოლმე გიჟისებური, ეგზალტაციით ცეცხლ-მოკიდებული მოწოდება. გარემოს შესწავლა საჭიროა, მაგრამ ესთეტიურ ფენომენის შეგნებისთვის საჭიროა აგრეთვე სუბიექტიური ანალიზი ინტიმურ სიცოცხლისა და შემოქმედებითი პროცესიისა, ყველა ამას ჩვენ ვერ მოვსთხოვთ ჩვენ ავტორს. თუმცა ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ნ. ბარათაშვილის პოეზიის ანალიზის დროს იგი თითქმის ამ მოთხოვნისადაც აკმაყოფილებს. ორიგინალობას არ არის მოკლებული თუნდ ამგვარი საზოგადო ხასიათის სურათი: „მგონია, მხატვარს თუ ჰსურს ნამდვილი სურათი ქართველისა გამოხატოს, ვერაფერი იპოვოს იმის სახეში, როგორც მიუცილებელი თვისება, რაღაც ტკბილი ღრეჭის და ღიმილის მეტი (ყველის ვაჭარისავით), რომელიც წარმოსდგება ხასიათის სრულიად უქონლობისაგანა. ცოტათ თუ ბევრათ ამ ტკბილ კილოსა თითქმის ყოველი ქართველი მწერლის თხზულებაში შენიშნავთ, მაგრამ ახლა თუ თვალს გადაავლეოთ ამ რკინისა და ფოლადის ნ. ბარათაშვილის ლექსებსა, მაშინვე წარმოიდგინთ კაცსა, რომელიც ყველაზე მალა სდგას, ყველასაგან ერჩევა თავის გრძნობით, ნიჭით და ხასიათით, — იალბუხსავით მიუკარებელი, ცივი და მალალი, მუდამ თავ და შუბლ და-

ბურული, როგორც ისევ იალბუზი, მარად გარემოსვეული გულის მკვლელი და მომწყვლელი სევდის ნისლითა, რომლის ტანჯვისა და „განწირული სულის კვეთების“ მოწამენი და თანამოზიარენი მარტო ეს ღრუბლები არიან, — ყველასაგან განდევნილი, უთუოდ ყველასაგან მოძულებული და ნამდვილად ყველსაგან გაუგებარი (№ 3).

ერთი სიტყვით, აღიარებულია ხელოვნების მცნება, ესთეტიკა პატივისადები ჰდება. და ეს უკვე დიდი გამარჯვებაა აზროვნებისა. აქ ის კი არ არის საკამათო, არის თუ არა მშვენიერება, არამედ როგორ უნდა განვმარტოთ და ავხსნათ მშვენიერების ფენომენი. აი თუნდ ნ. ბარათაშვილის პოეზია. „ცისკრის“ კრიტიკულ წერილების შემდეგ არავის აზრად აღარ მოსდის უარპყოს მშვენიერება ამ პოეზიისა. ეხლა მხოლოდ მის ახსნას ცდილობენ. 1870 წლის „კრებულის“ მესამე წიგნში გამოაქვეყნეს ბარათაშვილის კერძო მიწერ-მოწერის რამდენიმე წერილი. თითქოს ციდან ჩამოვარდნილი მანანა იყო, ისე გაეხარდათ ამ დოკუმენტების გამოქვეყნება. ბარათაშვილი დღესაც გაუგებარია ბევრისთვის და იმ დროს ხომ უფრო იქნებოდა. და აი ხელში თითქოს გასაღები ეძლევიდათ ამ გაუგებარ პიროვნების გასაცნობად. (ასე ეგონათ მაშინ). გ. გორისელი (წერეთელი) ამბობს „სანამდის ზემოხსენებული ნ. ბარათაშვილის წიგნები დაიბეჭდებოდა, ყოველს ჩვენთაგანს „მერანისა“, „სულო ბოროტის“ და „ქართლის ბედის“ დამწერი ეგონა რაღაც ახირებულ მოვლენათ ჩვენს ცხოვრებაში... ჩვენ ის რაღაც შავბედით ყმაწვილად მიგვაჩნდა, რომელიც თავისი აზრებით და ფიქრებით არ უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული თავის თანამედროვე ცხოვრებასთან. ჩვენ ის უფრო სხვა ტომის კაცი გვეგონა“... („დროება“ № 36, 1873 წ.) და გამოქვეყნებული წერილების წყალობით კი თურმე ყოველივე ნათელი გახდა. „ნ. ბარათაშვილის წიგნებმა დაგვიხატა თვითონ ნ. ბარათაშვილი ჩვენებურ ახალგაზდათ, განაგრძობს გ. წერეთელი, რომელიც ებრძვის გარემოებას, ეძებს გონების წარმატებას, უნდა თავისი სამშობლო ქვეყანა და მისი ლიტერატურა წინ წააყენოს. ამის გულისათვის თვითონაც შრომობს და თავის ნათესავებსა და მეგობრებსაც აღვიძებს, ამხნევებს. ნ. ბარათაშვილის წიგნების დაბეჭდვის შემდეგ ჩვენ დავინახეთ უფრო ნათლად თვითონ იმის დროის ცხოვრება და დავრწმუნდით, რომ იმისი სიცოცხლე ამ ცხოვრების გაუმჯობესო-

ბისტვის ყოფილა შეწირული, ის ნამდვილის სწავლის დაბ-
კვიდრების გულისათვის სდევნის უწყალოდ და თავის მახვი-
ლი გონების მათრახსა სცემს ყოველსავე, რაც არის ცრუ,
მატყუარი, გარეგანი ბრწყინვალეობით შემკული, მაგრამ შიგ-
ნით გულდამპალი და უნაყოფო მეცნიერება“... (იქვე).

იმ ხანაში ამგვარის განმარტებით ყველანი დაკმაყოფი-
ლებული იყვნენ, ბარათაშვილი ჩასვეს დროის და ისტორიის
პირობებში. დოკუმენტების მიხედვით, მოქალაქობრივი ყო-
ველგვარი სიკეთით დააჯილდოვეს იგი, და გაუგებარი გაგე-
ბული გახდა. აშკარაა, ამგვარი განმარტება დიდი შეცდომა
იყო, რომელსაც მაშინ ვერ დაინახავდნენ (ამ შეცდომას დღე-
საც ბევრი ვერ დაინახავს). აშკარაა, ირაციონალური მოტი-
ვები ბარათაშვილის პოეზიისა, მისი ტრაგიკული შემბრძოლება
ბედისწერასთან სრულიად შეუგნებელი დარჩა გ. წერეთლის-
თვის. ხოლო მოქალაქობრივი მოტივებითი მისი სულის აღმა-
ფრენის, აღსნა ხელიდამ გაგდება იყო იმ გასაღებისა, რომლის
წყალობითაც უნდოდათ განმარტება ბარათაშვილის პოეზიისა.
ყოველივე ეს უკეთესი ნიმუშია ცალმხრივობისა ეგრედ წოდებ-
ულ საზოგადოებრივი კრიტიკისა ხელოვნების სულის ასაღ-
სნელად.

რაკი ხელოვნებას შევეხეთ გადავხედოთ თეატრის საქმე-
საც, უკეთ ვსთქვათ, თეატრის შესახებ იმ დროში მოარულ
აზრებს. ეს მით უფრო საჭიროა, რომ ამ განხილვიდან დავი-
ნახავთ, რომ ხელოვნება არც პოლიტიკური ეკონომიაა, არც
ფილონტროპია და არც დარაჯია ზნეობისა. ხელოვნება, რომელიც
თეატრში ჰსახიერდება, ნათელს ფენს არა მარტო თე-
ატრის საკითხს, არამედ საზოგადოდ ხელოვნების საკითხსაც.
ჟურნალ „მნათობში“ ნ. ავალიშვილი არკვევს თეატრის მნიშ-
ვნელობას. იგი ამბობს: „...თეატრი არის სხვა საშუალებათა
შორის ერთი საშუალებათაგანი განათლების გავრცელებისათვის.
ყველა დარწმუნებულია იმ აზრზედ, რომ სახალხო თეატრი
ხალხის აღზრდისათვის, ხასიათების გაპატიოსნებისათვის, ცხოვ-
რების დაწმენდისათვის და საზოგადოდ ხალხის განათლებისათ-
ვის საუკეთესო სკოლას, ანუ სასწავლებელს შეადგენს“: („მნა-
თობი“ 1869 წ. ივლისი და აგვისტო). ასე რომ ჩვენი ავტო-
რის აზრით თეატრი-სკოლა, სასწავლებელი ყოფილა. ყოველი
სხვა სიკეთე თეატრისა (აღმზღელი, ხასიათის გამაპატიოსნე-

ბელი და სხვა) თეატრის ამ მთავარ თვისებიდან წარმოსდგება. თავის აზრის დასამოწმებლად ავტორს მოჰყავს ერთ მეცნიერის აზრი, რომელიც, აღიარებს რა თეატრს განათლების ტაძრად, ამასთანავე საზოგადოების სარკედ მიიჩნია, „რომელშიაც ყველას ერთად და თვითეულს ცალ-ცალკე შეუძლიან თავის საკუთარი თვალით დაინახოს თავის ცხოვრება მისი ღირსებით, და ნაკლულევიანებითურთ. როგორც ჩვენ ჩვეულებრივ სარკეში ვისწორებთ აწეწილ თმას, ვიწმენდავთ სახეზედ მურს და რიგზედ მოგვყავს ჩვენი მორთულობა, ისე განათლების სარკეში ჩახედვით (ესე იგი თეატრის შემწევობით) ჩვენ მოვიყვანთ რიგზედ მთელს ჩვენს ცხოვრებას: თუ მასში შევამცნევთ რასმე გასაწმენდს, გასასწორებელს და რიგზედ მოსაყვანს, ვეცდებით გავასწოროთ, და რიგზედ მოვიყვანოთ“ (იქვე) გარდა ამისა თეატრს შექცევის თვისებაც ჰქონია. (გონიერი შექცევის რა თქმა უნდა). გაზეთ „დროებაში“ მეველეს (დ. მიქელაძეს) დაახლოვებით ამგვარივე აზრი აქვს გამოთქმული თეატრის შესახებ. „თეატრი შეიძლება შეადაროთ სარკეს, ამბობს იგი. როგორც სარკეში დაინახავს კაცი თავის სახეს, ისე სცენაზედ უყურებს საზოგადოება თავის გამოხატულებას, რამდენად კარგია სარკე, იმდენად სწორედ და ნამდვილად დაგანახებთ ის თითეულს თქვენს სიკეთეს, ან ნაკლულევიანებას, ასეა თეატრიც“... (№ 402, 1893 წ.)

ჩამორჩენილ და დაქვეითებულ ქვეყანაში თეატრს რომ განათლების მისია დააკისრონ და სასწავლებლის ორგანოდ გახადონ, გასაკვირველი არ არის. თეატრი მართლაც არის კულტურული პრობლემა—ხოლო კულტურული პრობლემა. თეატრი და სასკოლო დაწესებულება, რომელიც ცოდნას ავრცელებს, ერთი და იგივე არ არის. თუ თეატრი სკოლაა, მაშ სკოლაც თეატრი ყოფილა. ეს კი ასე არ არის. მაშ არც თეატრი ყოფილა სკოლა. ისეთი დეფინიცია უნდა მისცეთ თეატრს, რომ მისი არსებითი თვისება მოსჩანდეს. როცა ამბობთ, სკოლა ცოდნას ავრცელებს, აქ არავინ წამოგედავებათ, რადგან მართლაც ძირითადი, არსებითი დანიშნულება სკოლისა ცოდნის გავრცელებაა. ხოლო როცა ამბობთ, სკოლა ზნეობის განმსპეტაკებელი დაწესებულებაა, აქ თქვენ სკოლის პირდაპირ დანიშნულებაზედ კი არ ლაპარაკობთ, არამედ იმ შესაძლებელ ნაყოფზე, რომელიც მას მოტანა შეუძლიან მართლაც ცოდნის გავრცელებას ხანდისხან

მოსდევს ხოლმე ზნეობის განსპეტაკებაც. ვამბობ, ხანდისხან, რადგან ბევრგვარ შემთხვევაში ამგვარი ნაყოფი არ მოსდევს ცოდნის გავრცელებას. ზნეობის განსპეტაკებისთვის ხშირად სკოლის გარდა წესიერი აღზდაა საჭირო. სკოლა ხანდისხან უძლურია ამ აღზდასაც გაუწევდეს, თუ ცხოვრების დანარჩენი პირობები ხელს არ უწყობენ, ხოლო მიუხედავად ყველა ამისა მისი მნიშვნელობა როგორც ცოდნის გავრცელების ორგანოსი მაინც დიდია. სწორედ ამგვარადვე უნდა მოვიქცეთ თეატრის შესახებაც, დავიყინეთ, თეატრი სკოლააო და სამოცი წელიწადია, შეუპოვრად ვიმეორებთ ერთსა და იმავე აზრს. მაშ რა არის თეატრი?

რომ ესთქვა, რომ თეატრალური ხელოვნება ერთგვარი დათრობის და აღმაფრენის გამომწვევი საშუალებაა, დამცინებთ, მაგრამ, კარგად რომ ჩაუფიქრდეთ, არც ისე სასაცილოა ეს აზრი. ერთი თანამედროვე მწერალი, გეორგ ფუქსი, რომელსაც თანამედროვე თეატრის აღორძინებაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის, მოურიდებლათ ლაპარაკობს მაყურებლებში ექსტაზის გამოწვევის საჭიროებაზე. და თეატრალური ხელოვნება მის თვალში მხოლოდ მაშინ არის ნამდვილი ხელოვნება, როდესაც ამ ხასიათის ორგიაზმის ელფერი აქვს. იგი ამბობს: „როდესაც ის, რაც სცენაზედ გვევლინება, თავისის რიტმით, ისეთ ნაირად გვიპყრობს, რომ ჩვენი შინაგანი ცხოვრება ჩვენ მიერ ნახულ ცხოვრებაში იშლება, ამ შემთხვევაში ჩვენ განვიცდით ისეთ დიდ აღმაფრენას ჩვენის პიროვნებისას და ისეთის სიღრმით ვიგნებთ სიცოცხლეს, როგორადაც იგი თავის დღეში, ჩვეულებრივ პირობებში, არ გამოჩნდებოდა ჩვენთვის. თეატრალურ ხელოვნების ამგვარი მნიშვნელობა კარგად ესმოდა არისტოტელს. მისი „კათარზის“ ჰნიშნავს განწმენდას, განთავისუფლებას სიცოცხლის მძიმე ტვირთისაგან სიცოცხლის საზოგადო და უნივერსალურ დასაწყისში პიროვნების გაშლის და უსაზღვრო თავდავიწყების საშუალებით. თეატრში ჩვენ არ ვეძებთ არც ლიტერატურას, არც მუსიკას. ჩვენ გვინდა, რომ ათას სხვა ადამიანებთან ერთად აღფრთოვანებულად ერთ სულ და ერთ ხორცს შევადგენდეთ, რომ საზოგადო აღმაფრენას ავაყოლოთ ჩვენი გრძნობაც. ხოლო რათა ეს რეალურად შესაძლებელი იყოს, საჭიროა რომ ყველა ერთმა დიდმა ტალღამ წაგვიღოს, რომ ყველანი ერთის აღელვებით ვსუნთქავდეთ

აჩქარებით“. (Георгъ Фуксъ. Революція театра, გვ. 75.)

თუ ამგვარი განმარტება მივიღეთ, ჩვენთვის მხოლოდ თეატრალურ ნაწარმოებს აქვს რაიმე ფასი და მნიშვნელობა, რომელსაც ძალუძს ზემოდ-აღნიშნული მღელვარება გამოიწვიოს მაყურებლებში. ეს არის ესთეტიური ღირებულება ხელოვნებისა. ამ საზომით უნდა მივიღეთ ხოლმე მასთან. ყოველივე დანარჩენი, ე. ი. აღმზღელობითი ხასიათი თეატრისა, მისი გამანათლებელი მნიშვნელობა, პირველზეა დამოკიდებული, მისგან გამომდინარეობს. **არ არის ენტუზიაზმი, აღმაფრენა, შეერთება ერთ ნაკადულში მრავალ პიროვნებათა, არ არის ხელოვნება, და არ არის მაშინ არც აღზრდა, არც განათლება და თეატრიც კულტურულ პრობლემის მისიას ვერ ასრულებს.**

მესამოციანებში, როდესაც ჯერ კიდევ ბუნდოვანი აზრები იყო გავრცელებული ხელოვნების შესახებ და პრობლემა განათლებისა და სარგებლობისა იყო მთავარი პრობლემა ეპოქისა, მესამოციანებში, განსაკუთრებით ჩვენში, როდესაც მუდმივი თეატრი ის იყო ფეხს იდგავდა და ამ თეატრის გამოყენებაც უნდოდათ დროის მოთხოვნის მიხედვით, ვერ იხეირებდა ჩვენ მიერ წამოყენებული აზრი. მაგრამ უბედურება ის არის, რომ დღესაც თეატრს უყურებენ როგორც ლიტერატურას, განათლების ტაძარს და მის ესთეტიურ მხარეს კი, რომელიც თავი და თავია ყოველგვარ ხელოვნებაში, უყურადღებოდ სტოვებენ. არავის ეგონოს, რომ ჩვენ „რეალურ ხელოვნების“ მტერი ვიყოთ, რომ თეატრიდან ცხოვრების განდევნა გვწყუროდეს, პირ-იქით, ძლიერ ვართ მოწადინებული, რომ თეატრმა **გვაგრძნობინოს, განგვაცდევინოს** ეს ცხოვრება. მოგვეცით თეატრი სამხატვრო და ნუ გვიწვევთ „სასარგებლო“ თეატრში. „სასარგებლო“ თეატრში არ არის აღფრთოვანება, აღმაფრენა, ენტუზიაზმი, მაშასადამე არ არის შიგ ადამიანთა სიციცხლის ერთმანეთში გახსნა და შედუღება. მაშასადამე ის არც „სასარგებლო“ ყოფილა, რადგან „სასარგებლო“ ჩვენთვის ის არის, როდესაც ეგოისტური და საზღვარ-დადებული ჩვენი პროვინცია იზრდება, ჰფართოვდება და თითქოს შიგ იტევს ამ უსაზღვრო სიციცხლის სიღრმადეს. ამას გვაძლევს სამხატვრო თეატრი. დროა შეუდგეთ ამ ახალი საქმის მოწყობას!

6.

როგორც ვიცით „დროების“ გარდა იმ ხანებში დაარსდა ჟურნალი „მნათობი“ (1869 წ.) და „კრებული“ (1871 წ.), რომელიც შემდეგ წელში ჟურნალად გადაკეთდა და ორი წელიწადი იარსება. რა ურთიერთობა ჰქონდათ ერთმანეთში ამ ორგანოებს? „დროება-კრებული“ ერთი წრის გაზეთი იყო. ეს იყო იდეური გაგრძელება 1861 წლიდან დაწყებული მუშაობისა, აქ მთავარი თანამშრომლები: ს. მესხი, გიორგი წერეთელი, აკაკი წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე და ილია ჭავჭავაძე (კრებულში). „დროება-კრებული“ განიერი შარა გზა არის ჩვენის სალიტერატურო საქმისა, უმთავრესი ეტაპი საზოგადოებრივი განვითარებისა, ეს ის „ყორღანია“ რომელიც გვიჩვენებს მიჯნას, სადაც ძველი წყობილება და ძველი თაობა საბოლოოდ იყო დამარცხებული ახალ თაობის მიერ, იმ თაობისა, რომლის სულის ჩამდგმელი და მამამთავარი ილია ჭავჭავაძე იყო. ახლა იკითხვით, „მნათობი“ რაღა არის? „მნათობსა“ და „კრებულ-დროებას“ შორის მუდამ ჩხუბი და უთანხმოება იყო? რა საფუძველზე იყო დამყარებული ეს უთანხმოება? ამაზე უნდა ვსთქვათ, რომ უთანხმოება იყო იდეურიც, პირადიც. მაგრამ იდეური უთანხმოება „მნათობისა“ და „კრებულ-დროებისა“ არ მიაგავდა უთანხმოებას „ცისკარისა“ და „საქართველოს მოამბის“ შორის რომ ატყდა. „მნათობიც“ პროგრესიული ორგანო იყო, მასშიაც ახალ-თაობის მწერლები მუშაობდნენ (ნ. ავალი-შვილი, მოსე ქიქოძე, ინგილო-ჯანაშვილი, ჯალაღიდელი, ვაზელი, სიმონ მგალობელი, ანტ. ფურცელაძე და სხვანი). იდეური დიფერენციაცია ჩვენის ინტელექტუალისა. იმდენად შესამჩნევი იყო უკვე ამ ხანში, რომ გაჩნდნენ მწერლები, რომელნიც ყველაფერში არ ეთანხმებოდნენ „კრებულ-დროებას“. ჩნდება თვისებური ნიუანსი პროგრესულ-აზროვნებისა, რომელიც ეხლა, ორმოცი წლის შემდეგ, უფრო ნათლად სჩანს. მაგრამ სამართლიანობა მოითხოვს იმის თქმასაც, რომ ამ ორგანოთა შორის მოურიგებლობა ხშირად, ძალიან ხშირად პირადი ხასიათისა იყო. ამიტომ ისიც უნდა ითქვას, რომ პირადი ხასიათის გამო „კრებულ-დროების“ კრიტიკა და პოლემიკა ყოველთვის არ იყო მიუდგომელი და სამართლიანი.

საქმე ის არის, რომ „მნათობის“ თანამშრომელთა შორის ანტონ ფურცელაძეც იყო. ანტონ ფურცელაძეს უნდობლობით ეკიდებოდნენ მას შემდეგ, რაც მან „საქართველოს მოამბის“ წინააღმდეგ გამოილაშქრა. და თუმცა ანტონ ფურცელაძე არც ძველი თაობის კაცი იყო, არც წინააღმდეგი იყო განახლებისა და პროგრესისა, მაგრამ—ასეთია ძალა ერთხელ შემუშავებულ რეპუტაციისა— მას არ უჯერებდნენ და უნდობლობით დაჰყურებდნენ.

ანტონ ფურცელაძეს მდგომარეობაც ადვილი არ იყო. მას შემდეგ რაც მან „ცისკარს“ თავი გაანება, სალიტერატურო ბინა არა ჰქონდა. ძალიან ბევრსა სწერდა, როგორც კაზმულ-სიტყვაობის დარგში, ისე პუბლიცისტურ წერილებს, აუდიტორიას კი მოკლებული იყო. „დროების“ დაარსების შემდეგ (1866), პირველ ხანში, იგი ცდილობს გამაგრებას ისევ „ცისკარში“. მაგრამ პირობაში ვერ მოურიგდება ივ. კერესელიძეს და სამუდამოდ გაეყრება მას (იხ. მისი წერილი ივ. კერესელიძის შესახებ—„დროება“ 1867 წ. № 30 და ლექსისებური პასუხი ივ. კერესელიძისა № 31). ახლა ცდილობს „დროებაში“ შესვლას. მაგრამ „დროებაში“ მას არ ენდობიან, თუმცა გაზეთის კორესპონდენტად მაინც ხდება. მისი კორესპონდენტები სამეგრელოდან და ქართლიდან არ არიან მოკლებულნი ინტერესს. მაგრამ ა. ფურცელაძე კორესპონდენტობას არა სჯერდება. ზ. მოენიძის სახელით (რომლის შესახებ „დროებაში“ არც იცოდნენ, რომ იგი ფურცელაძეა) იგი ჰბეჭდავს გაზეთში ლექსებს და წერილებს. სხვათა შორის კრიტიკული წერილიც დასწერა ანტ. „ფურცელაძის „სამი თავ-გადასავლის“ გამო. ძალიან მოიწონა ლ შეაქო ეს ნაწარმოები გ. წერეთელმა და აქვე შენიშვნა გაუკეთა, რომ ხსენებული მოთხრობა ხელოვნების მხრით ძლიერ სუსტია. შენიშვნა სწყენია ანტონ ფურცელაძეს და მან გამოამეღაფნა, რომ მოენიძე, რომლის ლექსები მოსწონდათ, „დროებაში“. ანტონ ფურცელაძეა. ხოლო იმავე მოენიძეს, როდესაც მას ფურცელაძე ჰქვიან, გროშად არ ავდებენო (იხ. „კრებულდროებას“-„მნათობი“ 1872 წ. თებერვალი). ამაში იქნება მართლაც გამოიხსნა მიდგომილობა გ. წერეთლისა. მაგრამ ის ფაქტი კი მაინც დარჩა, რომ მწერალი (ფარულად) თვითონვე აქებდა თავის ნაწარმოებს. (იხ. გ. წერეთლის წერილი 1873 წ. № 1). ამის

შემდეგ მოენიძე-ფურცელაძის დარჩენა „დროებაში“ აღარ შეიძლებოდა და როდესაც „მნათობი“ დაარსდა აქ დამყარდა.

ჩვენ იძულებული ვართ ეს კერძო ფაქტები აღვნიშნოთ, რადგან მაშინ უფრო გასაგები გახდება ჩვენთვის, რომ რაც უნდა შემცდარი ყოფილიყო ანტ. ფურცელაძე (მოენიძის ინციდენტში) „კრებულ-დროებას“ ასეთ. სასტიკი ომი არ უნდა გამოეცხადებინა „მნათობისთვის“, მით უფრო, რომ ზოგიერთ თეორიულ საკითხში სიმართლე აშკარად „მნათობისკენ“ იყო. ჩვენ ამ პოლემიკას, რომელსაც პირადი ხასიათი აქვს, არ ვაცნობთ მკითხველს. ჩვენ გვინდა მხოლოდ მივაქციოთ „მნათობის“ აზროვნების ზოგიერთ იდეურ ნიუანსებს, რაც ერთგვარ ღირსებას და მნიშვნელობას ანიჭებს „მნათობს“.

„თავდაპირველად უნდა აღვნიშნოთ, რომ „მნათობის“ წერილებსაც აქვს აქა-იქ გადაკრული სოციალისტური ელფერი. ლაპარაკი, რა თქმა უნდა, ევროპიულ მოძრაობის ფარგალში ტრიალებს. სჯა-ბაასი წმინდა თეორიულია. სიტყვა სოციალიზმი ნახსენებიც არ არის. სოციალისტების ნაცვლად „მასწავლებლებზეა“ ლაპარაკი. ერთი თავის, ნ. ნიკოლაძის წინააღმდეგ მიმართულ პოლემიკურ წერილში მოსე ქიქოძე, სხვათა შორის, ასე სჯის: „თუ ჰსურთ ფულის პატრონებს, რომ მუშებმა იმათი თანხა სინიდისიანად აწარმოვონ, იმათ შემოსავალშიაც წილი უნდა დაუდონ მუშებს და მარტო შრომის ფასს (ქირას) არ დააჯერონ. მე ვსთქვი იქვე, რომ „ეს აზრი მეტად საფუძვლიანი არის“ („სუსტი კკვის ამაცობა“ — „მნათობი“ 1871 № 1). ცოტა ქვემოლ ჩვენი ავტორი ამგვარ საკითხს აყენებს“ რა სახით შეიძლებოდა, რომ ეხსნათ მუშები დამოკიდებულებისაგან. რა გზით შეიძლებოდა, რომ თანხა შეეძინათ მუშებს და დამოკიდებულებისაგან გამოსულიყვნენ“... (იქვე, აქ ვრცელი ადგილი დამახინჯებულია ცენზორის მიერ). „მასწავლებლებმა“, როდესაც ეს საკითხი წარსდგა მათს წინაშე, სთქვეს, რომ მუშებმა უნდა შეჰქმნან ასოციაციები. ამხანაგობა, ასოციაცია შეიძლება იყოს ორნაირი: „თვით მუშებს შორის და მუშებსა და თანხის პატრონებს შორის. უკანასკნელი გვარი ამხანაგობა... შეიძლება მაშინ, როდესაც თანხის პატრონები მუშებს არა მარტო ქირას აძლევენ, არამედ წილს უდებენ ნაწარმოების მოგებაში... წილის დადება მოგებაში... საფუძვლიანიც არის და ნამდვილი. მასწავლებლებიც ამ საშუა-

ლებას უცქეროდნენ, როგორც უკეთეს და უფრო მოხერხებულ საშუალებას, რომ მუშებისთვის მიენიჭათ დამოუკიდებლობა“ (იქვე). ... „თქვენ კი ამბობთ, ეუბნება ნ. ნიკოლაძეს ჩვენი ავტორი, რომ ეს არც საფუძვლიანი აზრიაო და არც მასწავლებლებს გადაუწყვეტიათო“... (იქვე). მართლაც უსაფუძვლოდ აუხირდა მაშინ ნიკოლაძე მოსე ქიქოძეს, მით უმეტესად, რომ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, თვითონაც აღიარებდა სოციალისტურ აზრებს!

ზურაბ მოენიძე (ე. ი. ანტ. ფურცელაძე) ვრცელ წერილში „ჩვენი სალტოლოგილო“ სოციალისტურ აზროვნების ისტორიას მოუყვება მკითხველებს. აქ რობერტ-ოუენიც არის თავის საცდელ კომუნიზმით, აქ ბაბეფია თავის „ეგალიტარობის“ პრინციპით, ფურიე თავის ფალანსტერებით, სენსიმონი თავისუფალ ასოციაციებით, პრუდონი ურთიერთის დახმარების პრინციპით (ბანკი), ლუიბლანი შრომის ორგანიზაციის საჭიროებით. ერთის სიტყვით, ჩვენს წინ, ეგრედ წოდებული, უტოპიური სოციალიზმია. ყველა ამ მოძღვრებათა შესახებ ანტ. ფურცელაძე, სხვათა შორის, ამბობს: „დიდი სიფრთხილე გვმართებს ჩვენ, რომ არ შევიქნეთ ბრმა მონა ევროპის ბაძვაში. იქ როგორც ბევრი კარგია, ბევრი ცუდიაო“. ევროპის სოციალიზმს ჩვენთვის დიდაქტიური ხასიათი აქვს — ყველაფერი უნდა ვიცოდეთ, ყოველივეს გავეცნოთ, რადგან „ჩვენ სწავლას და ცხოვრებას უნდა საფუძვლიანად შედგომა და საძირკვლიანად შეცვლა. ამისათვის გვმართებს დიდი მხნეობა და სიმარჯვეო („მნათობი“, მაისი, 1871 წ.).

ჩვენს მესამოციანებს ჰქონდათ „კარგი გული და კეთილი სურვილი“. სოციალისტური თეორიებიც ამ „კეთილის სურვილით“ სკოცხლობენ და როგორც „დროების“ ზოგიერთი მწერალი „გულის მოსაფხანად“ დროგამოშვებით აღძრავდა ლაპარაკს ამ საგნის შესახებ, იმგვარივე ეთიკო — დიდაქტიური ხასიათი ჰქონდა „მნათობის“ ამ ხასიათის ზოგიერთ წერილებს. ეს იყო რუსეთის რადიკალურ ჟურნალისტიკის ნაყოფი. მაგრამ ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ამ პრინციპის ნიადაგზე სერიოზული განხეთქილებაც აღმოჩნდება ჩვენი მწერლების მთავარ წარმომადგენელთა შორის.

არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ კიდევ ერთი თეორიული ხასიათის საკითხი, რომელიც ჩემის აზრით, სამართლიანად იყო

დაყენებული უფრ. „მნათობში“. ჩვენ უკვე გვქონდა გაკვრით ლაპარაკი, თუ რა გასავალი ჰქონდა მესამოციანებში რუსეთსა და ჩვენში ეგრედ წოდებულ ბიოლოგიურ სოციოლოგიას. ამ სოციოლოგიის შეცდომები აშკარად სჩანს დრეპერის ისტორიულ ფილოსოფიაში, რომელსაც მაშინ დიდი გასავალი ჰქონდა. ადამიანი ჩნდება, იზრდება, ვაჟკაცდება და კვდება. აგრეთვე საზოგადოებაც. ყოველი ხალხის სიკვდილი აუცილებელია. ესეთი იყო მოარული აზრები იმ ეპოქისა.

უფრნალ „კრებულში“ მ. პეტრიძე ბიოლოგიურ სოციოლოგიის პრინციპს იყენებს „მცირე ტომთა ენების“ დაცვის საკითხში*), გაზეთ „კავკაზმა“ დაბეჭდა ბროშურა, სადაც ამტკიცებდა, მცირე ეროვნებანი და მათი ენები უნდა გაჰქრენნო. მაგრამ პროგრესი ხომ მრავალგვარობისაკენ მიისწრაფვის და მ. პეტრიძეს, მაგალითად, მტკიცე საბუთი უჭირავს ხელში აღნიშნულ ბროშურის სიყალბის დასამტკიცებლად. „სულ პირველში, ამბობს პეტრიძე... ნახევარ აზიის და თითქმის მთელი ევროპის ხალხებს (ინდოევროპიელების) წინაპართა ერთის ენით ულაპარაკნიათ. შემდეგ, თანდათან „ენა შეცვლილა და გაცალ-ცალკეეებულა“... თვით ამერიკაშიაც დღევანდელ დროს „ინგლისური ენა თანდათან იცვლება და შორდება დედენას“... ფოხტი ამბობს: „სულელობა იქნებოდა ერთი ენა მთელს კაცობრიობისთვისო. ეს ენა არავის მოთხოვნილებას არ ეთახმებოდაო და მალე შეცვლით ამგვართვე დაიყოფებოდა როგორც ინდოევროპიელების პირველი ენა, ე. ი. დაიყოფა დამოუკიდებელ ენებათ, რომელნიც მხოლოდ თავისის საძირკვლით გვაჩვენებდნენ ერთობის შთამამავლობასაო“. (მცირე ტომთა ენებზე, კრებული 1872 წ. 10—12 წ.) მართალია, ენათა რიცხვი იზრდება, მაგრამ ბიოლოგიური მიზეზია ამისი, თუ სხვა რამ, ეგ საკამათოა. აგერ დარწმუნმა არ გაავრცელა თავისი „ბრძოლის“ კანონი ენათა სამეფოზედაც. ენათა შორის იმგვარივე ბრძოლაა, როგორც სახეთა შორისო. იმარჯვებს უფრო შეიარაღებული და უფრო ძლიერიო. ერთი სიტყვით, სახითათა ამ ნიადაგზე სოციოლოგიურ ფილოსოფიის აგება. არა ნაკლებ სახითათა ის მსჯელობის პროცესი, რომლითაც შეიარაღდა დრეპერი ხალხთა განვითარების და სიკვდილის საკითხის განმარტებაში.

*) თ. ბაგრატიონ-მუხრანსკისა.

ამ საკითხს ეხება ან. ფურცელაძე. წერილი დაწერილია ბაქრაძის ისტორიის გამო. ავტორი აქებს ბაქრაძეს იმაში, რომ იგი არ გაჰყვა დრეპერის თეორიას ერთა სიკვდილისას და თავისი ისტორია ბოკლის (აზრების საღ) საფუძველზე ააგო. ბოკლმა უარ-ჰყო ორი პრინციპი ისტორიის შესწავლის დროს—თეოლოგიური ხასიათის ფატალიზმი (პროვინციალიზმი) და ისტორიულ მოვლენათა ერთმანეთთან დაუკავშირებლობა (ინდეტერმინიზმი). მან განდევნა ისტორიიდან თეოლოგია და მეტაფიზიკა და მით საფუძველი დაუდო ისტორიულ მეცნიერებას. რაც შეეხება დრეპერს, მისი თეორია ხალხთა „ჰასაკობისა“ და „სიკვდილისა“ არა მეცნიერულია. ერთი თუ იკარგებიან, სიბერისაგან არ იკარგებიან, არამედ მტრის დაპყრობისაგან, ან უვარგისს ორგანიზაციის გამო. იმ ხანებში ამ აზრების გამოთქმა დიდი გაბედვა იყო, რადგან დრეპერი ყველას სახარებასავეთ სწამდა და ანტ. ფურცელაძე თავის წერილში „საქართველო“ სწორეთ ამგვარ აზრებზედ მყარდება; (მნათობ. 1872 წ. იანვარი) და სრულიად გაუგებარია რაზედ დასცინა „კრებულმა“ ანტ. ფურცელაძეს ამ აზრების გამოთქმისათვის. ბაქრაძე დრეპერზე და ბოკლზე მალლა დააყენაო. ბოკლს ტყავი გააძროვო. დრეპერს ხომ ცუდი დღე დააყენაო. პირველი ორი აზრი მართალი არ არის. რაც შეეხება დრეპერს, მისი ისტორიული ფილოსოფია სამართლიანად არის დაწუნებული (იხ. „ბიბლიოგრაფიული შენიშვნები“— „კრებული“ № 6—7. 1872 წ.*).

მაგრამ ერთ საჭირობოროტო საკითხში კი „კრებულის“ პოლემიკა, მიმართული ან. ფურცელაძის წინააღმდეგ, სამართლიანიც იყო და ფრიად საჭიროც. სახეში გვაქვს ან. ფურცელაძის გალაშქრება ილ. ჭავჭავაძის და „საქართველოს მოამბის“ წინააღმდეგ. ჩვენ ამის შესახებ ხომ დაწვრილებით გვქონდა ლაპარაკი. რომ ჩვენი დიაგნოზი უტყუარი იყო, ამას გვიმტკიცებს „კრებულიც“. აი რას ამბობს ათი წლის შემდეგ ნ. სკანდელი „საქართველოს მოამბის“ და ძველი და ახალი

*) ჩვენს მწერლობაში დრეპერის ისტორიული ფილოსოფიის გამო 90-ში დიდა კამათი ასტყდა ილია ჭავჭავაძესა და ივ. ჯაბადარს შორის—იხ. Письма о Грузии ივ. ჯაბადარისა და აი ისტორია—ილ. ჭავჭავაძისა.

თაობის შეტაკების შესახებ. „1863 ილია ჭავჭავაძემ დაიწყო „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა. ვის არ ახსოვს ეს წელიწადი, როცა ერთის მხრით ჩვენი ცხოვრება თავის უწინდელ კალაპოტს იცვლიდა და ახალში შესვლას აპირებდა, ან უფრო სწორედ რომ ვსთქვათ, არ აპირებდა, მაგრამ მაინც უნდა შესულიყო, და როცა, მეორეს მხრით, ასტყდა სასტიკი ბრძოლა ახალგაზდობისა—ესე იგი ახალის ცხოვრების და ძველი კაცობის, ესე იგი ძველ წესს და სჯულს შუა? როცა ატეხილია ბრძოლა, როცა სდულს ცხოვრება, ყოველი პატიოსანი კაცის ვალია ან ერთ რაზმში, ან მეორეში ჩადგეს, როგორც ურჩევს გული, აზრი და მიმართულება... ბრძოლას ქვეყნის შექმნიდან ერთი და იგივე კანონი ჰქონია, და ქვეყნის დაბოლოვებამდე ერთი და იგივე კანონი ექნება. ბრძოლის ველზე ერთგულება, დისციპლინა და თავისი თავის დავიწყება და შეწირვა ძთელი რაზმის სასიკეთოდ, ყოველთვის ყოფილა, არის და იქნება უაღრესი კანონი ყოველი პატიოსანი მებრძოლისა. მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ რაზმიდან გამოხტა ერთი უბრალო მოლაშქრე, შეცუნდრუკდა, შეხტა, შეტრიალდა, თუ რატომ მე არ მიჭირავს დროშაო, ან სხვა რამე მიზეზით და გაიქცა მტრის რაზმისკენ, მტერს გვერდით ამოუდგა და ხელი გაუწყო, წაეხმარა, გზა აჩვენა. ეს მაგალითი იშვიათია, ამიტომ რომ ბუნების და პატიოსნების უპირველესი კანონების წინააღმდეგია, მაგრამ ეს ამბავი მოხდა ჩვენში, მოხდა ჩვენს მწერლობაში და ეს მაგალითი მოახდინა ანტონ ფურცელაძემ. დღეს ჩვენ ყველანი ვხედავთ, თუ რას ნიშნავდა „საქართველოს მოამბის“ საქმე, მაგრამ არც 1863 წ. იყო ეს დაფარული ვისმესთვის. ყველა გრძნობდა, ყველამ იცოდა, რომ „საქართველოს მოამბეს“ უნდა ჩაედგა ჩვენი ახალგაზდობისათვის ახალი დროების სული, ეჩვენებინა ახალი გზა, შეექმნა ახალი სასიყვარულო მიზანი-მამულის, საზოგადოების სიკეთე და ღირსება...“ ყოველი ეს ანტ. ფურცელაძისთვის თითქოს არ არსებობდა. მან მხარი დაუჭირა ძველებს და რა გამოვიდა ამ ბრძოლიდან? „დიდი არაფერი, იმის გარდა, რომ ცხოვრების ახალ წრეში შესვლით დაბრუნებულმა ძველკაცობამ კოტათი სული მოიბრუნა, როცა დაინახა, რომ ახალს, საშიშს მტერს, რომელიც ახალი ცხოვრების საჭიროებას ჰქადაგებდა, შეუყვდა და შეეტაკა **ახალგაზდა** კაცი, რომელიც ბრძოლაში ახალ ახალ სიტყვებს ხმარობდა...

და ეხლა ეს ბაიყუში თხოულობს, რომ ჩვენმა მწერლობამ პატივი სცეს იმას, რომ ამ მწერლობამ შეირიგოს ის, ვინც შეუგინა და შეურაცხყო მწერლობის ძუძუს მაწოვებელი დედა და რომელმაც აკვანი ტალახით და მტვერით აუვსო, როცა მწერლობა აკვანში ხელფეხ ჩაკრული და შესუდრული იწვა? ამას ითხოვს ჩვენგან უფ. ფურცელაძე, როცა გვაყვედრის სიძულვილს, დევნას. (კრებული—№10—12, 1872 წ. „ჩვენი მწერლობა“).

ანტონ ფურცელაძის თავის გამართლება ჟურ. „მნათობში“ ფრიად სუსტია (იხ. „მნათობი“ 1872 წ. ოქტომბერი, ნოემბერი და დეკემბერი). მეც პროგრესიულ აზრებს ვავრცელებდიო, „ცისკარში 1861 წლამდინაც ვმუშაობდი, როდესაც იქ 1861 წ. ილია ჭავჭავაძეც იყო, არავითარი თაობათა შეტაკება არ იყო, რადგან „საქართველოს მოამბის“ და „ცისკრის“ თანამშრომლები ერთი და იგივენი იყვნენო და სხვა. ანტ. ფურცელაძეს გამოჰპარვია ის გარემოება, რომ 1861 წელს ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით მოხდა პირველი შეტაკება სქოლასტიურ და ახალ საქართველოს საზოგადოებათა შორის. აღარ ახსოვს ის, რომ ილია ჭავჭავაძე იძულებული იყო გამოსულიყო „ცისკრიდან“ და მის გამოსვლის შემდეგ ამ ჟურნალის **ხელმძღვანელობას** კისრულობს ან. ფურცელაძე. წინადა იყო თანამშრომელი, ეხლა არის ხელმძღვანელი, ბრძოლის ამტეხი და მეთაური. ერთის სიტყვით, მისმა თავის გამართლებამ ჩვენ სრულიად არ დაგვაკმყოფილა. და იმ **დროისთვის** ნ. სკანდელის მსჯავარი სამართლიანია. ვამბობ, იმ დროისთვის, რადგან დღეს, ორმოცდაათის წლის შემდეგ, რომლის განმავლობაში ანტ. ფურცელაძეს არ შეუწყვეტია შრომა ქართულ ლიტერატურაში, დღეს ამ მოღვაწის დაფასება მართო აღნიშნულ სამწუხარო მოვლენის მიხედვით, შეუძლებელიც და უსამართლოც იქნებოდა. ხანგრძლივის მოღვაწეობით ანტ. ფურცელაძემ დაგვიმტკიცა, რომ ამ ხანის განმავლობაში მას სწყუროდა თავის ხალხის ბედნიერება და რომ იგი ემსახურებოდა პროგრესიულ აზრებს და არც ერთხელ აღარ გამოუჩენია ის უცნაური გაუგებრობა მომენტისა და გარემოებისა, რომელიც მან გამოიჩინა მესამოცე წლების დასაწყისში. ამიტომ ჩვენ დღეს ან. ფურცელაძესაც ვსთვლით მესამოციანთა ჯგუფის ერთ-ერთ წარმომადგენლად.

ჩვენი სურათი იმ დროის ვითარებისა სრული არ იქნება, თუ არა ვსთქვით რამდენიმე სიტყვა სალიტერატურო ჯგუფებსა და ორგანიზაციებზე. ვინ არ იცის, რა მნიშვნელობა ჰქონდა სალიტერატურო ჯგუფებს რუსეთის ცხოვრებაში. ეს იყო არა მარტო კულტურის გავრცელების წრეები, არამედ პოლიტიკური აზროვნების გასაწვრთნელი სკოლები. თუმცა ჟურნალები დაშორებულნი იყვნენ ხალხს — მეტად დიდი განსხვავება იყო განათლების მხრივ ხალხსა და ინტელიგენციის შუა სწმაგიეროდ ინტელიგენციის ფართო წრეებთან კი ძალიან დაახლოვებულნი იყვნენ. და იმ ხანაში, როდესაც რუსეთში ჯერ კიდევ არავითარი პოლიტიკური ცხოვრება არ იყო, სალიტერატურო ჯგუფებში იყო თავმოყრილი ყოველივე და სალიტერატურო ჯგუფი ბუნებრივად გახდა უჯრედად, საიდანაც გაიზარდა მომავალ პოლიტიკურ პარტიათა ორგანიზაცია. შემდეგში ამ გარემოებას თავისი ცუდი მხარე აღმოაჩნდა — პარტიებსაც ჯგუფებრივი ხასიათი დაეტყუათ, მშრომელი მასსა თუმცა ახლო იდგა ახლა, ხოლო იმდენად მაინც დაშორებული იყო, რომ ორგანიზაციების მიმართულებაზე სულ მცირე გავლენა ჰქონდა. ეს ასეა, მაგრამ რადგან კლასიური საზოგადოება, ინტერესთა წინააღმდეგობაზე აგებული, რუსეთში ოდნავად იყო განვითარებულ — შემეცნებელი, ამიტომ სალიტერატურო ჯგუფების მნიშვნელობა მაინც დიდი და შესამჩნევი რჩება.

ამგვარ რამეს ჩვენში არას ვხედავთ. ჟურნალები იყო, თანამშრომლებიც ჰყავდა, მაგრამ ჯერ თვით ამ ჟურნალებშიაც არ იყო კარგად განაწილებული შრომა და უმეტეს ნაწილად ერთ კაცის კისერზე იყო მთელი საქმის გაძღოლა. ასე იყო „ცისკარში“ გ. ერისთავის და ივ. კერესელიძის დროს, ასე იყო „საქართველოს მოამბეში“, თითქმის ასევეა საქმე „კრებულ-დროებაში“ და სხვა გამოცემებში. ამისი მიზეზი, ერთის მხრით, ჟურნალის მატერიალური სიღატაკე იყო. შრომას ვერ აჯილდოვებდა და ვერც შეჭმნიდა მუქთ თანამშრომლობაზე დამყარებულ სავალდებულო თანამშრომელთა რაზმს. მაგრამ ამ გარემოებას სხვა უფრო ღრმა მიზეზი აქვს. ჩვენი ინტელიგენტი ინდივიდუალისტია. ჯგუფობრივობა თითქოს მის ბუნებას ეწინააღმდეგება. ჩვენ სრულიად არა ვგეგვართ რუს-ინტელიგენციას იქ კრებულობითი დასაწყისია, აქ პირადი, იქ

„თემობა“, აქ „კერძობა“. ამ საგანს ქვემოლ უფრო ვრცლად შევეხებით. ეხლა კი ჩვენი საკითხის გამოსარკვევად უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენი ხასიათის კერძობითი მიდრეკილების გამო, ვერც საჟურნალო ორგანიზაცია მოვაწყეთ ხეირიანად, ვერც ჟურნალის გარედ რაიმე მკვიდრი და ხანგრძლივი წრეთუ ჯგუფი შევქმენით. ძველ დროზედ მოვახსენებთ. ჯგუფები, რა თქმა უნდა, იყო — თვითგანვითარების ხელშემწყობი ჯგუფები, თეატრალურ წარმოდგენების გამმართავი წრეები და სხვა-ამისთანა. არ ვიცი, იქნება სხვა გვარი ჯგუფებიც იყო. ამის შესახებ ჩვენ არავითარი ცნობა არა გვაქვს. ის კი, რაც ვიცით, ის არის, რომ ვერც ერთმა ჟურნალმა ვერ მოახერხა რაიმე იმგვარ ორგანიზაციის დაარსება, რომლის იდეურ ხელმძღვანელად თვითონვე დამდგარიყო. თავი და თავი ინტელიგენტები მეტად ოლიმპიური ხასიათისა იყვნენ და გარეშე წრეებს აგრეთ ადვილად არ ეკარებოდნენ (აქედამ გამონაკლისს ასე თუ ისე გ. წერეთელი შეადგენს). ყველა ამის შესახებ ჩვენ იმ დროინდელ ერთ მწერლის საყურადღებო მოწმობაც გვაქვს. მ. პეტრიძე ამბობს ჟურ. „კრებულში“: „პროგრესი მდგომარეობს განსხვავების აღმოჩენაში, ამბობს იგი, (დიფერენციალში), მაგრამ ეს აზრი პარტიების შედგენაზე ტყუილია. სად არის მართლა პარტიები? არიან თითო ოროლა კაცნი, რომელთაგან ზოგი აქ კუნტია და ზოგი იქაო“... „ეხლანდელმა თაობამ, განაგრძობს იგი, ვერ მოახერხა და ვერცა სცნა საჭიროება წრის შედგენისა... ვინც უფრო მშრომელი და საზოგადო. საქმის (საკუთრად ლიტერატურის) წინ წაყვანის მოწადინე იყო ამ თაობაში, რაკი ნახეს დანარჩენების უქონლობა, იმათ თავი დაანებეს და მოისურვეს ცალ-ცალკეობით, თვითეულად ეშრომნათ, რამდენათაც თითო ორ კაცს შეუძლია შრომა“... მწერლების წრის შედგენის აზრი ილია ჭავჭავაძის კრიტიკიდან და იმის ჟურნალიდან იწყება. შინაგანის ღირსებით ლიტერატურა წინ მიდის, მაგრამ, მეორე მხარე, ესე იგი წრის შედგენა ჟურნალთან, დღევანდლამდე აუსრულებელი რჩება („შერთებულნი შრომა“, „კრებული“ 1872 წ. № 8—9). ბევრი მიზეზი იყო მესამოციანების ძალთა შეხუთვისა და დაქსაქსისა. შემდეგს წლებში, ხოლო ერთ მიზეზთაგანად ეს გარემოებაც უნდა ჩაითვალოს.

რაც მეტი დრო გადიოდა ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ, უფრო მეტად და კარკვევით იხატებოდა ახალი დროის ვითარება. საყოველთაო საზრუნველ გარემოებად ახლა საქმის და ფულის ძებნა გახდა. რკინის გზის გაყვანის შემდეგ კი ეს საკითხი, საქმის და ფულების ძებნა-პირდაპირ საარსებო საკითხად გადაიქცა. ყველა ამაზედ წინადაც იყო ლაპარაკი ქართულ პრესაში, ხოლო ამ საგანს თანდათან მწვავე პრაქტიკული ინტერესი მიეცა, და „საბანკო საკითხი“ მთავარ სალაპარაკო საგნად ხდება ჩვენს ჟურნალ-გაზეთებში. საზოგადოებრივ ერთგვარ აჟიოტაჟის შესახებ გაზეთი „დროება“ ასე სჯის ს. მესხის პირით: „ეს გამწარებული ფაცა-ფუცი, მოძრაობა ჩვენი მოწინავე საზოგადოებისა, ეს ძებნა ადვილად შესასრულებელი და ბევრი ფულების მომცემი საქმისა და შრომისა ჯერაც არ დაწყნარებულა. ეხლაც არიან ისეთი პირნი, რომელთაც იმედი აქვთ, რომელნიც ცდილობენ აყალო მიწაში ოქროს მადნები აღმოაჩინონ, რომელნიც სხვა და სხვა უსახელო კამპანიებს ადგენენ და სხვა და სხვა. და ჩვენ სრულიადაც არა გვსურს, რომ აქგვარი მიმართულება, ეს ლტოლვილება ჩვენს საზოგადოებაში ერთბაშად მოისპოს. ჩვენის აზრით, ამგვარ ფაცა-ფუცს, ამნაირ უსწორ-მასწორო და ბნელ გზაზე ხეტიალს იმ კეთილის ნაყოფის მოტანა შეუძლია, რომ ბოლოს და ბოლოს სწორ გზაზე დავდგებით. თვით გარემოება გამოგვაფხიზლებს და გვიჩვენებს, რომ შეუსრულებელი პროექტების დევნა ხელს არ მოგვცემს, რომ უეცრად, მანქანების ძალით გამდიდრების მაგიერ, ჩვენ ბეჯით სწავლას, გულმოდგინე შრომას და ასასრულებელ საქმეებს უნდა შეუდგეთო“. (№ 444, 1874 წ.) მართლაც, ადვილი საქმე არ არის ერთ სოციალურ წყობილებიდან მეორე სოციალურ წყობილებაში გადასვლა. „სოფლურ“ და „თავადურ“ საქართველოს ახალი საზოგადოებრივი შინაარსი და ფორმა უნდა მისცემოდა. შრომა და გარჯა—ამაზე უნდა დამყარებულიყო ახალი საზოგადოების აგებულება. ერთად-ერთი ელემენტი შრომას მიჩვეული გლეხობა იყო ჩვენში. ხოლო მისი შრომა ახალ დროში უწყალო რჩებოდა. საქირო იყო, რაც გახდეს, გახდეს, ამ შრომის განაყოფიერება.

ამ განაყოფიერების ძებნამ აამოძრავა ხალხი და სოფლელი ქალაქისაკენ მიისწრაფოდა. ჩვენთვის ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, თავდაპირველად ჩდება ტფილისში იმერლობა. იმერლობამ საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ვაჭრობა-მრეწველობას და ეროვნულადაც გაამაგრა ჩვენი სდედა-ქალაქი. გაჩნდნენ სხვა წრეებიდამაც საქმის კაცები. ამ აქმის კაცების პირველი ნაბიჯები, რა თქმა უნდა, უხეირო იქნებოდა. გ. წერეთელი ამგვარად აგვიწერს ერთ საქმიან კაცის ფიზიონომიას: „ამ ჟამად საცა არ გაიხედავ, ყველას ნახშირის სუნი ესმის. იმასაც ამბობენ, კავკასიის მთები იმიტომ მოსჩანან ლურჯად, რომ ნახშირის კომლი აქვთ გარს შემომდგარი, რომელიც მთების გულიდან ამოდისო. და ამის გამო უნდა ვიფიქროთო. რომ კავკასიის მთების გული სულ ნახშირიანიაო. — ამისი კი რა მოგახსენო და ზოგიერთი ქართველების გული, და განსაკუთრებით იმერლების რომ ნახშირიანია — ეს კი მართალია. ამ ნახშირის სუნმა და კომლმა ისე გაიტაცა ჩვენი საზოგადოება, რომ რაც შავია სულ ოქრო ჰგონია და ამის გამო შავ ჩირქიან ზნესაც არ თაკილობენ. ერთი ამ შავი ნახშირის მადიებელი შემხვდა ამ დღეებში და მითხრა: მეშველაო!.. იმის გიჟურმა თვალების ბრიალმა არ მასიამოვნა! ვთქვი, სიმდიდრის ძიებაში ტვინი გადაბრუნებია მეთქი. მინდოდა გვერდი ამეცლო... მაგრამ ამ ახალმა გიჟმა ჩამავლო კალთაში ხელი და მომძახოდა: გაიგე — და! გაიგე, რა ვიპოვე! ბაქოსკენ წაველ და ოთხი ნავთის ქა ვიპოვეო, თითო სამ-სამ თუმნად ვიყიდე. სულ დამიჯდა თორმეტი თუმანიო. ეხლა იცი, რას ვაპირებ! წავალ საზღვარ-გარედ, მოვიყვან კაპიტალისტებს და გავმართავ ნავთის კამპანიასო. ჩემს საწილოდ წელიწადში უკანასკნელი ასი ათასი მანეთი შემოსავალი მექნება. ამ დროს ძირს დავიხედე და იმის ცერს წალაში თავი გამოეყო. თუ აგრეა, მაშ შენ ფეხის ცერსაც ელირსება გათბობა — ვთქვი გუნებაში. ამ დროს ჩემი აქციონერიც ყურზე წამომწვდა და მიჩურჩულა: — გეთაყვა, იქნება ხუთი მანეთი გქონდეს, მასესხე, ფაეტონის ფული არ მაქვს, პასპორტი მინდა პოლიციიდან გამ. ვიტანო, თორემ ნავთის კამპანიის შედგენა დამიგვიანდებაო. ღვთის წინაშე გზის ფულიც მჭირდება, ისიც არა მაქვსო. „კაი მასალა გკლებია მამაშვილობამა“ — მეთქი. ბოლოს ჩემი ჯიბე რომ ისე ცარიელი დაურჩა, როგორც თავისი, უკმაყოფი-

ლების ნიშნად უხეიროდ გაიღორჩა და გამშორდა“. („ამ დროის ვითარება“, „კრებული“ 10—12 1872 წ.) ეს პატარა სურათი, ცხოვრებიდან ამოღებული, ფაქტია. სავალალო ის არის, რომ დღესაც არ დაუკარგავს ამ სურათს თავისი ცხოველმყოფლობა, დღესაც ბევრია ჩვენში ამ ხასიათის „საქმის კაცი“. ვიმეორებ, ადვილი საქმე არ აოის, რომ მეომარი და მხვნელ-მთესველი, ისიც ყმად ქცეული, ერთბაშად მომქმედ და გამქრიახ ვაჭარ-მრეწველად გახდეს. ასეა თუ ისე, საქართველო ახალ გზაზე გამოვიდა და ჩვენი პრესის წინაშე დაბადნენ ახალი სოციალური და საზოგადოებრივი საკითხები.

როგორც ვთქვი, რკინის გზა, მადნეულობათა აღმოჩენა, ვაჭრობა-მრეწველობის აღორძინება, დიდ ცენტრებისაკენ იზიდავდა ქართველობას. ჩვენი ინტელიგენციაც ტფილისში გროვდებოდა და მყარდებოდა. ტფილისში იწყებოდა ყოველი კულტურული დაწყობილება. ტფილისში ჰმატულობდა ქართველი მცხოვრებთა რიცხვი, ტფილისში უნდა გამოჩეკილიყო ახალი სოციალური კლასი ქართველ ვაჭარ-მრეწველობისა. და ეს ასედაც მოხდა. და როდესაც ეს გარემოება ფაქტად გადაიქცა, მყისვე გაჩნდა მწვავე საკითხი სომეხ-ქართველთა ურთიერთობისა. ქართველთა თვალში სომეხი მარტოოდენ ვაჭარი და ხელოსანი აღარ არის, სომეხი ერთგვარი სოციალური კატეგორიაა, რომელიც წინ დაუხვდა ქართველობას იმ ხანაში, როდესაც ამ ქართველობამ სამოქალაქო ცხოვრების ასპარესზე გამოსვლა დააპირა. და აქ არის უკვე თესლი ეროვნულ მომენტისა, სომეხ-ქართველთა ურთიერთობისა. როდესაც 1874 წ. საქალაქ. არჩევნების დროს სამოცდათორმეტ ხმოსანში მართო სამი თუ ოთხი ქართველი აირჩიეს, სერგეი მესხმა ველარ მოითმინა და სთქვა, „რაც უნდა ძალიან ეწყინოს ნამდვილ ქართველს... რაც უნდა ძალიან ეწყინოს, მაინც უნდა გავტყდეთ, რომ ერთ დროს ქართველთა სატახტო ქალაქი—ტფილისი, დღეს სომეხების საკუთრებად შექმნილა“. (451, „დროება“ 1874 წ.) მართალია, სერგეი მესხს კარგად ესმის, რომ ქართველების ჩამორჩენა გამოწვეულია მათის უმნიშვნელო ქონებრივ მდგომარეობით ქ. ტფილისში; მაგრამ გული მაინც გულის ადგილზე არა აქვს და სწყინს, რომ საქმე ასე უცნაურად მოეწყო. „ამაში გასაკვირველი არა არის რა, განავრძობს იგი, მაგრამ ამ ამორჩევების შედეგი, მგონი,

იმათ კი ღირს, რომ იმაზე ქართველი კაცი ცოტას მაინც არის დაფიქრდეს“ (იქვე), დიად, საგანი დაფიქრების ღირსია და ქართველი ინტელიგენცია მუდამ ჟამს უფიქრდებოდა ამ საგანს. და საკვირველი ის არის, რომ მის ფიქრებში ყოველთვის რაღაც ორმაგი საზრუნავი საგანი იყო. კი, მესმის, რატომ უჭირავს სომხობას ხელში ტფილისიო, მაგრამ ეს ხომ ჩვენი დედა ქალაქი იყო. ან იქნება ეხლა, ან მომავალში ამ გარემოებას მნიშვნელობა აღარ აქვს და აღარ ექმნებაო, მაშ ყოველივე ფულის და შეძლების საქმე ყოფილა? ასე კია ესო? ნახევარ საუკუნეზე მეტია ღრღნის ეს აზრი ქართველ ინტელიგენტის გულს და დღესაც მას ვერ გადაუწყვეტია, დაიმარხოს მან გულში ის აზრი, რომ ტფილისი საქართველოს დედა-ქალაქია, თუ პირ-იქით მისცეს ამ აზრს გასავალი და მის შესაფერისადაც იმოქმედოს!

გ. წერეთლის აზრი ის იყო, რომ ქართველობის ეკონომიური გამავრება საჭირო ტფილისში. და როდესაც ეს მოხდება ყოველივე სხვაც გამოირკვევა. „კრებულში“ ვკითხულობთ: აწ რა რკინის გზა გაიხსნა, იმან მიუთითა საქართველოს ტომის ვაჭარს ხალხს ხელი ტფილისზე და უთხრა: აი, შენი დედაქალაქი და საქართველოს ბურჯი გარეშე ხალხს ჩაუგდია ხელში. შენ ეს აქამდის არ იცოდი და რომ გცოდნოდა მაინც, აქამდის ვერას გაარიგებდი, აწ მიესიეთ და იჩინეთ თავი ტფილისის სავაჭრო ასპარეზზედ. ახლა იქ არის ბურთი და მოედანი. დაიწყეთ ტფილისის სავაჭრო ბაზარში მიწოლა და ვაჭრობა ისევ თქვენ დაირჩინეთ. უამისოდ ტფილისიც სამუდამოდ დაკარგულია და ქართლ-კახეთის მიწა-წყალიც დაღუპული. ამას გარდა რკინის გზა ძალიან მჭიდროდ აახლოვებს ამ ერთი-ერთმანეთის წინააღმდეგ ხასიათების ხალხს, იმერლებს და ქართლ-კახელებს. იმერელია მარდი, გონება მახვილი, სწრაფი მგრძობელი და მალე თავის ამღები. ქართლელია მტკიცე, ჭეშმარიტი, ძლიერი და გამტანი. როდესაც ეს ორი თვისება ერთმანეთში გადავა, ერთის ხაკლულევენება მეორის ღირსებით შეივსება, მაშინ ჩვენი ცხოვრების ნაკადულიც ძალიან გადიდდება, იწყებს წარმატებით ჩქარ დენას და კეთილდღეობაც მოახლოვებულია... (1873 წ, № 3—4). აქ ორი ფრიად საგულისხმო საკითხია აღძრული. ერთია ბურჟუაზიის მნიშვნელობა ეროვ-

ნულ აღორძინების საქმეში. მეორეა ერთ მტკიცე სხეულის შედუღება ქართველ სხვა და სხვა ტომთა შეერთებით. ორივე საგანს დღესაც ცხოველმყოფელი მნიშვნელობა აქვს. ხოლო, საუბედუროდ, დღესაც ბევრს არ ესმის ჩვენში არც ერთი, არც მეორე. „იმიერ—ქართლელობა“ დღესაც არ გამქრალა. ხოლო რაც შეეხება ბურჟუაზიის საკითხს, დღეს ცდილობენ „სოცდაგართა ჯიბეების გასქელების“ მნიშვნელობამდე დაამცირონ იგი. და უნდა სთქვას კაცმა, ადვილად შესაძლებელია, რომ ეს საკითხი მართლაც ამგვარად დამცირდეს, თუ რომ ქართველობაში და საკუთრივ ახლად აღორძინებულ ქართველ წვრილ ვაჭართა წრეებში პოლიტიკურ-ეროვნული სახელმძღვანელო აზრი გაქარწყლდება და თუ რომ ნორჩმა ქართველმა ბურჟუაზიამ ჩაიდინა ასეთი შეცდომები, რომელთაც ჰქონდათ ადგილი წარსულ არჩევნების დროს ქ. ტფილისში.

როგორც ვსთქვით, ცხოვრების ძირითად ცვლილებამ ბანკების დაარსების საჭიროება გამოიწვია. ლაპარაკი იყო სასოფლო, საამხანაგო ბანკების დაარსებაზედ. მხოლოდ საზოგადოების მთავარი ყურადღება მიპყრობილი იყო იმ ორ „საადგილ-მამულო ბანკზე“, რომელნიც ტფილისში და ქუთაისში არსდებოდნენ. ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ ინტელიგენციის თვალსაზრისი და თავად-აზნაურობის მისწრაფება ამ საკითხში სხვა და სხვა იყო. ინტელიგენცია სულ იმის ცდაში იყო, რომ საადგილ-მამულო ბანკებს საზოგადოებრივი ხასიათი მიეცა. ამ საზოგადოებრივის ინტერესის ზედგავლენით ჩაერია ინტელიგენცია ამ საქმეში. და ეს ფრიად სასურველი იყო, ინტელიგენციის ცდამ ასე თუ ისე უნაყოფოდ არ ჩაიარა, აასრულებინა ბანკებს თავიანთი საზოგადოებრივი მოვალეობა. მეორეს მხრით კი, აქვე აღმოჩნდა იდეურ სხვა და სხვა გვაროვნება, რომელმაც იჩინა თავი ჩვენი მესამოციანების უკეთეს წარმომადგენელთა შორის. ჭავჭავაძის და ნიკოლაძის შეტაკება ბანკის ნიადაგზე არის დასაწყისი მესამოციანების გაყოფისა. ეს არის ერთის მხრით, ახალი აზრის დიფერენციაციის დასაწყისი, მეორეს მხრით კი დასაწყისი მესამოციანების დაკნინებისა და დარღვევისა. ერის კულტურულ „ეკონომიაში“ ეს დაკნინება, საბოლოო ანგარიშის მიხედვით, საჭირო იყო. მაგრამ სამწუხარო ის არის, რომ ხანმოკლეა საზოგადოდ იდეური ერთობა ქართველ ინტელიგენციის ჯგუფობრივ მოქმე-

დებისა. გამაპობელი და გამთიშველი ძალა უფრო დიდია მათში, ვიდრე შეერთების და სოლიდარობის სურვილი.

როდესაც 1875 წელს დაარსდა ტფილისის ბანკი, მის მმართველად, როგორც ვიცით, მოწვეული იყო ილია ჭავჭავაძე. ილია ისევ ტფილისშია. და თავის პირდაპირ საქმის გარდა, ისევ იღებს მონაწილეობას ქართულ ჟურნალ-გაზეთობაში. ფრიად შემცდარი აზრია, ვითომ „საქართველოს მოამბის“ მოსპობის შემდეგ ილია სრულიად დაკარგული იყო ქართულ ლიტერატურისათვის. ძველად ჟურნალ-გაზეთების გადაფურცვლის დროს დავრწმუნდი, რომ ილიას არ შეუწყვეტია თავისი სალიტერატურო მოღვაწეობა*). თუმცა ისიც მართალია, რომ ეს მუშაობა აჩქარებული და ნაყოფიერი არ იყო. მაგრამ ეს, სხვათა შორის. ჩვენ ამ ჟამად გვინტერესებს პირველი სიტყვა, წარმოთქმული ილია ჭავჭავაძის მიერ ტფილისის ბანკის კრებაზე.

მოგეხსენებათ, თუ რა იმედები ჰქონდა თავად-აზნაურობას: ბანკს გავხსნით და ჩვენს კერძო საქმეებს სესხით გამოვაბრუნებთო. თავად-აზნაურთა უმრავლესობა ისე უყურობდა ბანკს, როგორც დაუშრეტელ წყაროს პირადის კეთილდღეო-

*) აი რა და რა ნაწარმოები შევნიშნეთ ჩვენ სხვა და სხვა ჟურნალ-გაზეთებში. 1866 წელს გაზეთ „დროებაში“ იბეჭდება „სცენები ბატონ-ყმობის განთავისუფლების დროიდან“. ამავე ხანაში ჩვენი პოეტი აგროვეებს სახალხო სიმღერებს და ლექსებს. სამოცდაათიან წლებში რ. ერისთავმა და ილია ჭავჭავაძემ გამოსცეს ამ სიმღერების და ლექსების კრებული. „კრებული“ დაარსებიდან თითქმის მუდმივ თანამშრომლობს ამ ჟურნალში 1871. (წიგნი პირველი) იბეჭდება „მესმის, მესმის სანატრელო ხალხთ ბორკილის ხმა მტკრევიისა“ (ეს ლექსი დაწერილია 1860 წ.) ამავე წელს (წიგნი მეორე): „უცხოეთის ყარბ მთქმელისა“, წიგნი მეორე — „მგზავრის წერილები“, წიგნი მესამე — „დედა და შვილი“, წიგნი მეოთხე — „ბევრი ვიტანჯე, ვიცი რომ შელის“... წიგნი მეხუთე — „ბედნიერი ხალხი“, წიგნი მეშვიდე — „ირლანდიისადმი“, წიგნი მეჩვიე — „აჩრდილი“ 1872 წ., (წიგნი პირველი) — იანიჩარი 1873 წ., (წიგნი პირველი) — „გლახის ნამბობი“ (მეორე ნაწილი, პირველი ნაწილიც არის), წიგნი მე-6 — „გლეხური სიმღერები“, „პარიჟი“, (დაწერილი 1871 წ. „კომუნის“ დამხობის შემდეგ) — „ტვირთ მძიმეთ და მშვრალთ მხსნელი დიდი დროშა დაიშალა“, წიგნი მეცხრე — „მეფე ლირი“ (თარგმანი ილ. ჭავჭავაძისა და ივ. მაჩაბლისა).

ბისას. საზოგადოებრივი მნიშვნელობა საბანკო დაწესებულებისა, განსაზღვრული მოვალეობა, რომელიც უნდა ჰქონოდა ყველას, ვისაც ბანკთან ექმნებოდა საქმე, — ყოველივე ეს დაჩრდილოული იყო თავად-აზნაურობის შემეცნებაში. ბანკის მეთაურობის მხრით საჭირო იყო იმ თავითვე გარკვეული, ნათელი აზრი გადაეშალათ საზოგადოებისთვის, რათა არაერთარი გაუგებრობა არ ყოფილიყო ამ საქმეში და რათა თავად-აზნაურთა შემეცნებაში შესულიყო სალი და გონიერი შეხედულება. ილია ჭავჭავაძემ პირველსავე სიტყვაში ისე მკაფიოდ და მკაცრად დააყენა საკითხი, რომ ექვი არ არის, ბევრს დააყენებდა ცუდ გუნებაზე, ხოლო ამასთან ბევრს ნათელ იმედებსაც აღუძრავდა.

„ბევრს ჩვენგანს ჰგონია, სთქვა ილიამ, რომ ბანკი ნიკოლოზისა და პეტრეს, ესე იგი თვითვეულთა პირთა სასარგებლოდ დააწესაო თავად-აზნაურობამ. ამიტომაც ყოველს წესსა, რომელიც აქ წარმოგვიდგინეს დასამტკიცებლად, თავს ვესხმებოდით იმ ანგარიშით, რომ ეგ წესი მე და ჩემს ბიძაშვილს თვედორესაო არაფერს არ გვარგუნებს ბანკიდანაო. ამ თვითვეულთა პირთა სარგებლობაზედ აშენებულია ის ტყუილი იმედი, რომ ვინც მშიერნი ვართო, ბანკმა უნდა გაგვაძლოსო, ვინც მწყურვალნი ვართ, ბანკმა უნდა გვასვასო და ვისაც მამულებზე კანონიერი საბუთები არა გვაქვსო, ბანკმა ისე უნდა დაგვიჯეროსო, რომ მამულები გვაქვსო. არა ბატონებო, ჩვენი ბანკი მშიერს ვერ გააძლავს, მწყურვალს თულუხჩად ვერ გაუხდევბა, თუ არ მტკიცე საბუთით, ვერავის ვერ დაუჯერებს, რომ მამულის პატრონია. ჩვენ ბანკს რომ ეგენი ეკისრნა, პირველი რომ ქვეყანას სასაცილოდ არ ვეყოფოდით, მეორე რომ მაგ კისრულს თვითონ ბანკი თან გადაჰყვებოდა“... „მე დარწმუნებული ვარ, რომ რაც დღეს ბანკში ფულია, განაგრძობს ჭავჭავაძე, სულ რომ დღესვე და ვურიგოთ მცონარე მშიერებს, ხვალ უფრო ბევრი მშიერი მოგვადგება, — ხვალ რით-ღა გავცეთ პასუხი,“ რაც დღეს ბანკს ფული აქვს, ათჯერ იმაზედ მეტი ფული შეგვძინა ჩვენ ყმების განთავისუფლებამ, — განა მაგან მოსპო ივანეს და პეტრეს შიმშილი? ვინც თვითონ არ ჭირნახულობს, ვინც თვითონ თავის მარჯვენით არ ცდილობს თავის სტომიქის ავისებას, ის, ბატონებო, ცხრილია, რომელიც მაინც არ აივსება, თუნდა მთელი მტკვარი გაუწყვეტლივ ზედ მიუ-

შვათ. რა თანხა გაუძღვებს მშიერს მცონარეობას? მარტო იმის-
თანა თანხა, რომელმაც იმოღვნი უნდა იმატოს, რამოდენასაც
დააკლებთო“ .. მცონარეობა, ილიას აზრით, შებრალებას არ
უნდა იწვევდეს. „მცონარეობას რომ საზრდო მივცეთ, ეგ
მცონარეობის წაქეზებასა და გამრავლებას მოასწავებს. წაქე-
ზება, ხელის გამართვა გაჭირვებულს ბეჯითობას უნდა, იმი-
ტომ რომ მარტო ბეჯითობაა ჩვენი მხსნელი და ქვეყნისათვის
წყალობისა—და არა მშიერს მცონარეობას, რომელიც იმო-
ღვნიად დიდ პირს აღებს, რამოდენადაც დიდს ლუკმას აწვდით
და რომელიც რამოდენად ძლიერია, იმდენად აღარბებს ქვე-
ყანას“... ჰგმობს რა ჩვენი ორატორი „მშიერს მცონარეობას“
და უცხადებს რა თავის თანაგრძობას „გაჭირვებულ ბეჯი-
თობას“, იგი არკვევს ბანკის დაარსების აზრს და დანიშნულე-
ბას. „ბანკი თავად-აზნაურობამ დააწესა იმ განზრახვით, რომ
მისგან შეწირული ფული სესხად მოეფინოს ჩვენს ქვეყანას,
შაგრამ ისე მოეფინოს, რომ მაგ ფულის ერთი გროშიც არ
დაეკარგოს, სესხმა ფული ასარგებლოს, ფულმა ფული მოიგოს
და მხოლოდ ამ მოგებიდამ უფრო ბევრი წილი ჩვენის ქვეყ-
ნის საერთო საჭიროებას მოხმარდეს და ზოგი კიდევ ღარიბთა
გაუნაწილდეს; იმ ღარიბთა, რომელნიც რომელიმე უბედურე-
ბის გამო სიღარიბეში ჩაცვივნულან და არა იმათ, ვინც გულ-
დაღმა წვანან, გულზედ ფაფუკი ხელები დაუკრეფნიან, პირი
დაულიათ და ყვირიან, მასვით და მაჭამეთო“... („დროება“
№ 16, 1875 წ.)

ასე ელაპარაკებოდა თავად-აზნაურობას ილია ჭავჭავაძე.
ასე ხელმეორედ პირის-პირ დადგნენ ძველი და ახალი წესი,
ძველი და ახალი თაობა. ეს იყო საბოლოო და მკაცრი გა-
კიცხვა იმ წესისა, რომელიც სულ არ იყო ათი წელიწადი,
რომ მკვიდრად იდგა ჩვენს ცხოვრებაში. ეს იყო პრაქტიკული
განხორციელება „მესამოციანთა“ პრინციპებისა. ამ ახლის წი-
ნაშე ძველს აღარა ჰქონდა რა სათქმელი. მისი გაბედულება
გაიქარწყლა; მისი კერძობა შეიკუმშა. თავად-აზნაურობას ან
უნდა გადაეყენებინა „კადნიერი“ მოციქული, ან უნდა დას-
თანხმებოდა მას. იგიც დაეთანხმა. და ბანკმა იწყო თავისი მო-
ქმედება.

მაგრამ აქ მოხდა ერთი ფრიად საყურადღებო ამბავი, რომ-
ლის აღუნიშნენელობა შეუძლებელია. ილია ჭავჭავაძეს წინ

აღუდგა მისივე ამხანაგი — ნ. ნიკოლაძე. ნიკოლაძე შეეკამათა ჭავჭავაძეს. კამათის საგანი, რა თქმა უნდა, „მცონარეობის“ საკითხი არ იყო — ამ საგანში ახალ თაობის წარმომადგენელთა შორის ორი აზრი არ უნდა ყოფილიყო. კამათი აღიძრა სხვა ნიადაგზე. ნ. ნიკოლაძე იწუნებდა ბანკის წესდებას. და აი. სწორედ აქ, აღიძრა თუ არა მთელი წყება ფინანსიურ და ეკონომიურ მოსაზრებათა, ორ მოპირდაპირეთა შორის აღმოჩნდა ღრმა წინააღმდეგობა ეკონომიურ ცხოვრების და დებულებების განმარტების დროს. ნ. ნიკოლაძე თითქმის ხუთი წლის განმავლობაში სწერდა ქუთაისის ბანკის წესდების წინააღმდეგ, როგორც მკითხველს ეხსომება, დედა-აზრი ნიკოლაძის წერილებისა ის იყო, რომ ბანკს ბევრი ფული უნდა ჰქონდეს, რათა აუვიდეს მრავალ საჭიროებათ. ფულს მოიზიდვენ ბანკში აქციები, თუ რომ აქციების მყიდველებს ეცოდინებოდათ, რომ მათი ფული არ დაიკარგებოდა და ბანკი მტკიცე და კარგ თავდებობას დაანახვებდა. ფულის პატრონები, აქციების მყიდველნი, დამშვიდებულნი იქნებოდნენ, თუ მთელი თავად-აზნაურობა თავდები იქნებოდა ბანკის ქონების უზრუნველობის შესახებ. ამ ნიადაგზე იწუნებდა ნ. ნიკოლაძე ბ. ლოლობერიძის პროექტს, სადაც ურთიერთი თავდებობა არ იყო, არამედ თავდებობა ბანკში დაგირავებულ უძრავ ქონებისა. ამ საზოგადოებრივ თავდებობაზედ ეხლაც ლაპარაკობს ნ. ნიკოლაძე. იგი კვლავ უზრუნდება ქუთაისის წესდებას, იწუნებს მას, ხოლო ამ წესდებას ესარჩლება ილია ჭავჭავაძე. ილიას უპასუხებს ნ. ნიკოლაძე და გაჩაღდება პოლემიკა, სადაც ბევრი საყუყურადღებო საკითხი იყო აღძრული. აქ აღმოჩნდება ორი იდეური მიმართულება, რომელიც თითქოს დასაწყისი იყო მესამოციანების ერთიმეორისაგან განკერძოებისა და მესამოციანთა ჯგუფის მთლიანობის დარღვევისა.

8.

ნ. ნიკოლაძე პესიმისტურად შეჰყურებს ბანკის საქმეს ჩვენში. გამიჯვნა მიწებისა დამთავრებული არ არის, იმერეთში ხომ ის იყო მაშინ იწყებდნენ მიწების გამიჯვნას. მემამულეებს მტკიცე, კანონიერი საბუთები არა აქვთ თავიანთ მამულეების შესახებ. სულ მცირედი ნაწილი თუ მოახერხებს ამ საბუთების

წარდგენას. მაშასადამე, თავად-აზნაურობის დიდო უმრავლესობა ვერც კი მოახერხებს ბანკით სარგებლობას. „მოგვეცადა გამიჯვნამდე და მერმე გაგვემართა. მაგრამ, რადგან გამიჯვნის დაბოლოვებამდე ჩვენს თავად-აზნაურობას ტყავი გასძვრებოდა. უფულობის გამო, საჭირო იყო ჩვენში ისეთი ბანკის გამართვა, რომელშიაც საადგილ-მამულო ბანკის პრინციპი შეზავებული ყოფილიყო ურთი-ერთი ნდობის ბანკის პრინციპთანაო“ („დროება“ № 35, 1876 წ.). ილია ჭავჭავაძე სხვა აზრისაა. მან კარგად იცის, რომ ყველას არა აქვს საბუთები. მაგრამ „უამისოდ შეუძლებელია, უმაგისოდ ქვეყანაზე არც ერთი მიწის სამოქმედო კრედიტის ბანკი არც ყოფილა, არც არის და არც იქნება ჩვენი დალოცვილი პრიკაზის მეტი. დაარღვიეთ ეს კანონი და ამასთანავე გამოეთხოვეთ თვით ბანკსაც და იმ იმედსაც, რომელიც ბანკზედ არის დამყარებული. მიწის სამოქმედო ბანკსა სხვა დედა-ბოძი არა აქვს თუ არ უძრავი ქონება, რომელზედაც უსათუოდ მტკიცე და კანონიერი საბუთი უნდა ჰქონდეს პატრონსა. გამოაცალეთ ეგ ერთად-ერთი დედა-ბოძი და ნახავთ, რა მშვიდობიანად მოუღებთ ბოლოს თვით ბანკსა“ („დროება“, № 39 1876 წ.). რაც შეეხება ურთიერთ თავდებობის პრინციპს, „მთელის ჩვენის თ.-აზნაურობის თავდებობა აქ რას უშველიდა? განა თვითონ თავად-აზნაურობა კი დაუდგებოდა თავდებად იმ პირს, რომელსაც კანონიერი საბუთი არა აქვს მამულებზედა?.. თუნდ რომ ეგ თავდებობა ყოფილიყო, განა თქვენს გირაო ფურცლებს გაანაღდებდა ვინმე, როცა თქვენის წესდებიდან ეცოდინებოდა, რომ ბანკში გირაოდ შედის იმისთანა მამულიცა, რომელზედაც, თუ დავაასტყდა, კანონს არ ეცოდინებოდა, ვისად აღიაროს? (იქვე). მაგრამ ნ. ნიკოლაძეს სხვაგვარი საშუალება აქვს საქმის მოსაგვარებლად. „ჩვენის ბანკის სიმაგრისთვის, ამბობს იგი, შესაძლებელი იყო, რომ ბანკში ადგილ-მამულის შეტანა გაეადვილებია კაცს იმ შემთხვევაში, როცა გირაოს შემტანის მეზობლობა ბანკს ხელ-წერილს მისცემდა, რომ ადგილი ნამდვილად ამ პირს ეკუთვნის. ამ შემთხვევაში ბანკს საკმაო გარანტია ექნებოდა, როგორც თავისთვის, ეგრეთვე იმ კაპიტალისტებისთვის წარსადგენად, რომელნიც გირაოს ფურცლებს ყიდულობენო“ (№ 35). ეს მოსაზრება ილია ჭავჭავაძეს არაფრად მიაჩნია. „ნუ თუ მას (ნიკოლაძე) არ გაუგია, უპასუხებს ილია,

რომ მოწმები და მეზობლები თავისი ეზოს მიწას ჩაიყრიდნენ წაღებში და საცა უნდა წაგეყვანათ, ჰტიცავდნენ, რომ ჩემს მიწაზე ვდგევარო. მეზობლებმა რომ ბანკი მოატყუონ, ვინ იქნება პატრონი? ერთი ეს მითხარით, მემამულის მოდავე და ხელის შემწლევი ვინ არის სხვა ჩვენში, თუ არ მეზობელივე, და სად თქმულა, რომ მოდავემ თავის მოკამათეს და მექიშპეს მისცეს მოწმობა, რომ ჩვენ შორის სადაო მამული შენია და არა ჩემია... ან რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს მაგ მოწმობას, თუ რომ კანონი არ შეიწყნარებს, როცა მამულს მოდავე გამოუჩნდება. ეგ ხომ იმისთანა ბანკი იქნებოდა, რომელსაც ავიღე და აღარ მოგცემ ჰქვიანო (№ 39). ნ. ნიკოლაძე მაინც თავისას განაგრძობს; „ბანკის დაარსების უმთავრესი მიზანი და საფუძველი, როგორც ყველა გონიერმა პირმა იცის ჩვენში ის იყო, რომ ბანკი, თუ ჩვენ არ გვექნება ჩვენი საკუთარი ბანკი, ჩვენთვის და ჩვენ მიერ დაარსებული, მთელი ჩვენი მამულები ხელიდამ წაგვივა და სხვას დარჩებაო. მარტო ამ ჰქვიანურმა მოსაზრებამ გაუკვალა ჩვენში გზა იმისთანა მძიმე და უცნობ საქმეს, როგორიც ყოველგან საზოგადოებრივი ბანკის დაარსებაა“ (№ 35). ილია ჭავჭავაძე ამაზედ ფიცხლად უპასუხებს: „როგორ, მამულს გირაოდ აძლევ ბანკსა და თუ პირობა არ შეუსრულო გინდა, რომ მამული ისევ შენ დაგრჩეს. მაშ გირაო, რის გირაოლა? განა ეს შესაძლებელია? (№ 39). ნიკოლაძე ანვითარებს თავის აზრს. მისის აზრით, ვინც კი მოახერხებს თავის მამულის დაგირავებას, ყველანი დააგირავებენ. ფულს კი დროზე არ შემოიტანენ და მამული უსათუოდ გაეყიდება. ვინ არის ჩვენში მყიდველი? უმეტეს შემთხვევაში არაქართველნი. „მამულები დარჩებათ მოსულებს, უცხო ქვეყნელებს, მყიდველ-გამყიდველებს, რომელნიც ან ჩამოგესიძებიან და ხალხს გაჰყვლიფენ, ანა და შორიდან ჩვენ ადგილ-მამულით ივაჭრებენ და ჩვენ საზოგადოებას და ხალხს პროლეტარიად გარდააქცევენ“ (№ 35). ამგვარ ხითათის თავიდან ასაცილებლად საჭიროა რაიმე ღონე ვიღონოთ. ნიკოლაძის პროექტი ამგვარია: „ვსთქვათ, მე ვაპირებ ჩემი მამულის დაგირავებას ბანკში; ვსთქვათ კიდევ, რომ მე მყავს ოციოდე მეზობელი, ან სახლი-კაცი, რომელთაც ეწყინებათ შემდეგში, ჩემი მამული რომ ვინმე გარეშე პირს ვაჭრობით დარჩეს. ვსთქვათ კიდევ, რომ ჩემი მამული მოსწონს, ან სახეიროთ მიაჩნია ჩემი

სოფლის გლეხ-კაცობას... განა შეუძლებელი საქმეა, ბანკმა ამგვარ სახლის-კაცებთან, მეზობლებთან, ან გლეხებთან თავდაპირველადვე მორიგებაში შევიდეს, დაფასების დროს და მტკიცე პირობა ჩამოართოს, რომ ვინიცობაა, რომ ჩემი მამული გასაყიდათ რომ შეიქნეს ბანკის ვალში, ის ჩემი მეზობლები, სახლის კაცები, ან გლეხები მოვალეობას იღებენ ამა-და-ამ ფასათ ის მამული აიღონ და იმდენ და ამდენ წელიწადში მისი ფასი ბანკს გადაუხადონ“ (№ 35). ილია ჭავჭავაძეს ეს პროექტი არა ჰხიბლავს. იგი მას ოცნების ფრთებს აჭრის. „რომ ამ თქვენმა მეზობელმა, სახლის-კაცებმა ანუ გლეხკაცებმა ეგ არ ინდომონ და გითხრან, ჩვენც არ ვიცით, ჩვენს მამულებს როგორ ვუპატრონოთ, თქვენი რაღად გვინდაო, რას იტყვოდით მაშინ? რა გიშველიდათ? ესთქვათ, რომ მიეცათ მაგისთანა პირობაც და ბანკი გაბრიყვებულიყო და მიეღო ეგ პირობა, როცა მამულის გასყიდვის დრო მოვიდოდა და ისინი ყიდვას არ მოინდომებდნენ, რა კანონით დაატანდით ძალას, გინდა თუ არა იყიდეთ. რა ღონე ექნებოდა ამათს აღრინდელს პირობასა? თუნდ ეგეც არ იყოს, განაგრძობს ჭავჭავაძე, თვითონ მამულის პატრონი რომ მოსულიყო და ეთქვა, აი ერთი ურიააო, მე არა ვარ თანახმაო, რომ მაგაზედ ნაკლებ ჩემმა მეზობელმა ჩემი მამული იყიდოსო რა ძალით, რა კანონით რა სამართლით ხელ-ფეხს შეუკრავდით მამულის პატრონსა. ან მამულის პატრონი რომ მოსულიყო და ეთქვა: ჩემი მამული ვაჭრობაში ჩააგდეთ, მეტად და დიდ ფასად გაიყიდებაო. რა გზით შეუკრავდით მას ხელ-ფეხსა და ამაზედ უარს ეტყოდით. რა სამართლით წაართმევდით მას მის ქონების უფლებასა? მერე **აღებ-მიცემობის და ვაჭრობის თავისუფლების პრინციპს რა პასუხს ეტყოდით?** (კურსივი ჩვენია). სხვები იყიდიან ჩვენს მამულსაო. განა რითიმე შეიძლება წინდაწინვე შეუშალოთ გზა ამ სამწუხარო მოვლენასა? თუ კი ფასს მოგცემენ და ამას სახეიროთ დაინახავთ, რა დააბრკოლებს მამულის თქვენის ხელიდამ სხვის ხელში გადასვლასა?... (№ 39).

შენისა არ ვიცი, მკითხველო, ხოლო ეს კამათი და დიალოგები ნიკოლაძესა და ჭავჭავაძეს შორის ჩემზე უცნაურ შთაბეჭდილებას ახდენს. ერთის მხრით, ნიკოლაძე, ის ნიკოლაძე, რომელსაც დღეს ვიცნობთ, — უღმობელი საქმის კაცი, ოცნების, იდეალების და თვითპრინციპის მოზრიდებელი მღევ-

ნელი და მგომობი, ერთის მხრით ეს კაცი თავის წარსულ მოღვაწეობაში გვევლინება როგორც გულშემატკივარი და კეთილშობილურ განზრახვებით აღჭურვილი ადამიანი, მეორეს მხრით, ილია ჭავჭავაძე, „ქართლის ბედის“ უბედობის სევდით გულ დაწყლული ადაჰიანი, ჭავჭავაძე, მოჭირნახულე ქართულ კულტურისა—აღნიშნულ „დიალოგებში“ გულქვა, სენტიმენტალობას მოკლებული, მშრალი ლოდიკით და კანონებით აღჭურვილი, ჰამბურგელი უფროა ფინანსიტი, ვიდრე ჩვენებური საზოგადო მოღვაწე. აქ კიდევ საგულისხმო ის არის, რომ ჭავჭავაძე პრინციპიალურ მოსახრებას ემყარება თავის პოზიციის გასამაგრებლად. ეს პრინციპი—აღებ-მიცემობის და ვაჭრობის თავისუფლების პრინციპია. ეს დედა-აზრია ბურჟუაზულ ეკონომისტებისა. ამ ვითომდა თავისუფლების პრინციპის წყალობით ბევრი ბოროტებაა ჩადენილი ცხოვრებაში და ბევრი ძალმომრეობაა გამართლებული, და აი ჩვენი ილია ამ პრინციპს ეფარება, მასზედ მყარდება. ძალიან კარგად ვხედავ, რომ ნიკოლაძისთვის რომ დაეჯერებინა და იმის ფეხისხმას აპყლოლოდა, ჭავჭავაძე დალუპავდა ბანკს. ჩვენებური წრე, ჩვენი იმ დროინდელი კულტურის ბეჩაობა არ ახვირებდა არც ერთ ნიკოლაძის მიერ წარმოდგენილ პროექტსა და მოსახრებას. ილია, ალბად, კარგად ჰგრძნობდა ამას, რომ არ შეუშინდა არც მამულის წინაშე პასუხის მგებლობას, არც ყვედრებას მამულისადმი გულგრილობაში და ფინანსიურ ნიადაგიდამ, რომელზედაც იდგა, ფეხიც არ გადაუნაცვლია. ამ მხრით, მან აღმოაჩინა თავის ბუნების სირთულე და სიმტკიცე, მაგრამ ვაჭრობის და აღებ-მიცემობის პრინციპი, რომელსაც აღიარებს იგი, თითქმის ნახევრად უკარგავს ღირსებას მის პოზიციას და მის საბუთებს.

ნ. ნიკოლაძემ თავისი თავი დამარცხებულად არ ჩასთვალა და ახალის იერიშით მიადგა ჭავჭავაძეს. ჩვენ აქ საბანკო საქმეს აღარ გამოუდგებით. ბანკი იმდენად გვინტერესებდა, რამდენათაც აქ ირკვევოდა საზოგადოებრივი აზროვნება. ჩვენთვის აქ უფრო საგულისხმოა ის პრინციპიალური ნიადაგი, რომელზედაც დგას ილია ჭავჭავაძე. ნ. ნიკოლაძე სწორეთ ამ პრინციპიალურ პოზიციას უარჰყოფს. მეცხრამეტე საუკუნეში ორ მიმართულებათ შორის დაუცხრომელი ბრძოლა იყო ატეხილიო. ერთი მიმართულება—„ბურჟუაზული“, რომლის წარ-

მომადგენელი ჟან-ბატისტ-სე იყო, „ამტკიცებდა, რომ ქვეყანაზე ყველაფერი კარგად მიდის, ოღონდ ნურც მთავრობა, ნურც საზოგადოება ნუ გაერევა ეკონომიურ საქმეშიო.. ალებ-მიცემობის თავისუფლება დაამყარეთო, ქვეყანას მის მეტი არაფერი სჭირიაო. ამ თეორიის ბაირალით ითვლება სიტყვა „laisser faire, laisser passer“... „მე ვყიდი დამპალს თევზს, სოფლის კაცი მოდის და ყიდულობს, თქვენ (ესე იგი მმართველობას და საზოგადოებას) რა გენაღვლებათო? თუ არ მოსწონს, რათ ყიდულობს; თუ ძვირია, წაბრძანდეს, თუ მოტყუვდება, რათ თანხმდებოდა“? „მე ვასესხებ ფულს და მანეთში ორს მანეთს ვიღებ სარგებელს: ეს ჩემი და მსესხებლის საქმეა, თუ ძვირათ მიაჩნია, ნუ მიიღებსო“. „მე ქარხანა მაქვს, მუშებს ვამუშავებ, ქირა არა ჰყოფნით იმათ, შიმშილით კვდებიან? თუ არ ჰყოფნისთ, წაბძანდნენ, სადაც მეტი მისცენ, იქ იმუშავონო“. ეს გახლავთ ბურჟუაზული მიმართულების აზრი. ასე ითარგმნება „ალებ-მიცემობის თავისუფლების“ ფრაზა. („დროება“ № 37. 1876 წ.) ამ მიმართულებას ნ. ნიკოლაძე უპირისპირებს „საზოგადოებრივ“ მიმართულებას*), რომელიც ამბობს: „ცხოვრება—ბრძოლაა, რომელშიაც დაიარაღებული კაცი იმარჯვებს დაუიარაღებელზე. საზოგადოება უნდა ცდილობდეს, რომ თუ ამ ბრძოლის მოშლა და გარმონიის გამართვა ჯერ-ჯერობით არ შეიძლებოდეს, ბრძოლა ისე მაინც მიდიოდეს, რომ ყოველი მებრძოლი ერთნაირად იყოს დაიარაღებული. რა ჰქმნას ეხლა სოფლის მყიდველმა, როცა იმას თევზის ყიდვა სჭირია, თუ არ დაეთანხმა იმ ეაჭარს, რომელიც დამპალ თევზს ძვირად ჰყიდის? ეს თავისუფლება კი არა-ცარცვაა. ამისთვის საზოგადოებაში უნდა გაიმართოს თავისი საკუთარი დუქნები, რომ ეაჭრობა მარტო საქონლის მოტანაში და ხარჯის ალებაში მდგომარეობდეს... საზოგადო მეცნიერებამ გამოიგონა საზოგადოებრივი ბანკები სწორეთ იმისთვის, რომ დაარღვიოს ალებ-მიცემობის თავისუფლება იმ ვაჟბატონებისა, რომელნიც ხალხს სცარცვავდნენ და არა იმისთვის, რომ ამ ვაჟბატონებს ხელი გაუწყოს თავისუფალ გლეჯაში და ცარცვაში“ (იქვე). დასასრულ ნ. ნიკოლაძე გვეუბნება, რომ იგი ჭავჭავაძის მიმართულებას არ თანაუგრძნობს; „მე უო-

*) ეგ მიმართულება სოციალისტური ხასიათისაა.

ველთვის, ყოველგან, ყველაფერში ვებრძოდი ამ მიმართულებას იმიტომ რომ ვეკუთვნი „საზოგადოებრივ“ მიმართულებას (კურსივი ჩვენია), რომელმაც მეცნიერებაში კაი ზანია სრულებით დაამარცხა ბურჟუაზული მიმართულება“ (იქვე).

ამგვარად ნ. ნიკოლაძე თავის თავს სოციალიზმის მომხრეთ აღიარებს. სიტყვას „საზოგადოებრივ“ იგი ხმარობს აღბად ცენზურის გულისათვის. ბურჟუაზული მიმართულება თუ არის დამარცხებული, დამარცხებულია სოციალისტური მიმართულებით და არა ზოგად „საზოგადოებრივ“ მიმართულებით. ნ. ნიკოლაძის დახასიათებისათვის (თუ დღევანდელი მისი აზროვნებაც მივიღეთ მხედველობაში) ეს ფრიად საყურადღებო ნაქეთია. ამიტომ გადავხედოთ მის სხვა ნაწერებსაც და იქაც მოვინახოთ საბუთები, რომ მართლაც თავის მოღვაწეობის პირველ პერიოდში ნ. ნიკოლაძის აზროვნება სოციალისტური ხასიათისა იყო.

თავის წერილში, „ახალი ახალგაზდობა“, ნ. ნიკოლაძე ეხება იმ სწავლას საზოგადოებრივ მეცნიერებისას, რომელიც იკვლევს საზოგადოებრივ ცხოვრების გაუმჯობესების გზას. „ეს სწავლა ამტკიცებს, ამბობს ჩვენი ავტორი, რომ საზოგადოებრივი წესიც კაცის ხელით შექმნილია, რომ ის ათასჯერ შეცვლილა და ნელ-ნელა გაუმჯობესებულა, რომ კაცობრიობას ბედათ როდი დაჰყოლია ამ ქვეყანაზე ტანჯვა და უსარგებლო გაჭირვება, რომ სიღარიბე კაცის უმეცრების შედეგია, რომ კაცობრიობა ერთ დროს ისეთ ნაირად გაიწყობს თავის ცხოვრებას, რომ არავინ სხვას ტვირთად არ აწვეს, სხვისი შრომით არ რჩებოდეს, სხვას სიცოცხლეს არ უჭირვებდეს და ძალისა დაგვარად ტვირთს უადვილებდეს ერთმანეთში განხეთქილების და წინააღმდეგობის მაგიერ. ეს სწავლა აარსებს საზოგადოებრივ გარმონიას, გონიერ ურთიერთობას, შეერთებულ შრომას და ძმურ ცხოვრებას... აი ამ სწავლას უნდა მოსთხოვოს ჩვენმა ახალმა თაობამ ის საშუალება და იარაღი, რომლითაც საბოლოოვით უნდა დაიმხოს ჩვენი ცხოვრების ძველებური კილო“ („კრებული“ № 1—2 1873 წ.) აქ აშკარად სჩანს კვალი, ეგრედ წოდებულ უტოპიურ სოციალიზმისა, რომელიც, ასე ვსთქვათ, რაციონალურად ჰქმნიდა საფუძველს ახალ ჰარმონიულ საზოგადოებრივ ორგანიზაციისას.

თავის წერილში „რუსეთის ცხოვრება“, ჩვენი ავტორი ეხება რუს-ინტელიგენციის მოღვაწეობას ხალხის საკეთილდღეოდ და გამოსთქვამს იმ მოსაზრებას, რომ ხალხის მდგომარეობა „კერძობითი კეთილ-მოქმედებით ვერ გაკეთდება და მისი ბედი ისე აღვიღად და წვრილმანად ვერ შეიცვლება“... აქ ნ. ნიკოლაძეს სახეში აქვს ძირითადი სოციალ-პოლიტიკური რეფორმა, რომლის შესახებ აშკარად ლაპარაკი ძნელი იყო იმ დროში, ხოლო სიტყვებში ეს აზრი ნათლად გამოსჭვივის. ინტელიგენციის დაახლოვებას ხალხთან დიდი მნიშვნელობა აქვსო. ამ დაახლოვებას „ის ნამდვილი და ძვირფასი სარგებლობა მოაქვს, რომ ხალხი ცნობულობს კეთილად განმზარახველს პირებს, გრძნობს, რომ იმათ მისი დახმარება ჰსურთ, რომ იმას მათზე დანდობა, მათი დახმარება და გამოყენება შეუძლიან. ამით იმ **პატიოსანს მიმართულებას** (კურსივი ჩვენია), რომელსაც ეს პირები ემსახურებიან და რომელშიაც მდგომარეობს რუსეთის მომავალის იმედი, შეეძინა ხალხის სიმპატია თუ არა, პატივცემა მაინც, და მოვა ის დროც, როცა ესვე ხალხი იმ მიმართულებას უფრო მტკიცედ დაენდობა და მას მოსთხოვს უკეთესი ბედის და განწყობილების დაარსებას... აი მარტო მაშინ, როცა ეხლანდელი კერძობითი კეთილ-მოქმედების მაგიერ, საზოგადო ღონისძიებები მიიღებიან ხალხის მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის, ეს მიმართულება ნამდვილ თავის ღირსებას და ძალას გამოიჩენს... („კრებული“ 1873, № 5—6). მგონი, მეტია იმისი განმარტება, რომ აქ ლაპარაკია კონსტიტუციაზე და სოციალისტურ მუშაობის გაადვილებაზე კონსტიტუციის დროს. რომ ეს ასეა, ამის საბუთს წერილში ბევრს ვპოულობთ. იმ დროს ხალხს უახლოვდებოდა „ნაროდნიკული“ მიმართულების ინტელიგენცია, ხოლო ამ ინტელიგენციის იდეალი სოციალისტური წყობილების დამყარება იყო რუსეთში. ნ. ნიკოლაძე ამ „ნაროდნიკულ“ მიმართულებასა და რუსის ხალხის მისწრაფებათა შორის ბევრს მსგზავსებას ხედავს. „ამ მიმართულების უმთავრესი პრინციპი: — შეერთებული, ამხანაგური შრომის და ცხოვრების გამართვა. — ათასი წლობით არსებობს რუსეთელ ხალხში, რომელსაც მიწა-წყლის საზოგადოებრივი მფლობელობა; და ამხანაგობრივი (артель) საქმის წაყვანა ძელებშიაც გამჯდარი აქვსო“ (იქვე). 1873 წელს რუსეთში და საზღვარ-გარედ მოგზაურობს.

ნ. ნიკოლაძე. პეტერბურგში ყოფნის დროს აგონდება თავისი ახალგაზდობა და ის აღფრთოვანება, რომელსაც განიცდიდა მაშინ ახალგაზდობა. „რა აღტაცებით და აჩქარებით, ამბობს ავტორი, რა სიხარულით და დაუღალავობით დავეწაფებოდით ჩვენ მის (ახალის ჟურნალის) კითხვას, რა ნაირად გვიფეთქდა ჩვენ მაშინ გული, გვიღელავდა გრძნობა და გვეწოდა ტვინი და გონება! რამდენი გრძელი, ბოლო-მოუღებელი, ჩრდილოეთის ზამთრის ღამე გაგვითენებია ჩვენ ამ კითხვაში, მის აზრების რჩევაში, მის სიტყვების სჯაში, მათზე დავაში, და რამდენი შემდეგი ღამეები მოუსვენრად უწვალებივართ იმ გრძნობის მღელვარებას, იმ აზრის მუშაობას, რომელიც ამ ჟურნალს ჩვენში მოუხდენია! ვინ დასთვლის ამ ხანგრძლივი ბედნიერების, აღტაცების, ტვინის წვალების და გრძნობის ამაღლების დღეებს. ან ვინ დაივიწყებს (კურსივი ჩვენია) მათ სანიადაგოდ გულში ჩაბეჭდილს კვალს!.. სად არიან ის გმირები, ვისი სიტყვა ჩვენ გონებას გვიხსნიდა, ვისი მაგალითი კაცად გვხდიდა, ვისი შრომა და ტანჯვა გვაკეთილ-შობილებდა და გვაამაღლებდა? „ОДНИХЪ УЖЪ НѢТЪ, а тѢ ДАЛЕЧЕ!“ ზოგი მოკვდა, ზოგი დაიკარგა, ზოგი კი... (სხვათა შორის, ნაგრძნობი და განაგონი. № 4, 1873 წ.). აი ამგვარი გატაცებულნი და აღფრთოვანებული ახალგაზდა კაცი იყო ნ. ნიკოლაძე თავის სიყმაწვილეში. ეს აღფრთოვანება მის გულში 1873 წელშიაც არ იყო გამქრალი. მას იმ ხანში ჯერ კიდევ გულუბრყვილოდ სწამდა ის, რომ შეუძლებელია დავიწყება იმგვარ აზრების, რომელნიც ასე ღრმად არიან ჩამჯდარნი აღამიანის გულში. „ვინ დაივიწყებს მათ სანიადაგოდ გულში ჩაბეჭდილს კვალსო“. ეხლა, როდესაც ნ. ნიკოლაძეს მეტი გამოცდილება აქვს, მას კარგად ეცოდინება, რომ ყველაფრის დავიწყება ყოფილა შესაძლებელი, თვით მისი დავიწყებაც, რაც ამშვენებდა და აკეთილშობილებდა ახალგაზდობას!

გავეყვით ახლა ჩვენ ავტორს საზღვარ-გარეთ. პარიზში მასთან ერთად შევიდეთ ცნობილ ლუი-ბლანის სანახავად და დაუგდოთ ყური მათს საუბარს. საფრანგეთი იმ ხანებში (1873 წ.) დიდ კრიზისს განიცდიდა. დამარცხებული ბრძოლის ველზედ გერმანიასთან ომის დროს, იგი თავის შინაურ საქმეების მოწესრიგებას ცდილობდა. დაამხო ბონაპარტის მონარქია და აღიარა რესპუბლიკა. 1871 წელს მოხდა პარიზში რევოლუცია.

ეს იყო მუშების მოძრაობა „კომუნის“ დროშის ქვეშ. „კომუნა“ სასტიკად დამარცხდა. და ამგვარად 1848 წლის შემდეგ მუშური და სოციალისტური მოძრაობა ორჯელ ზედი-ზედ იყო დამარცხებული საფრანგეთის ბურჟუაზიის მიერ. ახლა 1873 წელს მუშათა საქმის მდგომარეობა შერყეული და დასუსტებული იყო. ეს გარემოება აწუხებდა ძალიან ნ. ნიკოლაძეს, და თავის მწუხარების გასაქარვებლად იგი მივდა სალაპარაკოდ ლუი-ბლანთან. არ მოსწონდა ნ. ნიკოლაძეს ის, რომ ლუი-ბლანს გამბეტასთან ერთად უხდებოდა ამ ჟამად მოქმედება. „და ეს ლუი-ბლანი გამბეტას გვერდში უნდა უდგეს, ეუბნებოდა ნიკოლაძე თავის მოსაუბრეს. თქვენი მდგომარეობის ტრაგიზმი ამაში მდგომარეობს. იმაზე უარესი რაღა იქნება, რომ თქვენი პარტიის წინამძღოლი, ის, ვისი გავლენა თქვენთვის უნდა აძლიეროთ, ხალხს ეუბნება, „საზოგადოებრივი კითხვა“ *) არ არსებობსო. მოგწონს თქვენ ეს? კარგი შედეგი უნდა ჰქონდეს ამას ხალხის გრძნობაზე? როგორ გგონიათ?— ეს დელიკატური კითხვააო, მიპასუხა ლუი-ბლანმა...—ვიცი თქო, უთხარი, და მაინც და მაინც არც თქვენი პასუხი მჭირია *), ამიტომ რომ თქვენი პასუხი მე კარგად ვიცი შეთქი. ვიცი, მაგალითად, რომ თქვენი აზრით გამბეტას მიმართულება და თქვენი საკუთარი სულ სხვა და სხვაა, რომ გამბეტა თქვენთვის შემდეგში მოწინააღმდეგე იქნება, რომ იმისი იდეალი ბურჟუაზული რესპუბლიკაა, რომელშიაც ხალხს თავისუფლება ეძლევა, როგორც უნდა ისე უშველოს თავს და თუ ვერ მოახერხა რა—შემშლილთ მოკვდეს—ვიცი, რომ თქვენი მიმართულება რესპუბლიკისაგან სულ სხვას ელის... მაგრამ ამას გკითხავთ, როგორ გგონიათ, ეს ხალხი გაიგებს თუ არა, რომ დიდი განსხვავებაა თქვენსა და გამბეტას შუა? იმაზე რომ იმედი დაკარგოს, თქვენი და თქვენი მიმართულების იმედი გულში ჩაჩება თუ არა? (იქვე, საუბარი ლუი ბლანთან). ლუი ბლანი ამაზედ ეუბნებოდა ნ. ნიკოლაძეს: „რაც უნდა იყოს შემდეგში. დღევანდელი ჩვენი საჭიროება ერთობას თხოულობს, ამიტომ რომ გამბეტას მიმართულება ჩვენი საკუთარი მიმარ-

*) იგულისხმე სოციალიზმი.

***) უნდა სთქვას კაცმა, მკვანეთ ელაპარაკებოდა ჩვენი თანამემამულე ლუი-ბლანს!

თულებს წინა ოთახი, დერეფანიაო“ (იქვე), ეს იმას ნიშნავს, რომ ლუი ბლანის აზრით, რესპუბლიკა, თუნდ ბურჟუაზული, აუცილებელი წყობილებაა სოციალიზმის განვითარებისათვის. მაგრამ ნ. ნიკოლაძე მაინც დამშვიდებული არ არის. მას უნდა, რომ ხალხი ბრძოლისათვის იყოს მომზადებული. მეშინიან, რომ „ყოველ კანონიერ იარაღს თქვენ ხელიდამ გამოგაცლიან, რომ უკანონო მოქმედებაზე გამოგიწვიონ და ამოგყლიტონ. და ამ გამოწვევის დროს თქვენ ნიადაგ უიარაღონი, დაუმზადებელნი და დასუსტებულნი გამოდინხართ... (იქვე).

ნ. ნიკოლაძე ლუი/ბლანთან საუბარში სოციალურ რესპუბლიკის მომხრეთ გამიყურება. და ამასთან მისი რესპუბლიკანობა მკაცრი რევოლუციონური ელფერისაა. რასაც ჰმაღავდა ჩვენში, სადაც გამოსადეგი პირობები არ იყო ამგვარ აზროვნების განვითარებისათვის. ფართოთ გაიფურჩქნა პარიზის თავისუფალ ატმოსფეროში. მართალია, ჩვენებური კაცი, საფრანგეთში რომ სოციალისტი იყო, ჩვენში ლალების აკრფტას არ იუკადრისებს, მაგრამ იმ დროის ნ. ნიკოლაძის შესახებ ეს არ ითქმის. ჩვენ საკმარისი საბუთი მოვიყვანეთ იმისა, რომ მართლაც იყო სოციალისტური ელფერისა პირველ პერიოდის ნ. ნიკოლაძის აზროვნება, შინაც და გარედაც. ყველაზე აშკარად ეს აღმოჩნდა ზემოდ აღნიშნულ შეტაკებაში ილია ჭავჭავაძესთან. მაგრამ მკითხველი შესცდება, თუ იფიქრებს, რომ სოციალიზმი მესამოცე წლებიდან იკეთებს ფესვს ჩვენს მწერლობაში და რომ მასში უნდა ვეძებოთ მიზეზი ლიბერალ და დემოკრატ მესამოციანეთა დამარცხებისა. ნამდვილად კი სოციალისტური აზროვნება და მიმართულება ჩვენს მწერლობაში ოთხმოცდაათიან წლებამდე ანგარისში ჩასათვალივ მოვლენად არ ჩაითვლება. არც ნ. ნიკოლაძე არც ვინმე სხვა ამ მიმართულების ბელადად არ გამხდარა.

მაშ რა იყო მიზეზი მესამოციანების ერთიერთმანეთისაგან დაშორებისა? სანამ ამას გამოვარკვევდეთ, საჭიროა შევეხოთ კიდევ ერთ საჭირ-ბოროტო საგანს და ვიკითხოთ, რა ხასიათისა იყო პოლიტიკო-ეროვნული მიმართულება მესამოციანთა ჯგუფისა?

9.

როდესაც ჩვენ მესამოციანებზე ვლაპარაკობთ, ეს იმას
ჰნიშნავს, რომ სახეში გვყავს განსაზღვრული საზოგადოებრივი
ჯგუფი და მხედველობაში ვიღებთ განსაზღვრულ **მსოფლ-
მხედველობას და მცნებას**. ამიტომ ამ ჯგუფის კერძო პი-
რების სოციალ-პოლიტიკური აზროვნება ზოგიერთ შემთხვევა-
ში არ ჰსახავს მესამოციანთა, როგორც ჯგუფის იდეურ მი-
მართულებას. ჩვენ საკმარისი მასალა წარვუდგინეთ მკითხველს
იმ საკითხის გარკვევის გასაადვილებლად, თუ რა და რა აზრი
ახასიათებს ჯგუფობრივ აზროვნებას და რა და რა აზრი ინდი-
ვიდუალურ პიროვნების სახეს და ფიზიონომიას. პოლიტიკური
ტერმინოლოგიის მიხედვით ძალიან ძნელია „მესამოციანობის“
დახასიათოვნება ერთის განსაზღვრულის დოქტრინით. „სოცი-
ალისტი“ ნიკოლაძე ბევრს სწერს და ჰქადაგებს ლიბერალურ
პრინციპთა ფარგალში. ერობა, მუნიციპალიტეტი და სხვა ამ
ხასიათის თვითმოქმედების საჭიროება ჩვეულებრივი საგანია მი-
სი საუბრისა. მეორეს მხრით, „ლიბერალი“ ჭავჭავაძე დემო-
კრატიულ ნიადაგზე სდგას, როდესაც თავისი ხელოვნურ კალ-
მის ნაწარმოებით ცხოვრების ძირითად რეორგანიზაციის
საჭიროებაზე გვითითებს. სერგეი მესხს და გ. წერეთელს კიდევ
საშუალო ადგილი უჭირავთ. პირველი თითქოს უფრო ლიბე-
რალიზმს თანაუგრძნობს, *) მეორე დემოკრატიზმს. სინამდვი-
ლესთან უფრო ახლო იქნება ვსთქვათ ის, რომ „მესამოციან-
ობა“ არის ახალი ერა ჩვენს კულტურაში, მან შემოიტანა.
ჩვენში მეცხრამეტე საუკუნეში ევროპაში მოარული სოციალ-
პოლიტიკური თეორიები და ფორმულები“. პირველ ხანაში
იგი „ნაროდნიკულ“ ლიტერატურის ზედგავლენის ქვეშ იმყო-
ფება. თანდათან ამ გავლენას თავიდან იშორებს, და მესამოცი-
ანებიდან იწყება გაევროპიელება ქართულ აზროვნებისა. და
თუ მაინც და მაინც საჭიროა დეფინიცია, ამ ეპოქის მთავარი
დამახასიათებელი თვისება—ლიბერალიზმ-დემოკრატიზმშია. იმ

*) როცა ნიკოლაძეს წერილი დაიბეჭდა „დროებაში“ ქუთაისის ბან-
კის წესდების წინააღმდეგ, ს. მესხმა ამ წერილს შენიშვნა გაუკეთა, ავ-
ტორს არ ვეთანხმებიო. ა. ჯ.

დროინდელი ჩვენი ცხოვრების სოციალური პირობები იმგვარი იყო, რომ სოციალიზმი ჩვენში უფრო ინტელექტუალური მოთხოვნილება იყო, ვიდრე პრაქტიკული ფორმულა მოქმედებისა. ეს არ უნდა გვავიწყდებოდეს თვით ნ. ნიკოლაძის სოციალიზმის გახსენების დროსაც.

მაგრამ არის კიდევ სხვა საგანი, რომელიც არ არის გარკვეული ჩვენს მწერლობაში. საქმე ის არის—ერთია, თეორიული სჯა-ბაასი გამართო ლიბერალიზმისა და დემოკრატიზმის შესახებ, ხალხო მეორეა, კონკრეტულ სინამდვილეში განახორციელო შენი თეორიული ფორმულები. შრომა, სამართლიანობა, თვით-მოქმედება, თავისუფლება—ყოველივე ეს თეორიულ სჯა-ბაასის დროს ძნელი გადასაწყვეტი საგანი არ არის. ვისაც ცოტა რა წაუკითხავს, ადვილად დასწერს შესაფერ თეორიულ წერილს. მაგრამ სულ სხვა არის, როდესაც წინ რეალური სინამდვილე გვიდგა და, გინდა თუ არა, ნათლად და ყველასათვის გასაგებად უნდა სთქვა, ამ ისტორიულ და არსებულ პირობებში, როგორ უნდა განმარტო და ახსნა აი თუნდა „თავისუფლების“ მცნება.

უფრო ნათელი რომ იყოს ჩვენი აზრი, ავიღოთ ეროვნული პრობლემა. იმ ხანაში რუსეთში არსებული პოლიტიკური რეჟიმი რომ გავიხსენოთ, ვიკითხოთ, რა აზრისანი იყვნენ მესამოციანნი ამ საგნის შესახებ, როგორ უყურებდნენ საქართველოს ეროვნულ მდგომარეობას, რა თვალთ აფასებდნენ არსებულ პოლიტიკურ რეჟიმს, რა გვარი ურთიერთობა იყო მათსა და თვითმპყრობელ წყობილების შორის? ამ საკითხზე მესამოციანებს უნდა ჰქონოდათ გადაჭრილი პასუხი. ქართველ ხალხის დაბეჩავებაზე ბევრს ლაპარაკობდნენ, ქართულ ეროვნების ჩაგვრას ჰხედავდნენ და ამის მნახველებს არ შეიძლება არ ეკითხათ თავიანთ თავისთვის, ვინ არის ჩვენი მტერი და მოყვარე, მოხელეების და მთავრობის უხეირო აგენტების მოქმედებიდან გამომდინარეობს ყოველივე ბოროტება, თუ მიზეზი უფრო ღრმად არის ჩაფლული და თვით პოლიტიკური რეჟიმი აქ თავი და თავი დამნაშავე? უნდა სთქვას კაცმა, რომ მესამოციანებმა ამ საკითხზედ გადაჭრილი და ნათელი პასუხი არ მოგვცეს. აქ მათ ეტყობათ ორაზროვნობა. ერთის მხრით, თითქოს ესმით ნამდვილი მიზეზი, მეორეს მხრით, თითქოს ყოველივე ბოროტებას მოხელეობის ავზნეო-

ბას აწერენ. ერთის მხრით, თითქოს აღიარებენ საქართველოს, როგორც მცნებას ეროვნულ ერთეულისას, მეორეს მხრით, ერთეულის, ვინაობის მცნება თითქოს იკარგება და კერძობითი მოვლენანი ეროვნულის ცხოვრებისა და მოსჩანან — ერობა, სამოსამართლო რეფორმები, სკოლა, უფლებრივი ნორმები მოქალაქობრივ ცხოვრების მოსაწესრიგებლად და სხვა ამგვარი. ერთი გარკვეული აზრი არ არის და სუბსტრატი ეროვნულ არსებისა იკარგება. რა თქმა უნდა, თუნდაც რომ ყოფილიყო ამისთანა აზრი, მას საჯაროდ ვერ გამოაცხადებდნენ იმ დროინდელ პირობებში, მაგრამ ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ის, რაზედაც სწერდნენ, რაც გამოუცხადებიათ. და სწორედ აქედამ სჩანს, რომ ქართული ეროვნული აზროვნება პოლიტიკურის მხრით ჯერ კიდევ დაუმწიფებელი იყო. მივმართოთ ისევ ჟურნალ-გაზეთებს.

ჩვენებური მესამოციანნი დიდი მეგობრები იყვნენ რუსის ინტელიგენციისა და დიდი თაყვანისმცემელნი რუსულ კულტურისა, ხოლო ამასთან ისინი ქართველები იყვნენ, პატარა და დაბეჩავებულ ერის წარმომადგენელნი. საჭირო იყო არა მარტო ლიბერალურ და დემოკრატიულ პრინციპების გადმოტანა ჩვენს სამწერლო ნიადაგზე, საჭირო იყო ცნობაში მოყვანა ქართველ ერის ვინაობისა. ჩვენი ისტორია-გრაფია ახლად ფეხადგმული იყო. ბროსე, პლატონ იოსელიანი, ჩუბინაშვილი, დიმიტრი ბაქრაძე, ს. ბარათაშვილი ესენი იყვნენ გამომსახველნი ისტორიულის მეცნიერებისა მეორმოცე წლების დაწყებიდამ. ჩვენდა საბედნიეროდ, „დროების“ პირველ ოთხი წლის ხელმძღვანელიც (გ. წერეთელი) საფუძვლიანად (იმ დროისთვის) მომზადებული იყო ამ დარგში და გაზეთის დაარსებიდანვე აქვეყნებს სხვა და სხვა ეთნოგრაფიულ და ისტორიულ წერილებს საქართველოს შესახებ. ამის გარდა „დროება“ თავისი კულტურულის მნიშვნელობით საქართველოს სხვა და სხვა კუთხეების გამაერთიანებელ ორგანოდ გახდა. საქართველოს ყველა პროვინციებიდამ ვრცელ-ვრცელი კორესპონდენციები მოდიოდნენ, რომელნიც ხშირად ორი სამი ნომრის სივრცეზე იბეჭდებოდნენ. კორესპონდენტები არა სჯერდებოდნენ ახალ ამბების მოწერას, ისინი ხშირად ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ცნობებსაც გვაწვდიან თავიანთ პროვინციათა შესახებ. ასე დაიბეჭდა ბევრი ცნობა საინგილო-

ის შესახებ ინგილო ჯანაშვილის მიერ. ნუ გვავიწყდება, რომ ყოველივე ეს სრულიად ახალი მოვლენა იყო ქართველ საზოგადოების ცხოვრებაში. მრავალ საუკუნოების შემდეგ იმ ხანებში პირველად წარსდგა ქართულ აზროვნების წინაშე პრობლემა მთლიან და გაერთიანებულ საქართველოსი. სამეგრელოს სამთავროს გაუქმება (1868) განმარტებულ იქმნა იმერეთიდან მოწერილ კორესპონდენციაში იმ მხრივ, რომ ამ აქტის შემდეგ სამეგრელოც შემოაერთდა თავის მეტროპოლიას და მასთან ერთად იზიარებს იმ დროიდან ქირსაყა და ლხინსაყაო. მიიღეთ მხედველობაში ისიც, რომ ახალ თაობის თვალწინ იდგა ვორონცოვის დროის ლმობიერი და ნდობაზე დამყარებული პოლიტიკა კავკასიის უმაღლესს მმართველობისა საქართველოს მიმართ და ისიც, რომ რამდენიმე წლის მანძილზე ასე აშკარად შეიცვალა ყოველივე, — ლმობიერებაც, ნდობაც და ურთიერთობის გაგებაც. მიიღეთ მხედველობაში აგრეთვე ისიც, რომ ჩვენი მოწინავე ინტელიგენცია რუსეთში ყოფნის დროს, აღზრდილი იყო ბიუროკრატიულ აბსოლუტიზმისადმი ოპოზიციის ატმოსფეროში და რომ ისინიც იზიარებდნენ ახალგაზრდობაში პოლიტიკურ იდეალებს რუსეთის რადიკალურ ახალგაზრდობისას. შეაზავეთ ახლა ყოველივე ეს ერთად და თქვენთვის აშკარა გახდება, რომ ჩვენს მესამოციანებს თანდა თან განსაზღვრული ხასიათის ეროვნული ფორმულა უნდა დაჰბადებოდათ. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. მათ წამოაყენეს მხოლოდ ელემენტები ეროვნულის საკითხისა. აქვე უნდა იყოს აღნიშნული, რომ მათ განიცადეს თავიანთ თავზე გავლენა ქართველ თავად-აზნაურობისა, რამაც კიდევ მეტად შეათერხა ბუნებრივი ზრდა ეროვნულის საკითხისა.

ქართველი ინტელიგენცია და ქართველი თავად-აზნაურობა, როგორც უკვე გვქონდა აღნიშნული, ერთი და იგივე სოციალ-კულტურული მოვლენა არ იყო. მართალია, ინტელიგენციის შემადგენლობა უმთავრესად თავად-აზნაურული იყო, მიუხედავად ამისა, ქართველ თავად-აზნაურობას, როგორც წოდებას, აღჭურვილს განსაზღვრულ წოდებრივ ორგანოებით, თავისი საკუთარი ფიზიონომია ჰქონდა, ხოლო ქართველ ინტელიგენციას, თავის მისწრაფებით და პრინციპებით, წოდებრივობას გადაცილებულს, თავისი განსაკუთრებული ფიზიონომია ჰქონდა. სწორედ ისე იყო რუსეთშიაც. მხოლოდ

მაშინ, როდესაც რუსეთში ინტელიგენციამ საესებით. სძლია თავისი წოდებრივობა, ჩვენმა ინტელიგენციამ ეს ვერ მოახერხა. და შედეგი ამისი ის იყო, რომ მან თანდათან შეითვისა პოლიტიკური აზროვნება ქართველ თავად-აზნაურობისა. მაგრამ ეს მოვლენა თავდაპირველად არა სჩანს. იმ ხანებში სჩანდა მხოლოდ ის, რომ თავად-აზნაურობის სიახლოვე გაზეთთან უნებლიეთ თავის კვალს სტოვებდა მასზედა. „ცისკრის“ დროს ინტელიგენცია, როგორც თავად-აზნაურობისაგან გამოყოფილი ერთეული, არა სჩანს. ეს გამოთიშვა ხდება „საქართველოს მოამბეში“, და „დროებაში“ თითქოს დამთავრებული ხასიათი ეძლევა ამ მოვლენას. ნამდვილად კი სრული გათიშვა არც აქ ხდება. იმ დროს ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა მარშალად დიმიტრი ყიფიანბიძე. დიმიტრი ყიფიანს ინტელიგენციის წრეებში დიდად სცემდნენ პატივსა. დიმიტრი ერთი იმ აზნაურთაგანი იყო, რომელსაც მტკიცედ ჰქონდა დაცული პრინციპი ტახტისადმი ერთგულებისა. დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე, რომელიც მეფის მოადგილედ იყო იმ დროს კავკასიაში, ხელს უწყობდა თავად-აზნაურობაში ერთგულების გრძნობის გაღვივებას. და ინტელიგენცია, რომელიც ასე ახლო იდგა თავად-აზნაურობასთან, უნებლიეთ განიცდიდა იმ პოლიტიკის გავლენას, რომლის წინააღმდეგე უნდა ყოფილიყო იგი თეორიულად. რუსეთის ინტელიგენციისათვის იმ ხანში არ არსებობდა ეჭვი იმ საკითხში, თუ რა იყო მიზეზი რუსეთის დაქვეითებისა. ყირიმის ომიანობის დროს 1855 წ. ყველასათვის ცხადი გახდა, რომ რუსეთის თავისუფალ განვითარებას ძველი პოლიტიკური რეჟიმი ეღობებოდა, და არა მარტოდნენ ამ რეჟიმის აგენტები. ჩვენშიაც უნდა გარკვეული ყოფილიყო ეს აზრი. მაგრამ ამ საკითხის გარკვევის დროს იმ თავითვე მოსჩანს ორი ნაკადული და ამიტომ საკითხიც ბუნდოვანი და გაურკვეველი რჩებოდა იმ დრომდე, სანამ საბოლოოდ გამარჯვება არა ხვდა თავად-აზნაურულ პოლიტიკურ აზროვნებას. ამ აზრს ჩვენ თანდათან უფრო ნათელს ვყოფთ. ეხლა კი ისევ პირველ ხნის „დროებას“ დაფუძრუნდეთ.

რედაქციის ერთს წერილში -- „რამდენიმე აზრი ჩვენს ცხოვრებაზე“, ვკითხულობთ: „წარმოიდგინეთ კაცი, რომელიც ენას სჭრიან, იმას ართმევენ სიამოვნებას, რომ ჩივილი ყრმის ტიკტიკი გაიგონოს და იმის წრფელს გრძნობას დაუახ-

ლოვდეს. წარმოიდგინეთ კაცი, რომელსაც სტანჯავენ, სისხლსა სწოვენ და ამასთან ეს ყოვლად უგრძობელია. ოჰ, ამაზე მეტი გულის გაქვავება-ლა გინახავთ?! რა სიცოცხლეა ის სიცოცხლე, როდესაც კაცი ყოვლად უგრძობელია?! ყოვლად უგრძობლობა მარტო უსულო საგნების თვისებაა. ახლა წარმოვიდგინოთ ზოგიერთის ხალხის ცხოვრება. ზოგიერთს ხალხს სწორედ ამ მდგომარეობაში ვხედავთ. იმას დაუკარგავს ის, რაც ხალხის მიუცილებელ კუთვნილებად უნდა მიგვაჩნდეს და ამასთან ის ვერა გრძობს ვერაფერს. რათა? **იმისთვის, რომ თავის თავს ვერა სცნობს** (კურსივი ჩემია). („დროება“ № 25, 1867). სწორედ ასეა: ერი, რომელიც თავის თავს ვერა სცნობს, ყოველთვის აბუჩად იქნება აგდებული. ჩვენი ავტორი განაგრძობს: „რომელს ხალხსაც სრული თავისუფლება არა ჰქონია, იმას თავის დღეში ვერა გაუკეთებია-რა ქვეყნისათვის. მაგრამ რომელი ხალხიც მომეტებულად თავისუფალი ყოფილა, ის მომეტებულად განათლებული, ბედნიერი, სამართლიანი და მოსიყვარულე ყოფილა“ (იქვე). მაშ თავისუფლება და თავისუფლებისადმი მისწრაფება ყოფილა ის პირობა, სადაც ერი სცნობს თავის თავსა? „როგორც მცენარე ვერ აყვავდება უმზეოდ და უჰაეროდ, ისე ის (ერი) ვერ გაიშლება წელში, თუ თავის თვალის წინ ვერ ვხედავს გაშლილს თავისუფლებას, სადაც ყველა კაცი თავის თავის მეფეა და იმის პიროვნებას ვერა შემოზღულდავსრა“... (იქვე). ჩვენში რაღაა? „ჩვენში ჯერ ყველანი დარწმუნებულნი არიან, რომ ისინი სწორედ ნეტარებენ ღ „სასუფეველი ცათა“ იმათ აქვე იხილეს. ამაში ეჭვი არავისა აქვს. მაშ დეე იოცნებონ ჩვენებმა. მერე ძილის სიზრმებო საუკუნო ძილის სიზრმებად გადაექცევათ!.. (იქვე).

ყველა ამ სიტყვებს რომ დააკვირდეთ, სრულიად გარკვეულად მოსჩანს ის, თუ რა მიმართულება სწადია მისცეს გ. წერეთელს ეროვნულ საკითხს, მაგრამ აქ ლაპარაკი ერთ პიროვნებაზედ არ არის, ჩვენ სახეში გვაქვს მხოლოდ ის, რასაც კოლექტიურ აზროვნების და თანხმობის ბეჭედი აქვს. და ამ მხრივ რომ შევხედოთ საგანს, ეროვნულ საკითხს ნათელი და გარკვეული სახე თითქოს ეკარგებოდა მის წამოყენების დროიდანვე. ეროვნების ჩაგვრას ყველა ხედავდა, ამის გამო ძალიანაც იტანჯებოდნენ ზნეობრივად, მაგრამ ამ ჩაგვრის მიზეზებს მოხელეთა ავკარგიანობაში ეძებდნენ და არა უფრო ღრმა და საზოგადო საფუძველში. ვიმეორებ, მე საზოგადო

მიმართულება მაქვს სსხეში და არა ამა თუ იმ პიროვნების შეხედულება. ხოლო უმჯობესია ისევ ჟურნალ-გაზეთობას მივმართოთ. აღენიშნოთ რამდენიმე დამახასიათებელი ფაქტი.

მკითხველებს ეხსომებათ, რომ წინა წერილებში გვქონდა ლაპარაკი აპრილს 1866 წელს პეტერბურგში მომხდარ ამბავის შესახებ. როგორც მოსალოდნელი იყო ქართველი თ.-აზნაურობა მყისვე შესაფერ ადრესით გაეხმაურა. „ამბავმა ავაზაკურის ბოროტ-განზრახულებისამ... ღრმად შეაძრწუნა საქართველოს თავად-აზნაურობის გული“ და სხვა. ადრესი დაიბეჭდა „დროების“ დამატებაში (№ 7, 1866 წ.) რა თქმა უნდა, გაზეთმა, რაც შეიძლება მეტი ცნობა უნდა მიაწოდოს თავის მკითხველს, და ადრესიც უნდა დაებეჭდა. დაბეჭდა კიდევაც და არა მარტო თავად-აზნაურობის ადრესი, ტფილისის მოქალაქეთა საზოგადოებისაც. მაგრამ ამას გაზეთი არა სჯერდება. ტერორისტულ აქტის და მის მიერ გამოწვეულ შთაბეჭდილების შესახებ რუსეთში მას მოჰყავს ცნობები იმ დროინდელ რეაქციონურ გაზეთებიდან: „პეტერბურგის ვედომოსტები“-დან, „ინვალიდი“-დან, „მოსკოვის ვედომოსტები“-დან და „სევერ. პოჩტა“-დან (დროება № 9, 10. 1866 წ.). აქ მოთხრობილია მოსკოვის უნივერსიტეტის სტუდენტების პატრიოტული მისწრაფებანი, მედიკო-ხირურგიულ აკადემიის სტუდენტების სურვილი სტიპენდიების დაარსებისა კოსტომაროვის*) სახელზე და სხვა ამისთანა. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, სინამდვილეს ეწინააღმდეგებოდა. მაშინდელი სტუდენტობა *in corpore* იყო რადიკალური მიმართულებისა. გამონაკლისი მაშინაც იქნებოდა, ხოლო უმნიშვნელო. და რაკი ცენზურულ პირობების გამო შეუძლებელი იყო ლაპარაკი საზოგადოებრივ აზროვნების ნამდვილ მიდრეკილების შესახებ, უმჯობესი იყო გაჩუმება, ვიდრე „მოსკოვის ვედომოსტების ცნობების გავრცელება. გმობა ტერორისტულ აქტისა ერთი საქმეა, ხოლო გარკვევა მიზეზების, რომლებმაც გამოიწვიეს ეს აქტი, მეორე საქმეა, თუ ამ გარკვევის ნებას არ გაძლევენ, გაჩუმდი. და თუ გმობა მაინც გინდა, დაჰგმე, მხოლოდ არაკებს ნულარ მოუთხრობ მკითხველ საზოგადოებას. ამ მხრით „დროებამ“ თავისი მოვალეობა ვერ ასრულა. შეიძლება ეს გამოუცდელიობის მიზეზი იყო, შეიძლება სხვა რამეც არის მისაღები მხედველობაში, რასაც ეხლა ჩვენ ვერა ვხედავთ.

*) მან ჰკრა ხელი კარაკოზოვს და გასროლა ააცდენინა.

ამ ამბის სამის წლის შემდეგ, 4 აპრილს, წლის თავზე ჟურნალ „მნათობში“, სადაც ნ. ინაშვილის კარგი წერილია დაბეჭდილი ჩვენში ჟურნალის საჭიროებისა და გამოცემის შესახებ, მოთავსებულია ლექსი დიმ. ბერიევისა:

„დღეს ის დღეა შენნი ერნი
„ღმერთს შესწირვენ მადლობასა,
„შენნი ერთგულნი ივერნი
„მოგიძღვნიან გალობასა... და სხვა.

(მნათობი 1869 წ. მარტი).

1871 წელს ხელმწიფეს ტფილისში მობძანების გამო გაზეთ „დროებაში“ ვკითხულობთ: „ამ თვის 26-ს ტფილისი ელირსა იმ ბედნიერებას, რომელსაც დიდი ხანია მოუთმენლად ელოდა და რისთვისაც დიდ მზადებაში იყო. მთელი ქალაქი მიეგება თავის მოწყალე ხელმწიფეს და არა თუ მთელი ქალაქი, ვინ იცის რამდენი იყვნენ სოფლებიდან და მოშორებული ალაგებიდან, რომ ერთხელ მაინც შეეხედნათ დიდ ხელმწიფისთვის. (№ 38, 1871 წ.). ახალციხიდან, სადაც დიდმა მთავარმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ დაათვალიერა სკოლა, სწერენ „დროებას“: „ხალხი, რომლითაც გატენილი იყო სასწავლებლის არე-მარე, დიდს ხანს არ დაშლილა და ყველანი აღტაცებულნი იყვნენ ამგვარ მათი ხელმწიფური მოწყალეობისათვის“ (№ 36, 1872 წ.)

რომ რუსეთის მონარქიას საქართველოში ბევრი ერთგული შვილი ჰყავდა, განსაკუთრებით იმ ხანაში, როდესაც საქართველოში თითქოს გაიქარწყლა შეგნება საკუთარის ეროვნულ ვინაობისა, ამაში ეჭვი არ არის. ზემოდ აღნიშნული ფაქტები ბუნებრივი და ჩვეულებრივი იყო იმ დროში. მე მხოლოდ ვაქცევ მკითხველის ყურადღებას იმ გარემოებაზე, რომ ყოველივე ამას ვკითხულობთ იმ დროინდელ ჩვენებურ რადიკალურ ჟურნალებში. ამითი მე მინდა მხოლოდ იმ გარემოების აღნიშვნა, რომ იმ თავითვე დიდი განსხვავება იყო რადიკალურ რუსეთის ინტელიგენციასა და ქართველ ინტელიგენციის შორის.

ჩვენშიაც იყო, როგორც ნიციით, თაობათა ბრძოლა. ძველი თაობა უნდობლად ეკიდებოდა „წვეროსნებს“*). სხვათა

*) წვერის მოშვება ახალგაზდების მიერ დიდ როლად ჩათვალეს მამებმა და „წვეროსნებათ“ მონათლეს ახალგაზდები.

შორის, ბრალს იმაშიაც სდებდა, რომ ვითომ მის მოქმედებას პოლიტიკური ხასიათი ჰქონდა. სიტყვა „პოლიტიკური“ იმ დროს ფრიად საშიში სიტყვა იყო. ამ საგნის შესახებ „დროებაში“ ეპოულობთ აკაკი წერეთლის საყურადღებო წერილს: „...ახალგაზდებმა პირველად შემოიტანეს ამ ბნელოში სინათლე, ამბობს აკაკი წერეთელი, და მართალია, მათი ლამპარი, საქორწინო ლამპარი არ იყო, მაგრამ მაინც ანათებდა ამ ბნელს იმდენად, რომ ერთმანეთის დანახვა შეიძლეს ჩვენმა მამებმა, — შეიძლეს და რა მოხდა? ის რომ, როდესაც თავისი დატიტკნილ-დასისხლიანებული ცხვირ-პირი დაინახეს, იუცხოვეს და ნაცვლად იმისა, რომ გაბან-განწმენდას შესდგომოდნენ, გულის ბუხარის ამოყრა იმ ნათლის მჭირველ ახალგაზდობაზე მოინდომეს!.. ეს ასეა ყოველთვის!.. მახინჯს სარკე ეზარება!.. ჩვენებური ანდაზა ამბობს: „ქურდს რა უნდაო და ბნელი ლამეო“. მერე როგორ ამოიყარეს ჯავრი? ისე რომ „სცდილობენ ბოროტ-განზრახულობით ახალ თაობის მოქმედებას პოლიტიკური მოქმედება უწოდონ და ყოველი მათი უმანკო მოქმედება პოლიტიკურ მოქმედებად გამოხატონ. მაგრამ ვერც არასაქ მოიგებენ — არა რაი არს დაფარული, რომელი არა გამოცხადდესო. ადრე თუ გვიან, მათი შავი საქმეები უფრო უშავესად გამოჩნდებიან. და ისინი კი, ვისაც ეს ვეშაპები ცუდმნიშვნელობით პატრიოტებს ეძახიან, პატიოსან პატრიოტებათ დარჩებიან და მათ მოქმედებაში არაფერი საწინააღმდეგო პოლიტიკური არ იქნება შენიშნული“. როგორც ხედავთ, ბ-ნი აკაკი ცდილობს უსაფუძვლო ბრალდების გაბათილებას. და ამ შემთხვევაში მას, მგონი, სინამდვილის დამახინჯება არ სჭირდება. მართლაც, „პოლიტიკური პატრიოტობა“ არსად იყო, არამედ მარტოოდენ „პატიოსანი“. ამ ორ მცნებათა დაპირისპირებაც საგულისხმოა. პატრიოტობა? „განა პატრიოტობა პოლიტიკურად საწინააღმდეგო არის? განაგრძობს ჩვენი ავტორი. აბა დაფიქრდეთ კარგად: პატრიოტობა ნიშნავს სამშობლოს სიყვარულს და პატრიოტი იმ კაცს, ვისაც თავის სამშობლო, მამული უყვარს — მიუხედავად პირადის სარგებლობისა. ჩვენი ახალ თაობა სწორედ ამგვარი პატრიოტია“... ქვემოთ ეს აზრი კიდევ მეტად არის გარკვეული. ახალი თაობა „ეძებს მისთვის (ქვეყნისთვის) ბედნიერების მოპოებას და დაჩქარებას, მაგრამ როგორ ესმის მას ეს ბედნიერება? რაში მდგომარეობს

ჩვენი ხალხის ბედნიერება? მხოლოდ ერთს განათლებაში, რომ ჩვენი ხალხი ზნეობით ამაღლდეს“. როგორც ხედავთ, ფრიად ზოგადი და ამასთან სადა ფორმულაა, და მასში, მართლაც, ვერას იპოვნით, რომ გინდოდეთ კიდევ, პოლიტიკურს. ამიტომაც „სრულიად დარწმუნებული უნდა იყოთ, დასძენს აკაკი, რომ უმაღლესი მართველობაც ამ ჰაზრის უნდა იყოს და როდესაც დაუკვირდება ახალ თაობის მოქმედებას, მაშინ მიხვდება, რომ ახალი თაობა არის კავშირი ჩვენს ხალხსა და მათ შუა. მხოლოდ ახალ თაობას გაჰყავს ხალხში ის ჰაზრები, რომელიც მართებლობას აქვს და არა ძველ-თაობასაო“ (დროება № 13. 1873 წ.).

მგონი აქ ყოველივე ნათლად არის გარკვეული. არავითარ პოლიტიკას ადგილი არა აქვს. განათლება და ზნეობის ამაღლება—აი რა ჰსურს ინტელიგენციას. მაშასადამე ეს ორი ელემენტი ერთმანეთს უნდა დაუახლოვდეს. გაიგებს თუ არა მთავრობა, რომ ინტელიგენციასაც სწორედ ის უნდა, რაც მას სწადია, სრულ ნდობას გამოუცხადებსო ინტელიგენციას. ის აზრი მომავალ მოქმედების პროგრამაც არის, ის ერა უმაღლესს. სახელობაზედ გაგზავნილ ადრესებისა და არხებისა, სადაც თავად-აზნაურობის სხვა და სხვა შუამდგომლობა იყო გამოსახული, სწორედ ანალოგიურ პრინციპზე იყო დამყარებული, გავაგებინოთ, აუხსნათ და მოგვეცემა, რადგან ერთი წადილი გვაქვს და ერთი სურვილიო. ჩვენმა ინტელიგენციამ, თავად-აზნაურობის ზედგავლენით ეს ნაბიჯიც წადგა წინ და მაშინ მან, ერთის მხრით, სავსებით გასწყვიტა კავშირი რუსეთის რადიკალურ ინტელიგენციასთან, რომელიც ამ ხანაში საბოლოოდ გაეყარა და გაეთიშა მართველობას, მეორეს მხრით, შეითვისა პოლიტიკური აზროვნება ქართველ თავად-აზნაურობისა. მაგრამ ეს პროცესიც მოხდა თანდათან. და როდესაც ეს მოხდა საბოლოოდ, „მესამოციანობა“ აღარ იყო, ჯგუფი დარღვეული იყო. ხოლო თვითვეული მოღვაწე განცალკავებულად მოქმედებდა და თავის მოქმედებაში ცოტათ თუ ბევრად აღნიშნულ პრინციპებით ხელმძღვანელობდა. სანამ კი, მიუხედავად ამგვარი ლოიალური მიდრეკილების არსებობისა, გულის სიღრმეში რაღაც ურწმუნოება გამოსჭვრეტდა, ატმოსფერა დახშული იყო და ეროვნულ ჰანგის ლეიტმოტივი შავი ფიქრები და პესიმიზმი იყო. ერთ თავის წერილში ჰავ-

ქავაძემ სწორეთ ამ მოტივისგამოსახვა მოახერხა შესაფერის სიტყვებით. „სად არის ქართველი და ქართველობა, ამბობს ავტორი. ერთიც ეს უნდა გკითხოთ, ვართ-ლა სადმე?.. ეს ჩვენი დედა-ქალაქი და ეს შავის ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე გუნდ-გუნდად მორიგებული მისი შვილი — სოფლები ქართველები არ არიან, მაშ ვინ არიანო? ქალაქი იქნება დედა იყოს, სოფლებიც იქნება მისი შვილები იყვენ, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ დედის ძუძუ დიდი ხანია გაშრა და დედის ძუძუს შვილი აღარა სწოვს... ის შემკრებლობითი დიდებული ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქართველობაში უნდა ხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა, — დიდი ხანია დაირღვა, ჩვენის გონებიდამ ამოშრა და ქართველი ეხლა ერთის კუნჭულის მცხოვრებთა საკუთარი კერძობითი სახელია და გახდა და არა საერთო, საყოველთაო მთელის იმ ხალხისა, რომელიც ოდესმე ერთად ტანჯულა, რომელსაც ქართველთა შესისხლულის ისტორიის მძიმე უღელი ჭირში თუ ლხინში ერთად, ძმურად უწევნია, რომელსაც ერთისა და იგივე ენით ჭირში უგლოვნია, ლხინში უმხიარულნია და რომელიც დღესაც ერთისა და იგივე ენით — თუ არაფერს აკეთებს — თავის მოძმეს მაინც აბეზღებს ღმერთანაც და კანონთანაცა (ზოგიერთი რამ „დროება“ № 27, 1876).

ილიას აზრი ნათელია, „დედის ძუძუ დიდი ხანია გაშრაო“. „შემკრებილობითი, დიდებული, ერთიანი აზრი დიდი ხანია დაირღვაო“. ცხადია, ერის პოლიტიკურ ვინაობაზეა აქ ლაპარაკი და ყოველივე უბედურობა ამ ვინაობის დაკარგვით არის ახსნილი. ძალიან კეთილი. ეროვნულ შემეცნების პროცესის შემუშავებისთვის ამ აზრის შეგნებაც დიდი რამეა. ხოლო საქმე ის არის, როგორ გამოიყენებს ადამიანი ამ შეგნებას და რა მსვლელობას მისცემს ეროვნულ აზროვნების ზრდას. უნდა ვაღვიაროთ, რომ ამ მხრით, მესამოციანებს აქტიური ნაბიჯი არ გადუდგამთ. თავის წერილის თავში ქავაძემ მოჰყავს გრ. ორბელიანის სიტყვები: **თქმით ჭმუნვა მაინც შემცირდებისო.** და აი სწორეთ ამ ფსიხოლოგიურ ნიადაგს არ გადასცილებიან მესამოციანნი. ჩვენი პოეზია განიმსჭვალა. ამ ჭმუნვით და ჩვენი ინტელიგენტიც „საქართველოს“ გახსენებაზე ცრემლებს აფრქვევდა. და როდესაც ამგვარი ჭმუნვა, რომელიც მხოლოდ სიტყვაში ჰპოვებდა შეებას, საზოგადო-

მოვლენად გახდა ჩვენს მწერლობაში, უიმედობამ და მტირალა წირპლიანობამ ისე გაიმაგრეს ფესვები, რომ იყო ერთი ხანა ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, როდესაც გამამხნეველ და ვაჟკაცურ სიტყვის წარმოთქმას ვერაფერ კბედავდა. ასეთი ჭირნახული მოგვცა ორაზროვნება.

10.

ახლა დანამდვილებით შეიძლება იმისი თქმა, რომ 1877 წლიდან იწყება დაქსაქსვა მესამოციანებისა. ირღვევა და იშლება იდეური ჯგუფი, რომელიც 1861 წლიდან მოყოლებული მოღვაწეობდა ჩვენს სამწერლო ასპარეზზე. პირველი ხანა ამ ჯგუფის მოღვაწეობისა დახასიათდება, აზროვნების ფარგალში, სხოლასტიურ აზროვნების წინააღმდეგ გალაშქრებაში, ხოლო, სოციალურ საკითხთა ფარგალში, ბატონ-ყმურ საქართველოს უარჰყოფაში. მეორე ხანა ამ ჯგუფის მოღვაწეობისა გამოისახა მოქალაქობრივ და საზოგადოებრივ იდეალების გამორკვევაში და იდეურ ხელმძღვანელობაში ყოველგვარ საკულტურო დაწესებულებისა, რომელიც კი იბადებოდა ჩვენს საზოგადოებაში. 1877 წლამდე მოსჩანს მთლიანობა და ერთობა, მიუხედავად ზოგიერთი უთანხმოებისა კერძო პირთა შორის სხვა და სხვა საკითხთა ვარკვევის დროს. ზოგსა ჰგონია, ვითომ ამ ხნის განმავლობაში ჩვენში ორი დასი გამოსულიყოს — „საქართველოს მოამბის“ ერთი, ხოლო „დროების“ მეორე. მაგრამ ჩემის აზრით, ამგვარ აზრს არავითარი საფუძველი არა აქვს. თუ იმას იტყვიან, რომ ჭავჭავაძის აზროვნება განსხვავდებოდა დანარჩენ პუბლიცისტების აზროვნებისაგან, რატომ გავიწყდებათ რომ ამგვარი განსხვავება მარტო ჭავჭავაძის თვისება არ იყო. ნ. ნიკოლაძეც, მაგალითად, არა რჩება „დროება“-ში და როდესაც 1878 წელს მან „Свѣтъ“-ი დაარსა, ს. მესხიმ ბრძოლა გამოუტახადა ამ გაზეთს. ერთობრივი და ხელიხელ ჩაკიდებული მოქმედება მესამოციანებისა იყო მხოლოდ 1877 წლამდე. შემდეგში კი თვითეული მოღვაწე (ჩვენ სახეში გვყავს ჟურნალისტიკის უმთავრესი პუბლიცისტები) დამოუკიდებელი გზით მიდის, თუმცა დრო-გამოშვებით შემდეგშიაც პატარა ხანს უერთდებიან ერთმანეთს (1880 წელს დროება-ივერიის გაერთიანება).

1863 წელს პირველი დასი გამოვიდაო, ხოლო 1866 წელს მეორეო. საკვირველი გაუგებრობაა. დასი სოკოსავით ხომ არ იზრდება, რომ ორი სამი წლის განმავლობაში ორი სხვა და სხვა მიმართულების ჯგუფი დაბადებულიყო ჩვენში. ყოველი ჯგუფის გაჩენა და სამოღვაწეოდ გამოსვლა ცხოვრების პირობებით არის გამოწვეული, მიუცილებელის საჭიროებით. და რა განსხვებაა ამ მხრით 1863 წლისა და 1866 წლის შორის? არავითარი. დიდი საქმე განახლებისა, დაწყებული ჩვენში ჯერ კიდევ 1861 წელსა, არამც თუ იყო დაბოლოებული, არამედ თავის განვითარების პირველ პერიოდში იყო მხოლოდ. თაობათა ბრძოლა, 1861 წელს ატეხილი, არ დამცხრალა 1866 წელსაც. თუ იტყვიან იმას, რომ „დროებამ“ და განსაკუთრებით „კრებულმა“ ბევრი რამ ახალი შემოიტანეს აზროვნების ფარგალში, ის, რაც „საქართველოს მოამბეში“ არ იყო, ამაში დაგეთანხმებით, მხოლოდ ეს გარემოება მარტოდენ იმას მოასწავებს, რომ ახალი თაობა, 1861 წელს გამოსული და ისინი, რომელნიც გზა და გზა მას ემატებოდნენ, 1863 წელს და 1866 წელს, განვითარების უნარით ყოფილან დაჯილდოვებულნი და დროთა მსვლელობაში იძიებდნენ და ითვისებდნენ ახალს და კარგს. ეს იყო ერთის იდეური ჯგუფის განვითარება და ევოლუცია. წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა თანამშრომლობა ილ. ჭავჭავაძისა ჟურ. „კრებულში“ (1871—1873), სადაც ახალი თაობის აზროვნება თავის უმაღლეს განვითარების საფეხურს მიაღწა, მაშ თავი დაანებოთ ლეგენდებს ორი დასის გამოსვლის შესახებ და მივაქციოთ ყურადღება უფრო იმას, რომ იმ ერთი დიდი და დამსახურებული იდეური ჯგუფის ცხოვრებაში დადგა ისეთი დრო, როდესაც ამ ჯგუფის დარღვევა და დაქსაქსვა უტყუარ ისტორიულ ფაქტად გახდა. რატომ მოხდა ეს? განა საფსებით ასრულა ამ ჯგუფმა თავისი კულტურული მისია? განა ახალი რამ იშვა და დაიბადა ჩვენში, რამაც გამოიწვია იმ ჯგუფის დარღვევა? უნდა ვსთქვათ, რომ კულტურული მისია ჯგუფს შესრულებული ჯერ კიდევ არა ჰქონდა. 1877 წელსაც, როგორც აღრე, ჩვენში უფლებრივი წყობილება ახალი საქმე იყო, ხოლო ეროვნული დევნა ახლა უფრო საგრძნობელი გახდა. (საშუალო სასწავლებლიდან ქართულ ენას სდევნიდნენ, „დროებას“ კითხვისათვის სემინარიიდან შეგირდებს ითხოვენ და

სხვა), ქართული ლიტერატურა ახლაც ჰსაჭიროებდა ახალი თაობის შეერთებულ შრომას და სხვ. მიუხედავად ამისა ჯგუფი ირღვევა. ამბობენ, ბანკი დაარსდა, ჭავჭავაძემ „ივერია“ დაარსა ბანკის გულისათვის, მის დასაცავად, ბანკს ბევრი მოპირდაპირე გამოუჩნდა და ბანკმა დაჰყო ორ ბანაკად ჩვენი ინტელიგენციაო. ეგეც მართალი არ არის, თუმცა იყო ერთი ხანა, როდესაც ბანკს ასეთი დიდი მნიშვნელობა მიანიჭეს, რომ საზოგადოებაც დაიყო ორად, მაგრამ ეს გაცილებით უფრო გვიან მოხდა, ოთხმოციანების მიწურულეებში. ახლა კი ჩვენ ვართ მხოლოდ საქმის დასაწყისში. და მესამოციანებს ალბად სხვა რამეც ჰქონდათ ერთმანეთის წინააღმდეგ სათქმელი და თუ გაშორდნენ ერთმანეთს, ბანკის გულისთვის კი არ გაშორდნენ, არამედ სხვა უფრო დაფარულ და უჩინარ მიზეზის ძალით. საინტერესოა, რა მიზეზია ის მიზეზი, რომელიც ძირს უთხრის ყოველგვარ „საერთო საქმეს“, რომელსაც კი კისრულობენ ქართველები. ეს მიზეზი რომ გარკვეული იყოს ჩვენთვის, იქნება უფრო ვასაგები გახდებოდა მაშინ ფაქტი მესამოციანების დაქსაქსვისა და საზოგადოდ ფაქტი „ჯგუფობრივ საქმეების“ ქართველებში სისუსტისა და გაუტანლობისა.

ამ საგნის გარკვევაში დიდ სამსახურს გაგვიწევს ანალოგია. საინტერესოა, თუ შევადარეთ რუსეთის ინტელიგენცია ჩვენებურს, თუ შევადარეთ, ასე ვსთქვათ, ფსიხოლოგიური შინაარსის და თვისებების მხრით. ამ შემთხვევაში პირველისავე შეხედვით აშკარაა, რომ ჩვენს წინ ორი სხვა და სხვა ფსიხოლოგიური ტიპის მოვლენაა. შესაძლებელია შედარება უფრო გავაფართოვოთ და ვსთქვათ, რომ საზოგადოდ ქართველი და რუსი სხვა და სხვა ფსიხიური ორგანიზაციის მატარებელი არიან. მაგრამ აქ შედარების ფართო ნიადაგზე დგომა უფრო ძნელია, მაშინ, როდესაც რუსის ხალხის ხასიათი ღრმად არის შესწავლილი, განსაკუთრებით მხატვრულ ნაწარმოებთა საშუალებით. ჩვენსაზე იგივე არ ითქმის. არ არის აგრედვე სავსებით შესწავლილი ჩვენი ისტორიული წარსულიც. უკანასკნელად ბევრი საგულისხმო მასალა გამოქვეყნდა. მაგრამ სრულ სურათს ადამიანი მაინც ვერ შეადგენს. რაც შეეხება წარსული ეპოქების შესწავლას ფსიხოლოგიურის მხრით, ზემოდ აღნიშნულ მიზეზების გამო, ეგ საქმე ძლიერ გაძნელებულია. ხოლო რომ მივიღოთ მხედველობაში ის, რაც უკვე გარკვეულია

ჩვენს წარსულ ცხოვრებაში, უნდა ვსთქვათ, რომ ძველი ეპოქების ქართველი ადამიანის ფსიხიკა უკიდურესად საამქვეყნოა და ემპირიული ხასიათისა. ალბად ამგვარი თვისება განვითარდა ხალხის ფსიხიკაში ისტორიული პირობების ზედგავლენით. პატარა ერი, რომელიც მუდამ ბრძოლაში იყო, თავის არსებობის დასაცავად, მეოცნებე და გულგრილი მჭვრეტელი ამ ბქვეყნიერებისა ვერ იქნებოდა. და ეს თვით ჩვენს წარსულს ველიგიურ აზროვნებასაც ატყვია. ჩვენი რელიგიური მოძრაობა, მიუხედავად იმისა, რომ მასში „ასკეტიზმს“ და „მეულაბნობას“ ფრიად საპატიო ადგილი ეჭირა*), თითქმის ყოველთვის დაკავშირებული იყო საქართველოს სახელმწიფოებრივობასთან, რომელიც დარაჯი იყო როგორც ხალხისა, ისე ეკლესიისა „ურჯულოთა“ შემოსევის დროს. პატარა, მცირე რიცხოვანი ხალხი დამოუკიდებლად და თავისუფლად ვერ განავითარებდა თავის რელიგიურ აზროვნებას, რომელსაც ნიადაგ უდარაჯებდა განსაცდელი გაქრობისა და განადგურებისა. შავშეთ-კლარჯეთის მეულაბნოენი ცდილობენ საზღვარი დასდონ საამქვეყნოსა და საიმქვეყნოს შორის, ცდილობენ იმის დამტკიცებას, რომ მეფეს ბერებთან არავითარი საქმე არა აქვს, რადგან ისინი სხვა და სხვა ღმერთებს ემსახურებიან, მაგრამ მტკიცედ ამ ნიადაგზე ვერ დგანან. ერთ-ერთ კუროპალატს ეურჩებოდა ბერი და მის ბძანებაზე არ ჰსურდა მეფესთან მისვლა, მაგრამ გრიგოლ ხანძთელის რჩევით ურჩობას თავი დაანება და აასრულა მეფის ბძანება. ეკლესია იმგვარ პირობებში იყო, რომ მისთვის შეუძლებელი იყო სრული კავშირის გაწყვეტა სახელმწიფოსთან. ამიტომ ჩვენი რელიგიური აზროვნება თუ არის მისტიკური და მეტეფიზიკური, არის ამგვარი სარწმუნოებრივი და დოგმატიური საკითხებში, ხოლო ეს მისტიციზმი ჰქრება მთავარ საგნის გარკვევის დროს, ე. ი. მაშინ, როდესაც საჭიროა არჩევა: ან საამქვეყნოსი, ან „სასუფეველისა ღეთისა“, — თუნდ სიკვდილის საფასურით მოპოებულსა. აქ ჩვენი რელიგიური აზროვნება ემპირიულია, ხორცშესხმული, მიწიერი და საამქვეყნოა. ილია ჭავჭავაძემ რომ თავისი „განდეგილი“ დაამარცხა, საამქვეყნო მშვენების პირველსავე ხილვის დროს, — ეს აუცი-

*) საქართველოს სინა იმერხვეში და შავშეთი და მეულაბნობის განვითარება მე-VIII—X საუკ.

ლებლობა სწორედ ზემოდ აღნიშნულ მოტივებით უნდა აიხსნას. კიტა აბაშიძემ მიაქცია ყურადღება ამ ფსიხოლოგიურ პრობლემას და კარგად გაგვიმარტა, რომ ჭავჭავაძე გამომხატველი იყო ამ შემთხვევაში ქართულ ბუნებისა, ქართველ გენიასი, რომელიც, არსებითად, ემპირიული და საამქვეყნოა. ეს რამდენიმე მოსაზრება ხელს შეგვიწყობს ქართველ ინტელიგენციის ხასიათის გამოცნობის საქმეშიაც. თქმა არ უნდა, რომ ყოველივე აქ თქმული, ან ის, რასაც ვიტყვი ქვემოთ, ერთ-ერთი შესაძლებელი ჰიპოტეზაა ეროვნულ ხასიათის ასახსნელად. ამიტომ აქ ადგილი აქვს დაკვირვებას და მოსაზრებას და არა მეცნიერულ საბუთს.

ჩვენი ინტელიგენცია რომ შევადაროთ რუს-ინტელიგენციას, მათ შორის დიდ განსხვავებას ვპოვებთ, მიუხედავად იმისა, რომ აზროვნების მხრით საერთო ბევრი რამა აქვთ. თავდაპირველად მოსჩანს რუს-ინტელიგენციის კულტურული უპირატესობა (ამგვარი უპირატესობა რუსის ხალხს ჩვენ ხალხთან შედარებით არა აქვს). იქ მეტი სიღრმეა, მეტი თავდადება, ენტუზიაზმი, რწმენა და თავგანწირულება. აქ ზერელობაა, თავდაჭერა: გატაცება და ენტუზიაზმი ხან-მოკლე და თავის თავის დაზოგვაა. შესაძლებელია ეს ძველის ძველად გადმოცემული და ჩვენ დროში ახლად გამოღვიძებულ პატარა რიცხოვან ერის თავის დაცვის ინსტინქტის გადაფურჩქვნაა, მაგრამ ჩვენ მიზეზებს არ ვიკვლევთ.

წინდაწინვე უნდა ვსთქვათ, რომ ლაპარაკი გვაქვს მეცხრამეტე საუკუნის ინტელიგენციაზე. მეოცე საუკუნის „მოძრაობა“ აქ სახეში მისაღები არ უნდა იყოს, რადგან მაშინ მღელვარება და თავგანწირულება საზოგადო მოვლენა იყო, ეს იყო ხალხური სტიქია, რომელსაც აჰყვა ინტელიგენციაც. ჩვენ უნდა ავიღოთ ის ხანა, როდესაც, როგორც იყო ერთ დროს რუსეთში, ინტელიგენცია სრულიად განმარტოებულ ჯგუფს შეადგენდა, რომლის წინააღმდეგ სასტიკად იბრძოდა მთავრობა და ხალხი კი მას სრულებით არ თანაუგრძნობდა.

როდესაც 1825 წ. „დეკაბრისტებმა“ მოაწყეს პირველი შეთქმულება და თავიანთი სიცოცხლეც შესწირეს ამ საქმეს (ზოგი ჩამოაღრჩეს, ზოგი კატორგაში დააბერეს); ვინმე გრ. რასტოპჩინი დაცინვით ამბობდა: საკვირველია, საფრანგეთში „ბრბომ“ მოახდინა რევოლიუცია: გაბატონებულ კლასების

პრივილეგიების ჩამოსართმევად. ჩვენში კი არისტოკრატია*) თვითონ ცდილობს თავისი უპირატესობა „ბრბოს“ დაუთმოს და ჩააბაროსო. რუსი ინტელიგენტი იმ თავითვე თავგანწირული ადამიანია. იგი ავადმყოფია ქვეყნიურ უსამართლობის გამო. იგი არ ითვისებს, არ იწყნარებს უსამართლობაზე დამყარებულ ქვეყანას. გერცენი პატარობისას მგრძობიერი ყმაწვილი იყო. ერთხელ პატარა ოგარიოვთან ერთად მოსკოვში, ვორობიოვის მთაზე უსეირნია და იქ ამ ორ ყმაწვილს რაღაც არა ჩვეულებრივი სულიერი განწყობილება აღეძვრათ. თვითონ გერცენი ასე აგვიწერს ამ ამბავს: „მზე ის იყო წვეებოდა. ეკლესიების გუმბათები ბრჭყვიალებდნენ, უსაზღვრო სივრცეში იშლებოდა დიდი ქალაქი, მთის ძირში. საამო ნიაფი სახეს გვიგრილებდა. ჩვენ ვიდექით, ვიდექით, ერთმანეთს მიუახლოვდით და. უეცრად, გადახვევის დროს, ფიცი მივეციოთ ერთმანეთს აი, აქ: მთელი მოსკოვის წინ, რომ სიცოცხლეს შევწირავთ იმ ბრძოლაში, რომელიც უკვე არჩეული გვექნა“ (იხ. Героический характер русской литературы, ტ. I გვ. 127, Венгерова). ან გეხსოვებათ „მწვანე პატარა ჯოხის“ ამბავი ლ. ტოლსტოის სიყმაწვილიდამ. მის უფროსს ძმას ნიკოლოზს ერთი პატარა შტო მოუჭრია, მწვანეთ გაუთლია და ზედ გაუკეთებია რაღაც საიდუმლო წარწერები და ეს ჯოხი ჩაუფლავს სოფ. იასნი პოლიანაში, იქ, სადაც ახლა ასაფლავია ლ. ტოლსტოი. ამ ჯოხის წარწერა თურმე ნიშნავდა საიდუმლოებას იმის შესახებ, თუ რა უნდა გაკეთდეს, რომ ადამიანს არავითარი უბედურება აღარ მიეკაროს, რომ არასოდეს არ ჩხუბობდნენ და არ ჯავრობდნენ და ყოველთვის ბედნიერი ყოფილიყვნენ“. ლ. ტოლსტოის თავის ბავშვობაში ბევრი უძებნია ეს ჩაფლული ჯოხი, მაგრამ ვერ მოუხახავს (იქვე გვ. 188).

ან რა შეედრება თავისი სიღიადით, თავისი წვალებრივობის ნიშნებით და თავისდადებით იმ მოძრაობას, რომელიც გაჩნდა რუსეთში 1872—73 წლებში, როდესაც მთელმა ინტელიგენციამ, ქალ-ვაჟიანათ, ხალხისაკენ გაიწია და ხალხი უნდოდა აემოძრაებინა, გაენათლებინა და აემოძრაებინა. უკეთესის

*) „დეკაბრისტების“ უმრავლესობა არისტოკრატის წრეს ეკუთვნოდა

მომავლისათვის. „ხალხში სიარული“ ის არ არის, რასაც დღეს კულტურულ მუშაობას ეძახიან (ბიბლიოთეკა-თეატრების გამართვა). არა, მიდიოდნენ გლახაკობაში, მათთან ერთად მუშაობდნენ და ქადაგებას ეწეოდნენ, მიდიოდნენ ქარხნებში უბრალო მუშებათ და აუტანელ პირობებში თავიანთ მისიას ასრულებდნენ. ტურგენევის ერთ თავის პროზაიკულ ლექსში (Порогъ) მშვენივრად აქვს აღბეჭდილი იმ დროინდელ სულიერ ვითარების სიღიადე. უზარ-მაზარ, მახინჯ სახლის გახსნილ კარის წინ დგას მშვენიერი ახალგაზდა ქალი. საიდუმლო ხმა აფრთხილებს და ეუბნება, რომ მოერიდოს დერეფანს, ნუ შევა ღია კარებში, იქ „სიცივე, სიმშლი, მძულვარება, დაცინვა, ზიზღი, შეურაცყოფა, საპრობილე, ავადმყოფობა და თვით სიკვდილია“. მაგრამ ქალი არ დრკება. მას არ უნდა „არც მადლობა, არც შებრალება, არც სახელი“.

— მაშ რომ გაჭირდეს, სისხლის დანაშაულობასაც ჩაიდენ?

ქალმა თავი დალუნა.

პატარა ხანს უკან, საიდუმლო ხმა განაგრძობდა: ის კი იცი, რომ შემდეგში იქნება რწმენა დაგეკარგოს და აღარ ინდომო, რაც დღეს გინდა. და მაშინ იგრძნობ, რომ მოსტყუვდი და უქმად დალუპე ახალგაზდა სიცოცხლე.

— ეგეც ვიცი. და მაინც მინდა კარებში შესვლა.

— შედი.

ახალგაზდა ქალი ფეხს გადადგამს და მძიმე ფარდა ჩამოეშვება.

— „სულელი“! — წამოიძახა ვიღაცამ უკანიდან.

— „წმინდა“ — საიდუმლოც გაიხმა პასუხად. (იქვე, გვ. 162). დაგვეთანხმებით, რომ ამგვარ ფსიხიკაში არის რაღაც არაჩვეულებრივი, თითქოს რელიგიური ხასიათის ენტუზიაზმი, რომელიც ზიზღით უყურებს პირად ბედნიერებას, პირად სიცოცხლეს. და უნდა სთქვას კაცმა, რომ ეს საერთო თვისებაა რუსეთის ინტელიგენციისა, - თვისება რომელიც გამოისახა როგორც პოლიტიკურ ბრძოლის ასპარეზზე, ისე კაზმულ სიტყვაობაში, სადაც საკვირველის და გასაოცარის სიღრმით სხვა და სხვა ეთიკური პრობლემებია წამოყენებული.

ამ ხასიათის ფსიხიკური მიდრეკილება აწინდელ ქართველის სულის განწყობილებას არ ეგუება. ძველად უნდა ყოფილიყო-

ნენ ამ ტიპის ხასიათები. ჩვენი წარსული ისტორიის ზოგიერთი მომენტები ნამდვილი გმირული თვისებისაა. უნდა ყოფილიყვნენ ადამიანები, დაწყლოლულნი ხალხის ტანჯვით და სევდით, უნდა ყოფილიყვნენ მამულიშვილნი, რომელთათვისაც პირადი სიცოცხლე არ არსებობდა და, რომელნიც სიხარულით სდებდნენ თავსა მამულის კეთილდღეობისთვის. ნამდვილად იყვნენ ამგვარი მებრძოლნი. მაგრამ უნდა ვსთქვა, რომ ეგეც ის არ არის, რასაც წარმოადგენს რუს ინტელიგენტის ფსიხიკა. ომიანობის დროს, როდესაც ყველანი დიდიდამ პატარამდე, მმართველ წრეებიდან ყმებამდე ერთის აზრით არიან გამსჭვალულნი ვაჟკაცობის და თავგანწირულების. გამოჩენა ერთი საქმეა. ხოლო მეორე თავდადების გამოჩენა მაშინ, როდესაც ირგვლივ არამც თუ თანაგრძნობა არ არის, თავისიანების მხრით დევნა და სასტიკი მოპყრობაა, როდესაც ხალხი, რომლისთვისაც სწირავ თავს და ჰლუბავ სიცოცხლეს, შენვე დაგცინის და გაფურთხებს. ამ პირობებში უანგარო თავდადების თვისებების აღმოჩენა და უმწვერვალეს ზომამდე მათი განვითარება სრულიად განსაკუთრებული მოვლენაა, რომელიც თავის გმირულის ხასიათით არ შეედრება სამხედრო ხასიათის გმირობას.

ხოლო ახალ დროში ჩვენი ხასიათი შესამჩნევად დაწვრილმანდა. ჩვენშიაც იყო 1832 წ. „შეთქმულება“. ჩვენებურ მამულიშვილებს სწადდათ საქართველოს „განთავისუფლება“. მაგრამ რა ბავშვური იყო მათი ოცნება და რა გულუბრყვილო მათი პოლიტიკური აზროვნება! ჟმეტეს შემთხვევაში, ნადიმებსა და სადილოების დროს სწყევტდნენ თავიანთ საქმეებს, ღვინით შეზარხოშებულებს ვარდისფრათ ეჩვენებოდათ ყოველივე. ხოლო შემდეგში, როდესაც ოცნების ფრთები შემოაქრეს, რა მალე დამშვიდნენ, რა წარმატებით და გულმოდგინებით ემსახურებოდნენ სამოქალაქო თუ სამხედრო ასპარეზზე რმავე მთავრობას, რომლის წინააღმდეგ გუშინ ილაშქრებოდნენ... შესამოცე წლებში ახალი ტიპის ახალგაზრდობა გვიჩნდება. ეს უკვე ნამდვილი ინტელიგენციაა. წინა წერილებში ჩვენ საკმარისად ნათელი ვყავით ის აზრი, თუ რა დიდი კულტურული საქმე გააკეთა ამ ახალმა თაობამ, პირველმა ჯგუფმა ნამდვილ ქართველ ინტელიგენციისა. მაგრამ, თუ შევადარებ ჩვენი იმ დროინდელი ინტელიგენცია რუსეთის ინტელიგენციას. მესა-

მოცე წლებისას, აშკარად დავინახეთ, რომ საქმე გვაქვს სხვა და სხვა ტიპის ინტელიგენციებთან. არც უარ-ყოფაში, არც რისამე აღიარებაში ქართველი ინტელიგენცია არ მიდიოდა. ლოდიკურ უკანასკნელ დასკვნამდე, იგი მიდიოდა საშუალო გზით. ეს იყო არა მარტო იმიტომ, რომ ჩვენი ინტელიგენცია უფრო დაბლა იდგა კულტურულად და სულიერ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა რუსეთის ინტელიგენციასთან, ეს იყო იმიტომ, რომ ქართველს აქვს თავისი საკუთარი ტემპერამენტი და ხასიათი: მას მეტად უყვარს საკუთარი თავი; პირადობა. მისი ბატონია, საზოგადო საქმე ძალდატანებაა. იგი მალე ინთება, ხოლო უმაღლვე ჰქრება. მისი ენტუზიაზმი უფრო ფიზიოლოგიურია, ვიდრე ფსიხიური. იგი შრომობს, ხშირად ბევრსაც შრომობს, ხოლო მის შრომას გაუტანლობის ნიშნები ატყვია. არ უყვარს საერთო მუშაობა. იგი ინდივიდუალისტია. ჯგუფობრივობა სულს უხუთავს. იგი განზე იწევა, არ უთმობს სხვას იმას, რაც საჭიროა საერთო საქმის გაკეთებისათვის. და საერთო საქმე მას არ ეხერხება, ვიმეორებ, შესაძლებელია, რომ ყოველივე ეს უკულტურობის ნიშანი იყოს, მაგრამ უკულტურობის გარდა აუცილებლივ საჭიროა ეროვნულ თვისებების მხედველობაში მიღება. ქართველი ინტელიგენტი არსებითად საამქვეყნო კაცია, მისი სიცოცხლის ფესვები, აი ამ მიწაშია ჩაფლული, რომელზედაც დგას. მას უყვარს მზე, ლაყბობა, ოხუნჯობა. იგი გულ-უბრყვილოა, მაგრამ თავს არ ივიწყებს. მას მეტად უყვარს თავისი ხორცი, თავისი კეთილდღეობა. ამიტომ არის იგი ხშირად ფარისეველი, როდესაც სასწორზე „პირადი“ და „საზოგადო“ იწონება. მას არ უნდა გახსნას და გააქარწყლოს თავისი პირადობა „კრებულობითი დასაწყისში“ — ღმერთია იგი, თუ საზოგადო, სახალხო საქმე.

ჩვენში არ იყო არაფერი მსგავსი იმისი, თუ როგორი აღფრთოვანებით იყო აღჭურვილი რუსეთის ინტელიგენცია „ხალხში სვლის“ პერიოდში 1872—73 წელს. უსამართლობა იქნებოდა ჩვენის მხრით, რომ გვეთქვა, სამოცდაათიან წლებში ქართველი ინტელიგენცია სრულიად არ იზიარებდა ამ ხასიათის აღფრთოვანებას და ამ საქმეში არაფიფთარ მონაწილეობას არ იღებდა-თქო. არა, ქართველობაშიაც იყვნენ თავგანწირულნი, მხოლოდ მათ საქართველოში არ უმოღვაწნიათ. ცნობილ პროცესში, რომელსაც უწოდებენ „50 კაცის პროცესს“ ქარ-

თველი ახალგაზდებიც არიან — მიხეილ ჩიკოიძე, ალ. ციციშვილი, ივ. ჯაბადარი, გამყრელიძე, გ. ზდანოვიჩი. ვინც ამ პროცესს იცნობს, ეცოდინება ისიც, რომ ჩვენებურ ახალგაზდებს უმნიშვნელო საქმე არ გაუკეთებიათ, ხოლო მათი თავგანწირულობის გრძნობა არაფრით არ განირჩეოდა მათს რუს-ამხანაგების გრძნობისაგან. თავის „მოგონებაში“ ივ. ჯაბადარი, სხვათა შორის, ამბობს: „ალ. ციციშვილი ფრიად შეწუხებულ იყო ციხეში იმ აზრით, რომ მან ვერ მოასწრო თავის მამულის გაყიდვა და ფულის შეტანა სარევოლუციო ფონდში. მაგრამ მერე მაინც მოახერხა ეს საქმე, ერთის დღის წინად, სანამ სასჯელს გამოუცხადებდნენ, მხოლოდ ისე ცუდად მოახერხა, რომ ჩვენ შემდეგ მომქმედ რევოლუციონერებმა მისი დიდ მამულიდან, რომელიც ათი-ათასად ღირდა, აიღეს მხოლოდ რამდენიმე ათასი მანეთი. დღევანდელი მფლობელი ალ. ციციშვილის მამულისა აფასებს მას 200.000 მან. (Процессъ пятидесяти, Ив. С. Джабадари. Былое, октябрь, 1907 г.) ჩვენებურები არ ზოგავდნენ თავიანთ თავს. და სამოცდაათიანებში ბევრი ყმაწვილი კაცი გაიგზავნა ციმბირის კატორგაში. ყოველივე ეს იყო და თითქოს ამგვარი ფაქტების არსებობა ძირიანად არღვევს ჩვენ მიერ დახატულ ქართველ ინტელიგენციის ფსიხიურ განწყობილობის სურათს. მაგრამ ამ ფაქტებს ჩემს თვალში ის დიდი ღირებულება არა აქვთ, როგორადაც სჩანს ზერელედ რომ შეეხოთ მათ. აქ არ არის გამორკვეული, რა არის საკუთარი და რა შეთვისებული. რომ მასიური მიწწრათებანი და მოქმედება გადმომდებია, ამაში ეჭვი არ არის. აღელვებული მასა წყნარ და მშვიდ ადამიანს ჩაადენინებს ხშირად არა ჩვეულებრივ საქციელს. მასიური ფსიხოლოგია იმორჩილებს ადამიანის ნებას და მას აკუთვნებს თავის საკუთარ თვისებებსა. ჩვენი ახალგაზდობა სამოცდაათიანებში, როდესაც იგი უკვე შეპყრობილი იყო ამ გადამდებითი სენით, სულით და ხორციით შეეთვისა რუსეთის ინტელიგენციას. და აქ მანაც გამოაშკარავა ყოველივე ის, რაც დამახასიათებელია რუსეთის ინტელიგენციისა. ხოლო რამდენად იყო ეს ბუნებრივი, ე. ი. რამდენად ეგუებოდა ამგვარი ფსიხიური ვითარება ქართულ ეროვნულ ხასიათს, სხვა საკითხია. და სწორედ აქ იბადება ეჭვი, რომ საკუთარის ინიციატივითა, თავის საკუთარ ხალხში ახალგაზდობა ანალოგიურ მოქმედებას მოერიდება. და მართ-

ლაც, ჩვენში ამ მხრით დიდი რამ არა მომხდარა რა. მოუმიწი-
ფლობაა ეგ, თუ ეროვნულ განსაკუთრებულ ტემპერამენტის
თვისების გამოაშკარავებაა, სწორედ ეს პრობლემაა გასარკვე-
ვი და სწორედ ამ პრობლემის ნათელ საყოფად გამოვსტკვით
ჩვენ რამდენიმე ზემოდ აღნიშნული მოსაზრება.

ბ. ანტონ ფურცელაძის საპასუხოდ.

ბ. ანტონ ფურცელაძე თავის საპასუხო წერილში ცდილობს გააბათილოს ზოგიერთი ცნობები მის წარსულ მოღვაწეობის შესახებ ჩემ მიერ გამოქვეყნებული „მასალებში ქართველ ინტელიგენციის ისტორიისათვის“. ამ პასუხს უყურადღებოდ დავტოვებდი. ჩემი ოპონენტი ვერ არღვევს ვერც ერთ ჩემ მიერ მოყვანილ ცნობას და ამასთან კისერზედ მახვევს ბევრ რამ იმისთანას; რაც არა მარტო არსად არ მითქვამს, ფიქრადაც არ გამივლია. მაგრამ ბ. ფურცელაძის წერილები სხვა მხრით არიან საინტერესონი. თავის გამართლების სურვილმა ისე გაიტაცა იგი, რომ ამის გულისათვის ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ერთ ფრიად თვალსაჩინო მოვლენას უარჰყოფს; — უარჰყოფს მესამოცე წლებში თაობათა ბრძოლას და ცდილობს დაუმტკიცოს მკითხველს, რომ ძველ და ახალ თაობის შეტაკების ამბავი, მოჭორილი რუსეთში, ჩვენშიაც გამომოიტანეს უკრიტიკოდ, ნამდვილად კი არაფერი მსგავსი ამისა არა ყოფილაო. ერთ-ერთ მესამოციანის მიერ, რომელსაც „რადიკალობითაც“ მოაქვს თავი, ამ ნიადაგზე კამათის გადატანა იმდენად მოულოდნელი და გასაოცარი გარემოებაა, რომ გაჩუმება შეუძლებელი ხდება და ჩვენც განვიხილოთ მისი ორი ფელეტონი „ბათომის გაზეთში“ დაბეჭდილი (იხ. №№ 141, 142, 1912 წ.).

მოკლედ მოვაგონებ მკითხველს დებულებას, რომელსაც ვანვითარებდი „მასალებში“. თაობათა ბრძოლას ჩვენსა და რუსეთში სხვა და სხვა საფუძველი და ხასიათი ჰქონდა. თაობათა ბრძოლა „საქართველოს მოამბის“ დაარსებიდან კი არ იწყება, არამედ უფრო ადრე. ნიადაგი მომზადდა „ცისკარშივე“... „საქართველოს მოამბის“ გამოსვლის დროიდან კი ახალი თაობა უკვე მომწიფებული და დარაზმული დასია. ბრძოლის გამწვავების დროს ბ. ანტონ ფურცელაძემ საეჭვო და ორქოფული პოზიცია დაიჭირა. მის მაგიერ რომ მიჰკედლებოდ და ახალ თაობას და თავის დახმარებით გაეძლიერებინა ამ

თაობის ძალა და მნიშვნელობა, მან „ცისკრის“ ბელადობა იკისრა, იმ „ცისკრისა“, რომელიც აშკარა მდევნელი იყო ყოველ დამოუკიდებელ და თავისუფალ აზრისა. „ცისკარმა“ საომარი პოზიცია დაიჭირა „საქართველოს მოამბის“ წინააღმდეგ. ბ. ანტონ ფურცელაძემ მას ქერქი შეუცვალა, რადიკალური ფრაზებით აალაპარაკა იმ განზრახვით, რათა ეჩვენებინა საზოგადოებისათვის, რომ არავითარი ახალი თაობა, ახალი ძალა არ არსებობს და თუ არის ვინმე ისევ ბ. ანტონ ფურცელაძე და მისი კანშეცვლილი „ცისკარი“. ხერხი ოსტატური იყო. მაგრამ უმსგავსი და ყოველ ზნეობრივ მოტივს მოკლებული. ეს იყო გაბათილება ახალის მოძრაობისა. პირადი ანგარიშების გასწორება. ეს იყო დანაშულობა ქართულ კულტურის წინაშე. აი ეს აღვნიშნე მე „მასალებში“. და როდესაც ამ მოვლენას ვარკვევდი, ვცდილობდი ფაქტებით მელაპარაკა და არაფერი არ მეთქო იმისთანა, რაც მტკიცედ დასაბუთებული არ მეგულებოდა.

ახლა დაუგდეთ ყური ბ. ანტონ ფურცელაძეს. წერილის დასაწყისშივე იგი ამბობს: „აქ ერთი რამ არის გამოსარკვევი. რა სიტყვის მასალაა მწერლობაში: ახალი თაობა და ძველი თაობა, ამგვარი ბავშური სიტყვების თამაშობა? იჩინა თავი მხოლოდ რუსეთში, ამ ფეხის ხმას აჰყვნენ ჩვენშიაც და წარმოუდგენიათ, რომ რაკი რამდენიმე ახალი ბავში ერთად შეიყრება, ჯორჯაძისებური კრიტიკოსების აზრით, უთუოდ ამ ბავშვების აზრიც ახალი და ქვეყნის სასარგებლო აზრია“. ამგვარად შესანიშნავი მოძრაობა, რომელსაც ჰქონდა ადგილი რუსეთსა და ჩვენში თურმე „ბავშური სიტყვების თამაშობა ყოფილა“ და სხვა არაფერი. აი რა სიტყვის მასალა ყოფილა ძველი და ახალი თაობის შეტაკება! მეორმოციანების მეტაფიზიკური იდეალიზმი (რუსეთში), ამ თაობის აზროვნების და ესთეტიური მოთხოვნებიანათა არისტოკრატიზმი და „სიბარიტობა“, მესამოციანების პოზიტივეზური მიდრეკილება, საზოგადოებრივ ინტერესებით დაინტერესება, გალაშქრება „სიბარიტობის“ წინააღმდეგ — ყოველივე ეს თურმე „ბავშური სიტყვის თამაშობა ყოფილა“ და არა სერიოზული საზოგადოებრივ — ინტელექტუალური მოვლენა, რომელსაც რუსეთის აზროვნების ისტორიაში საპატიო ადგილი უნდა ეჭიროს. მეორეს მხრით, ის საკვირველი ისტორიული ხანა, როდესაც ქართველ საზოგადოებაში

ხდება განსაზღვრული დიფერენციაცია, როდესაც ეს საზოგადოება თანდათან ეჩვევა კრიტიკულ აზროვნებას და ჯერ კიდევ „ცისკარში“, აშკარად იჩენს სურვილს თვითგამორკვევისა და წინსვლისას, ის ხანა, როდესაც მომწიფებული ახალი საზოგადოებრივი ძალა ფეხზე დგება და „საქართველოს მოამბის“, „დროების“ და „კრებულის“ საშუალებით ნათელი შეაქვს ბნელ ცხოვრებაში და დარაჯად უდგება ცხოვრების განახლებას და ჩვენი ეროვნების აღორძინებას—ყოველივე ეს თურმე ცარიელი სიტყვის მასალა და ბავშური წრის ბავშური აზრები ყოფილა! ამას ამბობს ქალარით მოსილი მოღვაწე მესამოცე წლებისა!

დგება—რა ამ ნიადაგზე, ბ. ანტონ ფურცელაძე იმის ცდაშია ახლა, რომ „საქართველოს მოამბის“ ჯგუფი და ყოველივე, რაც ამ ჯგუფის მიერ გაკეთებული იყო, ჩხირკედლობამდე ჩამოაქვეითოს, ბავშური ხასიათი მისცეს. და ამასთან იგი ხმარობს ერთ შეუფერებელ ხერხს: სრულიად უყურადღებოდ სტოვებს აშკარა რეაქციონურ მიდრეკილებას „ცისკრისას“, ჰმაღლავს იმას, როგორ იწყება ბრძოლა თვით „ცისკარშივე“ ორ საზოგადოებრივ მიმართულებებისა, ძველისა და ახლისა. ამას იფიქრებს და ზურგს იმითი იმაგრებს, რომ „ცისკარში“ თანამშრომლობდნენ ისეთი მწერალნი, როგორც დიმ. ბაქრაძე, არდაზიანი, აკაკი წერეთელი და სხვანი. დიალაც თანამშრომლობდნენ, მაგრამ აქურნალის მიმართულებას ესენი არა ჰქმნიდნენ — „ცისკარს“ დარაჯად ედგა ძლიერი ჯგუფი ქართველ თავადიშვილებისა, რომელიც სასტიკად ადევნებდა თვალყურს ყოველივეს, რაც იბეჭდებოდა ამ ორგანოში. ნუ დაივიწყებს ჩენი ოპონენტი, რომ „ცისკრიდამ“ გაძევებული იყო თ. მიხეილ თუმანიშვილი (მოლაყბე) სრულიად უმანკო საოხუნჯო წერილების დაწერისათვის და რომ ამ გაძევებულ ადამიანს, ძლიერთა ჩაგონებით, ხიდიდამ ჩაშვებას უპირებდნენ, ნუ დაივიწყებს, რომ „სურამის ციხის“ დაბეჭდვისათვის გრიგოლ ორბელიანმა სასტიკად გაჰკიცხა ივანე კერესელიძე და ბოდიშებიც კი მოახდევინა. ნურც იმას დაივიწყებს ბ. ანტონი, რა ალიაქოთი ატყდა ილია ჭავჭავაძის ორ კრიტიკულ წერილის დაბეჭდვის გამო და როგორ ამხედრდნენ კნ. ბარბარე ჯორჯაძისა თავის მოსარჩლეობითურთ ილიას წინააღმდეგ და როგორის აღფრთოვანებით და სიმტკიცით გამოესარჩლენ ილიას იმავ „ცისკარში“ მთელი რიგი

„თერგ დალუღებისა“ და როგორ მოჰყვა ყოველივე ამას ახალი ორგანოს, „საქართველოს მოამბის“ დაარსება. ყოველივე ეს უნდა ახსოვდეს ბ. ანტონ ფურცელაძეს და ამასთან ერთად ისიც, რომ სწორედ ამ გამწვავებულ დროს, როდესაც ხდებოდა ჩვენს საზოგადოებაში ღრმა ცვლილება და საზოგადოებრივი დიფერენციაცია, მან იკისრა „ცისკრის“ ბელადობა. ბელადობა თანამშრომლობა არ არის. ბელადი არის მიმცემი მიმართულებისა. და ბ. ანტონიც იმას ცდილობდა, რომ დაეჯერებინა ქვეყანა— „საქართველოს მოამბე“ ბავშვების ორგანოა და ბავშვების აზრები არას დროს ქვეყნისათვის სასარგებლო არ იქნებიანო.

პროგრესიულმა საქართველომ თავის დროზე ღირსეულად დააფასა ბ. ანტონ ფურცელაძის ასეთი შეცდომა და ასეთი დალატი. და დღეს ბ. ანტონს უნდა, რომ ქართულ აზროვნების განვითარების დაფასების დროს ამ შეცდომის და დალატისათვის მადლობით და ქება-დიდებათ მოიხსენიონ მისი სახელი. დღეს ბ. ფურცელაძე ცდილობს ისე დააყენოს საკითხი, ვითომც იგი „კერპთმსახურების“ წინააღმდეგ ილაშქრობდა, რომ ამგვარი კერპი ილია ჭავჭავაძე იყო და საჭირო იყო ამ კერპის დამსხვრევად. მართალია, ილიას წინააღმდეგ გაილაშქრა ბ. ფურცელაძემ, მაგრამ ამასთანავე ხომ მთელი ახალ თაობის წინააღმდეგაც. ასე რომ არ ყოფილიყო, განა „საქართველოს მოამბის“ შემდეგ „დროებაში“ და „კრებულში“, სადაც ილია აღარ იყო, ვერ დამკვიდრდებოდა ბ. ანტონი? და ვერ დამკვიდრდა სწორედ იმიტომ, რომ ეს ორგანოები იმ თაობის ორგანოები იყვნენ, რომლის მნიშვნელობა სრულიად არ ესმოდა ანტონ ფურცელაძეს, სწორედ ისე, როგორც არ ესმის ამ თაობის მნიშვნელობა დღესაც, როდესაც მის დახასიათებისათვის თავის ლექსიკონში მოუწახვავს ერთად ერთი სიტყვა - „ბავშვობა“ და „ბავშვური აზროვნება“.

ბ. ანტონს ჰგონია, რომ მეც „კერპთ-თაყვანისმცემლობის“ გულისათვის გაილაშქრე ჩემს „მასალებში“ მის წინააღმდეგ. ვითომ მეც ისე ვარ დაბრმავებული ჭავჭავაძის მნიშვნელობით, რომ არ ვიწყნარებ არავითარ კრიტიკას და ვითამ ბ. ანტონიც ამიტომ ამოვიჩემე, რომ იგი დამოუკიდებლად სჯის ილიას ღირსება-ნაკლულეფანების შესახებ. რამდენად მართალია ყოველივე ეს, ამასაც ვნახავთ, ახლა კი უნდა გავახსენო

ბ. ანტონს, რომ ბ. ხახანაშვილი თავის „სიტყვიერების ისტორიაში“ ზემოდ აღნიშნულ საკითხის გამო ამბობს შემდეგს: „За нимъ числится непрестительный грѣхъ, тяготеющей надъ нимъ со времени появленія „Сакартвелось Моამბა“ Ил. Чавчавадзе, съ его прогрессивнымъ направлениемъ противъ этого журнала и затѣмъ полемику Ант. Пурцеладзе на страницахъ заплѣснѣвшаго „Цискари“ (Очерк. по груз. слов. стр. 295.) როგორც ხედავთ, ხახანაშვილიც იმას ამბობს, ანტონ ფურცელაძემ პროგრესიულ მიმართულებას დაუწყო ბრძოლა დახვსებულ ჟურნალის ფურცლებზე. ასე რომ წარსულშიაც და ეხლაც, ვინც კი დაჰკვირვებია ამ ფაქტს, ყველა თანახმაა მის დაფასებაში. ბ. ფურცელაძეს კი უნდა „კერპთ-მსახურების“ წინააღმდეგ მებრძოლად გამოვიდეს საზოგადოების თვალში. მაგრამ რას ნიშნავს ეს? აგვიხსნას თვით ბ. ფურცელაძემ. აი რას ამბობს იგი: „მე იმავ თაობითვე ვებრძოდი კერპობას, კერპთ-თაყვანისცემას. ნუ ვუყურებდი და ვუყურებ დღესაც და მრავალჯერ კიდევ მიწერია, რომ ქვეყნის ერთი უმთავრესი დამღუპველი არის კერპთ-თაყვანისმცემლობა... ამ ბრმა თაყვანებას მოსდევს ის, რომ, თუ გაღმერთებულმა კაცმა აუქცია თავის გზას, ისეთს ვნებას ვერავინ მოუტანს ქვეყანას, როგორც ამ გაღმერთებული კაცების შემცდარი, ან განგებ წარმოთქმული აზრი და არჩეული გზაო“. სავსებით ვეთანხმებით, ჭეშმარიტებას ღალატებს ბ. ფურცელაძე. მაგრამ ვინ არის რომ აღმერთებს მოღვაწეს და ვინ არის ეს გაღმერთებული მოღვაწე? მე გამოვდივარ კერპთ-თაყვანისმცემლობის ქურუმად, კერპად კი ილია გამიხდია. ჩემს შესახებ ბ. ანტონი ბრძანებს: „აღუმართია კერპი და ყოველი, ვინც არ აღიარებს მის კერპს, კოცონი მასო“. ილიას შესახებ კიდევ ბრძანებს: „დიდებულს კაცს დიდებული აზრებისა და საქმეებისათვის დიდება და პატივი; მაგრამ არასოდეს მათი შეცდომების წინ თვალების დახუჭვას, როგორც ითქვა ზემოდ, კეთილი არ მოსდევს. მრავლისაგან მრავალი სამსახური მიუძღვის ი. ჭავჭავაძეს ჩვენი ქვეყნის წინაშე. მაგრამ ნუ თუ ის იყო შეუცდომელი, შეუცოდველიო“. აი თურმე რაშიაც ყოფილა საქმე! ილია ჭავჭავაძეს „საქართველოს მოამბის“ დაარსებით თურმე შეუცოდებია ქვეყნის წინაშე, და მე, როგორც კერპთმსახურს, დამიძალეს ეს გარემოება და დღეს ვაიძულებ ბ.

ანტონ ფურცელაძეს გამოამჟღავნოს როგორც ჩემი მიკერძოება, ისე ილია ჭავჭავაძის შეცოდებანი. მაგრამ, გვიბძანოს ერთი, რომელი საქციელი, წერილი, მოთხრობა, ლექსი თუ სხვა რამ „საქართველოს მოამბის“ პერიოდისა ჩაეთვლება ილიას ცოდვად და შეცდომად? ვამბობ „საქართველოს მოამბის“ პერიოდისა, რადგან აქ ლაპარაკია სწორედ ამ ხანაზე და არა ილია ჭავჭავაძის მოღვაწეობის შესახებ საზოგადოთ. აქ ლაპარაკია იმაზე, თუ რატომ არ მიეკედლა ბ. ანტონი „საქართველოს მოამბის“ ჯგუფს და დახვეწებულ „ცისკარს“ დაებლაუჭა და არა იმაზე, რომ ილიას თავის მოღვაწეობის განმავლობაში შეცდომები ჰქონდა ჩადენილი. ჩემ ოპონენტს საკითხის ამგვარად დაყენება არ მოსწონს. იგი იწყებს მასლაათს კერპთმსახურებაზე და იმაზე, რომ შეუცდომელი არავან არის ამ ქვეყნად, თითქოს ყოველივე ამას რაიმე კავშირი აქვს აღძრულ კამათთან. შეუცდომელი დიალაც არავინ არის, მაგრამ გვითხრას, დაგვისახელოს, გვაჩვენოს ის შეცდომანი, რომელნიც ჩაუდენია ილიას **იმ ხანაში** და რომლებმაც აიძულეს ბ. ანტონი პროგრესიული მიმართულების წინააღმდეგ გალაშქრებულიყო. თუ ადამიანს შეცდომად ჩაეთვლება „გლახის ნაამბობის-თანა“ და „კაცია ადამიანისთანა“ მოთხრობების დაწერა და „საქართველოს მოამბისთანა“ ევროპიულ ხასიათის ჟურნალის დაარსება, ამ ხასიათის შეცდომები მართლაც მიუძღვის ილიას. და ღირსაცნობია ის გარემოება, რომ „კაცია ადამიანის“ შესახებ ერთი სიტყვაც არ დაუძრავს „ცისკრის“ ბელადობის დროს, თითქოს მოთხრობა ისეთი უმნიშვნელო რამ არის, რომ ხსენების ღირსიც არ იყო, ხოლო „საქართველოს მოამბეს“ მტრულის და შურიანის თვალით შეჰყურებდა. მაგრამ იგი დღესაც სწვდება „საქართველოს მოამბის“ ჯგუფს და ასე ახასიათებს ამ ჯგუფის ფიზიონომიას; „ერთი ესეკ მიბრძანეთ, რა ჰპოვეთ სახარბიელო ან ნიჭით, ან შეხედულობით იმ ახალგაზრდა მწერლებში, რომელნიც ჩადგნენ და სწერდნენ „საქართველოს მოამბეში“, გარდა კიდევ ჭავჭავაძისა? რომელმა რა საუნჯე შესწირა ქვეყანას თავისი ცოდნით, თავისი კალმით, რაში და რითი სახავდნენ ან მაშინდელ ან დღევანდელ მოწინავე აზრებს ხალხში გასაყვანათ“ და სხვა. მაღლიერი დაფასებაც ასეთი უნდა! მაშინდელმა თაობამ დღევანდელი მოწინავე აზრები რატომ არ ავრცელაო. ახირებულია, თქვენმა მზემ,

იმის მადლობელი აღარ ყოფილა ჩემი ოპონენტი, რომ მესამოცე წლების ახალი თაობა თავის დროის მოწინავე აზრებს. სთესავდა ჩვენს მწერლობაში. არა, ეს რა არისო, რატომღღვევანდელი, ე. ი. მეოცე საუკუნის სიბრძნეს არ ჰქადაგებდნენ მეცხრამეტე საუკუნეშიო? ეს საქმე მართლაც ვერ იკისრა ახალმა თაობამ. ხოლო, თავის ქერქში ჩამდგარმა, მან შესძინა ჩვენს საზოგადოებას „საქართველოს მოამბე“, „დროება“ და „კრებული“. გამოაკელით ჩვენს ჟურნალისტიკას ეს სამი ორგანო და თქვენ ნიადაგს გამოაცლით ჩვენს თანამედროვე ეროვნულ-კულტურულ ვითარებას. ნურათრად ჩაადებთ ნურც: ჰავჭავაძეს, რადგან იგი „კერპად“ გადაიქცა, უარჰყავით გ. წერეთლის და ნიკ. ნიკოლაძის დამსახურება და ცოცხალი და ძალღონით სავსე ეპოქა თქვენს ხელში უსულო და მკვდარ ხანად გადაიქცევა. თუ ეს არის თქვენი სამართლიანი მსჯავრი, ვერ ვიტყვი, რომ ყნოსვა გქონიათ ჩვენი ცხოვრების გაგებისა და შეგნებისა.

სიტყვას აღარ გავაგრძელებ, აღვნიშნავ კიდევ რამდენსამე ნაკვთს. ჩემი ოპონენტი მისაყვედურებს, თქვენი „ისტორია“ თქვენი პირადი გემოვნების და სიმპატია-ანტიპათიის აზრთა კრებულიაო. მოვახსენებ ბ. ანტონს, რომ ჩემი წერილები არას დროს „ისტორიად“ არ გამისაღებია. ამ წერილებს ვარქმევ „მასალებს“ ისტორიის დასაწერად. და ამის უფლება, ვგონებ, მაქვს, რადგან ამ „მასალებში“ ვაქვეყნებ ზოგიერთ ფაქტიურ ცნობებს, რომელნიც ნათელს ჰფენენ ქართულ აზროვნების განვითარების საქმეს. ბ. ფურცელაძე გამწარებულია, „ლობიო შექამანდის“ ამბავი რომ გავახსენე ჩემს წერილებში. ამის გამო იგი ცხარე სიტყვებს ისვრის, „მაშვრალთა“ და „დაჩაგრულთა“ სამსხვერპლოზე ცრემლებს აფრქვევს და პათეთურად გაიძახის, რომ პოეზიის საგანი სწორედ რომ „ლობიო შექამანდია“ და არა სხვა რამეო. ბ. ანტონს დაავიწყდა მხოლოდ ის გარემოება, რომ „შექამანდის“ ძებნაში მას გამოეპარა ბარათაშვილის პოეზიის მნიშვნელობა და სრულიად გაუგებარი დარჩა მისთვის ისეთი ლექსი, როგორიც არის „შემოღამება მთაწმინდაზე“. ამ ლექსის გამო იყო რომ ბრძანებდა ბ. ანტონი—წავიკითხე და დავრჩი „ხახა მშრალი და გულ-ცარიელი“ო. და ამაზე იყო, რომ „სხარტულას“ ავტორმა „საქართველოს მოამბეში“ იოხუნჯა ბაქიას (ბ. ანტონის) შესა-

ხებ: „გაკაპასდი და დაიწყე ყვირილი, რომ (ლექსმა) მადა გა-
მიღვიძა და კუჭი კი ვერ გამიძლოო. პოეზია ლობიოს შექა-
მანდის ქოთანნი ხომ არ არის, რომ ლობიო გასვლიპოსო“.
მართლაც, რა შეურაცყოფაა „მაშვრალთა და დაჩაგრულთა“,
როდესაც მათი არა-მკითხვე მოსარჩლენი ასე ვიწროდ ჰფარგ-
ლავენ ამ დაჩაგრულთა სურვილებს, რომ მათთვის უმნიშვნე-
ლოდ ხდიან იმგვარ მოტივებს პოეზიისას, როგორც არის ბა-
რათაშვილის ლირიკა!

დასასრულ საჭიროდ მიმაჩნია მივაქციო მკითხველის ყუ-
რადლება იმ უცნაურ და არა-საკადრის ხერხს, რომელსაც ხმა-
რობს ბ. ანტონ ფურცელაძე თავის თავის გამართლებებისათვის.
ჩემს წერილებში, სხვათა შორის, მოთხრობილი მქონდა ის,
თუ რატომ იყო იძულებული ბ. ფურცელაძე „დროებიდან“
გამოსულიყო. იგი თურმე ფსევდონიმის საშუალებით თავისა-
ვე ნაწერებს აქებდა. ეხლა ბ. ანტონი არამც თუ უარყოფს
ამ ფაქტს, მისაყვედურებს კიდევცა საქმის უცოდინარობას. იგი
ამბობს: „რა ერქვა იმ წერილს, რომელშიაც ვითომც მე ჩემი
თავი ვაქე? სათაურიც არის რომ წაგეკითხა ჯორჯაძეს, ამას არ
იტყოდა. ამისი სათაური არის „შეუსრულებელი სურათი“,
გასაოცარი ამბავია! ბ. ფურცელაძე სწორედ იმ გრძელ-ფეხა
ფრინველსავით ირჯება, რომელიც თავს ქვიშაში ჰძალავს, ტანს
კი საფრთხის ანაბარა სტოვებს. ჩემს წერილებში გარკვეულად
არის ნათქვამი, რომ ბ. მოენიძემ (ბ. ფურცელაძის ფსევდონი-
მი), რომელიც ჰბეჭდავდა „დროებაში“ ლექსებს, შეაქო ან-
ტონ ფურცელაძის „სამი თავგადასავალი“. გ. წერეთელმა კი
შენიშვნა გაუკეთა წერილს, მოთხრობა სუსტიაო. ბ. ანტონმა
იწყინა შენიშვნა და გამოამჟღავნა,—მე მოენიძე ვარო, ჩემს
ლექსებს ჰბეჭდავდით და მოგწონდა კიდევ, მოთხრობას რა-
ლათ მიწუნებთო. აი ეს იყო მიზეზი „დროებიდან“ გამოსვლი-
სა. ამ ფაქტს ბ. ფურცელაძე ვითომ და ივიწყებს და მისაყვე-
დურებს „შეუსრულებელი სურათი“ რომ წაგეკითხა, არ იტყო-
დი, ვითომც მე ვაქე ჩემი თავიო. არა მგონია, რომ ამგვარი
ხერხი პატივსადები იყოს. მაგრამ აი მეორე უცნაური გარე-
მოება. ბ. ფურცელაძე ბრძანებს, ვითომც დანიელ კონქაძე,
„სურამის ციხის“ ანტორი, ჩემ მიერ ათვალწუნებული მწერა-
ლი იყოს. ვთხოვ ბ. ანტონს, დამისახელოს ის ადგილი, სა-
დაც ამგვარი ჩემი ათვალწუნება იყოს გამოთქმული. და თუ

ვერ მოიყვანს, უფლება მექნება ვიფიქრო, რომ არა საკადრი-
სი ხერხი პოლემიკისა ჩვეულება ყოფილა ბ. ფურცელაძისა.

ჩემი ოპონენტი მდებს კიდევ ისეთ ორ ბრალს, რომ
გაშტერებული ვრჩები ამ ბრალდების წინაშე. იგი ამბობს:
„თქვენ ისიც საძრახისათ მივაჩნიათ, რომ ვწერდი სოციალურს
კითხვებზედ წერილებს და სიტყვას „სოციალიზმს“ არ ვახსენებდი.
ნუ თუ ეგეც საძრახისია? ნუ თუ მაგის წინაც თვალე-
ბი უნდა დახუჭოს კაცმაო“. ვთხოვ ბ. ანტონს ეს ადგილიც
დამისახელოს, სადაც ამგვარი საძრახისი გამომეთქოს. და სანამ
ამ უიმედო საქმეს აასრულებდეს, მოვაგონებ ჩემს ოპონენტს
იმ მასალას, საიდანაც შეთხზა მან ეს უცნაური ბრალდება.
ნიკ. ნიკოლაძის და არა ანტონ ფურცელაძის შესახებ ვწერდი:
„ამგვარად ნ. ნიკოლაძე თავის თავს „სოციალიზმის“ მომხრეთ
აღიარებს. სიტყვას „საზოგადოებრივს“ იგი ხმარობს ალბად
ცენზურის გულისთვის“. და აქვეა განმარტება ამ აზრისა;
ბურჟუაზული მიმართულება თუ არის დამარცხებული, დამარ-
ცხებულია სოციალისტური მიმართულებით და არა ზოგად
„საზოგადოებრივ“ მიმართულებით“. სად არის აქ ან საყვედუ-
რი, ან საძრახისი რამ? სად არის აქ (ეს მთავარია) ბ. ანტონ
ფურცელაძე? ნიკოლაძის აზრების განსამარტავი მოსაზრება, მო-
საზრება, რომელიც იმ დროინდელ ვითარებას ნათელს ფენს
(სიტყვის ხმარებაკ აკრძალული იყო) რატომ უნდა ხვდებოდეს
გულს ბ. ანტონს და რატომ უნდა იდგეს ცრუ—ტრაგიკული
პოზაში მკითხველის წინაშე?.. ან იქნება „მნათობის“ შესახებ
რომ ვსთქვი რამდენიმე სიტყვა ამავე განმარტებითი ხასიათისა,
ამ სიტყვებში ნახა ჩემმა ექვიანმა პოლემისტმა რაიმე საწყე-
ნი? მე ვამბობდი: „მნათობის“ წერილებსაც აქვს გაკრული
სოციალისტური ელფერი... სჯა-ბაასი წმინდა თეორიუ-
ლია, სიტყვა სოციალიზმი ნახსენებიც არ არის. სოციალის-
ტების ნაცვლად „მასწავლებელზეა“ ლაპარაკი. ამ ხასიათის
განმარტება ისტორიულ ლიტერატურულ წერილში საჭირო
და აუცილებელი საქმეა. და ვერ გამიგია ეს საჭირო და აუცი-
ლებელი განმარტება რატომ უნდა იყოს საწყენი ბ. ფურცე-
ლაძისათვის?

მაგრამ მეოთხე ბრალდებას რომ გავაცნობ მკითხველს,
მისთვის აშკარა გახდება, რომ ცრუ ტრაგიკული და ცრუ—
ბუმბერაზული სულიერი განწყობილება სტიქია ყოფილა ჩე-

მის ოპონენტისა. აი თუ არა. ბ. ანტონ ფურცელაძე ბრალსა მდებს იმაში, ვითომ მე ჩემს წერილებში დავცინოდე. . . მის ფიზიკურ ნაკლს. მართალს ამბავს მოგახსენებთ. იგი სწერს: „თქვენ არ მოერიდეთ, და დასაცინად გაჰხადეთ ჩემი ჯოხით-სიარული. ნუ თუ მანდაც სახარბიელო რამ ჰპოვეთ“... და-ბეზღების კილოთი განაგრძობს: „წარმოიდგინეთ მკითხველო, ის გულის ბალღამის დაუხვალეობა (sic) მწერლობაში, რომელიც იქამდის მიდის, რომ დასცინის შენს ფიზიკურს ნაკლს, დასცინის, რომ ვერ დადიხარ უჯოხით“. და ბოლოს მორბილებული და გულ-აჩუყებული დასძენს: „გარწმუნებ, ჩემო არჩილ, რომ იმ დროს, როდესაც მე მუხთალმა ბედმა ეს ჯოხი ჩამაჩეჩა ხელში, ჩემს ნახევარ სიცოცხლეს შევწირავდი, ვინც მე ამ ჯოხს მომაშორებდა, მაგრამ ჩემდა სამწუხაროდ და თქვენდა სამასხაროდ, ეს ჯოხი მიმდევს საფლავის კარამდის“. როდესაც წავიკითხე ეს თითქოს გულწრფელი ტირადა, ვერ მივხვდი, საიღამ მომდინარეობს, რა წყაროს ეწაფება იგი. რამ ააღაპარა ადამიანი დაჩაგრულ უმანკოების ენით და რამ ჩაუთესა გულში წყენა? ნუ თუ ადამიანმა პირადებით გამოიგონა ყოველივე და შეთხზა ზღაპარი ტრაგიკული პოზის გულისათვის? არა მჯეროდა, რომ ეს შესაძლებელი იყოს, მაგრამ დავრწმუნდი, რომ სწორედ ასეა საქმე.

ერთ ადგილს, სადაც „ნილილისტს“ ვახასიათებდი, - ჯოხი მოვიხსენიე. ამ ჯოხს დაებლაუჭა ბ. ფურცელაძე და გამოიყენა თავის „მონოლოგის“ დასაწერად. ეს გარემოება იმდენად სასაცილოც არის და სათაქილო-სამწუხაროც, რომ მკითხველს მოვაგონებ ჩემს სიტყვებს, საიღამაც გამოაძვრინა არაკი ჩემმა ოპონენტმა. „ცისკარს“ ამ სიტყვებით ვახასიათებდი: „ახლა თქვენ ვეღარ იცნობთ ბებრუხუნა „ცისკარსა“. ეხლა იგი სულ სხვა სამოსელში გიდგებათ თვალ-წინ. ხომ გახსოვთ მისი ყურთ-მაჯებიანი კაბა, მისი განიერი შალვარი, მაღალ-ყელიან ყარაბაღულ თეთრ ჩექმებში ჩაკეცილი! ეხლა კი ყოველივე ეს უარუყვია. პეჯაკი ჩაუცვამს, თავზე განიერ კალთებიანი ქუდი წამოუხურავს და ხელშიც კეტისოდენა ჯოხი დაუჭერია, სწორედ ისეთი, როგორსაც იმდროინდელი ნილილისტები ატარებდნენო“. ამ, ასე ვსთქვა, დასურათებულის დახასიათებით მინდოდა ხაზი გამესვა იმ გარემოებისათვის, თუ როგორ სასწაულისებრ იცვალა სამკაული „ცისკარმა“ და

თავადიშვილური იერი ნილილისტურზე შესცვალა. ჩემდა საუბედუროდ „ნილილისტებიც“ ატარებდნენ ჯოხს და ანტონ ფურცელაძეც ატარებს. და ჩემდა სავაგლახოდ ბ. ანტონი იყო ის ადამიანი, „ცისკარს“ რომ ნილილისტური მიმართულება მისცა. აი აქ უნდა აღძრულიყო ეჭვი „ჯოხის“ შესახებ და კლარა-მოსილი მწერალი მოღვაწე ამის გამო ალაპარაკდა ცრუ ტრაგიკულის კილოთი!.. მოდი და სჩხრიკე ჩვენში „მასალები“ და „დოკუმენტები“!..

1911 წელს ~~საქართველოს~~ ანტიკონსერვატივის

1911 წლ. საქალაქო არჩევნების
გამო.

არჩევნების გარშემო.

ამჟამად დიდი ლაპარაკი და მიეჩმა-მოთქმაა საქალაქო მომავალ არჩევნების გამო. ამ ლაპარაკს უყრი რომ დაუგდოთ, შუისვე მიხედვებით, რომ თითქმის ყველანი მისჩერებიან ერთ გარემოებას, ერთ მოვლენას—ქართველების არჩევნებში ჩარევის სურვილს—და ამ გარემოებას და ამ სრულიად ბუნებრივ მოვლენას „სენსაციის“ ელფერს აძლევენ და „სკანდალის“ იერს აკუთვნებენ.

საუკუნის განმავლობაში ხომ ყველანი მიეჩვივნენ აზრს, ქართველი ადამიანი რაღაც ზედ-ნადები და სხვისი მაჩანჩალოაო. ამ ჩვენის მაჩანჩალობით სარგებლობდა, ვისაც კი შნო და უნარი ჰქონდა და როდესაც, წინააღმდეგ ჩვეულებისა და მიღებულ წესისა, ქართველი კაცი თითქოს გონს მოდიოდა, ხელს იღებდა მაჩანჩალობაზე და სურვილს აცხადებდა სხვებთან გათანასწოებისა და ადამიანობის მოპოვებისას, გარეშე მაყურებელნი და მათთან ერთად თვით ჩვენებური „დიად პრინციპების წყურვილით შეპყრობილნი“ ინტელიგენტები განგაშს ასტეხდნენ ხოლმე, ქვეყანას შესძრავდნენ და სამარცხვინო ბოძ-ზედ გააკრავდნენ იმ თავხედთ, რომელნიც გაბედავდნენ და დაარღვევდნენ ნაჩვევ წესს ცხოვრების მიმდინარეობისას. ასეთი „სკანდალი“ და „სენსაცია“ იყო ამ ხუთი-ექვსი წლის წინად, როდესაც ქართველობაში ეროვნულ თვითმართველობის აზრი დატრიალდა. ასეთი „სკანდალი“ და „სენსაცია“ ჩნდება და იზრდება ყოველთვის, როდესაც კი ქართველებს სხვის დაუკითხავად, თავიანთ შეგნებისა და მოთხოვნილებათა მიხედვით რაიმე საქმის, თუ ჯგუფის გაძლოლა და შედგენა სწადიათ ხოლმე. ვის არ ახსოვს, ამ ერთის წლის წინად ქართველებში სასოფლო სამეორნეო საზოგადოების დაარსების სურვილი რომ დაიბადა, თვით ქართველი პუბლიცისტები ამგვარ სურვილს რაგვარ „შოვინისტურ“ მიდრეკილებად ჰნათლავდნენ.

და აი, დღეს ქართველ ამომრჩევლებს მოჰსურვებიათ ცალკე ჯგუფის შედგენა და არჩევნებში მონაწილეობის მიღება

და ისევ ღრიალი და განგაში ისმის გარშემო, ისევ შეურაცხყოფილნი არიან ყველანი, გარეშენი და შინაურნი, „ღიად პრინციპების წყურვილით შეპყრობილნი“ მსაჯულნი.

როგორც გაზეთი „თემი“ გვაუწყებს, ამ გარემოებას ისეთი შთაბეჭდილება მოუხდენია ყველაზე, რომ ერთ ცნობილ ქართველ მოღვაწეს ამას წინად მომხდარ „ახალ ჯგუფის“ კრებაზე უთქვამს: ერთდეთ ნაციონალურ ჯგუფებსო (№ 36), თვითონ „თემს“ ეს სიტყვები სამართლიან სიტყვებად არ მიაჩნია, ხოლო გაზეთს არ შეუძლიან არ აღიაროს, „რომ გაჩეშებებზე სწორედ ამისთანა შთაბეჭდილებას ახდენს ქართველ ამომრჩევლების გამოყოფა“. მაგრამ გადაიკითხეთ „თემის“ მეთაური წერილი და დარწმუნდებით, რომ „თემსაც“ არ ესმის, „თემიც“ გაკვირვებულია, „ამისთანა პირობებში სწორედ გასაკვირველია, რად დაგვჭირდა ცალკე ქართველი ამომრჩევლების ჯგუფის შედგენაო“?

რა პირობებია ეს „ამისთანა პირობები“, როდესაც საკვირველ მოვლენად ისახება ქართველების თვითმოქმედების სურვილი? ეს თურმე ის არის, რომ ამჟამად „ეროვნულ ნიადაგზე მოქმედება საქალაქო საქმეების სფერაში ძალიან შესუსტებულია და ეს შედეგია მხოლოდ დემოკრატიულ ელემენტების გულწრფელ და მხნე მუშაობისაო. და მაშინ, როდესაც ეროვნულის ლოზუნგით არაფინ გამოდის, ქართველები არ ჰთაკილობენ ამ ლოზუნგის აღიარებას. საოცარნი არიან საქმენი ქართველებისანნი!

ხომ მოგახსენეთ, „სენსაცია“ და „სკანდალი“ თან სდევს ყოველ დამოუკიდებელ და თვით-მომქმედ ნაბიჯს ქართველებისას. რათ არის ასე, საიდგან წარმოსდგება ასეთი უგვანობა, ასეთი უცნაური შიშის ზარი და აღელვება, ასეთი პროტესტი ყოველ მხრიდან მიმართული ქართველებისადმი? ამის გამოსარკვევად საჭიროა მეტის ყურადღებით ჩახედვა ჩვენი ცხოვრების გულში. ამის ნათელსაყოფად საჭიროა პირუთვნელი დაფასება ჩვენი ცხოვრების პირობებისა, მასში მომქმედ ჯგუფების მოქმედებისა და სხვა ამისთანა.

თავდაპირველად, საკითხავია ვინ არიან ქართველნი ამომრჩევლნი? როდესაც ეს გვეცოდინება, ისიც გვეცოდინება, რა გზას და მოქმედებას უნდა დაადგენ ეს ამომრჩევლნი, დღევანდელ პირობების მიხედვით. ხოლო დღევანდელ პირო-

ბების გათვალისწინების დროს ისიც უნდა იყოს გამორკვეული, ვინ და რა ხალხი მოქმედობს დღეს ტფილისის თვითმართველობის გარშემო.

ტფილისის ქართველ ამომრჩეველთა სოციალურ ფიზიონომიას რომ დააკვირდეთ, პირისპირ წარსდგებით ქართველ დემოკრატიის წინიშე. ქართველი დემოკრატია უტყუარი და რეალური მოვლენა გახდა ჩვენის ცხოვრებისა. ამ დემოკრატიის დასაბამი ბატონ-ყმობის გაუქმების ხნიდან მომდინარეობს. ორმოც-ორმოცდაათი წლის განმავლობაში ჩვენს სოფლებსა და ქალაქებში იჩივებოდა, იზრდებოდა და ფეხზე დგებოდა წვრილი მესაკუთრე. ტფილისში ესენი ან წვრილი ვაჭრები არიან, ან მესაკუთრენი პატარ-პატარა უძრავ ქონებისა. ქართველი დემოკრატია ქართველ ხალხის პირშოა შვილია, ეკონომიურ ევოლიუციის ნაყოფია. დიდი უმრავლესობა ტფილისის ქართველ ამომრჩევლებისა სწორედ ამ ხასიათისაა; ქართველი დემოკრატია; ხალხიდან გამოსული, ხალხთანვე არის მკვიდრად დაკავშირებული. და როდესაც ეს დემოკრატია რაიმე მოქმედებას დააპირებს საქალაქო არჩევნებია, თუ სხვა რაიმე, მისი მოქმედების პროგრამა აუცილებლად არის და იქნება დემოკრატიული. და ეს დემოკრატიზმი „დიად პრინციპების წყურვილით შეპყრობილ“ ინტელიგენტების დემოკრატიზმს მით სჯობნის, რომ იგი მწიგნობრული და განყენებული არ არის, არამედ იგი ცხოვრების მიერ, სოციალურ ინტერესების მიერ ნაკარნახევი დემოკრატიზმია.

აი, ამ ხალხს სურს საქალაქო არჩევნებში მონაწილეობის მიღება. დასაძრახისია? არა. ამას არავინ იტყვის.

მაშ რა მოხდა, რომ ასე აშფოთდნენ ყველანი? ქართველ ამომრჩევლებს, ნამდვილ დემოკრატებსა და დემოკრატიულის პროგრამით შეიარაღებულებს, სურვილი აქვთ **ცალკე ჯგუფის** სახით მოქმედებისა, სურვილი აქვთ დამოუკიდებლად გამოსვლისა საარჩევნო ასპარეზზე. აი ეს არის თავი და თავი შფოთის მიზეზი.

დააკვირდით ეხლა, ვინ არიან ისინი, ამგვარ მოქმედებას რომ ჰკიცხავენ? თავდაპირველად ესენი თვითმართველობის ძველი პატრონნი არიან. ეს არის სომხის ბურჟუაზია. სომხის ბურჟუაზია არასოდეს არ გამოსულა სამოქმედოთ ეროვნულის ლოზუნგის დროშის ქვეშ. ამგვარი გულახდილობა მისთვის საჭი-

რო არა ყოფილა, რადგან ბურთი და მოედანი მის ხელში იყო. მისი ტერმინოლოგია ინტერნაციონალურია, მისი საპრაქტიკო მოქმედება ვიწრო ნაციონალურია. ამ ვიწრო ნაციონალურ ხასიათის პოლიტიკას ვგრძნობთ ჩვენ, ქართველებმა, მოწყვეტილნი საქალაქო საქმეებს და განდევნილნი საზოგადოებრივ ასპარეზიდან. სომხის ბურჟუაზიის ვიწრო ნაციონალისტობა ჩვენთვის უტყუარი ფაქტია, რადგან იგი ტკივილია ჩვენის გულისა და ჩვენის სამართლიანობის გრძნობისა.

კიდევ ვინ არიან ისინი, ქართველ დემოკრატ ამომრჩევლების დამოუკიდებელ მოქმედებას რომ ჰკიცხავენ? ესენი არიან ჩვენებური „ინტერნაციონალისტები“. ის ხალხია, რომელსაც ეუცხოვა საქართველოს ეროვნულ თვითმართველობის პრინციპი, ის ხალხია, კლასთა ბრძოლის პრინციპით რომ სწავლია ყველა საზოგადოებრივ და ეროვნულ საკითხების გადაწყვეტა, ეს ისინი არიან, რომელთაც დღესაც ვერ შეუგნიათ ანბანი ეროვნულის პრობლემისა და ამ პრობლემის დაკავშირებისა სოციალურ პრობლემასთან. ისინი არიან, ვინც ყოველთვის, ყოველგან ჰკიცხავენ ქართველობას, როდესაც მას ეროვნულ მრეწველობის, მეურნეობის თუ თვითმოქმედების ორგანიზაციის სურვილი ებადება. ყურადსაღები ფაქტია, რომ ამ ქარაველ ინტერნაციონალისტებს სომხის ბურჟუაზიის წრეებში დიდი პატივი და „სიყვარული“ აქვთ. „ინტერნაციონალისტები“ შეუმცნობლად ჰფიქრობენ, აზროვნებენ და მოქმედებენ სომხის მსხვილ ბურჟუაზიის სასარგებლოდ. ამ ბურჟუაზიის ერთი ნაწილი დიდის ხალხით უკავშირდება ამ ჩვენს „ინტერნაციონალისტებს“; ამ დაკავშირების ნაყოფია ეგრედ წოდებული „ახალი ჯგუფის“ დაარსება, იმ ჯგუფისა, ამას წინად ქართველ დემოკრატ-ამომრჩევლების დამოუკიდებელი მოქმედება სასტიკად რომ დაჰგმო.

მე არავითარ საბუთსა ვხედავ დამოუკიდებელ მოქმედებაზე ხელის აღებისას. თუ იმიტომ არის სათაკილო ამგვარი დამოუკიდებელი მოქმედება, სომხის ბურჟუაზიას არ მოსწონს, ან ქართველ ინტერნაციონალისტებს ბ. ბაბოვის და ბ. ჯაბარის თანხლებითურთა, სწორედ გითხრათ ეს ანგარიშ გასაწევ მოსაზრებად არ მიმაჩნია. საჭიროა რაიმე სხვა უფრო საზრიანი საბუთის წამოყენება იმის დასამტკიცებლად, რომ ქართველ ამომრჩევლების სურვილში რაღაც უკადრისი, ბოროტი და შავბნელი განზრახვა იმალება. და ჩვენ სწორედ რომ არა ვხედავთ, რაც ამ ბოროტებას, არც ამ შავბნელ განზრახვას.

ეროვნულის შუღლისა გეშინიანთ? მაგრამ ქართველნი ამომრჩეველნი მშვიდობიანის და მცხოვრებთა უმრავლესობისათვის სასარგებლო პროგრამით გამოდიან. ეროვნულ პრინციპის მიხედვით არჩევნების მოწყობა გაშინებთ? მაგრამ, ჯერ ერთი, სწორედ დღემდე იყო ეს ასე. ერთი ეროვნება იყო ბატონ-პატრონი და ეროვნულ ლოზუნგის გამოუაშკარავებლად იგი ნამდვილ ნაციონალისტურ ხასიათის არჩევნებს აწარმოებდა და აწყობდა ხოლმე. ამ შუღლის შემცირებისათვის, ამ შფოთვის დაშოშმინებისათვის, ამ უსამართლობის მოსპობისათვის საჭიროა პროპორციონალური ეროვნული წარმომადგენლობა. ქართველ ამომრჩევლების გამოსვლა ნიადაგს მოუმზადებს ამ სამართლიან პრინციპის მომწიფებას; ან იმისი, ხომ არ გეშინიანთ, ქართველების შეერთებით შეილახება პრინციპი დემოკრატიზმისაო? მაგრამ ქართველების შეერთებაში არ არის შეერთება სხვა და სხვა სოციალურ კატეგორიის ჯგუფებისა. ეს თითქმის ერთგვარი ელემენტისაგან შემდგარი ჯგუფია. ის ჯგუფია, რომელსაც, როგორც ვსთქვით, არ შეუძლიან დემოკრატიზმის გარეშე დგომა. ან იქნება ეშინიანთ, ჯგუფის სხვა ერების დემოკრატიულ ელემენტებთან შეთანხმებულად მოქმედება არა სურსო? ეგეც მართალი არ არის. იგი მზად არის ყოველ მსგავსს ჯგუფს დაუკავშირდეს. ჯგუფს თავისი კანდიდატები ეყოლება, ხოლო ეს იმას არ ნიშნავს, გარემოების მიხედვით მსგავს ჯგუფებთან ერთად — თუ გამოჩნდნენ ამისთანანი. — არ შეიძლებოდეს შეთანხმებული მოქმედება კანდიდატების გაყვანის საკითხში.

ერთის სიტყვით, არც ერთი მოსაზრება არ არის იმგვარი, რომელიც მართლაც სასირცხვო და სათაკილო საქმედ ჰხდიდეს ცალკე ჯგუფის შედგენას. ცალკე ჯგუფის შედგენა შუღლის და შოვინიზმის გაღვივებას კი არ ნიშნავს, არამედ მარტოოდენ სურვილს კეთილდღეობის და სამართლიანობის **თანაბრად** განაწილებისას. ქართველი ამომრჩევლები ამ დიდ საქმეს ჰკისრულობენ და ჩვენი თანაგრძნობა ყოველთვის ამ ახალ შემოქმედებისკენ იქნება. ეს ქართველ დემოკრატის, თვითმოქმედების დასაწყისია.

მეტი მოთმენა და მეტი უზრაღება.

1.

კარგად რომ ჩაუფიქრდეთ საქალაქო საქმეების გამო აღ-
გილობრივ პრესაში ატეხილ დავას და აურზაურს, გულში მე-
ტად უნუგეშო აზრები აღგედრებათ. ამკარავდება და ირკვევა
ის გარემოება, რომ კავკასიის ერთა წარმომადგენლების და
ინტელიგენციის პოლიტიკური სიმწიფე თავის განვითარების
პირველ საფეხურს არ გადასცილებია, ირკვევა ის, რომ ამ
ინტელიგენციის თვითცნობიერება, მის მიერ სხვა და სხვა
ერთა ინტერესების ცოდნა, ცნობა და შეწყნარება სრულიად
უნუგეშო მდგომარეობაშია.

აღიძრება თუ არა ჩვენს ცხოვრებაში სერიოზული საკითხი,
რომელსაც ღრმა ჩაფიქრება სჭირია და ბეჯითი შესწავლა, ყვე-
ლანი მხოლოდ ამის ცდაში არიან, რომ თავიანთი უკიდურესი
„პროგრესისტობა“ და „მოწინავეობა“ გამოიჩინონ, ყველანი
მხოლოდ მზა-მზარეულ ბრჭვიალა ეტიკეტების დამცველებად
გამოდიან მწერლობაში. და არავის არ ეტყობა, რომ უდევნე-
ბია თვალი ცხოვრებისათვის, აღმოუჩენია ამ ცხოვრებაში ახა-
ლი მოვლენანი, უფიქრია ამ ახალ მოვლენათა მნიშვნელობაზე
და არ მოპრიდებია თავისი საკუთარის სახელით დაერქმია და
დაესახელებია ეს მოვლენანი.

საყურადღებო ის არის, რომ კავკასიის ინტელიგენციის
სრული მოუშხადებლობა განსაკუთრებით მაშინ ამკარავდება,
როდესაც ჩამოვარდება ხოლმე ლაპარაკი ქართველების შესა-
ხებ. საერთო უვიცობას და საარაკო სიმჩატეს აქ ერთვის ქარ-
თველ ინტელიგენციის ერთის ნაწილის სიმჩატე და სრული
გაუგებრობა იმისი, თუ რა ხდება ან გარშემო, ან ქართველ
ხალხის ცხოვრებაში. ეს ცხოვრება თითქოს თვალწინ არ იყოს
გადაშლილი, არამედ სადმე შორს მიმალული -- ისეთი გულუბრ-
ყვილო და საცოდავი მსჯავრი ისმის აქეთ-იქიდან. არავინ
აკვირდება, თუ რა დუდილი ისმის ამ ცხოვრების გულში და
რას ჰფიქრობენ ამ დუდილის შესახებ ისინი, ვინც მასთან

ახლოს სდგანან და ვინც სცდილობს მის განმარტებას სინამდვილის მიხედვით და არა წინდაწინვე დამზადებულ უაღრესად მოწინავე (უსათუოდ მოწინავე) და უაღრესად მყვირალ (უსათუოდ მყვირალი) ტერმინოლოგიის მიხედვით.

ღიად, საქმე სწორედ ასეა. გადაშალეთ რუსული, ქართული თუ სომხური გაზეთები. მცირედის გამოჩაკლისით, ამ გაზეთებში ვერ ვპოვებთ ჩვენი ცხოვრების სამართლიან განმარტება-დაფასებას, ვერ ვპოვებთ იმას, რაც უნდა იყოს პრესაში. რომელიც ჰგონობს თავის პასუხისმგებლობას ქვეყნის წინაშე.

ორმოცდაათი წლის განმავლობაში საქართველო ღრმა სოციალ-პოლიტიკურ ცვლილებას განიცდის, „სოფლური“ და „თავადური“ ქვეყანა სხვაფერდება. ძველ შინაარსთან გვერდით ჩნდება ახალი, ისახება „ქალაქური“ და დემოკრატიული ელემენტები. ამ ახალ ელემენტების გაჩენის და გარკვევის გამო თავის დროს ქართულ მწერლობაში დიდი და ცხარე კამათი იყო. აქ საყურადღებო ის არის, რომ, ვინც მაშინ მხურვალე აპოლოგეტი იყო „მესამე ელემენტის“ გამოსვლისა და გამოჩენისა ჩვენს ცხოვრებაში, დღეს, როდესაც ნათლად გამოიკვეთა ფიზიონომია ამ „მესამე ელემენტისა“, რომელიც მოგვევლინა არა ბურჟუაზიის სახით, არამედ დემოკრატიული ფიზიონომიით. და რომელმაც მოინდომა საზოგადოებრივ ასპარესზე თავის ძალღონის და ღირსების შესაფერი ადგილი დაეჭირა, დღეს ამ ელემენტის გუშინდელი თეორიული მოსარჩლენი, ყალბზე შედგნენ, დაინახეს რა რომ „საქმე“ გაზეთის ფურცლებიდან ცხოვრებაში გადავიდა. გაკვირვებულნი დარჩნენ, როდესაც ვნახეს, რომ ცარიელი ლაპარაკი „ფეოდალიზმის დამხობის“ შესახებ აღარავის აკმაყოფილებს და ისინი, ვინც გამოვიდნენ დამამხობელად— დემოკრატია და წვრილი ბურჟუაზია—სიცოცხლეს და მოქმედებას აპირებენ. ასეთ უცნაურ და გამოურკვეველ მდგომარეობაში აღმოჩნდა „მნათობი“ და მისი თანამოაზრენი.

არა ნაკლებ უცნაურ მდგომარეობაში იმყოფება სონხური პრესა. აქ ქართველების შესახებ საოცარი ერთსულოვნება ჰსუფევს. განცვიფრებაში ხართ და რომ აკვირდებით, აშკარად ხედავთ, რომ აქ ზოგიერთი კარგად ხედავს სინამდვილეს, მაგრამ მაღავეს, ზოგი კი ისე არის დაშორებული ამ სინამდვილეს, რომ არა გაეგებარა, არავითარი ცოდნა არა აქვს ცხოვრებისა, არა წაუყითხავს-რა, რაც დაუწერიათ ქართველებს და.

თუ წაუკითხავს, არაფერი გაუგია და არაფერი ამოუკითხავს შიგ. აი, მაგალითად, გაზეთი „ჰორიზონი“, რომლის ერთი წერილი ქართველების შესახებ ამას წინად გადაითარგმნა ჩვენს გაზეთში, „სახალხო გაზეთის“ შესახებ იმ აზრისაა, ვითომ ეს გაზეთი „გოლიცინის რეჟიმის“ დაბრუნებისაკენ მიისწრაფვის. ჩვენს გაზეთს თურმე დღეს „სხვა აზრი, სხვა საქმე არა აქვს, თუ არა ნაციონალისტურ განსხვავებას დამყაყებულ შოვინიზმის ღეჭვა; აწ ამ საქონელს აქვს ფასი და რისთვის არ ისარგებლონ ამით, როდესაც სიცარიელეს და უდაბნოს წარმოადგენს საზოგადოებრივი ნაყოფიერა სპეტაკი ასპარეზიო?“ ჩვენ თურმე ვშხამავთ საზოგადოებას. „ვინც საზოგადოებას შხამს აწვეთებს, მდგომარეობის ერთად-ერთი ბატონები არიანო“. ამგვარად ჩვენ თურმე დღეს მდგომარეობის ერთად-ერთი ბატონებიც ვყოფილვართ! მოდიეთ და ნუ გაიხარებთ ამ „ბატონობით“!

ყოველივე ეს ამოვწერეთ იმიტომ კი არა, რომ შევეკამათოთ და შევებრძოლოთ შემცდარ მოკამათეს. არა, შეცდომაც არის და შეცდომაც. არის შეცდომა, რომლის წინაშე გაშტერებული დგებარ და უნებლიეთ მწარე ფიქრებს ეძლევი: ოჰ, რა შორს არის ვითომდა ყველასათვის სანატრელი სოლიდარობა, ერთმანეთის გაგება, ერთმანეთის პატივისცემა! და ამგვარი შეცდომა მოპირდაპირისა ძირშივე ჰკლავს სურვილს ლაპარაკისა და კამათისასა. არა, სომხის პრესის აზრს ჩვენ ანგარიშს გაუწევთ მაშინ, როდესაც შიგ ამ ერის ღირსების შესაფერ აზრებსა და სიტყვებს ვნახავთ ქართველების შესახებ. ამ სიტყვებს გულწრფელად ველით, რაგან გეწამს სიღინჯე სომხის ხასიათისა და მისი უნარი გაგებისა და მიხვედრისა.

მაგრამ რა!.. რა უნდა ვსთქვათ სომხებზე, როგორ უნდა დავემდუროთ მათ, როდესაც აი აქ, გვერდით, ჩვენივე მოძმე, ჩვენივე ამხანაგი და ჩვენს ჭირ-ვარამში გამოჩეკილი და სამსალა დალეული გაზეთი „თემი“ იმასვე ამბობს, იმასვე ავრცელებს მკითხველთა საზოგადოებში. „პირბადე ჩამოისხნეს იმათ, ვკითხულობთ გაზეთის № 37-ში, ვისაც აქამდინ ჰქონდა ის აფარებულიო“. ეს პირბადე თურმე „სახალხო გაზეთს“ და მის თანამშრომლებს ჰქონდა აფარებული. საცოდავები! „სულ ვერ ჰბედავდნენ აქამდინ თავის ნამდვილ გულის ნადების გამხელას; განავრძობს გაზეთი. და აკი არც აცივებს, არც აცხელეს და

პირდაპირ სააშკარაოზე გამოვიდნენო“. და წარმოიდგინეთ, „სახალხოელებთან“ ერთად ამ „სააშკარაოზე“ გამოსულა თვით „თემის“ მიერ „პატივცემული პუბლიცისტი არჩილ ჯორჯაძე“. არჩილ ჯორჯაძემ, თურმე, ორი დანაშაულობა ჩაიდინა. პირველი ის, რომ „გამოვიდა იმის მოსარჩლედ, რასაც ადრე იწუნებდა. იგი მოითხოვს საქალაქო საბჭოში პროპორციონალურ ეროვნულ წარმომადგენლობის შემოღებასო“. მეორე ის, რომ „მან დაადასტურა ქართველ ამომრჩეველთა ჯგუფის ნაბიჯი და **დიდი თანაგრძნობა** (კურსიფი ჩემია) და **სოლიდარობა** გამოუცხადა „ზაკავკასკაია რეჩს“, რომლის რედაქცია დიდის სიამოვნებით სთარგმნის მთლად მის წერილს და მოპირდაპირეს ნალაპარაკვეს კი უმაღლავს თავის მკითხველსო“. ამგვარია „თემის“ აღშფოთება.

მაგრამ მის დასაშოშმინებლად უნდა ვსთქვა, რომ მე არასოდეს არც ვიწუნებდი, არც ვესარჩლებოდი პროპორციონალურ წარმომადგენლობის საკითხს. საზოგადოდ, ამის შესახებ არასოდეს არ მილაპარაკნია. ხოლო ვინც ჩემს ნაწერებს იცნობს, მას არ ეხამუშება ამ საკითხის აღძვრა ჩემ მიერ დღევანდელ ისტორიულ მომენტში. რაც შეეხება იმას, რომ მე „დიდი თანაგრძნობა და სოლიდარობა“ გამოვუცხადე „ზაკავკასკაია რეჩს“, ეს სრულიად არ გამომდინარეობს იმ ფაქტიდან, რომ ამ გაზეთში გადაბეჭდეს ჩემი წერილი. ამ გადაბეჭდვიდან უფრო ისა სჩანს, რომ „ზაკავკასკაია რეჩმა“ მოიწონა ჩემი წერილი და ამის გამო **მან** გამომიცხადა სოლიდარობა და არა მე იმას. და ამას მე ვერავის ვერ დავუშლი, როგორც მაგალითად, „თემი“ ვერ დავუშლის „ტიფ. ლისტოკს“, როდესაც იგი ამ გაზეთში მსგავს აზრებს ემხრობა და ტაშს უკრავს. ჩვენსა და „ზაკავკასკაია რეჩის“ შორის განსხვავების შესახებ მეტია აქ ლაპარაკი, ხოლო გულ-ახდილად ვამბობ, რომ მე პირადად გაცილებით უფრო მეტად მესიამოვნება პართენ გოთუას თანაგრძნობა, ვიდრე ბ. ხაჩატუროვის ქათინაურები.

უნდა იცოდეს მკითხველმა, რომ „თემის“ ხელმძღვანელის წყრომა და გაჯავრება ახალი ამბავი არ არის. ჯერ კიდევ ამ რამდენიმე თვის წინად გაზეთი სულ იმას გაიძახოდა, რომ „სახალხო გაზეთს“ ტფილისის თავად-აზნაურთა საკრებულოსთან აქვს კავშირი, რომ ჩვენ გვინდოდა გაზეთის გადაცე-

მა მ. მაჩაბლის ხელში და რომ „სხვები რომ ჯრ ყოფილიყვნენ“, ეს ამბავი უსათუოდ მოხდებოდა. და კიდევ ბევრ რამეს სწამებდა „თემი“ „სახალხო გაზეთს“. და ყოველივე ეს მოსდიოდა „თემის“ ხელმძღვანელს განსაკუთრებით იმიტომ, რომ იგი დაშორებული იყო „სახალხო გაზეთის“ ჯგუფს, უფრო რუსულ გაზეთების რედაქციებში ტრიალებდა, იქ, სადაც ყოფნა ახლათაკილება, რომ ამ დაშორების გამო იგი არა მარტო არ ადევნებდა აზრის მუშაობას, რომელიც წლებების განმავლობაში სწარმოებდა ხსენებულ ჯგუფში, არამედ ამ აზრის გაგების უნარიც დაეკარგა. სამწუხაროა ყოველივე ეს. და აბა სომხებს როგორ უნდა დავემდუროთ ამის შემდეგ.

ყოველივე ეს, რაც ვსთქვით, არ შეეხება პირდაპირ საქალაქო არჩევნების საკითხს. ხოლო ამისი თქმა მაინც საჭიროდ მიმაჩნდა, მით უმეტესად, რომ მე არა თუ არ გაურბივარ ჩვენს კამათში აღძრულ პრინციპიულ საკითხს, პირ-იქით, მწყურია ამგვარი ლაპარაკი. დაკარგული დრო არ გვექნება, თუ მოვიგონებთ, საქალაქო არჩევნების საკითხი როგორ იყო დაყენებული წინა წლებში, თუნდა ამ თორმეტი წლის წინად, როდესაც ეროვნულ პროპორციონალურ არჩევნების პრინციპს გამოესარჩლა ნ. ნიკოლაძე. ნ. ნიკოლაძე ველიჩკოს გაზეთში სწერდა იმ ხანებში და ეს გარემოება საკმარისი საბუთია, რასაკვირველია, „შეპრობილთა“*) თვალში ამ აზრების უყურადღებოდ დატოვებისათვის. ჩვენ კი გვგონია, რომ დიდ სარგებლობას მოუტანს საზოგადოებას ყველა ამისი მოგონება. მართალია, შეიძლება ველიჩკოს მომხრეობაც დაგვწამონ, მაგრამ, როგორც აშკარადა სჩანს, ჩვენს მწერლობაში კაცმა არ უნდა იხელმძღვანელოს იმითი, თუ რას იტყვიან მის შესახებ. არ უნდა იხელმძღვანელოს, რადგან საუბედუროდ ჯერ კიდევ შორს ვდგევართ საზოგადოებრივ აზრის დამწიფებასთან.

2.

ჩემს წერილში ვამბობდი: „შუღლის შემცირებისათვის, შფოთის დაშოშმინებისათვის და უსამართლობის მოსპობისათვის საჭიროა ეროვნულ-პროპორციონალური წარმომადგენ-

*) „ღიადის პრინციპების წყურვილით“.

ლობა. ქართველ ამომრჩევლების გამოსვლა ნიადაგს მოამზადებს ამ სამართლიან პრინციპის განხორციელებისათვის“. ეს ჩემი აზრი ზოგიერთებმა ისე გაიგეს, ვითომ მე მომხრე ვარ იმისი, რომ მომავალი არჩევნები პროპორციონალურ წარმომადგენლობის პრინციპის მიხედვით მოეწყოს. ამის მომხრე მე, რა თქმა უნდა, ვერ ვიქნებოდი, რადგან პროპორციონალური წარმომადგენლობა იმგვარი საარჩევნო სისტემაა, რომლის დამყარება კერძო პირის სურვილზე კი არ არის დამყარებული, არამედ არსებულ საკანონმდებლო ორგანოების ნებაყოფლობაზე. ხოლო ამ პრინციპის შესახებ სჯა-ბაასის უფლება კი სავესებით ჩვენს ხელშია და, თუ იგი სასარგებლო პრინციპად მიგვაჩნია, მეტი არ არის მის შესახებ ლაპარაკი, მით უმეტეს, რომ პრესაში გამოითქვა ის აზრი, ვითომ პროპორციონალური ეროვნული წარმომადგენლობა რეაქციონური და ანტი-დემოკრატიული პრინციპია, ვითომ იგი სხვა არ არის რა, გარდა დასავლეთ გუბერნიებში შემოღებულ საეროობო არჩევნების წესისა. მაგრამ ყოველივე ეს მხოლოდ უვიცობის ნაყოფია; არ ცოდნა იმისი, რომ პროპორციონალურ წარმომადგენლობის მოსარჩლე ჯონ სტიუარტ მილლი იყო, არ ცოდნა იმისი, რომ ევროპა-ამერიკის დემოკრატებში ამ პრინციპს დიდის ყურადღებით ეპყრობიან, რომ ზოგიერთ ქვეყანაში იგი უკვე შემოღებულია, ზოგიერთში სწადათ მისი შემოღება, ხოლო იმისთანა ქვეყანაში, როგორც ავსტრიაა, დიდი ბრძოლაა ატეხილი ამ პრინციპის გარშემო. როველივე ეს ჩვენთვის უცნობი ხილია. გვახსოვს მხოლოდ, რომ ეროვნულ პროპორციონალურ წარმომადგენლობას ნ. ნიკოლაძე გამოესარჩლა და ისიც გაზეთ „კავკაზში“ და ეს საკმარისი გახდა, ყვირილი აეტეხნათ: გოლიცინის დროს უბრუნდებიან, ერთა სოლიდარობას ლატობენო და სხვა. სწორედ ამიტომ გვინდა მოვაგონოთ ქართველ საზოგადოებას ის, თუ რას სწერდა ამ საგნის შესახებ ნ. ნიკოლაძე და შემდეგში ჩვენთვის უფრო გასაგები იქნება, თუ რა არის მისაღები და რა არა ნიკოლაძის სისტემაში, და რა გვარად უნდა გვესმოდეს ეროვნულ პრინციპიალური პრინციპი დღევანდელ პირობების მიხედვით.

ნ. ნიკოლაძის აზრით ჩვენი ცხოვრების პირობები მეტად გართულებულია. კლასიურ ანტაგონიზმს, რომელმაც იჩინა თავი, ზედ ერთვის ანტაგონიზმი რასიული და სარწმუნოებრი-

ვი. „ჩვენში, — ამბობს ავტორი, ავსტრიის მსგავსად, არც ერთი მოვლენა, არც ერთი საკითხი, არც ერთი კუთხე და საქმე არ არის, რომლის გარშემო არ სწარმოებდეს ერთსა და იმავე დროს კლასიური, რასიული და სარწმუნოებრივი ბრძოლა*); აქ ეს ბრძოლა მით არის დამღუპველი, მით აღემატება ადამიანის და ჩვენი ქვეყნის ძალ-ღონეს, რომ **კლასიური მადა გამტკიცებულია რასიული და სარწმუნოებრივი ინტერესებით და ეს უკანასკნელნიც გაღონიერებულნი კლასიურით, ე. ი. მატერიალური კაპიტალისტურის ინტერესებით** (კურსივი უველგან ავტორისაა). ევროპაში განათლებული ნაწილი საზოგადოებისა არა ჰმაღაეს იმას, თუ რა ძნელია სახელმწიფოს და საკანონმდებლო ორგანოების დაუხმარებლივ კაპიტალისტურ წყობილებასთან ბრძოლის ატანა. და ადვილად გასაგებია, თუ რა ძნელი უნდა იყოს ინტელიგენციის მდგომარეობა, რომლის წინააღმდეგ ამ კაპიტალისტურ ბატარეის ვარდა ორი სხვა სახიფათო და საშიშარი მტერიც გამოდის — რასიული და რელიგიური ბრძოლა“.

თუ ეს ასეა, რატომ უნდა დავმალოთ ამგვარი მდგომარეობა. თუ ეს არის ჩვენი ცხოვრების უსაშინელესი წყლული, რა კეთილი დაგვეყრება, რომ დავფაროთ და არა უწამლოთ რა ამ წყლულს. ეროვნულ ინტერესთა მორიგებისათვის, ქიშპობის კულტურულ კალაპოტში ჩაყენებისათვის საჭიროა რეგულიარიაზაცია ამ ინტერესებისა. „შესაფერი რეგულიარიაზაციის წყალობით კი, რომელიც კანონიერ ჩარჩოებში იქნება ჩაყენებული, — ამბობს ავტორი, — ეს ბრძოლა უსათუოდ გადაიქცეოდა ერთა ეკონომიურ და ზნეობრივ წარმატების წყაროდ და ფაქტორად და მით ხელს შეუწყობდა და არ შეუშლიდა ქვეყნის კეთილდღეობას. და **რათა ამ ბრძოლას ბორიტი ხასიათი დაეკარგოს და კეთილი დააჩნდეს, საკმარისია ამ ბრძოლის ბნელი სარდაფებიდან (изъ подполья) სააშკარაოზე გამოტანა** და იმ დაწესებულებების საფუძველში, რომელიც ადგილობრივ ცხოვრების რეგულატორია, უნდა იყოს დადებული მტკიცე და შეურყეველი პრინციპი: **უველას თავისი წვლილი**. „საფრთხე ამ ბრძოლაში და ამ მისწრაფე-

*) იხ. „Кавказъ“ 1899 წ. № № 18, 19, 32, 33. „Органическіе пороки городского самоуправления“.

ბაში კი არ არის, საფრთხე იმ შეგნებაშია, რომ „ყველას თავისი წვლილი“ არა აქვს მიზომილი... საჭიროა საზოგადოებრივ ცხოვრების ასპარეზი, საზოგადოებრივ ქონების და საზოგადოებრივ მოღვაწეობის ფარგალი **კანონით იყოს გამოიჯნული**, რათა არავინ იყოს მოკლებული კანონიერ უფლებებს და თავის წილს საზოგადოებრივ მმართველობაში მონაწილეობისას, რათა ყველას ინტერესები საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ასე მტკიცედ და წმინდად იყოს დაცული, როგორადაც დაცულნი და უზრუნველყოფილნი არიან ისინი სამოქალაქო უფლებრივ ურთიერთობაში, სადაც აღიარებულია პრინციპი — **„ყველას თავისი წვლილი“**.

რაკი ამ ნიადაგზე დადგა ნ. ნიკოლაძე, იგი უნდა შეჰხებოდა 1892 წლის საქალაქო დებულებას. ჩვენი ავტორი გადაჭრით იწუნებს ამ დებულებას და ამბობს, რომ ამ დებულების ძალით ინტელიგენცია და დემოკრატიული ნაწილი საზოგადოებისა სრულიად განდევნილია საქალაქო საქმეების ფარგლიდან. ბურთი და მოედანი დარჩათ სახლის პატრონებს. ასე რომ ამ დებულებას ბურჟუაზიული ხასიათი აქვს და იგი კლასიურ პრინციპზეა აგებული. ამ უკუღმართობას კიდევ ის ერთვის, რომ ჩვენი ქვეყანა სხვა და სხვა ერებისაგან არის დასახლებული. ვაჭრობის უპირატესობა სომხების ხელშია და ამიტომ საქალაქო თვითმმართველობაში დარაზმულია არა მარტო ერთი კლასი მეორის წინააღმდეგ, არამედ ერთი ერიც სხვა ერების წინააღმდეგ. ამ უკუღმართობის თავიდან ასაცილებლად ბ. ნიკოლაძეს არა მარტო „დებულების“ დემოკრატიზაცია მიაჩნია საჭიროდ, არამედ შემოღება ეროვნულ წარმომადგენლობის პრინციპისა.

„ამიერ კავკასიაში“ უნდა შეიცვალოს 1892 წ. „საქალაქო დებულების“ საარჩევნო სისტემა, ამბობს ავტორი; თვითველ ერის ხმოსანთა რიცხვი უნდა ყოველთვის და სასტიკად ეგუებოდეს ამ ეროვნების საერთო რიცხვს პროპორციონულად დანარჩენ ერების რიცხვთან. სხვანაირად რომ ვსთქვათ, თვითვეული კერძო ერი თავის წრიდან ირჩევს საბჭოში ხმოსანთა იმგვარვე პროცენტს, რა პროცენტსაც შეადგენს იგი ერთა შორის. თუ რომელიმე ერი ქალაქში უმრავლესობას შეადგენს, მას ეყოლება უმრავლესობა საბჭოშიაც და, მაშასადამე, თავისი გამგეობის არჩევის უფლებაც ექნება და გამგებლო-

ბა საქალაქო მეურნეობაში. ხოლო ამასთან დანარჩენ ერებსაც ეყოლებათ **თავიანთი** ნდობით აღჭურვილი წარმომადგენლები, რომელნიც მათ აზრების და მისწრაფების გამომნახველნი იქნებიან. ეს წარმომადგენლები მტკიცედ დაიცავენ მათ უტყუარ უფლებებს, კონტროლიორები იქნებიან და თავდებნი იმისი, რომ საქალაქო მეურნეობას სინიღისიერად „აწარმოებენ უმრავლეს ერის წარმომადგენელნი“.

თავი და თავი ადგილი საქალაქო თვითმართველობაში ბიუჯეტს და ფინანსებს უჭირავთ. ვის ხელშია ც. ხარჯის აკრეფის და მის განაწილების უფლებაა, იგია გაბატონებული ქალაქში პოლიტიკური უპირატესობის საფუძველიც სწორედ აქ არის. პროპორციონალური წარმომადგენლობა ამ უსამართლობას და ბოროტებას შეებრძოლება. იგი უფრო სამართლიანად განაწილებს ფინანსებს და მთავარ უკმაყოფილების და ქიშპობის მიზეზს მოსპობს.

დასასრულ ზვენი ავტორი ამბობს: „ჩემი რწმენით კანონიერი და ადამიანური ინტერესები სომხის ერის ეხლაც, და მომავალშიაც არა ნაკლებ პატივსადებნი, რეალურნი და უტყუარნი არიან, ვიდრე სხვა ერთა ინტერესები, მაგრამ თვითვეული ერის უფლებანი და ინტერესები ისე როგორც თვითვეულ ფიზიკურ და იურიდიულ პიროვნების ინტერესები პატივსადებნი და რეალურნი არიან იმდენად, რამდენადაც არ შეეხებიან და არ აზიანებენ დანარჩენ ერთა და პიროვნებათა უფლებებს. აქ არის საზღვარი **უფლებათა და დანაშაულობის** შუა. თუ საქმე, რომელსაც ვიცავ — კეთილია, მისი დაფარვა და მიჩქმალვა არ არის საჭირო. ჩვენ ჩვენსას ვიცავთ და სხვისას არ ვეტანებით და არ უარვყოფთ სიცოცხლის და ბედნიერების გამტკიცებისათვის არავის უფლებას. ეს ერთადერთი მკვიდრი საფუძველია და ერთადერთი ლიბერალური ხასიათის გადაწყვეტაა საკითხისა. ეს არის ადამიანის და მოქალაქის უფლებათა დოქტრინა, 1789 წლების პრინციპებია, რომელნიც თანამედროვე მოქალაქობის და ცივილიზაციის საფუძვლად არიან ჩაყრილნი“.

აი დაუმახინჯებელი პოზიცია ბ. ნიკოლაძისა. ჩვენ საჭიროდ მიგვაჩნდა სრულის მიუდგომლობით გადმოგვეცა იგი მკითხველთა საყურადღებოდ, რათა მკითხველებმა თვითონ დასდევან მსჯავრი და მონათლონ ჩვენი ავტორის აზრები ისე, რო-

გორც ინებებენ. რაც ჩვენ შეგვეხება, ამ სისტემას, რა თქმა უნდა, სავსებით ვერ გავიზიარებთ. ჩვენს თვალში მას ის ღირსება აქვს მხოლოდ, რომ მასში ვხედავთ პირველ ცდას ერთა შორის ურთიერთობის რეგულიზაციისას.

3.

ჯერ რამდენიმე სიტყვა „მნათობს“. გაზეთი გაჯავრებულია, „როდის, ან სად იყო, რომ „ინტერნაციონალისტები“ სომხის „ბურჟუაზიის სასარგებლოდ მოქმედებდნენო“? (№ 27). როდის და სად? მაშინ და იქ, როდესაც ეროვნული პრობლემა მომწიფდა კავკასიაში, როდესაც სხვა პოლიტიკურ საკითხთა შორის, ისიც გახდა ჩვენში სერიოზულ და რთულ პრობლემად; იმ დროიდან, როდესაც ქართველების მიერ წამოყენებულ ეროვნულ თვით-მართველობის პრინციპი არ ექაშნიკა სომხის ბურჟუაზიას და როდესაც ამ საკითხში მან მოულოდნელად მხურვალე დახმარება ნახა სოციალდემოკრატების მხრივ; იმ დროიდან, როდესაც ქართველებს დაებადვთ სურვილი ეროვნულ ცხოვრება და ერთა შორის ურთიერთობა განსაზღვრულ დაწესებულებათა ფარგალში ჩაეყენებინათ, რათა ამ ურთიერთობისათვის და ცხოვრებისათვის კანონიერი ელფერი მიეცათ და მოესპოთ მისი სტიქიური ხასიათი; იმ დროიდან, როდესაც ეს ორგანული მუშობა ქართველის ინტელიგენციისა ჭკუაში არ დაუჯდა სომხის ბურჟუაზიას და მან თქვენის შეწევნით და კურთხევით შოვინისტებად და რეაქციონერებად დაგვსახა. როდის და სად? გულუბრყვილობა ამისთანა უნდა! ნუ თუ მართლა არ გესმით ის გარემოება, რომ როდესაც ორი ეკონომიურად არა თანაბრად განვითარებული ერი სცხოვრობს მეზობლად და როდესაც ამ ერთა ურთიერთობა არავითარ კანონით, არავითარ დაწესებულებით არ ისაზღვრება, რომ ამ შემთხვევაში ბურთი და მოედანი რჩება ეკონომიურად ძლიერ ბურჟუაზიას, რომელიც ამ ძლიერებას მეზობელ ერის დამონების იარაღად ხმარობს? ნუ თუ არც იმაზე დაჭუიქრებულიხართ, რომ როდესაც სუსტ ერის წრეებში იბადება ჯგუფი, რომელიც, მიუხედავად თავისი იდეალურის მისწრაფებისა, ჰქადაგებს დოქტრინას, დღევანდელ პირობებში სასარგებლოს უცხო ტომის გაბატონებულ ბურჟუაზიისათვის, ნუ თუ ერთ-

ხელ მაინც არ იგრძენით, რომ ყაღბ ნადაგზე დგახართ და შეუმცნებლად ემსახურებით იმას, რაც გეზიზღებათ და გძულთ? „მნათობი“ იქვიანობას იჩენს ქართველ ამომრჩეველთა, დემოკრატიზმის გამო. მას თვალში ეჩხირება რამოდენიმე კერძო პირი, რომელიც იღებს მონაწილეობას ამ საქმეში და სრულიად არ ესმის ის გარემოება, რომ როდესაც სოციალურ-კატეგორიასთან გაქვთ საქმე, არა თუ იმ პირის ამ სოციალურ-მოვლენასთან დაკავშირებას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. ყოველი ჯგუფი დაფასდება მისი წევრთა უმრავლესობის სოციალური მდგომარეობის მიხედვით და მის მიერ შემუშავებული პროგრამით და არა „მნათობისა“ და „თემისთვის“ სასიამოვნო თუ უსიამოვნო პიროვნებათა მიხედვით. ხოლო ეგეც რომ არ იყოს, თუ თქვენთვის არა სასიამოვნო პირები სარგებლობს და დახმარებას უჩენს აღნიშნულ ჯგუფს, რატომ უნდა იყოს უარყოფილი მათი დახმარება და თანაგრძნობა? ვიმეორებ, საქმე პროგრამაა და მტკიცე მოქმედება ამ პროგრამის მიხედვით. როდესაც დავინახავთ, რომ ჯგუფს ამ მხრივ ჩაუდენია შეცდომები, თქვენთან ერთად არც ჩვენ მოვუწონებთ ჯგუფს ამგვარ საქციელს.

არა, ბატონებო, ყოველივე ეს ცარიელი ლაპარაკია. თაღი და თავი სატკივარი ის არის, რომ ქართველ ამომრჩეველთა ჯგუფი დამოუკიდებლად მოქმედებას აპირებს. ეს გარემოება სწყინს „ტფილ. ლისტოკს“, „მნათობს“, „თემს“, „ორიზონს“ და საზოგადოდ სომხის ბურჟუაზიის წრეებს. ამ მოვლენას ნათლავენ შოვინიზმად. აქ არის კამათის ძარღვი და დედა-აზრი. საკითხი დაისმის ამგვარად: შესაწყნარებელია თუ არა ეროვნულ ორგანიზაციების შექმნა, ეწინააღმდეგება თუ არა კულტურულ ინტერესებს ამა თუ იმ ერისას ამ ხასიათის ორგანიზაციების ზრდა და განვითარება? და ამასთან ერთად საკითხი სხვანაირადაც დაისმის: იმ ქვეყანაში, სადაც რამდენიმე ერი სცხოვრობს მეზობლად, საჭიროა თუ არა ამ ერთა ურთიერთობის მოწესრიგების რაიმე რეგულიატორი, თუ ყოველივე უნდა იყოს მინებებული ალაღბებულად, ვინც გაიმარჯვებს გაიხაროს, ვინც დამარცხდეს, იგლოვოს და ვინც ამ კორიანტელში მოსპობის გზას დაადგეს, განისვენოს წიაღსა შინა აბრამისასა?

მე ვსთქვი, რომ ქართველ ამომრჩეველთა დამოუკიდებ-

ლი გამოსვლა და მოქმედება ნიადაგს მოამზადებს ეროვნულ პროპორციონალურ არჩევნების სისტემის შემოღებას და რათა გაქვადვილებინა საგნის გარკვევა დაწვრილებით გავეცანი ნ. ნიკოლაძის წერილებს ამ საკითხის შესახებ. ვნახოთ ახლა ღირსია ყურადღებისა ეს საგანი, დაკავშირებულია იგი სხვა უფრო ფართო პრობლემებთან, რომელთა გადაწყვეტა მომავალში მაინც აუცილებელი გახდება ჩვენთვის, თუ ყოველივე ჩემი ნათქვამი გამომდინარეობს ჩემს სურვილიდან, განსვენებული სტალინის პოლიტიკისათვის ხელის შეწყობიდან, ან კიდევ რაიმე სხვა საზიზღარ მოტივებიდან?

უნდა ვსთქვა, რომ ეს საკითხი ჩვენს გაზეთში არასოდეს არ ყოფილა განმარტებული, ხოლო იმიტომ კი არა, ვითომ იგი რეაქციონური პრინციპი ყოფილიყოს. წარსულ წლებში, როდესაც ეროვნული პრობლემა რადიკალურად იყო წამოყენებული, დაინტერესებულნი ვიყავით მთავარ პრინციპიალურის საკითხით, ხოლო დეტალური განხილვა ისე საჭიროდ არ მიგვაჩნდა, რადგან გვეგონა, რაკი საზოგადო მოხაზულება პრობლემისა გარკვეული იქნება, ძნელი აღარ შეიქნება მეორე ხარისხიან საკითხების გადაწყვეტა. გარემოებამ შეაფერხა ამ ხასიათის მუშაობა ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებისა. დღეს, ისტორიულ მომენტის ძალ-დატანებით, პირველ ხარისხიანი მნიშვნელობა მიეცათ სწორედ ამ „დეტალებს“. საქალაქო თვითმმართველობის საკითხი, როგორც ნაწილი ეროვნულ თვითმმართველობის დიდ პრობლემისა, დღეს წამოყენებულია ჩვენს წინ არა ამ პრობლემასთან დაკავშირებით, არამედ განკერძოებულად. ამაშია სიძნელე ამ საკითხის გადაწყვეტისა, რადგან, რაც უნდა ვეცადოთ განკერძოებულად განვიხილოთ იგი, ვერ დავივიწყებთ მის კავშირს დიდ ეროვნულ პრობლემასთან. ვერ დავივიწყებთ, რადგან მისი გადაწყვეტა შეუძლებელია იმ დრომდე, სანამ ეროვნულ პრობლემაც არ იქნება გადაწყვეტილი.

ამიტომ ჩვენ დღეს ვერ შევალთ ამ საკითხის დაწვრილებით ანალიზში. ჩვენ აღვნიშნავთ მხოლოდ საკითხის ზოგიერთ ელემენტებს.

ბ. ნიკოლაძის სისტემის ღირსება ის არის, რომ მან აღნიშნა, მართალია საქალაქო ინტერესების ვიწრო სფერაში, საჭიროება კანონიერ რეგულიარობისა ეროვნებათა შორის

ურთიერთობისა: ის არის აგრედვე, რომ მან წამოაყენა პრინციპი ეროვნულ ერთეულებისა. ხ. ალო ამ სისტემის ნაკლოვანება ის არის, რომ ჯერ ერთი, საქალაქო ინტერესები და საქმეები ქვეყნის დანარჩენ ინტერესებთან და საქმეებთან განკერძოებულად აქვს გათვალისწინებული. ამ სისტემაში თითქოს არა სჩანს, რომ მუნიციპალური საკითხი მხოლოდ ერთი მხარეა ეროვნულ საკითხისა. ნაკლოვანება სისტემისა კიდევ ის არის, რომ მასში არ არის განსაზღვრული ბუნება და თვისება ეროვნულ ერთეულებისა. საქმე ის არის, ეროვნული გინდ სხვა რამე ერთეული თუ არ არის მატარებელი უფლებებისა, თუ იგი იურიდიულ პიროვნებად არ არის აღიარებული, პრობლემატიური ხდება ამ ერთეულის რეალური მნიშვნელობა. გარდა ამისა, ნ. ნიკოლაძის სისტემაში არა სჩანს, თუ რა გვარად სწარმოებს სხვა და სხვა სოციალურ ჯგუფთა ინტერესების ურთიერთობა განსაზღვრულ ეროვნულ ერთეულის ფარგალში.

რათა ჩვენს მსჯელობას მეტი შინაარსი მიეცეს, გადავხედოთ ჩვენზე უფრო დაწინაურებულ, თუმცა ევროპაში ჩამორჩენილ ავსტრიის ერთა ცხოვრებას და ვნახოთ, რა აზრი ტრიალებს საუკეთესო მწერალთა შორის ამ საგნის შესახებ. აღსანიშნავი გარემოება ის არის, რომ იქ, ავსტრიაში, ამ საკითხის გადაწყვეტის ავანგარდში სოციალ-დემოკრატია დგას, მაშინ როდესაც ჩვენში იგივე სოციალ-დემოკრატია ან უყურადღებოდ სტოვეებს ამ საკითხს, ან კიდევ სწყვეტს მას ავსტრიელ თანამოაზრეების აზრთა წინააღმდეგ.

ავსტრიის სოციალ-დემოკრატია კულტურულ ავტონომიის დამცველია. მის თვალში ავსტრია უნდა იყოს ეროვნებათა სახელმწიფო, ამიტომ თვითვეულ ერს უნდა ჰქონდეს მინიჭებული საზოგადოებრივ-უფლებბრივი ხასიათი. ერი არის იურიდიული პიროვნება. თუ იურიდიულ პიროვნებათ არ იქმნა იგი გამოცხადებული, არც მისი უფლებათა დაცვა გახდება შესაძლებელი. დღეს ავსტრიის ერები პოლიტიკურ პარტიების მეოხებით ცდილობენ ძალ-უფლების დაპყრობას, რე ამ ძალა-უფლების საშუალებით დაკმაყოფილებას თავის ერის ინტერესებისას ამ ძალ-უფლების დამყარების აღიაქოთში ისინი ერთმანეთს ეჯიბრებიან, ერთმანეთს ელობებიან, ერთი ერის წინ წაწევა ჰნიშნავს მეორე ერის უკან დახევას. ამგვარად ზიანდება პოლიტიკური საერთო კე-

თილდღეობა, ფერხდება სოციალური კანონმდებლობა და სხ. სულ სხვა არის, როდესაც ერი იურიდიული ერთეულია. ამ შემთხვევაში ეგრედ წოდებული ცენტრალისტური-ატომისტური სისტემა ადგილს უთმობს პერსონალურს და ორგანიულს. პერსონალური სისტემა ის არის, როდესაც ერს აქვს მინიჭებული სუბიექტურ-საზოგადოებრივი უფლება. ამ პერსონალურ პრინციპზეა აგებული კულტურულ ავტონომიის შენობა. კულტურული ავტონომია არ არის ერთად-ერთი გადაწყვეტა ეროვნულ საკითხისა. არის კიდევ ეროვნულ-ტერიტორიალური ავტონომია, რომელიც უახლოვდება ეროვნულ სახელმწიფოს ფიზიონომიას, ხოლო ავსტრიაში ორ დიდ ავტორიტეტს სოციალ-დემოკრატ-მწერლობისას, შპრინგერს და ოტტო ბაუერს, უფრო შესაფერ ფორმად აქვთ აღიარებული პერსონალური ანუ კულტურული ავტონომია.

ჩვენ ეხლა არ გამოვეკიდებით ამა თუ იმ ტიპის ავტონომიის ღირსების გამოკვლევას. პერსონალური ავტონომია აქ ჩვენთვის იმიტომ არის საყურადღებო, რომ იგი სწყვეტს ჯეროვანად საერობო და მუნიციპალურ საკითხებს, და აგრედვე იმიტომ, რომ ეხლა უფრო ნათლადა სჩანს ის გარემოება, თუ რამდენად არის დაკავშირებული ერთი ხალხის საკითხი მეორესთან, სწორედ ის, რაც ნ. ნიკოლაძეს სრულიად არ მიუღია მხედველობაში.

საიდან გამომდინარეობს საჭიროება ერის აღიარებისა იურიდიულ პიროვნებად? იქიდან, რომ ერთა შორის ჰსუფევს უთანხმოება და ამ უთანხმოებას ბოლოს ვერ მოუღებს ვერც ერთი ლიბერალურ ხასიათის სახელმწიფოს კანონმდებლობა. ავსტრიის კონსტიტუციაში 1848 წ. არის მუხ. იმის შესახებ, რომ ყოველ ერს ენიჭება გარანტია ხელუხლებლობისა და უფლება სამშობლო ენის ხმარებისა. მაგრამ ამ მუხლმა ვერ მოსპო ავსტრიაში სწორედ ის ბოროტება, რომელიც აქვს მხედველობაში. ოტტო ბაუერი ამბობს: „როდესაც, მაგალითად, პოლონელების უმრავლესობა გალიციის ლანდტაგში წინააღმდეგი გამოდის რუსინებისათვის ახალ გიმნაზიის გახსნისა, რუსინებს ხომ არ შეუძლიანთ საიმპერიო სასამართლოში საჩივარი შეიტანონ და მიუთითონ ამ სასამართლოში სახელმწიფოს ძირითადი კანონი? ვინაიდან, ვის აქვს მომჩივანის უფლება, თუ კი რუსინთა ერი იურიდიულ პიროვნებას არ წარმოად-

გენს?..“ *) არა, „მხოლოდ უფლებრივის გზით შეიძლება ერის კულტურულ მოთხოვნებთან დაკმაყოფილება, რათა მცხოვრებნი იძულებულნი აღარ იყვნენ ნაციონალურ პარტიებად დაიყვნენ, რათა ნაციონალურმა მძულვარებამ არ შეათერხოს კლასიური ბრძოლა“ (იქვე, 328).

შპრინგერის აზრით, საჭიროა შემოღება ნაციონალურ მეტრიკულ წიგნებისა. ყოველი მოქალაქე თვითონვე აღიარებს თავის ეროვნებას. არჩევნებისათვის არსდება კომუნები და ოლქები. ოლქებრივი თვითმართველობა მოწყობილია თანახმად პროპორციონალურ წარმომადგენლობის პრინციპისა (**.) ეროვნული თვითმართველობაც არსდება. ამ თვითმართველობის განკარგულებაშია ფინანსები სკოლებისა და იურიდიულ დახმარების მოსაწყობად.

ოტტო ბაუერი მომხრეა ნაციონალურ კადასტრისა, რომელიც მის თვალში ეროვნულ თვითმმართველობის საფუძვლად უნდა დაიდოს. ნაციონალური კადასტრი 1905 წ. შემოღებულია მორავიაში. იქ დაწესებულია ნაციონალური კოლეგიები, საქალაქო, სასოფლო და საზოგადო კურიები. როგორც კანონი ამბობს, დებუტატებს ირჩევენ კერძო ეროვნულ კოლეგიებში და ჩეხებისათვის და გერმანელებისათვის დაწესებულია განსაკუთრებული საარჩევნო ოლქები. ოტტო ბაუერს მორავიაში შემოღებული სისტემა არ მიაჩნია საუკეთესო ნიმუშად ეროვნულ კადასტრებისა, რადგან იქ მორავიაში შეწყნარებული არ იყო თავისუფლება ეროვნების აღიარებაში (***)). „ჩვენ ვითხოვთ, ამბობს ბაუერი, ეროვნულ კადასტრს, როგორც საფუძველს ეროვნულ თვითმმართველობისას და არა როგორც დღევანდელ (ცენტრალურს) პარლამენტში და ლანდტაგში საარჩევნო სიების საფუძველს. და რათა ინტერნაციონალურ ტერიტორიალურ კორპორაციებში (სახელმწიფო, ოლქი, მაზრა, კომუნა), არჩევნების დროს უმცირესობა უწარმომადგენლებოდ არ დარჩეს, საჭიროა, ჩვენის აზრით, პროპორ-

*) Национальный вопрос и социалдемократія გვ. 292.

**) Нация и Государство (სინოპტიკუსის ფსევდონიმით) გვ. 66.

***) ბაუერის აზრით, უსათუოდ დაწესებულება კი არ უნდა სწყვეტდეს მოქალაქის ეროვნულ ჩამომავლობას, არამედ ამ მოქალაქის სურვილი და განცხადება.

ციონალური საარჩევნო უფლებათა“ (იმავე წყაროდან, გვ. 370).

ერთის სიტყვით კომუნაში, მაზრაში, ოლქში და სახელმწიფოში ერი აღიარებულია როგორც საზოგადოებრივ-უფლებრივი კორპორაცია, რომლის დანიშნულებაც კულტურულ მოთხოვნებთან დაკმაყოფილება, სკოლების, ბიბლიოთეკების, თეატრების, მუზეუმების და სახალხო უნივერსიტეტების დაარსება და მოწყობა იურიდიულ დახმარებისა. „ეროვნულ უმცირესობას, ამბობს ბაუერი, ვანიკებთ უფლებას თავისი საქმეები დამოუკიდებლად აწარმოოს, ეს პროექტი კონსტიტუციისა, შპრინგერის მიერ შედგენილი, სრულიად სპობს ერთა შორის ძალა-უფლობისათვის ბრძოლას. აქ აღარავითარი ეროვნული მძულვარება აღარ აფერხებს კლასთა ბრძოლას... აქ უპირისპირდებიან ერთმანეთს ერთ ეროვნების კლასები. აქ ერთს ერს აღარ ებრძვის მეორე, აქ მუშათა კლასი თავის მოთხოვნათ საკუთარ ეროვნებას უდგენსო“. (იქვე, 376).

არავის ეგონოს, რომ ის, რაც სასარგებლოა ავსტრიის ერთათვის უსათუოდ და იმგვარადვე სასარგებლოა ჩვენთვისაც. როგორც ვსთქვით, პერსონალური პრინციპი არ არის ერთადერთი გადამწყვეტი ეროვნულ პრობლემისა. შესაძლებელია კომბინაცია პერსონალურ და ტერიტორიალურ პრინციპებისა იქ, სადაც ამისათვის შესაფერი პირობებია. ასეა თუ ისე, ერთა ცხოვრების და ურთიერთობის უფლებრივ ნიადაგზე ჩაყენება, განსაზღვრული რეგულიარიზაცია ამ ურთიერთობისა, როგორც მუნიციპალურ, საერობო, ისე უფრო დიდ სათვითმმართველო ერთეულების ფარგალში—ჩვენი დროის, მოწინავე დემოკრატიის და პროლეტარიატის მიერ წამოყენებული ლოზუნგია. და, რაკი გრთხელ იქნება, შესდგებით ამ ნიადაგზე, არ ასცდებით არც ეროვნულ საარჩევნო უბნებს და ოლქებს, არც პროპორციონალურ წარმომადგენლობის პრინციპს, განსაკუთრებით იქ, სადაც რამდენიმე ერი ერთ ტერიტორიაზე შერეული და სადაც კულტურულ თვითმმართველობის გვერდით ტერიტორიალური თვითმმართველობაც გაშლის ფრთებს და განვითარდება. ეს გახდება სავალდებულო და აუცილებელი თქვენთვისაც.

არავის ეგონოს, რომ ამ ხასიათის შესაფერის პროექტის წარდგენა ყოფილიყოს საჭირო ქალაქის საქმეებისთვის საგუ-

ბერნიო საკრებულოში; ვინც ამას მოელოდა ჩემგან, იმედები გაუცრუვდება. როდესაც წინა წერილში დღევანდელ ისტორიულ მომენტზე ვლაპარაკობდით და მასთან დაკავშირებაზე აღძრულ საკითხისა, ეს კავშირი, იმედია, უკვე არსებულ ფაქტად არავის მოელანდა, კავშირი აქ იდეოლოგიურია და არა ფაქტიური. მხოლოდ ისინი კი, ვისაც აფრთხობს ეროვნული ორგანიზაციები, თუნდ იმგვარი ხასიათისა, როგორიც არის ქართველ ამომრჩეველთა ჯგუფი, კარგს იზამენ თუ ჩაუფიქრდნენ, რომ ამ ორგანიზაციების ზრდა-განვითარებაშია სწორედ და უტყუარი გზა ეროვნულ მტრობის ქიშპობის მოსპობისა.

რაც შეეხება სომხებს, თუ მათ ამ ხასიათის მომავალი პერსპექტივა აშინებთ, აშკარაა, უფლებრივი კალაპოტი მათთვის, როგორც უფრო ძლიერთათვის გაცილებით ნაკლებად ყოფილა სასარგებლო, ვიდრე ჩვენთვის, სუსტებისთვის, რომელთათვისაც უფლება და რეგულიარიზაცია ურთიერთობისა გარანტია იქნება სამართლიანობისა და უზრუნველობისა. თუ ისინი მომხრენი არიან სტიქიური რეგულიარიზაციის წინააღმდეგი რეჟიმისა, რომელიც მარტოდენ არსებულ სამოქალაქო კანონებით ისაზღვრება, აშკარაა, რომ მათ სურთ ეკონომიურ უპირატესობის შერჩენა და კიდევ მეტად გაძლიერება. მაგრამ ჩვენ ღრმად ვართ დარწმუნებულნი, რომ სომხის ერში არიან ელემენტები, რომელთათვის უცხო არ იქნება, რასაც ჩვენ ვამბობთ და რაც გვწადიან. არ იქნება უცხო, რადგან ჩვენ არავისი დაჩაგვრა და დამცირება არა გვსურს, პირიქით, ხმაც იმიტომ ამოვიღეთ, რომ დაჩაგრული და დამცირებული ჩვენი თავი მიგვაჩნია. ჩვენ დიდ ფასს არ ვაძლევთ ზოგად — კაცობრიულ ფრაზეოლოგიას. ჩვენ გვინდა ძმობის რეალური **გარანტია**. და თუ ამაშია ჩვენი დანაშაულობა, გვითხრან მაინცა გულახდილად.

პ ა ს უ ხ ი ს მ ა ზ ი მ რ ი

(ბ-ნ ნარის წერილის გამო).

ამ წერილის სათაურიდანვე გაიგებს მკითხველი, რომ მე პასუხის გაცემას არ ვაპირებ ბ-ნ ნარის წერილზე. პასუხის გაცემა შესაძლებელია და სავალდებულოცაა მაშინ, როდესაც მოკამათენი ორივე მხარისათვის განსაზღვრულ საგანს, ან პრინციპს იცავენ, თუ ჰკიცხავენ. ამ შემთხვევაში აზრის სხვადასხვაობა საგნის გარკვევას არამც თუ არ უშლის, დიდად უწყობს კიდევცა. სულ სხვა არის, როდესაც მოკამათენი განსაზღვრულ საგანს კი არ ეხებიან, არამედ სხვა და სხვას. აქ თუ ერთმანეთს ყური არ დაუგდეს და თუ ვერ მოახერხეს იმისი გამორკვევა რა არის საკამათო საგანი, არეგ-დარევის და გაუგებრობის მეტი არა გამოვა რა.

საქალაქო არჩევნების გამო მე ოთხი წერილი დავწერე. პირველი წერილის დაბეჭდვისთანავე, სადაც გაკვრით ეროვნულ პროპორციონალურ არჩევნების პრინციპს შევეხე, გაზეთ „თემის“ რედაქციაში ხელად გამოცხვა ჭორი, ვითომ მე სტოლიპინის კურიების მომხრე და ამ თორმეტი წლის წინად გამოქვეყნებულ ნ. ნიკოლაძის მიერ საარჩევნო სისტემის მოსარჩლე ვიყო. ხსენებულ წერილიდან ამგვარი დასკვნის გამოყვანა შეუძლებელი იყო, მაგრამ ის, რაც დამშვიდებულ ადამიანს ეუცხოვება, აღშფოთებულისა და აღელვებულისათვის ადვილი საქმეა. საკმარისი იყო ჩემ მიერ გახსენება ორი მცნებისა—ეროვნულისა და პროპორციონალურ წარმომადგენლობისა და ჭორი მზად იყო. მართალია, „თემის“ ხელმძღვანელი პირადად კარგად მიცნობდა, მეგობრადაც მთვლიდა, პატივსაც მცემდა. მართალია, მეგობრული გრძნობა და პიროვნებისადმი პატივცემა ავალებდა მას მეტის ყურადღებით მოეკიდა ხელი საქმისათვის, მაგრამ მოდი და ამისთანა რამეები მოსთხოვეთ „ქართველურ“ მეგობრობას და „ქართველურ პატივცემას პიროვნებისადმი“! ეს ხომ გადამეტებული ოპტიმიზმია! და ეხლა მე თითონ ვხედავ ამ ოპტიმიზმის უსაფუძვლობას.

ასე თუ ისე იშვა ქორი. და ქორის თვისება ხომ ისეთია — ერთი კი სადმე გაჩნდეს, მყისვე მოუბრუნს ქვეყანას, კორტობის იქითაც გადახტება და ბოლოს სინამდვილის სახით მოველინება ქვეყნიერებას. დასწერეთ მრავალი წერილები, შეებრძოლეთ მას და თქვენ ნახავთ, რომ დამარცხებული თქვენ დარჩებით, გამარჯვებული კი ქორი, რომელიც თანდათან ქეშმარიტების სამოსელში ირთვება და იკაზმება.

დიად, სწორეთ ასე მომივიდა მეც. სამ უკანასნელ წერილში მუნიციპალური საკითხი დაეუკავშირე ეროვნულ პრობლემას და ვეცადე იმ აზრის გარკვევა, რომ იმგვარ ქვეყანაში, როგორცაა ჩვენი, მსგავსად ავსტრიის პირობებისა, საჭიროა არა მარტო ამგვარი დაკავშირება, არამედ მისი გადაწყვეტაც თანახმად ეროვნული პრობლემის გადაწყვეტისა. ამასთან აღვნიშნე ორი მთავარი დებულება, რომელიც უნდა დაედოს, ჩემის აზრით, მუნიციპალურ საკითხის გადაწყვეტას მომავალში. პირველი, — აღიარება ერისა **იურიუდიულ პიროვნებად**. მეორე, ერთა შორის განწყობილების და ურთიერთობის ჩაყენება განსაზღვრულ **უფლებრივ** ჩარჩოებში, რაიც შეეხება პროპორციონალურ წარმომადგენლობის პრინციპს, იგი სავალდებულო დასკვნა იქნება აღნიშნულ დებულებიდან, ეთნოგრაფიულად შერეულ ერთეულების ცხოვრების მომწესრიგებლად მეთქი. ამასთან ნ. ნიკოლაძის სისტემაში მოვიწონე მხოლოდ ის, რომ იქ პირველად ქართულს ლიტერატურაში წამოყენებული იყო პრინციპი ერთა შორის ურთიერთობის რეგულიარიზაციის საჭიროებისა. რაც შეეხება სტალიპინის კურიებს, არ მეგონა, რომ აშკარად გაბოროტებულმა კაცმაც კი შესძლოს და მონახოს კავშირი ამ კურიებისა იმ სისტემასთან, რომლის დამცველად მე გამოველ აღნიშნულ წერილებში. ეს იყო და ეს.

მაგრამ დახე მუხთლობას, დახე ქორიკანობის ძლიერებას! ყველა ამის შემდეგ „მნათობში“ დაიბეჭდა ბ. ნარის წერილი *), სადაც ისევ იმაზეა ლაპარაკი (მეორე წერილში), ე. ი. ვითომ მე „ხმას ვუერთებ რუსეთის ნაციონალისტთა მოთხოვნილებას ნაციონალურ კურიათა შემოღების შესახებ“ და სხვა ამისთანები. ავტორი ამ სიტყვებისა ასე არის დარწმუნებული, რომ

*) წარსულ სამშაბათს, ჩემი უკანასკნელი წერილი კვირას დამთავრდა!

მე შეკამათება და ვითომ მართლა იმას აღიარებს, რაც მე გამოვთქვი, რომ დამშვიდებულად არკვევს წაციონალურ კურობის სიღუბჭირეს. რუსეთის პრესაში ბევრი რამ დაიწერა ამის წინააღმდეგ, 1899 წ. ნოე ჟორდანიამაც ამოიღო ხმა მის წინააღმდეგო. ასე რომ, მაინც და მაინც, ბევრის თქმა ამის გამო არცა ღირსო. კიდევ მადლობ ღმერთს, რომ ხსენებულ წყაროებიდან ციტატებით აღარ შეგვიწუხა გული და სული.

„მნათობის“ რედაქციაში მეგობრობას არას დროს არავინ მეფიცებოდა, პირიქით, აქ სარგებლობდნენ ყოველთვის ყოველ შემთხვევით, რათა რაიმე ხრიკი გამოედოთ ჩემთვის და როგორმე დაემცირებინათ ჩემი თავი. ასე რომ ბ-ნარის უკადრისი საქციელი ჩემთვის ახალი ამბავი არ იყო. გული შეეჩვია ყოველგვარ უკუღმართობას, დიად, შეეჩვია. მაგრამ, ბატონებო, საქმე ის ხომ არ არის, რომ ბ. ნარმა, ან ანმა დამამციროს? ღვთის შეწევნით, არ მხვდება თქვენგან გადმოსროლილი ისარი. საქმე ის არის, ბატონებო, რომ თხუთმეტი წლის განმავლობაში შეუძლებელია საზოგადოებრივმა ჯგუფმა ერთი და იგივე ხრიკი იხმაროს, ერთი და იგივე ცუდლუტობას დასტრიალებდეს. შეუძლებელია, რომ იმ ხნის განმავლობაში, როდესაც ყველგან, განსაკუთრებით ევროპის სოციალ-დემოკრატიის წრეებში, გახურობული და აჩქარებული ტემპის გონებრივი მუშაობა იყო, აქ, ჩვენში, აზრი ისე გაიყინეთ და მსჯელობა ისე გაიკაფეთ, რომ მას არც აქეთ მიბრუნების თავი აქვს, არც იქით გადახედვისა.

ან რას ჰფიქრობენ თქვენი მკითხველები ამას რომ ხედავენ? წარმოიდგინეთ, შემთხვევით ვისმე წაეკითხოს ჩემი წერილები. არ შერცხვება თქვენს მაგივრად, არ გკითხავსთ, რად ატყუებთ და რად უმაღავთ საკამათო საგანს? მერე, თქვენდა საუბედუროდ, ნეტავი ავსტრიის სოციალ-დემოკრატია არ მომეყვანოს მოწმად და საკითხიც ისე არ დამეყენებინოს, როგორადაც იგი აყენებს. ან ის არ მეთქვას, რასაც დაახლოვებით გხებოდა თქვენივე ამხანაგი აკაკი ჩხენკელი თქვენსავე ორგანოებში და რასაც თვით ცნობილი ბ. ანი ლმობიერის თვალთ უყურებდა ერთ დროს?

მაგრამ ვიცი, რომ თქვენ წინდაწინვე დამშვიდებულნი ხართ ამ მხრივ, რადგან არავითარი მხილებისა არ გეშინიანთ.

და არავითარ გაკიცხვასა არ ერიდებით, რადგან თქვენ იმ თავითვე გადასწყვეტით ერთი რამ: დიდებული იდეალის დაპყრობა თუ გინდა, სიცრუეს და სისაძაგლეს მიჰმართე!... სწორედ რომ შურით შევცქერი თქვენს სულიერ დამშვიდებას და კმაყოფილებას!

მკრი სიტყვა „მნათობს“

თქვენს არავითარ შეკითხვის პასუხის გამცემი არა ვარ. პასუხი თქვენ უნდა გაგეცათ ჩემთვის, რადგან ცილს მწამებ-ლით და ქორიკანობლით. ამას გიჩიოდით კიდევცა. და თქვენ პასუხის ნაცვლად რაღაცას მემუქრებით და თანაც ორ შეკით-ხვასაც მაძლევთ. თუ მემუქრებით, რაღას მეკითხებით და თუ მეკითხებით, რაღას მემუქრებით? ერთის სიტყვით, თქვენთან სალაპარაკო იმ დრომდე არა მაქვს-რა, სანამ ანგარიშს არ გა-უწევთ იმას, რასაც ვწერდი წარსულ წერილში. რაც შეეხება თქვენს შეკითხვას, გადაიკითხეთ ჩემი წერილები, დაარღვიეთ ჯერ ის, რასაც ვამტკიცებდი და იქნებ ამასობაში მონახოთ პასუხი თქვენის შეკითხვისა, უკედ ვსთქვათ, იქნებ გაიგოთ, რა უადგილო და უაზრო შეკითხვას მაძლევთ.

„წ ე ს ი ე რ ი“ კ ა მ ა თ ი.

I.

„მნათობმა“ პასუხი გამცა. „გაარჩია“ ვინმე L-ის დახმარებით ჩემი უკანასკნელი წერილები და შემდეგ დასკვნას დაადგა: 1) არჩ. ჯორჯაძის მუნიციპალური პროექტი წმინდა ნაციონალურ-კურიალურია, 2) მისი პროექტი, როგორც ნაციონალურ-კურიალური, ბევრად არ განსხვავდება სტოლიპინის კანონ-პროექტისაგან და სრულებით იდენტიურია (ერთნაირია) ბ. ნიკოლაძის პროექტისა, 3) მან ერთმანეთში არია უბრალო (არა ნაციონალური) პროპორციონალიზმი, 4) ოტტო ბაუერის და შპრინგერის ნაციონალური პროგრამა ზურგსკი არ უმაგრებს, სრულიად სპობს ბ. ჯორჯაძის მუნიციპალურ პროექტსო.

ამგვარად ის, რასაც წინად ვამბობდი, რომ ჭორი სინამდვილის იერით წამოასკუპეს მწერლობაში მეთქი, სავსებით გამართლდა. გამართლდა, რომ ჩემმა მოპირდაპირეებმა არამც თუ ყალბი აზრები მომაწერეს, არამედ საკამათო საგანიც ისე გადაატრიალეს, როგორადაც სასარგებლო იყო მათთვის. მე, მაგალითად, არასდროს და არც ერთ წერილში მუნიციპალური პროექტი არ შემიმუშავებია. აქ კი, არამც თუ ამ პროექტზეა ლაპარაკი, ამ ჩემ არ-არსებულ პროექტს ადარებენ სტოლიპინის და ნიკოლაძის პროექტებს, მათ შორის მსგავსებას და იგივეობას ეძებენ. ერთი სიტყვით, რაც წინად ექვი, ჭორი და საპოლემიკო ხერხი და ვარაუდი იყო მარტოოდენ, ეხლამწყობრ სისტემად გადაკეთდა. ეხლა ყოველივე თითქოს დასაბუთებული და საბოლოოდ გარკვეულია. რაკი ასეა, იძულებული ვარ ხელმეორედ დაუბრუნდე ჩემ მიერ აღძრულ საკითხს და უწინარეს ყოვლისა საჭიროდ მიმაჩნია ამ კამათის ჩაყენება იმ კალაპოტში, რომელიც გამომდინარეობს ჩემი წერილების შინაარსიდან. რას ვამბობდი და რას ვეხებოდი ჩემს წერილებში?

მე დავწერე ორი წერილი. ერთი „არჩევნების გარშემო“ („სახალ. გაზ.“ № 401). მეორე „მეტი მოთმენა და მეტი ყურადღება“ (№ 407, 8, 9). მეორე წერილი ვრცელია და სამ ნაწილად იყოფება. პირველ წერილში ვეხებოდი ქართველ ამომრჩეველთა გამოსვლას და ვცდილობდი იმ აზრის გარკვევას, რომ ამგვარი გამოსვლა ფრიად სასარგებლოა, რადგან იგია დასაწყისი ქართველი დემოკრატიის თვითმოქმედებისა. ჩემთვის, როგორც ავტონომისტისთვის, ფრიად საგულისხმოა ჩვენს ცხოვრებაში იმგვარ მოვლენათა აღნიშვნა, რომელნიც ელემენტებათ ჩაითვლებიან მომავალ ეროვნულ შენობის ასაგებად. ორგანიზაციაში ჩაყენება ჩვენი ცხოვრებისა, სოციალ-პოლიტიკურ და კულტურულ ძალთა შეგროვება, შეკავშირება და განსაზღვრულ ორგანოებში ჩაბმა — ის წინასწარი მუშაობაა, ურომლოდაც არავითარი ძირითადი რეორგანიზაცია ცხოვრებისა არ შეიძლება. იმავე წერილში რამდენიმე სიტყვა ვსთქვი იმის შესახებაც, რომ ქართველ ამომრჩევლების გამოსვლა ნიადაგს მოუშაადებს ჩვენში ეროვნულ პროპორციანალურ წარმომადგენლობას მეთქი. ხოლო ამ საკითხის გარკვევაში მე არ შევსულვარ, არ განმიმარტავს არც ის, თუ **რა გვარ** წარმომადგენლობას ვგულისხმობ, ან **რა ბუნებისა** უნდა იყოს იგი წარმომადგენლობა. მაგრამ, ვინც იცოდა ავტონომისტური ხასიათი ჩემის აზროვნებისა, იგი ვერას დროს ვერ იფიქრებდა, ვითომ მე მომხრე ვიყო ეროვნულ-პროპორციონალურ წარმომადგენლობისა **ცენტრალისტურ სახელმწიფოს ფორმებში მოწყობილისა**. მაგრამ საკმარისი იყო გახსენება აღნიშნულ მცნებისა და მე ცენტრალისტურ სახელმწიფოს ფორმებში კურიალურ სისტემის მომხრეობა დამწამეს. პირველობა ამ ცრუ აზრის გავრცელებაში, როგორც უკვე იცის მკითხველმა, გაზეთ „თემს“ ეკუთვნის. „თემს“ მიჰყვა „მნათობი“ „მნათობს“ სომხური პრესა და ამგვარად დატრიალდა ჯარა! „მნათობის“ თვალში ეს გარემოება საკმარისია, რომ მე ჩემი თავი მტყუანად აღვიარო. „რაკი ჩემი პროექტი ყველამ ერთხმად კურიალურ სისტემად აღიარა, სჩანს, მე ვყოფილვარ დამნაშავეო“. „მნათობის“ აზრით ასე უნდა ვფიქრობდე და ასე უნდა ვემორჩილებოდე სხვისი აზრის გადაწყვეტილებას. მაგრამ, როგორცა ვსთქვი, ჩემს პირველ წერილში არამც თუ არ არის წამოყენებული კურიალურ სისტემის პროექტი, არამედ ოდნავადაც

განმარტებული არა მაქვს ის, როგორ მესმის კურიების და წარმომადგენლობის საკითხი.

მას შენდევ დავწერე მეორე დიდი წერილი, რომლის შინაარსი და დედა-აზრი იყო მუნიციპალურ საკითხის დაკავშირება ეროვნულ პრობლემასთან. ხოლო რადგან კურიალური და ეროვნულ-პროპორციანული საკითხი უკვე გახდა პრესის სალაპარაკო საგნად, ამ საგანსაც შევეხე და მის ნათელსაყოფად მკითხველს გავაცანი ნ. ნიკოლაძის აზრები ამის შესახებ. ამ გაცნობის დროს გარკვეულად გამოვსთქვი ჩემი უარყოფითი აზრი აღნიშნულ სისტემის გამო. მე ვამბობდი: ჩვენს თვალში მას (სისტემას) **ის ღირსება აქვს მხოლოდ, რომ მასში ვხედავთ პირველ ცდას ერთა შორის ურთიერთობის რეგულიარიაზაციისას** („სახ. გაზ. № 408). თუმცა ნ. ნიკოლაძე საქალაქო არჩევნებს ეწებოდა, მაგრამ მის წერილებიდან გამოსჭვრეტდა უფრო ფართო აზრი, ერთა შორის ურთიერთობის რეგულიარიაზაციის აზრი. **და სწორედ ეს და მხოლოდ ეს** მოვიწონე მის ნაწერებში. ყოველივე დანარჩენი, ა. ე. ი. მისი კონკრეტული პროექტი ჩემ მიერ გადაჭრით იყო უარყოფილი. ნ. ნიკოლაძეს უწუნებდი მას, რომ მის სისტემაში „საქალაქო ინტერესები და საქმეები ქვეყნის დანარჩენ ინტერესებთან და საქმეებთან განკერძოვებულად აქვს გათვალისწინებული. ამ სისტემაში თითქოს არა სჩანს, რომ მუნიციპალური საკითხი მხოლოდ ერთი მხარეა ეროვნულ საკითხისა („სახალ. გაზ.“ № 409). ამგვარად ჩემთვის შეუძლებელი იყო შეწყნარება იმგვარ მუნიციპალურ პროექტისა, რომელიც გათიშული იყო ეროვნულ პრობლემისაგან. აქედანვე აშკარა იყო, რომ ნ. ნიკოლაძის **საარჩევნო** ეროვნული ერთეულები ის ერთეულები არ იყო, რომლებსაც მე დავეძებდი. ამ აზრის განსამართლავად მე ვამბობდი: „მასში (სისტემაში) განსაზღვრული არ არის ბუნება და თვისება ეროვნული ერთეულებისა. საქმე ის არის, ეროვნული, გინდ სხვა რამ ერთეული თუ არ არის მატარებელი უფლებისა, თუ იგი იურიდიულ პიროვნებად არ არის აღიარებული, პრობლემემატიური ხდება ამ ერთეულის რეალური მნიშვნელობა“, (იქვე). მაშ ცხადია, რომ მაშინ, როდესაც ნ. ნიკოლაძეს სწახეში ჰქონდა საარჩევნო ერთეული, მე მთლიანად ეროვნული ორგანიზმი მქონდა მხედველობაში. და რათა ეს აზრიც ნათელი ყოფილიყო, ვამბობდი: „ნ. ნი-

კოლაძის სისტემაში არა სჩანს, თუ რაგვარად სწარმოებს სხვა და სხვა სოციალურ ჯგუფთა ინტერესების ურთიერთობა განსაზღვრულ ეროვნულ ერთეულის ფარგალში“ (იქვე). მე მესაქირობოდა ეროვნული ერთეული, ე. ი. ორგანიზაციაში ჩამოსხმული ეროვნული პიროვნება, რომლის ფარგალში თავისუფლად სწარმოებს ეკონომიურ ინტერესთა წინააღმდეგობა. ნ. ნიკოლაძეს კი სწადდა ეროვნულ საარჩევნო უბნის დაარსება. ერთი სიტყვით, იმაზე მკაფიოდ განსაზღვრა იმისი, რომ ჩვენ სხვა და სხვა საგანს ვგულისხმობთ, ვგონებ, შეუძლებელი იყო. მით უფრო, რომ ჩემი პოზიცია კიდევ ზედ-მეტად გავამაგრე შპრინგერ-ბაუერის საბუთებით, რის შესახებ იმავე წერილში მქონდა ლაპარაკი. და აქ, როდესაც შევეხე შპრინგერის თეორიას, გამოვსთქვი ის აზრი, რომ დეცენტრალისტურ ფორმებში, ეთნოგრაფიულად შერეულ ოლქებში, შესაძლებელია და სასურველი ეროვნული წარმომადგენლობის შემოღება-მეთქი.

როგორ გამოიყენა ყოველივე ეს ჩემმა მოპირდაპირემ? ბ. L-მა გაზეთ „მნათობიდან“? მისთვის ჩემი კრიტიკა ნ. ნიკოლაძის კურიალურ სისტემისა „ზოგად ფრაზების მეტს არას შეიცავს“, სამაგიეროდ გაზეთისათვის ცხადია ერთი რამ: ამ კრიტიკის გარედ რჩება ნაციონალურ-კურიალური საძირკველი ნ. ნიკოლაძის პროექტისა. „ამ ყველაზე მნიშვნელოვან მხარეს ბ. ნიკოლაძის პროექტისას არჩ. ჯორჯაძე არ იწუნებს, მასასაღამე იწონებსო“ (კურსივი ავტორისა).

მე აღვიარებ ვრს, როგორც განკერძოებულ ერთეულს, რეზიდიულ პიროვნებას. ნიკოლაძის საარჩევნო ერთეული და ჩემ მიერ აღიარებული ეროვნული ერთეული სულ სხვა და სხვა საგანია. გაზეთი კი არწმუნებს თავის მკითხველს, ვითომ ჩვენ შორის არავითარი განსხვავება არ არის. ნ. ნიკოლაძემ წამოაყენა პრინციპი ეროვნულ ერთეულისა, მაგრამ არც განავითარა ეს პრინციპი, არც ამ პრინციპიდან შესაფერი დასკვნა გამოიყვანა. მას აინტერესებდა არჩევნები და ეროვნულ—კურიალურ სისტემაზე დამყარდა. „მნათობის“ პუბლიცისტს კი ჰგონია, რომ მე სწორედ ეს მომწონს ნ. ნიკოლაძის წერილებში. მას მოჰყავს ჩემი აზრის ერთი ნაწილი: „ბ. ნიკოლაძის სისტემის ღირსება ის არის, რომ მან წამოაყენა პრინციპი ეროვნულ ერთეულებისა“. აზრის მეორე ნაწილი კი, სადაც

ნათქვამია: „მასში (სისტემაში) არ არის განსაზღვრული ბუნება და თვისება ეროვნულ ერთეულებისა“. გამოუტოვებია და გამარჯვებულად გაიძახის: „რალა მოსწონს ბ. არჩ. ჯორჯაძეს, თუ არა ეროვნულ კურიალური სისტემაო“. ამის მეტი საბუთი „მნათობის“ პუბლიცისტს არ მოეპოვება იმის დასამტკიცებლად, რომ ვითომ მე და ნიკოლაძე ერთსა და იგივეს ვიცავდეთ. ან რა საჭიროა საბუთი, როდესაც პათეთიური ფრაზა სავესებით გასწევს საბუთის მაგიერობას: „კმარა, დასძენს იგი, მგონი ბრძანიც და ყრუნიც კი უნდა დარწმუნდნენ, რომ ბ. არჩ. ჯორჯაძე ნაც.-კურიების მცველიაო“ („მნათობი“ № 46). და რაკი ბრძანიც და ყრუნიც დარწმუნდნენ ამაში, მაშასადამე, შესაძლებელია ნ. ნიკოლაძის აზრები გასაღდეს ჩემ აზრებად და მისი მუნიციპალური პროექტიც ჩემ პროექტად დაიხახოს. დღეიდან შეიძლება ჯორჯაძე-ნიკოლაძის პროექტზე გავმართოთ ბაასი. ეს მით უფრო ხელსაყრელია, რომ ეხლა აღარავინ უსაყვედურებს „მნათობს“, ვითომ იგი ჯორჯაძის ნაწერებში არ არსებულ მუნიციპალურ პროექტზე ლაპარაკობს. ეხლა არამც თუ ამ პროექტზე შეიძლება ლაპარაკი, თვით ჯორჯაძის აზროვნების დახასიათებაც ნიკოლაძის პროექტის ციტატებით. და ამასთან, რალა საჭიროა აღნიშვნა იმ გარემოებისა, რომ ციტატები ნიკოლაძის პროექტიდან არიან ამოღებულნი, ეს ორი „პროექტი“ ხომ ერთი და იგივეა. მაშასადამე, აქ ერთსულოვნებაა, სოლიდარობა. რასაც, ერთი ჰფიქრობს, მასვე ჰფიქრობს მეორე. ამ გვარად საქმე გაადვილებულია და შესაძლებელი ხდება ნიკოლაძის შემწეობით ჯორჯაძის ჩაქოლვა-გათახსიერება.

აი ამ გზას დაადგა „მნათობი“. და ამ საეჭვო გზის გაშუქება ჰსურს თავის პუბლიცისტების დახმარებით.

2.

ადამიანი, რომელიც, ვსთქვათ, ფოსტის მატარებლიდან ფულს იტაცებს და ფულის ნაცვლად აგურის ნამტვრევებით სტენავს დაცარიელებულ ტყავის პარკებს, რათა დროებით მა-

ინც შეუმჩნეველი დარჩეს ფულის გატაცება, ამგვარი ადამიანი ჩვენს თვალში ხომ ავაზაკია და სხვა არაფერი. ხოლო რა სახელი უნდა ვუწოდოთ იმ პუბლიცისტს, რომელიც სცარცვავს თავის მოპირდაპირეს აზროვნების მხრივ და რათა გარეგნულად შეუმჩნეველი დარჩეს ამგვარი ბოროტება, აკუთვნებს მას სხვის, უვარგის და გადაბირებულ აზრებს. ჩემის შეგნებით, ამ ორ ბოროტმოქმედებათა შუა არაფითარი პრინციპიალური განსხვავება არ არის. და თუ პირველ ხასიათის ბოროტებას ავაზაკობას ვუწოდებთ, მეორე ხასიათის ბოროტება, ზრდილობიანად რომ ვსთქვათ, სამწერლო „ჯიბგრობად“ უნდა მოინათლოს. ჩვენ ამ ჟამად სწორედ ამ ხასიათის „ჯიბგრობასთან“ გვაქვს საქმე.

უკვე ვიცით, რომ იგივეობა ჩემი (არ-არსებული) პროექტისა და ბ. ნიკოლაძის პროექტისა შეურყეველ ფაქტად იყო აღიარებული ბ. L-ის მიერ. ვნახოთ ახლა, როგორი დაუშრეტელი სიცრუის წყაროდ გახდა ეს პირველი სიცრუე-ტეზისი, რომლიდანაც იწყებს ჩვენი პოლემისტი თავის პოლემიკურ ვარჯიშობას.

ბ. L-ს ხაზგასმით მოჰყავს ნ. ნიკოლაძის წერილიდან შემდეგი სიტყვები: „**თვითოეული კერძო ერი თავის წრიდან იჩევს საბჭოში ხმოსანთა იმგვარსავე პროცენტს, რა პროცენტსაც შეადგენს იგი სხვა ერთა შორისო**“. „აი ის დებულება, ნ. ნიკოლაძის პროექტისა, განაგრძობს წარბ შეიხბრელად ჩვენი მოკამათე, რომელიც მოსწონს არჩ. ჯორჯაძეს (კურსივი ჩემია) და რომელსაც ამიერიდან თამამად შეგვიძლიან ნიკოლაძე-ჯორჯაძის პროექტი ვუწოდოთო“ („მნათ.“ № 49). საგულისხმო სიტყვებია: „რომელიც მოსწონს არჩ. ჯორჯაძეს!“ გამოუცდელ მკითხველს ალბად ეგონება, რომ მე მართლაც გამომითქვამს სადმე ამგვარი მოწონება. ნამდვილად კი ჩემს წერილში ნიკოლაძის შესახებ, ერთი ობიექტიური მხარეა, სადაც მიუდგომლად გავაცანი მკითხველს ამ წერილის მუნიციპალური პროექტი, მეორე კი კრიტიკული მხარეა, სადაც, როგორც უკვე მქონდა აღნიშნული, უარგყავი ეს პროექტი. მაგრამ „მნათობს“ უსათუოდ უნდა, რომ ყოველივე ნიკოლაძისა მომწონდეს. ეს მისი სურვილი ისე იზრდება, რომ ბოლოს გაზეთი აღარაფერს ერიდება: არამც თუ ნიკოლაძის აზრებს მაკისრებს, მის სიტყვებსაც მათქმევინებს, თითქოს მარ-

თლაც მეთქვას სადმე ამგვარი სიტყვები. ასე მაგ., ზემოდ მოყვანილი ხაზგასმული სიტყვები ნიკოლაძისა ხმოსნების არჩევის გამო, თავის მესამე საპოლიემიკო წერილში, ისე აქვს ჩართული ციტატაში, რომ მკითხველმა აუცილებლივ ჩემ სიტყვებად უნდა აღიაროს ისინი, ციტატაც ამგვარად არის შედგენილი: „მან (ე. ი. მე) მხარი დაუჭირა ნიკოლაძის მუნიციპალურ პროგრამას: „თითოეული კერძო ერი თავის წრიდან ირჩევს საბჭოში ხმოსანთა იმავე პროცენტს, რა პროცენტსაც შეადგენს იგი სხვა ერთა შორის“. **ეს პროგრამა წმინდა ნაციონალურ-კურიალურიია**“ (კურსივი ავტორისაა), ამგვარად „დამუშავებულ“ ციტატიდან განა მართლაც აშკარად არა სჩანს, რომ მე ნაციონალურ-კურიალური სისტემის მომხრე ვარ? ვინ გამოიკვლევს, რომ ფრჩხილებში მოყვანილი სიტყვები ნიკოლაძის სიტყვებია და არა ჩემი, რომ ფრაზის დასაწყისი კი, სადაც ნათქვამია, ვითომ მხარი დამეჭიროს ნიკოლაძისთვის, ოპონენტის მიერ მოგონილი სიცრუეა!

სირცხვილია? გეთაკილებათ ამგვარი წესი კამათისა? მაგრამ რა დროს ეგენია, როდესაც „მნათობს“, ესაჭიროება ნიკოლაძე-ჯორჯაძის პროექტის რეალური არსებობა. ჯორჯაძეს მართალია, პროექტი არ დაუწერია. მაგრამ ნიკოლაძემ ხომ დასწერა. მორჩა, გათავდა. დავარწმუნოთ მკითხველი ნიკოლაძის ციტატებით, რომ პროექტი თურმე ჯორჯაძესაც დაუწერია, აღვიაროთ ამ პროექტების იგივეობა და თქვენ თითონ დარწმუნდებით, რომ „თაღლითობასაც“ ჰქონია თავისი ფასი და მნიშვნელობა, მეტადრე იქ, სადაც ამგვარ „თაღლითობას“ არავინ მოელის. სირცხვილია? რის სირცხვილი, როდესაც ამ წესით შესაძლებელი ხდება „ჯორჯაძის პროექტის“ შედარება თვით სტალიზინ-შულგინის პროექტებთან! ბ. L-სი. სწერს: „შევადაროთ ნიკოლაძე-ჯორჯაძის პროექტი სტალიზინ-შულგინ-ბობრინსკის საერთო კანონ-პროექტს. საერთო მათ შორის ის არის, რომ ერთიც და მეორეც ნაციონალურ კურიებს აწესებს. ნიკოლაძე-ჯორჯაძის პროექტის თანხმად... (აქაც ფრჩხილებში მოყვანილი სიტყვები ნიკოლაძისა, მაგრამ აღნიშნული არ არის და ჩემ სიტყვებათ არის გასაღებელი. ა. ჯ.) თითოეული ამ ეროვნული ჯგუფთაგანი „თითონ“ ირჩევს „თავის“ ხმოსნებს; „თავიანთ ნდობით აღჭურვილთ“ (მნათობი, № 49).

ყველა ამის შემდეგ კი, როდესაც ყოველი ექვი გაფანტულია ჯორჯაძის აზროვნების მიდრეკილებების გამო, დამშვიდებულად და დალაგებულად შეიძლება დაფასება ჯორჯაძის „პროექტისა“ სტალინის პროექტის მიხედვით. ვინც იტყვის, პ. ლ-სი ოსტატი პოლემისტი არ არის, ძალიან შესცდება. ამგვარად კამათის შეგბრუნებისათვის და მოწყობისათვის დიდი ოსტატობაა საჭირო, ხოლო ამასთანავე საჭიროა სრული ატროფია ადამიანში ზნეობრივ პასუხისმგებლობის გრძნობისა. მაგრამ ამისთანა უმნიშვნელო გარემოებას რა ფასი აქვს, როდესაც „მტერი“ დამარცხებული და ქანც გამოლყეული, მიწაზედაა განთხეული. რომელი ზნეობრივი პასუხისმგებლობის გრძნობა შეედრება იმ „დიად“ გრძნობას, რომელსაც განიცდიან გამოცდილი სარდლები და ლიდერები?

არ გეგონოთ, რომ ჩემი ოპონენტი სიტყვის მასალად ხმარობს ჩემი და სტალინ-ბალაშოვის პროექტების შედარებაზე რომ ლაპარაკობს. იგი მართლაც ადარებს, პუნქტებიც დაუმწკრივებია — პირველი, მეორე, მესამე და სხვა. მაგრამ საუბედუროდ ოპონენტისათვის, ჩემს ნაწერებში შესადარებელი მასალა ცოტა მოიპოვება. მკითხველს ეხსომება, რომ ერთ წერილში, სხვათა შორის, ვსთქვი, რომ ქართველ ამომრჩეველთა გამოსვლა მოუშადებს ნიადაგს ეროვნულ პროპორციონალურ სისტემის შემოღებას ჩვენში. აი ამ სიტყვებს წაებლაუჭა ჩემი ოპონენტი, პუნქტებად დაჰყო და სტალინის პროექტის შესაფერ მუხლებით განმარტა და გაარკვია. მაგრამ შესადარებელი მასალა მაინც სამყოფი ვერ გამოდგა. პუნქტები კი ჩამომწკრივებულია. ამ პუნქტებს შევსება უნდა და ჩემმა ოპონენტმა არც აცივა, არც აცხელა, საჭირო მასალა იშოვა. ამგვარად: მე ხომ ქართველ ამომრჩევლებზე მქონდა ლაპარაკი. ქართველი ამომრჩევლები კარ-ჩაკეტილ ერთეულს არ წარმოადგენენ. ისინი არც შეთანხმების წინააღმდეგნი არიან, არც საერთო მოქმედებისა. ისინი კურიალურ ნიადაგზე არა სდგანან. „მნათობის“ პუბლიცისტმა კი გადააკეთა ჩემი აზრი **ამომრჩევლების** შესახებ და მათქმევინა იგი კურიების დასაცავად. მე ვამბობდი: „ან მისი ხომ არ გეშინიანთ, ქართველების შეერთებით შეილახება პრინციპი დემოკრატიზმისა“ მეთქი. კიდევ ვამბობდი: „ქართველების შეერთება არ არის შეერთება სხვა და სხვა სოციალური კატეგორიის ჯგუფებისა. ეს თითქმის ერთ-

გვარი ელემენტისაგან შემდგარი ჯგუფია. ის ჯგუფია, რომელსაც, როგორც ვსთქვით, არ შეუძლია დემოკრატიზმის გარეშედგომა მეთქი“. ახლა ნახეთ როგორ შეიცვალა ყოველივე ეს და როგორ შეაცურეს ამ სიტყვებში კურიების საკითხი. ზემოდ მოყვანილი ციტატა „მნათობის“ კუბლიცისტმა ასე გადაატრიალა კურიებისდა საცავად: „ან იმისი ხომ არ გეშინიანთ, ქართველების შეერთებით შეილახება პრინციპი დემოკრატიზმისა? სარკასტიულად გვეკითხება არჩ. ჯორჯაძე და გვეფიცება, **ქართველი ხალხი** (ხაზი ჩემია, „აქ იწყება ფალსიფიკაცია) ერთგვარი ელემენტისაგან შემდგარი ჯგუფია, **ის ჯგუფია** (ხაზი ჩემია), რომელსაც არ შეუძლიან დემოკრატიზმის გარეშედგომა“ („მნათობი“, № 44). ამგვარად აქ უკვე ლაპარაკია ქართველ ხალხზე და არა ამომრჩევლებზე. რად დასჭირდა ავტორს ამ სიყალბის ჩადენა? რადა და იმიტომ, რომ სიცრუე სტიქიად იქცევა, ერთხელ თუ შედეგით სიცრუის ნიადაგზე. რადა და იმიტომ, რომ „პროექტების“ შედარების დროს ფროდ გამოსადეგი ხდება ამგვარად შეკეთებული ციტატა. და ჩემი ოპონენტის სწორედ ასე ირჯება; იგი ამბობს: „მაგრამ წაიკითხეთ შულგინის სიტყვის სტენოგრამმა და დარწმუნდებით, რომ **იმასაც სწორედ ეს მოსაზრება მოჰყავდა** (კურსივი ჩემია)... განა შულგინი კი არ ამბობდა ამ მდაბიო წრეების (რუსების) პოლონელთა თავდასხმისაგან განთავისუფლება, — ეს არის ჩვენი კანონ-პროექტის მიზანიო“? (იქვე). ეხლა ხომ ცხადია, რად დასჭირდა სიყალბის ჩადენა ჩემ ოპონენტს.

ამგვარად, ორიოდე სიტყვა ჩემ მიერ ეროვნულ-პროპორცონალურ არჩევნებზე თქმული მუნიციპალურ პროგრამად გადაკეთდა. მას მწყობრი და დამთავრებული ხასიათი მიეცა ნიკოლაძის პროგრამის წყალობით და დახმარებით. და ბოლოს მისი ღირებულებაც დაფასდა სტალინის პროექტთან მიმსგავსებით. ხოლო სტალინის პროექტი პროგრესიულმა რუსეთმა დაჰკმოდ და უარჰყო პროგრესიულ პარტიების სასამართლომ, დასძენს ჩემი ოპონენტი, სტალინის პროექტთან ერთად არჩ. ჯორჯაძის პროექტსაც გამოუტანა იმგვარივე განაზრახვანიო. (№ 44) აი დასკვნაც.

ნუ გაჰკვირდები, ნურც აღშფოთდები, მკითხველო! მართალია, შენ თვალწინ, შარა-გზაზე, აუარებელ ხალხის თანადასწრებით ისეთ ბოროტმოქმედებას სჩადიან, რომ უახტად

რჩები. გაბრუნებული არა-ჩვეულებრივის თავხედობით ექვეშიაც კი შედიხარ, მოხდა მართლა რაიმე ბოროტება, თუ ეს იყო მხოლოდ მოჩვენება, ნამდვილად კი კარგი და საქებური. რამ იშვა ამ ქვეყანადა. ნუ გაჰკვირდები, მკითხველო, ფალსიფიკატორები თავისუფლად თარეშობენ ჩვენს მწერლობაში!..

მაგრამ დაუბრუნდეთ ჩვენს საგანს. მკითხველი უნდა მოკვდიოდეს ჩემგან აღძრულ სსკიფხის განმარტებას. დამახინჯება ხომ დამახინჯებაა, იტყვიან, მაგრამ აქ შეიძლება გაუგებრობაც იყოს. ზოგიერთათვის ყოველივე ეს იქნება მართლაც გაუგებრობაა. მუნიციპალურის მხრის ეროვნული პრობლემის გათვალისწინება თითქოს არა-ჩვეულებრივი, მოულოდნელი მხარეა ამ რთულ საგნისა. მაგრამ „მნათობისთვის“ კი აქ გაუგებრობა არ არის. იგი განზრახ უბრუნებს ზურგს ჩემ მიერ წამოყენებულ საკითხს. სრულიად შეცნობილად არიდებს თავს იმ ხასიათის მუნიციპალურ საკითხს, რომელიც ეროვნულ საკითხთან არის დაკავშირებული. მისაყვედურებენ, შპრინგერი ბაუერი ვერ გაიგეო, მაგრამ თუ მე ვერ გავიგე, იმათ ხომ გაიგეს და თუ გაიგეს და თანაგრძობასაც უცხადებენ იმას, რასაც ამტკიცებენ და ანვითარებენ აღნიშნული მწერლები, რა ნაირად უნდა გაამართლონ თავიანთი მუნიციპალური პროგრამა, სადაც არ არის ის, რაც დედა აზრს შეადგენს შპრინგერ-ბაუერის სისტემისას, **არ არის ერი, როგორც იურიდიული პიროვნება, არ არის ეროვნებათა შორის რეგულიარიზაციის ორგანოები**, არ არის დეცენტრალისტურ ფორმებში მოწყობილი ეროვნულ-პროპორციონალური სისტემა. „მნათობი“ დაჟინებით ამტკიცებს, ამ უკანასკნელ დებულებას (ეროვნულ-პროპორციონალურ სისტემას) შპრინგერი არ იცავსო. მაგრამ, ესთქვათ, არ იცავს, დანარჩენს რაღას უშვრებით — თავი და თავი ხომ რეგულარიზაციის საკითხია. რად მიმალეთ ეს მთავარი და ძირითადი საგანი ჩვენის პოლემიკისა?

ეროვნულ-პროპორციონალური პრინციპი ჩემ მიერ გაკვრით აღძრული მიზეზი იყო იმისი, რომ რეაქციონერთა ბანაკში მომამწყვდიეს. ჩემი აზრი კი შპრინგერ-ბაუერის აზრზე შორს არ მიდიოდა. შპრინგერი წინააღმდეგს ამტკიცებსო. ამას ჩვენ ქვემოდ დავინახავთ, რასაც ამტკიცებს იგი. მაგრამ, ვიმეორებ, თავი და თავი ის არის, რომ გარდა ეროვნულ-პროპორციონალურ სისტემისა ჩემს წერილებში იმგვარი კით-

ხვეები მქონდა წამოყენებული, რომელთაც ისე ადვილად გვერდს ვერ აუხვევთ. თუ შეიწყნარეთ პრინციპი, რომლის ძალითაც ერი ხდება იურიდიულ პიროვნებად, ძირიანად უნდა შეიცვალოს თქვენი მუნიციპალური პროგრამაც. აქ სტიქიურმა და მოუწესრიგებელმა დასაწყისმა ადგილი უნდა დაუთმოს ორგანიულ პრინციპს, რომელიც ძირს უთხრის „ძველი ტიპის ინტერნაციონალისტების“ პოზიციას. აი სად არის თავი და თავი საკამათო საგანი.

შემდეგ წერილში ამ მთავარ საკამათო საგნის გაღრმავებით და შესწავლით ვცდებით ნათელი ვფინოთ კურიალურ სისტემის და ნაციონალურ წარმომადგენლობის საკითხსაც.

მ რ თ ა ს ო ლ ი დ ა რ ო ბ ა .

1.

დიდი და სერიოზული საკითხია მოწესრიგება ურთიერთობისა იმ ერთა შორის, რომელნიც მეზობლად სცხოვრობენ, მომწყვდევულები ერთ სახელმწიფოს ფარგალში. ვინც სცდილობს ამ საკითხის დიდმნიშვნელობის გაქარწყლებას, ერთა სოლიდარობის საქმეს ცუდ სამსახურს უწევს. ჩვენში, მაგალითად, ჯერ კიდევ იმდენად განუვითარებელია პოლიტიკური აზროვნება, რომ ყოველი სურვილი ერთა შორის ურთიერთობის განსაზღვრულ ფარგალში ჩაყენებისა, დაგმობილია და მონათლულია, როგორც შოვინისტური და პროგრესის წინააღმდეგი მიდრეკილება. ჩვენში ფაქტს ფაქტად ვერ აღიარებთ. ჩვენ ჯერ ვერ გავციბედნია იმ აზრის აღიარება, რომ ერთა შორის ქიშპობა ბუნებრივი და აუცილებელი მოვლენაა. საქმეს კი არ არის, რომ ეს ქიშპობა დავმალოთ და დავფაროთ. თავი და თავი ის არის, რომ ამ ქიშპობას ველური და ბარბაროსული ელემენტები ავაცალოთ და კულტურული მივანიჭოთ. ჩვენთვის არც ისტორია არსებობს, არც სხვა ხალხთა და ერთა თავგადასავალი და გამოცდილება.

სოლიდარობის გრძნობა იბადება იქ, სადაც თანაბარუფლებიანობა სუფევს, პატივისცემა **პიროვნებათა** შორის, სულერთია ეროვნულია იგი პიროვნება, თუ კერძო. მაგრამ თუ მე პიროვნებამდე ვერ ავმალდდი, სხვისი პატივისცემის იმედი არ უნდა მქონდეს. ერი, რომელსაც თავისი თავისა არა სწამს-რა და რომელიც ვერ ამალლებულა პიროვნებამდე, სხვისი წყალობის მოლოდინში ნუ იქნება. ვინც თითონ არ იცავს თავის ღირსებას, მისთვის თავს არავინ გამოიღებს. „ჩათლახ“ აღამიანს დერეფანში არავინ შემოუშვებს. ძალიან კარგად ვიცი, რომ ყოველივე ეს ეწინააღმდეგება სახარების იდეალს. მაგრამ ცხოვრების კანონი ერთია, სახარების კიდევ მეორე. ამ გარემოებას ვერავინ შესცვლის. და თუ ჩვენ,

ცხოვრების შვილნი, სახარების წაქეზებით, სხვისი თანაგრძნობისა და სიყვარულის იმედით ვიქნებით, მალე გაგვიცრუვდება ეს იმედი.

ერთა შორის ურთიერთობა სენტიმენტალურ გრძნობით არ ისაზღვრება. მხაგვრელ ერში შეიძლება კეთილის მოსურნენიც ერივნენ, იმისთანანიც იყვნენ, რომელნიც თავისიანებში ძმობასა და ერთობას ჰქადაგებენ და სხვის ღირსებისა და ინტერესების პატივისცემას ასწავლიან, მაგრამ უნდა კარგად გვახსოვდეს, რომ ამ ქადაგებას არავითარი ნაყოფი არ ექმნება იმ დრომდე, სანამ ჩაგრული მხარე თითონ არ მოინდომებს თავის პიროვნების დაცვას და სანამ იგი თავის სიმტკიცით თითონ არ დაიმსახურებს სხვის პატივისცემას.

ამას წინად სომხურ გაზ. „მშაკში“ სოლიდარობაზე იყო ლაპარაკი. გაზეთი გვარწმუნებდა, რომ იგი ყოველთვის ურჩევს სომხებს ქართველების ინტერესები მიიღონ მხედველობაში. ან, მაგალითად, საქალაქო არჩევნების საკითხი. ხომ ქართველებსაც ჰყავთ ღირსეული და საქმის მცოდნე მოღვაწენი და სომხებმა, რომელნიც ამომრჩეველთა სიაში უმრავლესობას შეადგენენ, ამ ქართველებს თეთრი კენჭი უნდა ჩაუგდონო. ერთი სიტყვით, „მშაკის“ სურვილი ის არის, რომ ქალაქის საბჭოში ღირსეული პირნი შეგროვდნენ, განურჩევლად ეროვნებისა.

მართალი გითხრათ, მე არ მჯერა, რომ ამ ხასიათის ქადაგებამ რაიმე ნაყოფი გამოიღოს. არავითარი უფლება არა მაქვს „მშაკის“ გულწრფელობაში ეჭვი შევიტანო. ხოლო უნდა ვსთქვა კი, რომ მოწყალეობიდან წარმომდგარ ერთობასა და სოლიდარობას მაინცა და მაინც დიდი ფასი არ უნდა ჰქონდეს. თუ ქართველებს ღონე არ შესწევთ საკუთარის ინიციატივით და ენერგიით მიიღონ ის, რაც მათ ესაჭიროებათ, ამა თუ იმ გაზეთის სენტიმენტალურის მოწოდებით მათ არა შეემატებათ რა. გაზეთის მოწოდება ცხოვრებისა და ისტორიის კანონს ვერ შესცვლის. და ეს კანონი გვასწავლის იმას, რის შეგნებაც არა გვსურს: თუ ერთი არა სცემს პატივს თავის თავს, მას არავისი პატივცემის იმედი არ უნდა ჰქონდეს. თუ ერს არ ძალუძს თავისი უფლების მოპოვება და დაცვა, არაფერ მისცემს ამ უფლებას და მის ღარაჯად არავინ დადგება. სოლიდარობა თანასწორუფლებიანთა შორის არის შესაძლებელი. ერთი ერს

ჩასწიხლავს, როდესაც ერთი ამ ერთაგანში „ჯაგლაფია“, მეორე კი — მხნე და გამჭრიახი. ერთი ერს დაუმეგობრდება, როდესაც არც ერთს არ ექნება საშუალება ერთი ერთმანეთის დაჩაგვრისა.

ამგვარად, თავი და თავი საგანი ის არის, რომ ერთა ურთიერთობა ჩააყენოთ იმგვარ პირობებში, როდესაც თვითვეულ ერს საშუალება მოესპობა ერთმანეთის დაჩაგვრისა. გამოძებნა და გამორკვევა ამ პირობებისა არის შინაარსი ეროვნულ პრაქტიკულ პოლიტიკისა.

აი, ამ საგანზე ლაპარაკი ითვლება ჩვენში შოვინისტურ და რეაქციონურ მისწრაფებად. რაკი ეროვნული ანტაგონიზმის არსებობა უარყოფილია, უარყოფილი იქნება, რასაკვირველია, ყოველივე ის, რაც ზიმართულია ამ ანტაგონიზმის კულტურულ კალაპოტში ჩაყენებისათვის. რაკი აღიარებულია, რომ ჩვენებური ეროვნული ქიშპობა სომეხ-ქართველ სოცდაგართა ქიშპობაა და სხვა არაფერი, დამცირებული იქნება, რასაკვირველია, ყოველი ცდა ამ საკითხის მოწესრიგებისა, რადგან იგი ცდა განმარტებულ იქნება, როგორც მოსარჩლეობა ამა თუ იმ ერის სოცდაგართა ჯგუფისა. ასეთ უმწეო მდგომარეობაშია ჩვენში შეგნება იმ სოციალ-პოლიტიკურ წრისა, რომელშიაც ვცხოვრობთ.

ჩვენდა საბედნიეროდ, ერთი ნუგეში-ლა გვაქვს. ჩვენს დაბრძალებულ მდგომარეობაში სხვა ერნიც ყოფილან. ყოფილან, ხოლო ამ დაბრძალებიდან გამოსულან და ეხლა ჰფიქრობენ ასეთვე ისე მოაწესრიგონ გამწვავებული ურთიერთობა ეროვნებათა შორის. მას შემდეგ, რაც ავსტრიის ერებში ეროვნულმა შემეცნებამ გაიღვიძა, ამ ერთა შორის გაჩაღდა მკაცრი ბრძოლა. ეროვნებათა შორის ბრძოლას ავსტრიაში ძალ-უფლობის დაპყრობის ბრძოლის ხასიათი აქვს. ყოველი ერთი ცდილობს, რაც შეიძლება მეტი გავლენა იქონიოს ძალ-უფლობის ორგანოებზე, რათა ამ გავლენის საშუალებით თავის ერს გამოსტყუოს ესა თუ ის უპირატესობა. რვა ერთი იმის ცდაშია, რომ ერთმანეთს სამარე გაუთხარონ და სხვის უბედურობაზე თავისი კეთილდღეობა ააგონ, ბოლოს, როგორც იყო, მიხვდნენ, თუ რა საშიშ გზას დაადგნენ. და უნდა ხაზი გაუსვათ იმ გარემოებას, რომ ახალ გზის მაჩვენებელი და ანტაგონიზმის მორიგების მქადაგებელი ავსტრიის სოციალ-დემოკრატია გამოვიდა.

„პოლიტიკურად დამწიფებულ მუშა კლასის ინტერნაციონალიზმი, — ამბობს ოტტო ბაუერი, — დღეს სრულიად სხვა რამეა, ვიდრე გულუბრყვილო კოსმოპოლიტიზმი პროლეტარიატის ახალგაზდობის ხანისა. მუშათა კლასი ზურგს აღარ უბრუნებს ეროვნებათა სხვა და სხვაობას, ამ ფაქტს, რომელიც გამოცდილებით არის დადასტურებული და ეროვნება მისთვის „ბურჟუაზული ცრუ-მორწმუნოება“ აღარ არის, ცრუმორწმუნოება, რომელიც ვითომ აფერხებს კაცობრიობის განთავისუფლებასაო“, (Национальный вопрос и социал-демократія, გვ. 324).

ახალი რა შეიტანეს სოც.-დემოკრატიულმა მწერლებმა ამ საკითხის გარკვევაში? რათა ავსტრიის სახელმწიფო არ დარღვეულიყო განზე გამწევ ერთა წყალობით და რათა თვითეულ ერს ჰქონოდა მინიჭებული კულტურულ განვითარებისთვის საჭირო პირობები, მათს წინაშე წარმოსდგა ფრიალ დიდმნიშვნელოვანი საკითხი. საჭირო არის, მათის აზრით, ერთ სახელმწიფოში მცხოვრებ ერთა შორის მომწესრიგებელ უფლების შექმნა (внутри-государственное международное право).

წინად გვექონდა აღნიშნული ის გარემოება, რომ საკითხის ამგვარად გადაწყვეტა არ მიგვაჩნია ერთად-ერთ შესაძლებელ გადაწყვეტილებად. ჩვენს ლიტერატურაში, მაგალითად, სხვა გვარადაც იყო დასმული საკითხი. *Bâton*-იც მომხრე იყო ერთა შორის უფლების შექმნისა, ხოლო ეს უფლება, მის განმარტებით, ინტრა-სახელმწიფოებრივი კი არ უნდა იყოს (внутригосударственное), არამედ ინტერ-სახელმწიფოებრივი (между государственных). *Bâton*-ი თვითეულ ერს ანიჭებდა სახელმწიფოებრივ ფუნქციებს და ამგვარად თანამედროვე სახელმწიფოთა შორის უფლება ერთა შორის უფლებად ხდებოდა ეს. უკიდურესი, რადიკალური გადაწყვეტა ეროვნულ პრობლემისა იურიდიულ ნორმების საშუალებით. ჩვენ ეხლა არ შევალთ ამ საგნის გარჩევაში. ვიტყვით კი იმას, რომ ამ ორ მიმართულებათა შორის შეიძლება იქმნეს წამოყენებული მესამეც, რომელშიაც მორიგებულია თითქოს საკითხის ორგვარი მიდრეკილება. ეს მესამე აზრი, აღიარებს რა იგი ერთ სახელმწიფოში მცხოვრებ ერთა შორის უფლების შექმნის საჭიროებას, ამასთან ყოველ ერს ერთ ტიპის ავტონომიას არ ანიჭებს. აქ შესაძლებელია, გარემოების მიხედვით, კულტურულ-ნაცი-

ონალურ და ნაციონალურ-ტერიტორიალურ ავტონომიათა კომბინაციების წამოყენება. მაგრამ დღეს ჩვენ არ გამოვუდგებით არც ამ საგნის განმარტებას.

შევდგეთ შპრინგერ-ბაუერის თვალთსაზრისზე. ის, რაც მათ აღიარეს, უკვე დიდი ნაბიჯია ეროვნებათა შორის უთანხმოების მოსპობის საქმისათვის. სხვა და სხვა ერებით დასახლებულ სახელმწიფოში ინტერნაციონალურ უფლების შექმნის საქმეობა—ეს არის პირველი საღი სიტყვა ეროვნულ საკითხში. ერის აღიარება პიროვნებად და სხვა და სხვა ეროვნულ პიროვნებათა ურთიერთობის მოწესრიგება **უფლებრივი ნორმებით**, ინტერნაციონალურ უფლებით—ეს აღიარებაა ორგანული პრინციპისა, დადასტურებაა ავტონომიზმის და ფედერალიზმისა, ხოლო უარ-ყოფაა ცენტრალიზმისა და ატორიზმისა.

რა კავშირი აქვს ყველა ამას საქალაქო არჩევნებთან? როგორ უნდა გადავხედოთ ერთი მოვლენა მეორესთან? ქალაქი ტფილისი ხომ საქართველოს დედა ქალაქია, ამასთან ცენტრია კავკასიის მმართველობისა და ამასთან კიდევ სხვა და სხვა ეროვნებით დასახლებული ქალაქია. სხვა და სხვა ეროვნებით დასახლებული ადგილები ამერ-იმერეთში ბევრია, განსაკუთრებით ამერეთში. ასე რომ ეროვნებათა შორის ურთიერთობის საკითხი, რომელიც ტფილისში აღიძვრის, ტფილისს გარედაც ცხოველ-მყოფელი საკითხია. (ჩვენ აღარ ვახსენებთ აღმოსავლეთ კავკასიას, სადაც მსგავსს მოვლენათ ვხედავთ). დაუ ეს საკითხი მოსაწესრიგებელია ტფილისში, ამგვარადვე მოსაწესრიგებელია იგი ყველგან, სადაც ერთი ერის ინტერესი შეეჯახება მეორე ერის ინტერესს. ამგვარად ადგილობრივი საკითხი საზოგადო საკითხად ხდება. და მუნიციპალური პრობლემა ეროვნულ პრობლემის ნაწილად.

2.

ზემონათქვამიდან გამომდინარეობს, რომ ერთა შორის სოლიდარობის დამყარებისათვის საქმეობა ერის უფლების აღიარება. განკერძოებულ ერის უფლების კონსტიტუცია იქ-

ნება საფუძველი ერთა შორის კავშირის გამტკიცებისა. ვინ, რომელნიც ისტორიულ გარემოებათა ძალდატანებით მეზობლად სცხოვრობენ, უნდა იყვნენ ჩაყენებულნი შესაფერ უფლებრივ ფორმებში, სადაც მყუდრო და მშვიდობიან ცხოვრებას მიეცე-
მიან.

ყველა კარგი, იტყვიან, მაგრამ ეს ხომ შორეული საქმეა, რომლის განხორციელება დღევანდელ პირობებში არ შეიძლება? გარდა ამისა, ვსთქვათ, შევთანხმდით ამ თეორიულ ნიადაგზე, ამ შეთანხმებას განა შეუძლიან შესცვალოს რამე აითუნდ დღეს წამოყენებულ მუნიციპალურ საკითხში? სწორედ ეს მოსაზრება აქვს მხედველობაში რუდოლფ შპრინგერს, როდესაც იგი ამბობს: „ვიცი, რომ ყოველივე ეს ერთბაშად ვერ განხორციელდება. მაგრამ მიუხედავად ამისა, სანამ უკანასკნელ ნაყოფს ვნახავდეთ და სანამ იძულებულნი ვიქნებით ერთი კერძო კომპრომისი შევცვალოთ მეორე კომპრომისად, ჩვენ უნდა ვიცოდეთ სად მივდივართ?.. ამიტომ აკტუალ, თანამედროვე და რეალურ საგნად ჩაითვლება ის, რაც არარეალურ, შორეულ, უტოპიურ და თეორიულ დებულებად ეჩვენება მკითხველს, რომელსაც ასე ადვილად ჰქლიან პოსტულატები და ტენდენციები. მხოლოდ ეს შორეული აძლევს სახელმძღვანელო აზრს ჩვენს **მახლობელ** გამრჯელობას და კრიტიკიუმს დღიური მოქმედების დაფასებისათვის. თუ ყოველი ჩვენი წინასწარი მუშაობა და გარჯა არ ისაზღვრება ამ საბოლოო მიზნით, ამგვარი შრომა და გარჯა მხოლოდ შეათერხებს ჩვენს მსვლელობას; სადაც აზრი ფართოდ გადაშლილი არ არის, იქ არც დღიური გამარჯვებაა. თუ შეგნება თეორიულად ნათელი არ არის, არც პრაქტიკული მუშაობა გვექნება ნაყოფიერი“ (Национальная проблема, გვ. 3—4), თუ მართალია ყოველივე ეს ავსტრიელ ერთათვის, რამდენად სამართლიანია ამგვარი აზრი ჩვენისთანა დაბეჩავებულ ხალხისათვის, რომელსაც ჯერაც ვერ გაუგნია გზა-კვალი და რომლისათვისაც, მწუხრის ბურუსით გარემოცულისთვის, დღესაც არ არის ნათელი ის, საითკენაც მიდის იგი.

შპრინგერი კომპრომისებზე ლაპარაკობს. ავსტრიელ ერთათანამედროვე ისტორია სწორედ რომ კომპრომისების ისტორიად ჩაითვლება—ისე ძნელი იყო მორიგება სხვა და სხვა ერთა ინტერესებისა და ისე მძიმე-მძიმედ ისახებოდა აზრი

ჰარმონიულ და სოლიდარულ ურთიერთობისა. ერთხანს ავსტრიაში დიდი იმედი ჰქონდათ კურიალურ სისტემისა. ამ სისტემის დამყარებით მოელოდნენ ერთა შორის შეთანხმებას. საგულისხმოა ისტორია ამ საკითხისა.

ჯერ კიდევ ამ ნახევარ საუკუნის წინ კურიალურ სისტემას ჩეხები იცავდნენ. ავტონომიურ ოლქების დაწესებას, კურიების დაწესებას ამჯობინებდნენ. ავტონომიური ოლქები აშინებდნენ იმ მხრივ, რომ სხვა ოლქებში („გვირგვინის ოლქებში“) ჩეხების უმცირესობა არ დაჩაგრულიყო. რიგგარეშე შეიტანა წინადება, რათა ეროვნული სასამართლო დაწესდეს კურიების მიხედვით. კონსტიტუციონალურ ეპოქაში კურიების მხურვალე მკველად იყო ფიშგოფი, რომელმაც ამ საგნის გამოთხზულებაც დასწერა: „ავსტრია და მის არსებობის გარანტია“. 1871 წ. ბოგემიის ლანდტაგმა პრაქტიკულად დააწესა. ეს სისტემა და გამოსცა კანონი „შესახებ ჩეხთა და გერმანელთა ნაციონალურ ინტერესების დაცვისა ბოგემიის საკაროლევოში“. მაგრამ შემდეგში ეს კანონი გაუქმდა. ხოლო, რადგან ამ კანონის ძალით, კურიებს აწესებდნენ წვრილ ერთეულებში და მაზრებში და ხარჯის აკრეფის უფლებაც ჰქონდათ ამ კურიებს, ამიტომ, შპრინგერის აზრით, აქ თითქოს გაუბედავად წამოყენებული იყო ეროვნულ-ავტონომიური, პერსონალური დანაწილების პრინციპი... შემდეგში ამ სისტემას იცავდნენ გერმანელები, ჩეხები კი წინააღმდეგნი იყვნენ მისი. 1890 წლის შეთანხმების პროექტში ხელმეორედ ვხედავთ ნაციონალურ კურიებს. ამ სისტემას გაუმჯობესობის ნაცვლად უკან-დახვეის ხასიათი აქვს. 1871 წლის პროექტში გერმანელების და ჩეხების კურიები იყვნენ მარტო. ამ პროექტში კი კიდევ მსხვილ მემამულეთა კურიები მიუმატეს. ეს პროექტიც ბოლოს გაუქმდა. დარჩა მხოლოდ და ცხოვრებაშიაც გატარებულ იქმნა სასკოლო საბჭოს სექციებათ დაყოფვა. შპრინგერი ამ უკანსკნელ გარემოებასაც აძლევს მნიშვნელობას. ეროვნულ პრინციპის მიხედვით დანაწილება ორგანოების და მათის კომპეტენციისა, დაწესებულებისა და პირებისა, რომელნიც ამ დაწესებულებებს ემორჩილებიან, ამბობს იგი, ერთად ერთი გზა არის, მშვიდობიანობისა. ხოლო მარტო კურიის პრინციპი კი საკმარისი არ არის. და აი რატომ. ყოველი ნაცია სცდილობს გაერთიანებული და გარემოცული იყოს. ამგვარი მისწრაფება

ნაციაში იმდენად დიდია, რომ მიუხედავად ეკონომიურ წინააღმდეგობისა ნაციის ფარგალში მოქმედებენ ეროვნული პარტიები. რომ შეიძლებოდეს კიდევ ბოგემიას, მორავიასა და სილევზიაში, ერთის მხრივ, ხოლო კრაინასა, შტირიასა და კარინტიაში, მეორეს მხრივ, ჩეხურ და სლოვენურ კურიების დაარსება, ამ კურიების დაარსებით არ გვექნება არც ჩეხური არც სლოვენური ნაცია სახელმწიფოებრივ-უფლებრივი ხასიათი, არ გვექნება ეროვნულ ძალთა გაერთიანება და ამ გაერთიანებულ ძალების ამოძრავება. ეროვნულ ინტერესს ჰქმნის მიზანთა და საშუალებათა ერთობა. და მხოლოდ ამ ერთობის წყალობით ხალხი პოლიტიკურად ეროვნებად ხდება. ეროვნულ მთლიანობის გარედ არ არის ეროვნული ავტონომია... კურიების წინააღმდეგ ითქმის კიდევ ის, რომ კურია არა სცილდება **ადგილობრივ** კანონმდებლობის ფარგალს, და ამიტომ მას არ ძალუძს მიანიჭოს ერს იმგვარი ძალა, რათა ამ ერმა იქონიოს გავლენა სახელმწიფოებრივ კანონმდებლობაზე და **მართველობაზე**. მმართველობის უფლება თავი და თავი უფლებათა ერისათვის. დღეს ერი მოკლებულია ამ უფლებას და მოკლებულია ამასთან ერთად ორგანოებს ეროვნულ მმართველობისა... ამ თვალსაზრისით რომ ვიხელმძღვანელოთ, საჭიროა, თანახმად შპრინგერის აზრისა, კურიალური პრინციპის გავრცელება სახელმწიფოებრივ მოქმედების ყველა დარგში. მაგრამ მაშინაც ეს სისტემა უნაკლოლო არ იქნებოდა... საქმე ის არის, საჭიროა კურიას ჰქონდეს მინიჭებული **ფორმალური იურიდიული ნორმები**. კურიას უნდა მიენიჭოს დამოუკიდებელი იურიდიული არსებობა... მას უნდა ჰქონდეს სუბიექტიური უფლებები, რომელთა დაცვაც იქნება შესაძლებელი სასამართლოში... ამ სახის კურია იმგვარ კორპორაციად იქცევა, რომელიც საჭიროა ეროვნულ, პერსონალურ ერთეულისათვის. გარეგნობით იგი თითქოს არ განირჩევა განვითარებულ კურიალურ სისტემისაგან. განსხვავება მხოლოდ უფლებათა სისრულეშია და ამ უფლებათა უზრუნველობა პერსონალურ ერთეულში. ამგვარად, არაა სამყოფი ნაციის კურიალად აღიარება. იგი უნდა იქმნეს აგრედვე **იურიდიულ პიროვნებად**, კერძო-უფლებრივ და საზოგადო უფლებრივ მნიშვნელობით... თუ ზედმიწევნით დავაკვირდით საქმეს, პერსონალური (ავტონომიური) პრინციპი კი არ არის განვითარებუ-

ლი კურიალური სისტემა, არამედ კურიალური სისტემა არის. გაუბედავი ცდა პერსონალური (ავტონომიური) პრინციპის განხორციელებისა... (იხ. იქვე გვ. 44--48).

ამ ვრცელ განმარტების შემდეგ გასაგები არის, მგონი; ის აზრი, რომ კურიალური სისტემა მხოლოდ მაშინ სწვევტს ეროვნულ საკითხს, როდესაც ერი ხდება ცალკე კურიალ და ამ ერს განსაზღვრული უფლებები ენიჭება. ავსტრიის ერთა ისტორიის შეცდომები საკმარისს ნათელს ჰფენენ ამ უტყუარ აზრს. არა მგონია, რომ ჩვენთვის საჭირო ყოფილიყოს ამ შეცდომების გამეორება, მაგრამ თუ ისტორიულ პირობების ძალდატანებით ვერ ავიცილებთ თავიდან სხვა ერთა შეცდომების გამეორებას, უნდა ვიცოდეთ მაინც ამ შეცდომების ნამდვილი ფასი და ხასიათი.

მაშ თუ კურიალური სისტემა უარ-ყოფილი უნდა იყოს, როგორ უნდა შეუფუოთ ამ უარ-ყოფას პროპორციონალურ წარმომადგენლობის საკითხი? აქედან წარმოსდგა ხომ საპოლემიკო ალიაქოთი და ეს საკითხი დარჩა დღემდე გამოურკვეველი.

გაუგებრობა ამ საკითხში, ჩემის აზრით, იქიდან წარმოსდგა, რომ ჩემმა მოპირდაპირებმა არ მიიღეს მხედველობაში ის, თუ რაგვარ პოლიტიკურ ფორმებში შესაწყნარებელია განხორციელება ეროვნულ-პროპორციონალურ წარმომადგენლობისა. მათ თვალწინ სდგას ცენტრალისტური ფორმა სახელმწიფოსი და კურიალური სისტემა ამ ფორმაში დაწყებული. და ამ ფორმის იქით გახედვა კი ვეღარ მოახერხეს.

„მნათობმა“ სხვა ცოდვებთან ერთად ისიც დამწამა, ვითომ მე არ ვხედავდე განსხვავებას პროპორციონალურ (არა ეროვნულ) და ეროვნულ-პროპორციონალურ წარმომადგენლობის შუა. მაგრამ ამ განსხვავებას ბალღი თუ ვერ დაინახავს. ეროვნული ელემენტები მეორისა თვალსაჩინოდ ხდის ამ განსხვავებას. ხოლო შეცდომა არის იმის თქმა, ვითომ ეროვნულ-პროპორციონალური წარმომადგენლობა ყოველ შემთხვევაში და ყოველ პირობებში რეაქციონური და კონსერვატიული მოვლენაა, როგორაც ჰგონია „მნათობს“. რეაქციონურია იგი დასავლეთ გუბერნიებში, სადაც კურიალური სისტემის გამტკიცებით რუს-მემამულეთა ზურგი გაუმაგრეს და მსხვერპლად შესწირეს მათ არა მარტო პოლონელ-

თა და ებრაელთა ინტერესები, თვით რუს-გლეხკაცობის ინტერესებიც. უნაყოფო იყო იგი სისტემა ავსტრიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, რადგან იგი არა სპობდა ერთა წინააღმდეგობას, არა სპობდა საშუალებას ერთა ჩაგვრისა. მაგრამ სულ სხვა ხასიათს იღებს ეროვნულ-პროპორციონალური წარმომადგენლობა, როდესაც ერის ორგანიზმი აღიარებულია კურიად, კორპორაციად, ავტონომიურ ერთეულად.

შპრინგერ-ბაუერის სისტემის თანახმად ავსტრია ეროვნულ ავტონომიებათ იყოფება. კავშირი და ფედერაცია ამ ავტონომიებისა საფუძვლად ხდება ავსტრიის სახელმწიფოებრივ წყობილებისა. ამის მიხედვით სამგვარ ორგანოების დაარსება არის მიუცილებელი, ორგანოები სახელმწიფოებრივი, საოლქო და ეროვნული. კანონმდებლობა და მმართველობაც სახელმწიფო, საოლქო და ეროვნული მყარდება. ამ ორგანოებსა და დაწესებულებებში, რა ხასიათისაა წარმომადგენლობის პრინციპი?

წვრილი ეროვნული ერთეული, თანახმად შპრინგერის აზრისა, სასკოლო ერთეულიც არის. ხოლო ნაციონალური მეტრიკები სასკოლო და საარჩევნო მეტრიკებათ არიან აღიარებულნი. იქ, სადაც ეროვნული წვრილი ერთეული მეტად პატარაა და მას არ ძალუძს თავის ხარჯით სკოლების შენახვა, იგი უერთდება სხვა ერთეულებს, ხოლო სასკოლო საბჭოში პროპორციონალურ წარმომადგენლობის უფლებით სარგებლობს. **საარჩევნო მეტრიკები აქაც ნაციონალური მეტრიკებია.** (Государство и Нація. გვ. 79). რას ნიშნავს ეს? იმას, რომ როცა ერთი ერის ერთეული უერთდება მეორე ერის ერთეულს, ვსთქვათ, განათლების საქმეებში, ამ შეერთებულ ერთეულების საერთო ორგანოში აღიარებულია საჭიროება ეროვნულ-პროპორციონალურ წარმომადგენლობისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში საარჩევნო მეტრიკები ნაციონალურ მეტრიკებათ არ იქნებოდნენ აღიარებულნი.

ახლა ნახეთ, როგორ არის დაყენებული მოხელეთა არჩევნების საკითხი. ავსტრიაში ამ ნიადაგზე ეროვნებათა შორის იჩენს თავს მკაცრი ბრძოლა და მოურიგებლობა. „ამ საკითხის მოწესრიგებისათვის, — ამბობს შპრინგერი, — ეროვნულ დაჩაგვრის შემცირებისათვის და მშვიდობიანობის დამყარებისათვის საჭიროა მიენიჭოს ეროვნულ და საოლქო საბჭოებს უფლება მოხელეთა პროპორციონალურის წესით არჩევნებისა. თანამ-

დებობაზე დანიშვნა ან არჩევნების წესით უნდა სწარმოებდეს და ამ შემთხვევაში თვითმმართველი ეროვნული ერთეული ვან-საზღვრულ სფეროში სახელმწიფოებრივ ფუნქციებს მიითვისებს, ან კიდევ იგი წარადგენს კანდიდატთა სიას, რომლისგანაც მინისტრები აირჩევენ მოხელეებს. (იქვე. 78) განა აქაც ეროვნულ-პროპორციონალული პრინციპი არ არის დაცული? ავიღოთ ახლა კანონმდებლობა. კანონმდებლობას ჰქმნის პალატა: ოლქში **ნაციონალური მეტრიკებია საარჩევნო მეტრიკები. ხოლო ნაციონალური ოლქები არიან ამასთანავე საარჩევნო ოლქები.** პერსონალური პრინციპი, — ამბობს შპრინგერი, — წმინდა-მექანიურად სწყვეტს უმცირესობის წარმომადგენლობის და ნაციონალურ საარჩევნო კურიების საკითხს (იქვე. 65).

რას ნიშნავს ეს? იმას, რომ აქ საარჩევნო კურიების დაწესება არც არის საჭირო, რადგან ეროვნული ერთეული არის აღიარებული პიროვნებად და პროპორციონალურ-ეროვნულ არჩევნების პრინციპს იგი თავის თავად (მექანიურად) ანხორციელებს.

მგონი, ამ მოსაზრებათა გათვალისწინება საკმარისია იმ აზრის გარკვევისათვის, რომ ეროვნულ-პროპორციონალური სისტემა, ჩემ მიერ შეწყნარებული, სრულიადაც არ არის დაკავშირებული კურიათა საკითხთან და რომ იგი სისტემა, აღნიშნულ პირობებში მოწყობილი, სამართლიანობის დამამყარებელი სისტემაა.

მაგრამ, კიდევ ერთხელ ვამბობ, ესთქვათ, ზემოდ მოყვანილი მოსაზრებანი ყალბი მოსაზრებანია, ესთქვათ, ამ საკითხში შპრინგერის აზრი სისწორით ვერ გავიგე, — მზადა ვარ კამათის გასაადვილებლად ერთ წამს ხელი ავიღო ამ სისტემაზე — განა ყოველივე დანარჩენი, ე. ი. **კონსტიტუცია ეროვნული იურიდიულ პიროვნებისა და უფლებრივ პირობებში ჩაყენება ამ იურიდიულ პიროვნებათა ურთიერთობისა**, განა შესაწყნარებელია მომხრე იყოთ ამ პრინციპისა და ამასთან იდგეთ იმ „სტიქიურ“ ურთიერთობის ნიადაგზე, რომელზედაც დგას საქალაქო არჩევნების და სხვა მრავალ საკითხებში გაზეთი „მნათობი“ თავისი პუბლიცისტებითურთ? აქ აშკარა წინააღმდეგობაა. თუ ერთი ორგანიზული ერთეულია, შეუსაბამოა ატომისტურ პრინციპის უპირატესობის გამართლება საქალაქო,

საეროზო გინდ სახელმწიფოებრივ ორგანოების ფარგალში. მართალია, წინააღმდეგი პოზიცია დღევანდელ პირობებში პრაქტიკულად ვერ განხორციელდება. მაგრამ თეორიულ პრინციპის აღიარება ხომ შესაძლებელია? სწორედ ამ პრინციპის აღიარებას არა ბედავს „მნათობი“. არა ჰბედავს, რადგან ის კრიზისი, რომელსაც უკვე რამდენიმე წელიწადი განიცდიან მისი თანამოაზრენი, ჯერ კიდევ ძლიერი არ არის და რადგან ამ დაძლევისათვის, აშკარაა, ჯერ კიდევ არ მოეპოვებათ ახალი შემოქმედებითი ძალები.

ერთა შორის სოლიდარობის ქადაგება საჭირო და კარგი საქმეა. მაგრამ არა ნაკლებ საჭიროა ამისათვის პრობების დამზადება. „თუ შშვიდობიანობას ესწრაფებით, — ამბობს შპრინგერი, — იცოდეთ, რომ იგი ჯადო ყვავილსავით თავის თავად არ აღმოცენდება. არა, მძიმე შრომით უნდა შეიმუშავოთ ამისათვის ნიადაგი. და თუ ამ ხასიათის შრომის უნარი გაკლიათ, ამოანი დარჩებიან თქვენი კეთილი განზრახვანი!“

სხვა და სხვა წერილები

თავად-აზნაურთა საქმეების გამო.

გაზაფხული გვიახლოვდება და მასთან ერთად გვიახლოვდება სათავად-აზნაურო კრებების სეზონიც. ამ კრებების გახსნის მოლოდინში უკვე გაჩაღებულია ცხარე ლაპარაკი ჩვენებურ გაზეთებში. თავად-აზნაურთა კრება დარაზმულია ორ ჯგუფად. ერთის შესახებ ამბობენ, რომ იგი კონსერვატულ და ანტი-ნაციონალურია. მეორეს ახასიათებენ, როგორც პროგრესიულ-დემოკრატიულ ჯგუფს, ეროვნულ ნიადაგზე დამყარებულს. „ზაკავკაზიე“ და მისი მომხრენი პირველ ბანაკს ეკუთვნიანო, ხოლო „ზაკავკაზკაია რეჩი“ და „თემი“ მეორე ბანაკს. მართალია, თვითონ „ზაკავკაზიე“ წინააღმდეგია ამგვარ კლასფიკაციისა და თავის-თავსაც სთვლის პროგრესიულ ორგანოდ, მაგრამ ისიც კია, რომ თავის თავს ყველა აქებს და შეცდომების დანახვა ბევრს აღარ ეხერხება, ისე აირია ერთმანეთში ავი და კარგი და ისე უჩინარი გახდა მიჯნა, საიდანაც აშკარად იწყება საზოგადოებრივი ბოროტება.

ზემოდ ვსთქვი — ამბობენ მეთქი, თავად-აზნაურობაში ორი მიმართულებაა — კონსერვატიული და პროგრესიული, ანტი-ნაციონალური და ნაციონალური.

ვიკითხოთ ახლა, მართალია ყოველივე ეს? მართლა არსებობს ჩვენს თავად-აზნაურთა წრეებში ორი მიმართულება და მართლა აქვს ამ ორ მიმართულებას ნათლად გამოჩვენებული საზოგადოებრივი ხასიათი, თუ აქ ამ განხეთქილებაში პირად თავმოყვარეობას და კინკლაობას უპირველესი ადგილი უჭირავს?

უსამართლობა იქნებოდა გვეთქვა, აღნიშნულ განხეთქილებაში მარტოოდენ პირად თავმოყვარეობას და პირად მტრობა-მეგობრობას ჰქონდეს ადგილიო. არა, აქ თითქოს საზოგადოებრივი მოტივებიც არის. მაგრამ იგივე სიმართლე იმის თქმასაც გვაუალებს, რომ ამ საქმეში საზოგადოებრივი მოტივები ძლიერ დაჩრდილულია, რომ ოპოზიციას გარკვეული ხასიათი არა აქვს და რომ ფრიად ბუნდოვანია პრინციპიალური პოზიცია „პროგრესიულ“ თავად-აზნაურობისა.

შევიჩრდეთ პატარა ხანს პირველ ჯგუფზე. ამ ჯგუფს უჭირავს ხელში სადავე თავად-აზნაურულ საქმეებისა. იგივე ჯგუფი ჰქმნის განსაზღვრულ ხასიათის პოლიტიკურ ატმოსფერას. ამ ჯგუფს მართვა-გამგეობის ძალა იმ ხანაში ჩაუვარდა ხელში, როდესაც ჩვენში ხდებოდა ლიკვიდაცია „გამანთავისუფლებელ მოძრაობისა“. ეჭვი არ არის იმაში, რომ ამ ჯგუფის ზოგიერთი გავლენიანი წევრი ვიწრო დამოკიდებულებაში იყო იმ თავად-აზნაურულ, ქართლში მომქმედ, ორგანიზაციასთან, რომელსაც უწოდებდნენ „შავრაზმელებს“ ეჭვი არ არის იმაშიაც, რომ ამ ჯგუფის წარმომადგენელთა აზრით, ჩვენში მომხდარი აგრარული მოძრაობა და გლეხთა და მემამულეთა შორის შეტაკება გამოწვეული იყო აგიტატორების მძულვარე ქადაგებით და არა ღრმა სოციალური პირობებით, ღრმა სოციალური ანტაგონიზმით, რომელიც საუკუნოებით დამყარებული იყო გლეხთა და მემამულეთა შორის. რაც შეეხება ამ ჯგუფის „ეროვნულ“ აზროვნებას, აქაც ბევრი სავალალო ფაქტია მის წინააღმდეგ მიმართული. მე აქ არ შევეხები თავად-აზნაურულ მმართველ წრეების პოლიტიკურ აზროვნებას და ხასიათებას. ამისათვის შესაფერი დრო არ არის ამ უამად, მე მინდა მივაქციო ყურადღება იმ გარემოებას, რომ აქ, ამ წრეებში, აბუჩად იგდებენ ჩვენს ეროვნულ ინტერესებს. განა რომელიმე სხვა საზოგადოებაში, სადაც ცოტაოდენი შეგნება მაინც არის, შესაძლებელი იქნებოდა ლაპარაკი და აგიტაცია ქართულ გიმნაზიის გაუქმების საქიროებაზე? არა, ჩვენში კი ეს შესაძლებელია. და აი ძველი დაწესებულება, რომელშიაც ამოდენა ამაგი და შრომა დაიხარჯა; დაწესებულება, რომლის მეცადინეობით ჩვენს ახალგაზდობაში ქართული ენა ჯერ კიდევ ცოცხალია და ფესვების გამაგრებასაც აპირებს, — ამ დაწესებულების გაუქმება უნდოდათ. და სავალალო ის არის, რომ დღესაც გადაუწყვეტელია ბედი ქართულ გიმნაზიისა. ამავე დროს კი, თითქმის ყოველთვის დეპუტატთა საკრებულოს ინიციატივით, აძლევდნენ დახმარებას მთავრობის გიმნაზიებს, სადაც ქართული ენა ძლიერ შეზღუდულია. მიაქციეთ ყურადღება იმ გარემოებასაც, რომ დღეს სათავად-აზნაურო კრებებზე ქართული ლაპარაკი თითქმის რომ აღკრძალულია თვით თავადების მიერ. ამ ორი წლის წინად ერთმა გულუბრყვილო წევრმა დაილაპარაკა ქართულად. იგი შეაჩერეს. გუბერნიის მარშალმა, თ.

ბაგრატიონ-დავიდოვმა განუმარტა კრებას, რომ უხერხულობა ქართულად ლაპარაკი იმ კრებაზე, სადაც სხედან რუს-გაზეთების რეპორტიორებიო. ეს რუსული გაზეთი „გოლოს კავკაზა“ გახლდათ! („ტიფ. ლისტ.“ და სხვა გაზეთების რეპორტიორები ქართველები იყვნენ და მაშასადამე ქართულსაც კარგად შეითვისებდნენ). ასე რომ „გოლოს კავკაზა“-ს რეპორტიორის გულისთვის იმ კრებებზე აღკრძალული იყო ქართულად ლაპარაკი. არა მგონია, რომ რომელიმე საზოგადოებაში ამაზე დაბლად შეიძლება დაეცეს ეროვნული ღირსების შეგნება და ამაზე შორს წავიდეს ანტი-ეროვნული „ეჟემანფიზობა“. ან ვის არ მოუსმენია მიხ. მაჩაბლის ფილიპიკები ქართულ პრესის წინააღმდეგ, ქართული პრესა და ლიტერატურა მოისპო და აღარ არსებობსო. ან ვის არ ახსოვს ის თავსლაფი, რომელიც გადაგვასხა იგივე მიხ. მაჩაბელმა ქალაქ პეტერბურგში რომ წაბძანდა დეპუტატის ასარჩევად და იქ მარკოვს რომ არწმუნებდა, შიში ნუ გაქვთ, ილია ჭავჭავაძე სწორედ თქვენი აზროვნებისა იყო და აბა სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ როგორ გაილაშქრებდაო და სხვა და სხვა და სხვა

ახლა გადავხედოთ ოპოზიციას. გვარწმუნებენ, ოპოზიცია ეროვნულ ნიადაგზე დგას და იგი ხელმძღვანელობს თავის მოქმედებაში დემოკრატიულ პრინციპებით. შეიძლება ოპოზიციის ზოგიერთ წევრებს მართლაც ჰქონდეთ დემოკრატიულ-ეროვნული მისწრაფებანი, მაგრამ დანამდვილებით შეიძლება ვსთქვათ ისიც, რომ ამ ოპოზიციის უმრავლესობა შორსა დგას ამგვარ მისწრაფებაზე. და ისიც აშკარაა, რომ იმ ზოგიერთ წევრსაც ამ მასაზე დიდი გავლენა არა აქვთ. ამიტომ არის, რომ, გარედამ რომ უყურებს კაცი, ეს ოპოზიციაც ძლიერ უთავბოლოა. აი რამოდენიმე ფაქტიც.

იმ ფინანსიურ საქმეს, რომელსაც უძღვებოდნენ დეპუტატთა საკრებულოს მეთაურნი, შეიძლება ბევრი ნაკლი ჰქონდა. მისი კრიტიკა საჭირო იყო, მაგრამ არა ისე, როგორც ეს მოაწყო ოპოზიციამ. ამ ოპოზიციაში მოჰყვნენ მაშინ ყველა ისინიც, ვისაც კახეთის რკინის გზის საქმეში თავისი საკუთარი ფინანსიური პლანები ჰქონდათ და ვინც იყო ნაწყენი, რატომ ჩემი გეგმა დაიწუნესო და დეპუტატთა საკრებულოს გეგმა კი მოიწონესო. ამ უკმაყოფილოთა რიცხვში ერთი და ორი კაცი არ იყო. და რანაირად იყო შესაძლებელი ოპოზიციის მოქმე-

დების დამყარება ამ სხვა და სხვა დაწუნებულ ფინანსიურ გეგმების ნიადაგზე. როგორ შეეძლო ოპოზიციას თავისი მფარველობა გაეწია ყველა იმ პირთათვის, რომელნიც უკმაყოფილონი იყვნენ მხოლოდ იმიტომ, რომ მათი ფინანსიური კომბინაცია დამარცხდა. ამ თავდაუხედაობის გამო მთელ საქმეს კინალამ ზიანი არ მოუვიდა და წვითა და დაგვით მოგვარებული საქმე კინალამ არ ჩაიფუშა. კახეთის რკინის გზის საქმე ერთად ერთი კეთილი საქმე იყო დეპუტატთა საკრებულოსი. აქ უნდა დაფიქრებულიყო ოპოზიცია. კრიტიკა საჭირო იყო, ეს ოპოზიციის მოვალეობაც იყო, ხოლო ოპოზიციაში გაერთიანება ერთი მეორის მოპირდაპირე ელემენტებისა დიდი შეცდომა იყო ამ საქმის კეთილ მსვლელობისათვის. ეს მაგალითი მომყავს იმ აზრის ნათელ საყოფად, რომ ოპოზიცია ძლიერ აქრელებულია თავის შემადგენლობის მხრით და რომ შეუძლებელია ამ სხვა და სხვა ელემენტებისაგან შესდგეს ერთი გავლენიანი ჯგუფი.

პრინციპები, იდეალები? იქნებ აქ შეიძლება ერთობის გამტკიცება? რაც შეეხება პრინციპებს, დემოკრატიულ-ლიბერალურ პრინციპებს, მაგონდება ჩემი განცვიფრება, როდესაც ერთ კრებაზე მოვისმინე შემდეგი ბრალდება „პროგრესიულ ოპოზიციის“ წევრისა კონსერვატორების წინააღმდეგ მიმართული. თქვენ დიდი ცოდვები გაქვთ, ეუბნებოდა „პროგრესისტი“ ოპოზიციიდან კონსერვატორ დეპუტატთა საკრებულოს წევრებს, რანაირად მოხდა, რომ თავად-აზნაურთა ერთ-ერთი წინამძღოლი „წინამძღოლობდა“ და აზნაურთა სიებში კი იგი შეტანილი არ ყოფილაო. არ ვიცი, მართლა ასე იყო ეს, თუ არა, აშკარად კი მახსოვს, რომ ოპოზიციის „პროგრესიულ“ წევრს ისეთი სახის გამომეტყველება ჰქონდა, როდესაც ამ სიტყვებს აღიარებდა, თითქოს მართლაც „დემოკრატიის“ წინაშე რალაც დიდი დანაშაულობა ჩაიდინეს. პრინციპები, ეროვნული პრინციპები? ესთხოვ ზოგიერთ გულმართალ წევრს ოპოზიციისას, მოახდინოს ანკეტა და გამოიკვლიოს, ოპოზიციის წევრთა შორის რამდენი ადამიანი იწერს და კითხულობს ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს და ქართულად დაბეჭდილ წიგნებს? და თქვენ დაწმუნდებით, რომ ამ საკითხში ისეთი ფარისევლობაან დამკვიდრებული, როგორსაც შეხვდებით მხოლოდ ქართულ საზოგადოებაში, თორემ სხვაგან იგი არ გავლნილდ

ფაქტია. მეტსაც ვიტყვი, შევეკითხები თვით იმ პატარა გუნდს. ქართველ ინტელიგენტობისა, რომელსაც ქართულ მწერლობასთან კავშირი არ გაუწყვეტია, რატომ არ უცხადებენ მედგარ პროტესტს ქართულ ენის მდევნელობებს და რატომ არის, რომ ისინიც კი, რომელნიც თითქოს ქართულ ეროვნულ ინტერესებს დასტრიალებენ, ამ კრებებზე „გოლოს კავკაზა“-ს რეპორტიორის გასახარებლად ერთ ქართულ სიტყვას არა კადრულობენ?

ჩემი ამგვარი შეკითხვა ბევრს ეუცხოება. დღეს თითქმის სიბრტყილია ამგვარ საგნებზე ლაპარაკი. ქართული ენა თ. აზნაურთა კრებებზე ფეხებ ქვეშ არის გათელილი. ეს უკვე უტყუარი ფაქტია. ეს უკვე ისეთი გარემოებაა, რომელსაც ყველა შეეჩვია და მის წინააღმდეგ ხმის ამოდება „მოვეტონად“ ითვლება. დიად, და აი სწორედ ამ „მოვეტონ“ ადამიანის სახელი მონდა მოვიხვეჭო და კიდევ ერთხელ ვკითხო, „ეროვნულ პოლიტიკის“ დამცველთ, როგორ მოხდა, რომ თქვენ არა მარტო ადასტურებთ გამეფებულ უგვანობას, ხელსაც უწყობთ. ჩვენი საზოგადოების გადაგვარების საქმეს? ან იქნება სთქვათ, რომ ეს საკითხი უმნიშვნელოა? იქნებ ერის დღეგრძელობისათვის იგი მართლაც უმნიშვნელო იყოს, რადგან ერი თავის სიღრმეში ჰპოვებს ძალას, რომ გაუმკლავდეს ამ ხასიათის ავადმყოფობას. მაგრამ თქვენთვის, თქვენი პოზიციისათვის რომ უმნიშვნელო არ არის! **ორში ერთია, ან ოპოზიცია დემოკრატიულ ეროვნული ნაკადულია, თავად-აზნაურთა წრებში შეჭრილი და მაშინ იგი უნდა ემყარებოდეს, დემოკრატიულ ეროვნულ ნიადაგს (მაშასადამე, ქართულ ენასაც), ან კიდევ ეს ოპოზიცია, ორი-სამი კაცის გამოკლებით, საქმეების გარედ დარჩენილი და გაბრაზებული ნაწილია იგივე თავად-აზნაურობისა. ან ერთი, ან მეორე. შუაში დგომა შეუძლებელია.**

ყველა ზემოდ ნათქვამიდან გამომდინარეობს შემდეგი. საჭიროა სრული რეორგანიზაცია ოპოზიციისა. საჭიროა დამყარება ოპოზიციისა პრინციპების ნიადაგზე და არა პირადი უკმაყოფილებების ნიადაგზე. საჭიროა, რომ ეროვნულ დემოკრატიული ჯგუფი მართლაც გვანდეს ამ ხასიათის ჯგუფს და არ იყოს მისი კარიკატურა.

მე კარგად ვიცი, რომ ამ ხასიათის ჯგუფის შედგენა თავად-

ვად-აზნაურთა წრეებში ძალიან ძნელია. დაიწყეთ ეს საქმე და თქვენ ნახავთ, რომ თქვენს წინააღმდეგ თქვენი დღევანდელი მოკავშირენი გაილაშქრებენ. თავად-აზნაურთა კრებების რამდენიმე გულწრფელ პროგრესიულ წევრის შეცდომა, სხვათა შორის, ის არის, რომ ისინი ძლიერ ოპტიმისტურად უყურებენ საქმეს, მაგათ ჰგონიათ, რომ თავი და თავი ბოროტება თ. ბაგრატიონი და მიხ. მაჩაბელია. მე კი მგონია, ბოროტება თავად-აზნაურთა აზროვნების სიღრმეშია, იმ აზროვნებაში, რომელსაც იზიარებს დიდი უმრავლესობა თავად-აზნაურობისა და თვით ბევრი წევრი ეგრედ წოდებულ ოპოზიციისა.

დაიწყეთ საცდელად ეროვნულ-დემოკრატიულ პრინციპების მიხედვით ოპოზიციის ფილტრაცია და მაშინ დარწმუნდებით, რომ „ბოროტებას“ უფრო ფართოდ გადუშლია ქსელი.

დიალ, ასეთი იქნება ნაყოფი და სჯობს გამოჩნდეს ეს ნაყოფიც. ქართველ ერს, რომელთანაც თქვენ დაკავშირებულნი ხართ, ეცოდინება მაინც, რომ თავად-აზნაურთა წრეებში შეძლებისადაგვარად ქართულ ეროვნულ საქმეს ემსახურებით და რომ თავად-აზნაურთა შორის ატეხილი პირადი დავა და ქიშპობა თქვენ სრულიადაც არ გეხებათ.

როგორ ვიღვსანსწაულეთ თამარ მფვის იუბილე!

ჯერ კიდევ ამ რამდენიმე თვის წინად ჩვენს პრესაში დაიწყეს ლაპარაკი თამარ-მფვის სახელის პატივსაცემად იუბილეს მოწყობის შესახებ. შეიდასი წელიწადია, რაც გარდაიცვალა თამარი. ამ დიდებულ გვირგვინოსანის ღვაწლი და დამსახურება სამშობლოს წინაშე უსაზღვროა. და თანამედროვე ქართველობას შემთხვევა ეძლეოდა დაემტკიცებინა ეროვნული გრძნობის სიმწიფე და სულიერი კავშირი წარსულის დიდმნიშვნელოვან ისტორიულ მომენტთან. ასე სწერდნენ და ჰფიქრობდნენ გულუბრყვილო მწერლები ამ საგნის შესახებ. ჩვენს საზოგადოებაში არიან კიდევ თითო-ოროლა ილუზიონისტი, რომელთაც ჯერ კიდევ გული არ გასტეხიათ და დროგამოშვებით, დადუმებულ არე-მარეში, სიკეთესა და მოვალეობაზე იწყებენ ლაპარაკს...

აღიძრა თუ არა ლაპარაკი იუბილეს გადახდის საჭიროებაზედ, ინიციატორები ამ „შეუსაბამო“ ნატურისა მოლოდინში იყვნენ, აცა საზოგადოება გახმაურდება, ხმას ამოიღებენ დაწესებულებანი, საზოგადოებანი და კორპორაციები, სიხარულით დაებლაუტებიან ამ აზრს და მოიწადინებენ მის განხორციელებას. მაგრამ დრო მიდიოდა. ხმა-კრინტი არსაიდან ისმოდა. კიდევ იწყებდნენ წერას: აბა, მამულიშვილნო, აჩქარდით, ველით, მოგვეცით ბანი, დავიწყით საქმე, შევადგინოთ კომიტეტი ან რაც საჭიროა ამისათვისო. შენც არ მომიკვდე! მამულიშვილნი არ შეწყუხდნენ და ხმა არავინ ამოიღო. მაშ თქვენ, ქართველნო ქალებო, ტურფა ასულნო, თამარის სახელწოდებას რომ ატარებთ, თქვენი პირდაპირი მოვალეობაა მოიგონოთ დიდებული ქალი-მოღვაწე და საზოგადოებას გაახსენოთ ამ ქალის ქველობა და კარგობაო. მაგრამ, თამაროები, ჩვეულებრივად აქიკტიკებულნი, ამ ჟამად დადუმდნენ, თითქოს წყალი ჩაიყენეს პირშიო. და „არსით ხმა, არსით ძახილი“.

გადის კიდევ რამდენიმე ხანი. გულუბრყვილონი, „ოცნებაში“ შეყვარებულნი, „ჭრელ ხილვის“ მძიებელნი და ილუ-

ზიონისტები (თითო-ორიოლა არის კიდევ ამისთანა ხალხი ჩვენი ქვეყანაში) მაინც რიდაცის მოლოდინში იყვნენ. და სწორედ ამ ხანაში დაიბეჭდა ერთი წერილი, რომელიც, აშკარაა, ეკუთვნოდა იმგვარ ადამიანს, რომელსაც ოდესღაც სჯეროდა სიკეკეთე ამა ქვეყნისა. ხოლო ამ ჟამად მწარე და უიმედო ფიქრებს გაეტაცნა. რის იუბილე, რა იუბილე? ვის აგონებთ მოვალეობის აღსრულების საჭიროებას? ქართველ საზოგადოებას?! ბატონებო, ეგ ხომ სასაცილოა! თავის ღირსეულ წინაპრებს იგონებს და პატივს სცემს ის საზოგადოება, რომელსაც თავის თავის პატივცემა აქვს. და თქვენ გინდათ, ქართველმა საზოგადოებამ, დაქსაქსულმა, დანაწილებულმა, თავის თავის არამცნობმა და მამასადამე თავის თავის უპატივცემლობაში აღზრდილმა, გამოიჩინოს დღეს ეს არა ჩვეულებრივი აქტი მამულიშვილობისა! არა მჯერა და ნახავთ, თუ მართალი არ ვიყავო.

ამასობაში მამისობაც დადგა. თუმცა ბუნება როგორღაც იკუმშებოდა, მაგრამ მაინც ლამაზად აბიბინდა და დამზვენდა გაზაფხულის მშვენიებით. თუ დღესასწაულია, ამაზე კარგი დრო არ გამოირჩევა. მაგრამ დღესასწაული არავის ახსოვდა. მიიყრუეს; მიჩქმალეს, მიაფუჩეჩეს, თითქმის არა თქმულა-რა და არა ითქვა რა. და წმინდის გულით და სპეტაკ სინიდისით საზაფხულო კლუბების გახსნის მოლოდინში იმყოფებოდა საზოგადოება.

მაგრამ ამავე დროს მოხდა ერთი პატარა ამბავი, რომელსაც მოულოდნელად დიდი შედეგი მოჰყვა. „ტფილისის ფურცელში“ ვიღაც „ზიგზაგი“ უპატივცემულოდ მოეკიდა თამარ მეფის ხსოვნას. წმიდა არისო, მითხარით რატომ არის იგი წმიდაო? ექვს გარეშეა, საკითხი ბრიყულად არის დასმული და სრულიად ბუნებრივი იყო ის გარემოება, რომ ქართულმა პრესამ აღნიშნა ეს სიბრიყვე და გაათრთხილა „თბილისის ფურცლის“ მესვეურნი: წრეს ნუ გადახვალთ და თავს ნუ იგდებთო, მაგრამ რუსულმა გაზეთმა, ქართველები რომ სცემენ, ხმა აღიმალღეს. უნდა სთქვას კაცმა, გულადები არიან... როცა დაბალ ლობეს წააწყდებიან. „ზაკავკასკაია რეჩი“ პათეთიურად გაიძახოდა: როგორ თუ თამარ მეფის შეურაცხეობა მოისურვებთ! არ იცით განა, როგორ გვიყვარს, როგორ ვცემთ პატივს და როგორის მუხლის მოდრეკით ვიხსენიებთ მის სახელს!

აი თქვე სომხებო, ურიებო*), თქვენ გვიბედავთ შეურაცყოფას და განა არ იცით, ურჯულოებო, რომ თამარ მეფის სახელი ყოველ საუნჯეს გვირჩევნია და ნუ თუ გგონიათ, რომ დაუსჯელნი დარჩებით, როდესაც შეურაცყოფთ ჩვენს საუნჯეს, ჩვენს სათაყვანებელს, ჩვენს დიდებულ თამარ-მეფეს, რომლის სიკვდილის შემდეგ შეიდასმა წელმა განვლო და რომელიც წარუხოცველ აღბეჭდილია ყოველ ქართველის გულშიო! ამ ამალლებულ კილოთი შეტევის შემდეგ ქართველ საზოგადოებაშიც რაღაც ჩოჩქოლი ასტყდა, და საზოგადოებამაც ხმა ამოიღო. სხვა და სხვა წრეებიდამ დაიბეჭდა საპროტესტო წერილები. გაჩნდა რაღაც არა ჩვეულებრივი მოძრაობა, რომლითაც ამაყობდა „ზაკავკასკაია რეჩი“ და პირში ბურთსა სჩრიდა ურჯულო შემრაცყოფელებს**).

არ ვიცი რატომ, მოშორებული რომ ვარ ყველა ამას, თუ სხვა მიზეზებისა გამო, ამ განგაშმა და მოულოდნელმა ხმაურობამ ჩემზე არა სასურველი შთაბეჭდილება მოახდინა, და რომ დაუკვირდი ჩემში აღძრულ უმაყოფილების გრძობას, ამ ამბებით გამოწვეულს, მივხვდი კარგად რაშიაც არის საქმე.

ხუთი თვე არის ემუდარებოდნენ საზოგადოებას, აბა შენ იცი, როგორც პატივსა სცემ დიდ ბუნებოვან მანდილოსანს! ხან აქეზებდნენ, ხან სტუქსავდნენ, ხან სიმდაბლით ევლებოდნენ, ხან უჯავრდებოდნენ და ბოლოს მაინც ემუდარებოდნენ, აბა ვინძლო თავი არ შეირცხვინო, შეიდასი წლის დამსახურებული ქალი აღიდე და გაიკითხეო. მაგრამ ყოველივე ამაო იყო. ან როგორ იქნებოდა სხვანაირად, როდესაც თამარ მეფის სახელის მოგონება ქართველ საზოგადოების თვალში სრულიად უჩვევი აქტია, რომელსაც, ვინ იცის, ვინ როგორ შეხედავს, ვინ როგორ განმარტავს. თამარ მეფის სახელის მოგონება იქნება კიდევაც სეპარატისტულ აქტად ჩაუთვლიდენ, ან კიდევ, ღმერთო შეგცოდნე, ძველ სამეფოს აღდგენის სურვილს დასწამებდნენ. ვინ იცის? ხიფათიანი დროა. და ქართველი საზო-

*) ზიგზავს ურიობა დასწამეს, თუმცა ფიცულობს ქრისტიანი ვარო. ა. ჯ.

**) ლევ. ყიფიანის დამამშვიდებელი წერილი დაიწერა მაშინ, როდესაც ყოველივე დაბოლოვებული იყო. ა. ჯ.

გადოება ხომ ასეთი გაფრთხილებულია, ასეთი წინდახედული და გაწვრთნილი. რა დროს ეგენია. ნდობა უნდა დავიმსახუროთ, ნდობა და აბა თამარ მეფის გახსენებაზე რა ნდობა ექნებათ ჩვენი! არა, გონიერება გვიკარნახებს— სიფრთხილე, სიფრთხილე, სიფრთხილე!..

ასე ამართლებდა თავის თავს გუნებაში ქართველი საზოგადოება და ასეთი ღუნე და წყალწაღებული აზრები უტრიალებდნენ თავში. მაგრამ, დახე ბედის ტრიალს! მამულიშვილურ გრძნობათა გამომზევების შემთხვევა არ მიეცა უეცრად ხელში ღვთის მადლით! შიშიც არსაიდან იყო. არც სეპარატისტობას, არც მეფობის აღდგენის სურვილს არავინ დასწამებდა. მაშ ჩავჭიდოთ ხელი თამარ-მეფეს, ვიამაყოთ, ვილალოთ, ვაჩვენოთ ხაჩატუროვნებს და ზიგზაგებს ვინც ვართ, როგორ ვიცით პატივისცემა და დაცვა გამირების და წინაპრების სახელისა. დიად, ვაჩვენოთ და იწყეს „პატრიოტული“ განგაში, ზათქი და ზეიმი ასტეხეს!

დაილოცა ღვთის სამართალი! საქმე მართლაც კარგად მოეწყო. რაღაცას გვაყვედრიდნენ. აჰა! მამულიშვილობაც გამოვიჩინეთ და არც ვისიმე წყრომა გამოვიწვიეთ. ვინ იტყვის, რომ პატივი არ ვიცით შვიდასი წლის დიდებულ მიცვალებულისა და მეორეს მხრივ, ვინ დაგვწამებს სურვილს სეპარატაზმისას, სამეფოს აღდგენისას! ებრაელის დატუქსვა და გმობა ხომ მოსაწონი არის იმ წრეებში, სადაც სწყდება მომაკვდავ ადამიანთა ბედ-იღბალი. მაშ ვაშა ჩვენ ეროვნულ სიმწიფეს და განსაკუთრებით კი ჩვენს საარაკო გაბედულობას!

მ ც ი რ ე უ ნ ი უ ზ ე ს ა

(ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა გამოცემის გამო).

ამ რამდენიმე თვის წინად ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში საძირკველი ჩაეყარა ერთს დიდმნიშვნელოვან საქმეს... ექიმმა მიხეილ გედევანიშვილმა იკისრა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებულის გამოცემა. მხურვალე თანაგრძნობით მივეგებებით ამ გარემოებას, რომელიც საშუალებას მისცემს ქართველ საზოგადოებას გაეცნოს იმგვარ მწერალს და საზოგადო მოღვაწეს, რომელიც მე-XIX საუკუნის ჩვენი საზოგადოების ცენტრალურ პიროვნებად ჩაითვლება. მართლაც, ილია ჭავჭავაძეს გავიცნობთ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ხელში გვექნება მისი ნაწერების სრული კრებული. ჯერ ხნობით კი, უნდა ვსთქვათ ამ მწერალს არ ვიცნობთ. ასე თუ ისე მწერლის სიტყვა-კაზმული ნაწერები წაკითხული გვაქვს და მათს შესახებ მწერლობაში კრიტიკული აზრიც არის შემუშავებული, ხოლო მისი პუბლიცისტიკა სრულიად უცნობია ქართველ საზოგადოების დიდი ნაწილისთვის. მეტსაც ვიტყვით, იმათაც კი, ვისაც უჩხრეკია და უსინჯავს ილიას პუბლიცისტური ნაწარმოებნი, შემცდარი აზრი აქვთ შედგენილი ამ ნაწარმოებთა ღირსება-ნაკლულევიანების შესახებ. უწინარეს ყოვლისა ეს მომწი და იმიტომ, რომ კრიტიკას გათვალისწინებული არა ჰქონდა მწერლის ყველა ნაწერები. უმეტესს შემთხვევაში არკვევდნენ განსაზღვრულ ხანის ნაწერებს და მხედველობაში არ იღებდნენ არც იმას, რა დაუწერია წინახანებში, არც იმას, რაც გამოქვეყნებული ჰქონდა ახალ დროში. ილია ჭავჭავაძის გაცნობა, შესწავლა და დაფასება მხოლოდ მაშინ გახდება შესაძლებელი, როდესაც ამ დიდბუნებოვან ადამიანის აზროვნების ყველა ნიმუშებს დავაკვირდებით და როდესაც გვექნება სრული კრებული მის გონებრივ ნაწარმოებისა.

აშკარაა, მიხეილ გედევანიშვილი სწორედ ამ მოსაზრებით ხელმძღვანელობდა, როდესაც იწყებდა ამ საშვილიშვილო საქმეს. გაითვალისწინა რა საძნელე და სირთულე ამ ხასიათის

გამოცემისა, მან შოიწვია მკოდნე პირნი, მწერალნი და საზოგადო მოღვაწენი, შეადგინა სარედაქციო კომისია და ყოველი საკითხი-სალიტერატურო თუ ტექნიკური, რომელიც კი გამოცემას ეხება, ამ კომისიის მონაწილეობით, რჩევა-დარიგებით და ხელმძღვანელობით სწყდება. ამგვარად, ჩვენს წინაშე არაჩვეულებრივი გამომცემლობაა. და რამდენადაც ვაკვირდები ამ გამომცემლობის მუშაობას, ვრწმუნდები, რომ ამ მოკლე მომავალში ქართველ მკითხველ საზოგადოებას ექნება არა მარტო იმგვარი წიგნი, სადაც მოფიქრებულად, ხელთაწერებთან შეფარდებით, ტექსტის შესწავლით იქნება მოთავსებული უკვე ცნობილი ნაწარმოებნი, არამედ ამ ნაწარმოებთა ახლად აღმოჩენილი ვარიანტებიც და აგრედვე ახალი, ჯერ კიდევ დაუბეჭდავი ნაწერები, რომელთა არსებობა აღმოჩენილი იყო მ. გედევანიშვილის გამომცემლობის მეცადინეობით.

ყურადღების ღირსია აგრედვე ის, რომ ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფიის შესადგენად შეგროვილია ყოველგვარი მასალა, რომელიც კი სადმე მოიპოვებს და ფოტოგრაფიული სურათები, კერძო წერილები, მემუარები, მოგონებანი და სხვა. ამ მხრივ, საზოგადოდ, ღარიბნი ვართ. ჩვენს მოღვაწეთა შესახებ მცირე ცნობები მოგვეპოვება. კულტურულ საზოგადოებათა ჩვეულებანი ჯერ ვერ შეგვითვისებია და ხშირად ბუხარში ვპოვებთ იმგვარ წერილებს და ხელნაწერებს, რომელთაც ადგილი აქვთ ეროვნულ წიგნთ-საცავებში... ასე რომ ჩვენს გამომცემლობას სამართლიანად გაუგია თავისი მოვალეობა და შრომა და გარჯა არ დაუზოგვია საბიუჯეტო მასალის შეგროვებისთვის. ეს მასალა სათანადოდ შემუშავებული, დიდ დახმარებას გაუწევს ილია ჭავჭავაძის პიროვნების შესწავლის საქმეში. ამ ჩვენი დიდი მწერლის პიროვნების შესწავლა კი მიუტკილებელი საქროებაა ყველასათვის, ვისაც კი მის ნაწერების საფუძვლიანი და სამართლიანი დაფასება სწადია. კერძო ცხოვრების გაშუქება უტყუარის ფაქტებით ნათელს მოჰტენს იმ გაუგებარ შეცდომებს და წინააღმდეგობას, რომელთაც ვპოვებთ აქა-იქ ჩვენი მწერლის ნაწერებში.

აღარას ვიტყვი იმის შესახებ, რომ აღნიშნულ გამოცემის პირველი ტომი, სადაც კაზმულ-სიტყვაობა იქნება მოთავსებული, დასურათებული იქნება მხატვარ გრინევსკის მიერ. ვიმედოვნებთ, რომ ეს დასურათება ესთეტიურ გემოვნებას დააკმა-

ყოფილებს და იმდენად სახეში არ ექნება ტექსტის ვულგარიზაცია, რამდენიც მხატვრულ-შემოქმედებითი განმარტება მგონის პოეტიურ აზრისა. საზოგადოდ სასურველია, რომ წიგნის გარეგნული მოკაზმულობაც იყოს რაც შეიძლება დინჯი და სადა. რაც შეიძლება ნაკლები დავარაყებულო არშიები და სტერიოტიპული მედალიონები. რამდენადაც მსმენია, ჩვენი გამომცემლობაც ხელმძღვანელობს იმ მოსაზრებით, რომ სისადაე და სიდიდნჯე არის საუკეთესო საკაზმავე კარგის წიგნის გარეგნობისა და არა ბრჭყვიალა და მყვირალა ვარაყ-მედალიონები.

ერთის სიტყვით, მოკლე მომავალში ქართველ საზოგადოებას ექნება მხატვრული გამოცემა იმგვარი თხზულებისა, რომელნიც უუქს მოჰფენენ მე-19 საუკუნის ქართველ საზოგადოების ვითარებასა. ილია ჭავჭავაძე სინტეზია წარსულ ეპოქისა. მის ნაწერების შესწავლა, შესწავლაა დიდის ეპოქისა. ვამბობ დიდის ეპოქისა, რადგან მე-19 საუკუნე იყო ის ხანა, როდესაც ქართველთათვის მეორედ შობა მოხდა და საქართველომ სცნო და იპოვნა თავისი დაკარგული სახე. ილია ჭავჭავაძე ამ შობიერების ბებიაც იყო, ამ დაკარგული სახის მადიებელ-აღმადგენელიც. ილიას ზრახვათა შეგნება შეგნებაა ზრახვათა მეორედ შობილ და ახლად აღორძინებულ ქართველის ერისა. ამ ზრახვებში სიღუბჭირეც არის, სიხარულიც წარსულით გადმოცემული, შეცდომანი და შეცოდებანი, აწმყოთი მოვლინებული, ამ ზრახვებში ნათელი იმედიცაა მომავლისა...

რ ა მ დ ა ლ უ კ ა ო ს მ ა ლ ე თ ი ?

ახალგაზდა ოსმალთა ფრანგულ გაზეთში „Le jeune Turc“ (12 ოქტ. 1912 წ. № 282) დაბეჭდილია ფრიად საყურადღებო წერილი სტამბოლელ მუსულმან და ქრისტიან ქართველებისა. აი წერილის თარგმანი.

„ბატონო რედაქტორო! თქვენ პატივცემულ გაზეთის 10 ოქტომბრის ნომერში წავიკითხეთ მოსკოვიდამ გამოგზავნილი პეტერბურგის სააგენტოს დეპეშა, რომელშიაც ნათქვამია, ვითომც „ქართველებმა მოაწყეს კავკასიელთა შორის ზოხალი-სეთა რაზმი ბალკანელ სლავიანთა დასახმარებლად“. გვაქვს პატივი გაუწყოთ, რომ, შეწუხებულნი ამ მოულოდნელის ამბავით, ჩვენ შევეკითხეთ აქ მყოფ ქართულ გაზეთების კორესპონდენტებს, რომლებმაც ერთხმად აღიარეს ამ ცნობების სიყალბე. აღნიშნული დეპეშა უნდა იყოს შეთხზული ქართველ ხალხის მტრების მიერ. ამ მტრებსა ჰსურთ დაახშონ ქართველთა გულში ჩანერგილი სიყვარული ოსმალეთისადმი. ჩვენ, სტამბოლის ქართველები, ენერგიულ პროტესტს ვაცხადებთ ამ გარემოების წინააღმდეგ და ვაცხადებთ, რომ, შეძლებისდაგვარად, საქმით თუ თანაგრძნობით, მზად ვართ დავეხმაროთ ოსმალებს. გულითადად გვწადია ოსმალეთის სრული გამარჯვება უსამართლო მტრებზე, რომელთაც თავიანთი ბოროტი პოლიტიკით ახალგაზდა ოსმალეთის განვითარების და პროგრესის შეფერხება სწყურიათ“.

სტამბოლში მცხოვრებ მუსულმან და ქრისტიან ქართველთა მონდობილობით, **კოზალი**, კულელის სამხედრო სასწავლებელის ფრანგული ენის პროფესორი“.

ამ წერილის შინაარსმა ძლიერ გაგვაკვირვა. ბალკანეთის ომი იმდენად დიდმნიშვნელოვანია, აზრი, რომელიც ასულდგმულებს ბალკანელ პატარა ერებს იმდენად ნათელია, რომ გაუგებარი რჩება ჩვენთვის სტამბოლელ ქართველთა თანაგრძნობა ოსმალეთისადმი. ჩვენ გვესმის კიდევ ქართველ მოხალისეთა რაზმების შედგენის წინააღმდეგ პროტესტი. ჩვენც არ

თანაუგრძნობთ ამგვარ რაზმებსა (და რამდენადაც ირკვევა, არც მოწყობილია ამგვარი რაზმი). საქართველოს გარს ახვევია მეზობლად მცხოვრები მუსულმანობა. ამ ჩვენი მეზობლების ეროვნული თავმოყვარეობის პატივისცემა გვმართებს. მაგრამ ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ ჩვენ არ ვხედავდეთ და არ გვესმოდეს, რომ ბალკანეთის ომი ერთი იმ ომთაგანია, რომლის შედეგად დაჩაგრულ პატარა ერთა თავისუფლება იქმნება აღიარებულ-დამკვიდრებულში. სტამბოლელი ქართველები, გარემოების მიხედვით, იქნებ ვალდებულნი იყვნენ თანაგრძნობა გამოუცხადონ ოსმალეთს, მაგრამ, ჩვენის აზრით, შეცდომაში არავინ უნდა შეიყვანონ, როდესაც ხმა მალღა ქართველთა გულში ოსმალეთის მიმართ ჩანერგილ სიყვარულზე ლაპარაკობენ და არწმუნებენ ქვეყანას, ვითომც ქართველთა თანაგრძნობა ოსმალეთის მხარეზეა.

მართალია, მიუხედავად იმისა, რომ წარსულში მტრული დამოკიდებულება იყო საქართველოს და ოსმალეთს შორის და ოსმალეთმა დიდი ზიანიც მოუტანა ჩვენს ქვეყანას—მოგვწყვიტა საუკეთესო პროვინციები და შიგ ქრისტიანულ კულტურის კვალიც კი აძოაგდო—ქართველების გულში არ დარჩა სიძულვილი ოსმალეთისადმი. ეს ალბად იმ გარემოებით აიხსნება, რომ ჩვენ თავს შემდეგშიაც ბედნიერად არ ვგრძნობდით—მაშინ, როდესაც ოსმალეთი უშიშარი გახდა ჩვენთვის და „მფარველ“ სახელმწიფოს კალთებს შევაფარეთ ჩვენი თავი. მაგრამ ჩვენ ძალიან კარგად ვხედავთ, რომ თუ დღეს იღუპება ოსმალეთი, ამის ბრალი მასვე ედება და სხვას არავის.

ოსმალეთის დაღუპვის ისტორია თვით მის უმწვერვალეს გამარჯვების და ძლიერების ხანიდან იწყება, იმ დროიდან, როდესაც ევროპაში შემოიჭრა და, დაპყრობისა და დამონების სურვილის გარდა, არც ერთის ჰუმანურის აზრით არ იყო გამსჭვალული, არც ერთ გონივრულ სახელმწიფოებრივ იდეით არ ხელმძღვანელობდა. საქართველო იმ ხანებში მწარის ტკივილით ჰგრძნობდა ამ პოლიტიკის გამანადგურებელ სისასტიკეს. სამცხე და შავშეთ-კლარჯეთი, ბუდე ქართველთა კულტურისა, სინა, მშვენიერის ტაძრებით მორთული, კარგ გზებით, ლამაზ ხიდებით და დღესაც გასაოცარ წყლის სადენებით მოწყობილ-დასერილი, მსხვერპლად შეეწირა დაპყრობის და მხოლოდ დაპყრობის სურვილით გამსჭვალულ დაბრმავებულ ძალას.

დღეს, თუ რისიმე შეგნების უნარი აქვს. ამ ძალას, უნდა ჰგრძნობდეს, რომ თუ ილუპება მხოლოდ იმიტომ, რომ იმთავითვე დაჰგმო და უარ-ჰყო სამართლიანობის და კაცთ-მოყვარების პრინციპი.

მართლაც, გაიხსენეთ ისტორია ოსმალეთისა ბიზანტიის დამხობის დროიდან მოყოლებული. იგი მკვიდრდება ევროპაში. ჩნდება ახალი ფაქტორი ევროპიულ სახელმწიფოთა ურთიერთობაში. ოსმალეთი ძლიერია და მას ანგარიშს უწევენ. მან დაიპყრო ბალკანეთში მოსახლე ერები. ოსმალეთს დაემორჩილნენ ბერძნები, სერბიელები, ბოლგარელები, რუმინები და სხვანი. ოსმალეთის მიერ ამ ერების დაპყრობა მათს გადაგვარებას და განადგურებას მოასწავებდა. იგი სპობდა ეროვნულ თვისებებს—ენას, სარწმუნოებას, ეროვნულ დაწესებულებებს. ვინც მორჩილებას არ უცხადებდა, სიცოცხლეს ასალმებდა. და ყველა ამის შედეგი ის იყო, რომ აღნიშნულ პატარა ერთა თვითარსებობა დიდ განსაცდელში ჩავარდა: საუკუნოთა განმავლობაში შავ ღრუბლებით იყო გარემოცული.

ამგვარი პოლიტიკა უბედურება იყო არა მარტო დაპყრობილ პატარა ერთათვის, არამედ თვით ოსმალეთისათვისაც. როგორც აღვნიშნეთ, ოსმალეთის დამკვიდრებიდან ევროპაში დასავლეთ სახელმწიფოებს ანგარიში უნდა გაეწიათ ამ ახალ ფაქტორისათვის, და უნდა სთქვას კაცმა, რომ ეს სახელმწიფოები იმთავითვე თავის სასარგებლოდ იყენებდნენ ოსმალეთის ყოველ მარცხს და შემცდარ ნაბიჯს. ოსმალეთი მეტოქე გახდა. მეტოქეს ან უნდა დაუმეგობრდეს, რათა ამ დამეგობრებით გამოიჩინოს რასმეს, ან ბრძოლა გამოუცხადოს, რათა მოსპო და გაანადგურო. ასეთი ფსიხოლოგიაა მილიტარისტულ სახელმწიფოთა. და ევროპიულმა სახელმწიფოებმაც მიზნად დაისახეს ოსმალეთის განადგურება. ამისათვის ხან შეთანხმებულად მოქმედებდნენ, ხან ცალ-ცალკე. ამის გულისათვის ხშირად უმეგობრებოდნენ კიდევცა ოსმალეთს, რათა ამ საშუალებით რაც შეიძლება მეტი სარგებლობა ენახათ იმისგან. პოლიტიკურ ვერაგობის მხრივ ქრისტიანული ევროპა არაფრით არ განიჩიოდა მუსულმანურ ოსმალეთისაგან. თითოეული სახელმწიფო თავის საზღვრების გაფართოვებას სცდილობდა, თითოეული სახელმწიფო იმის ცდაში იყო, რომ მეზობლისათვის რაიმე წაეგლიჯა. და თუ ერთმანეთს ეპყრობოდნენ ასე ქრისტიანუ-

ლი სახელმწიფოანი, რა გასაკვირველია რომ ოსმალეთს აღარ დაინდობდნენ. ოსმალეთის ალაგმვა და დასუსტება თითქმის საქებურ საქმედაც გახდა. ჯვაროსნულ ომების ტრადიციები ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო ევროპიულ საზოგადოებათა წრეებში. წმინდა ადგილების, იერუსალიმში აგებულ ქრისტიან-ტაძრების დაცვის საჭიროება თითქოს სარწმუნოებრივი გრძნობის მოთხოვნილებად გადაიქცა და დაჩაგრულ ქრისტიან-ერების მოსარჩლეობა თითქოს ზნეობრივ ვალად აწვებოდა ევროპას. და ამ თვალთმაქც მოსაზრებით ზურგ-გამაგრებული ხან ერთი, ხან მეორე სახელმწიფო სხვა და სხვა პრეტენზიებს უცხადებდა ოსმალეთს და ეძებდა შემთხვევას ჩარეულიყო ოსმალეთის შინაურ საქმეებში. მეცხრამეტე საუკუნეში ეს გარემოება უცილებელ დოგმატად გახდა ევროპისათვის. და სწორედ ამ ხანში აღმოჩნდა ნამდვილი სარჩული ამ პოლიტიკისა. სახელმწიფოებს „ავადმყოფ კაცის“ მამულისა ვენ ეჭირათ თვალი. და ყოველთვის, როდესაც ეს „ავადმყოფი კაცი“ ლოგინად ჩავარდებოდა, ხან ერთ ნაწილს წაათლიდნენ, ხან მეორეს შეუსლაპუნებდნენ.

მაგრამ, საბედნიეროდ, ადამიანთა სამეფოში მარტო ძარცვა-გლეჯის და ჩაგვრა-დამონების პრინციპი არ ბატონობს. რაც უნდა დაჰგმობთ ევროპიულ საზოგადოებათა ეგოიზმი, სიხარბე და ტლანქი მატერიალიზმი, ამავე საზოგადოებათა წიაღში ყოველთვის ჰბუდობდნენ განახლების და აღორძინების ელემენტები. აქ იყო რომ იშვა მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარშივე ორი დიადი პრობლემა კაცობრიობისა — შრომის განთავისუფლება კაპიტალის ძალმომრეობ-საგან და ერის განთავისუფლება უცხო სახელმწიფოს ჩაგვრისაგან.

თავისუფლების მცნება ფრთებს ისხამდა და ჩაგრულთ გულს უმაგრებდა. ეროვნულ აღორძინების სერიის ფაქტები რომ გავიხსენოთ, ჩვენს თვალწინ გადიშლება დიდებული სურათი ერთა განთავისუფლებისა. გერმანიის გაერთიანება, იტალიის განთავისუფლება ავსტრიის ბატონობისაგან, განთავისუფლება, რომელსაც თან ახლდა ასეთი კეთილშობილური აღფრთოვანება: ამაზე უფრო ადრე საბერძნეთის აჯანყება ოსმალეთის წინააღმდეგ, აჯანყება, რომელიც თითქოს ძველ ელინურ სულის აღორძინების იმედს უღვიძებდა. განათლებულ კაცობრიობას და რომლითაც ასე გატაცებული იყო მოუსვენარი „მეამბოხე“

ლორდ ბაირონი. მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდანვე იწყება გამოფხიზლება და აღორძინება ოდესღაც ძლიერ სერბიისა, ბოლგარიისა და ბალკანეთში მცხოვრებ სხვა ერებისა.

სერბიამ მოახერხა და ვასალურ სახელმწიფოს უფლებები დაიმკვიდრა. რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს კი სერბია დამოუკიდებელი გახდა. ხოლო ბოლგარიას ამ დროს (1878 წ.) მიენიჭა ვასალური სახელმწიფოს უფლება. ამ რამდენიმე წლის წინად ბოლგარიამ ვასალობაც მოიშორა თავიდან და დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ გახდა. დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ გახდა აგრეთვე რუმინია: რუს-ოსმალთა ომის დროიდან.

მაგრამ ეროვნული პრობლემა ბალკანეთის ნახევარ კუნძულზე ჯერ კიდევ მაინც საბოლოოდ გადაწყვეტილი არ იყო. ოსმალეთს ხელში შერჩა დიდი ნაწილი ბალკანეთისა, სლავიანებით და სხვა ერებით დასახლებული; მაკედონია, სადაც ბოლგარელები, სერბები, რუმინები და ბერძნები ეცილებოდნენ ერთმანეთს და ამასთან ჰგმინავდნენ ოსმალეთის სასტიკ რეჟიმისაგან; ალბანეთი, ნახევრად გამაჰმადიანებული, მაგრამ მაინც მოსურნე და მაძიებელი დამოუკიდებლობისა; სანჯაკი და ნოვი ბაზარი, სერბებით დასახლებული. ეს უკანასკნელი პროვინციები ავსტრიამ მიისაკუთრმ, რამაც გამოიწვია დიდი უკმაყოფილება სერბიაში.

უნდა ვსთქვათ, რომ რუს-ოსმალთა ომის შემდეგ ბერლინში მოწვეულ სახელმწიფოთა კონგრესზე გადაწყვეტილი იყო, სხვათა შორის, მაკედონიის და სომხეთის ავტონომიები, (ეს უკანასკნელი მცირე აზიაში). მაგრამ ეს გადაწყვეტილება ცარიელ სიტყვად დარჩა. და ოსმალეთის საზღვრებში დაჩაგრულ ერთა უკმაყოფილება თანდათან იზრდებოდა. უკანასკნელ წლებში ამათ არაბეთიც მიემატა, რომელმაც წამოაყენა ავტონომიის მოთხოვნა. ასე რომ ადვილად წარმოსადგენია, რა ფუყე საფუძველი ჰქონდა ოსმალეთის სახელმწიფოს. მწარე გამოცდილებამ მას ჰკუთ ვერ ასწავლა. რუს-ოსმალეთის ომის შემდეგ მის ხელში იყო საქმეების გამობრუნება და მკვიდრ ნიადაგზე სახელმწიფოებრივ შენობის აგება. მაგრამ ვინ დაეძებდა ამას. ჟღერტა, ხოცვა, განადგურება, ეკონომიური და ეროვნული დევნა არა-ოსმალთა, — აი რითი მოსწონდა თავი აბდულ-ჰამიდის მეფობას.

მაგრამ დადგა დრო, როდესაც ოსმალეთსაც გაელიმა ბე-

დი. თავისუფლების სიომ დაჰბერა, ოსმალნი განახლების გზას დაადგნენ და ჯარის დახმარებით კონსტიტუციონალური რეჟიმი დამყარდა ოსმალეთში. აი ის მომენტი, როდესაც ოსმალეთს შეეძლო ფეხზე ადგომა, დაეკმაყოფილებინა ეროვნებანი და შეექმნა მკვიდრი ფედერატიული სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია, რომელიც უზრუნველყოფდა მის პოლიტიკურ არსებობას. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. ახალგაზდა ოსმალეებმა ვერ შეიგნეს განსაცდელი, რომელიც მოელოდა ოსმალეთს, მათ, როგორც უკიდურესს ცენტრალისტებს, ოტომანთა ძლიერება აღფრთოვანებდა. მათ სწადდათ ძლიერი ოტომანთა სახელმწიფოს დაარსება. ფედერალისტები და ავტონომისტები თავის დროზე აფრთხილებდნენ მათ: ნუ ლუბავთ საქმეს! თუ გინდათ ძლიერი ოსმალეთი, მიანიჭეთ ერებს ავტონომიები, უკმაყოფილება მოისპობა. კონსტიტუცია დაამკვიდრებს უფლებბრივ წყობილებას და ერთსა და იმავე დროს ორი დადი საქმე გაკეთდება — ეროვნებათა დაკმაყოფილებით სახელმწიფოს საძირკველი გამაგრდება და თანაც უფლებბრივი წესი გამტკიცდება.

ცენტრალისტებმა არ შეისმინეს ეს გაფრთხილება და დღეს სწორედ ის მოხდა, რაც უნდა მომხდარიყო. სერბიას, ბოლგარიას, საბერძნეთს და ჩერნოგორიას მოსვენება არ ჰქონდათ იმის გამო, რომ მათი ტომის ხალხნი, დევნილნი ოსმალეების მიერ, ხან მფარველობას სთხოვდნენ, ხან დახმარებას, ხან მიესვოდნენ ხოლმე მშვიერ-მწყურვალნი და მძიმე ტვირთად აწვებოდნენ თავიანთ თანამემამულეთ. ოსმალეთის საზღვრებზე შფოთი, მკვლელობა და ძალმომრეობა მუდმივ მოვლენად გახდა. მოთმინების ფიალა ივსებოდა. მაკედონელები და ალბანელები გაიწრთვნენ აჯანყებების მოწყობაში. ბალკანეთი მღელვარებდა.

რას აკეთებდა ამ დროს ევროპის დიპლომატია? დრო-გამოშვებით პლატონიურ რჩევას აძლევდა ოსმალეთს რეფორმების შემოღების თაობაზე და არც ერთი სახელმწიფო, მოცილობის შიშით, გაბედულ ნაბიჯს არა სდგამდა. განახლების შემდეგ ოსმალეთსაც თითქოს ეთაკილებოდა გარეშე სახელმწიფოთა თავისი შინაურ საქმეებში ჩარევისა და არწმუნებდა ევროპას, რომ დღეს-ხვალ იგი ყოველივეს მოაწყობს და ყველას დააკმაყოფილებს.

ნამდვილად კი ვერც-არა მოაწყო-რა, ვერც არავინ და-აკმაყოფილა. ერთი რამ კი მოახერხა — თავისი პოლიტიკის მე-ოხებით შეაკავშირა წინად მოქიშპე ბალკანეთის პატარა სა-ხელმწიფონი და ამ შეკავშირებიდან იშვა დიდი ძალა, რომელმაც საკუთარის ინიციატივით იკისრა იმ საკითხის გადაწყვე-ტა, რომელიც ვერც ოსმალეთს, ვერც დიპლომატიას ვერ გა-დაეწყვიტა.

დიპლომატია? იგი დარჩა ხახა-გამშრალი და ეხლა იმას ცდილობს, რომ სხვის გამარჯვებაში პატარა წილი მაინც თი-თონაც შეინარჩუნოს. მაგრამ ბალკანელებს ეს დაუპატიჟებე-ლი სტუმარი ვერაფრად ექაშნიკებათ. და მათი სურვილია ბალ-კანეთის ბალკანელების ხელშივე შენარჩუნება. მოახერხებენ თუ არა დღეს ამ განზრახვის საფსებით განხორციელებას, და-ნამდვილებით არა ითქმის-რა. მაგრამ, რასაც დღეს ვერ და-აბოლოვებენ, იგი ხვალ იქნება დაბოლოვებული. ერთხელ და-წყებული პროცესი ეროვნებათა განთავისუფლებისა, დღეს თუ ხვალ, ბოლო საზღვრამდე იქნება მიყვანილი.

აი რა ხდება დღეს ბალკანეთში. და საკვირველი ის არის, რომ სტამბოლელი ქართველები, ზემოდ მოყვანილ წერილის ავტორნი, არ ხედავენ და არ გრძნობენ იმ დიად ამბების დიად აზრს, რომელიც საკვირველის გარკვეულობით და ძლიერებით ისახება მიუდგომელ მეთვალყურის წინაშე.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

I წინასიტყვაობა.

გვერდი.

II მასალები ქართველ ინტელიგენციის ისტორიისთვის.

- 1) ნაწილი პირველი 7
- 2) ნაწილი მეორე 102
- 3) ბ. ანტონ ფურცელაძის საპასუხად 203

III 1911 წლის საქალაქო არჩევნების გამო.

- 1) არჩევნების გამო 217
- 2) მეტი მოთმენა და მეტი ყურადღება 222
- 3) პასუხის მაგიერი 239
- 4) ორი სიტყვა „მნათობს“ 243
- 5) „წესიერი“ კამათი 244
- 6) ერთა სოლიდარობა 255

IV სხვა და სხვა წერილები.

- 1) თავად-აზნაურთა საქმეების გამო 269
 - 2) როგორ ვიდღესასწაულოთ თამარ მეფის იუბილეი? 275
 - 3) მცირე შენიშვნა 279
 - 4) რამ დაღუპა ოსმალეთი 282
-

Letter of my book

2- VI - 1913

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

"Handwritten text in quotes"

(No. 1000000000, 1913 f.w 794)

(10 ^{nos 3/4} ~~nos 3/4~~ - 2 1/2)

163

Handwritten signature or initials.

794, 795, 813

Handwritten signature or initials.

ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ტ ი ა .

თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა. წიგნი მეხუთე. თბილისი. 1914.

მიმდინარე წელს გამოცემულ ქართულ ლიტერატურაში პირველი ადგილი უჭირავს არჩილის თხზულებათა მეხუთე წიგნს.

აქ მოთავსებულია ნახევარი იმ მასალისა, რომლის დამზადება დასაბეჭდათ მოასწრო თვით არჩილმა.

მეტი ნაწილი ამ მასალისა ეკუთვნის „ქართულ ინტელიგენციის ისტორიას.“ ეს მასალები ძვირფასი საუნჯეა ქართულ ლიტერატურისათვის. ჩვენი საზოგადოებრივობის განვითარება 1852 წლიდან დაწყებული ვიდრე 1877 წლამდე—აი ის მრავალმხრივი ხანა ქართულ კულტურულ წინსვლისა, რომელიც საუცხოვოთ არის გაშუქებული არჩილის მიერ. „ცისკარი“ და „საქართველოს მოამბე“, „დროება“, „მნათობი“ და „კრებული“—აი ფონი არჩილის „მასალებისა“, ფონი, რომელზედაც მოჩანან ჩვენი პუბლიცისტიკის ბელადთა სახენი. მიხეილ თუმანიშვილი („მოლაყბე“), ანტონ ფურცელაძე („ქორელი ბეჟა“), ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი—აი მომენტები ქართულ ინტელიგენციის ზრდა განვითარებისა, აღნიშნული არჩილის „მასალებში.“

ფრიად საგულისხმოა თვით არჩილის უკანასკნელ წელთა აზროვნების დასახასიათებლათ ის ანალოგია, რომელიც მას გაყავს ქართულ და რუსულ ინტელიგენციის შუა. დასკვნა არჩილისა არა სანუგვაროა ქართველთათვის. „რუსეთში—მეტი სიღრმე,“ მეტი თავდადება, ენტუზიაზმი, რწმენა, თავგანწირულება. საქართველოში—ზერელეობა, თავდაზოგვა, თავდაჭერა.“ საქართველოს მე-XIX საუკუნის ინტელიგენციის ხასიათში არჩილი ვერ ხედავს ისეთ „გმირულ“ სასიცოცხლო ძარღვებს, რომლითაც ამაყობს რუსეთი.

მიზეზი?—არჩილი გვითითებს მეტაფიზიკურ განსხვავებაზე ქართულ და ველიკორუსულ ხასიათისადმი.—„ჩვენი რელიგიური აზროვნება ემპირულია, ხორცშესხმული, მიწიერი და საამქვეყნო.“ ქართულ ბუნების ემპირიულ და საამქვეყნო ხასიათის გამომსახველათ არჩილს, ისე, როგორც კიტა აბაშიძეს, მიაჩნია ილია ჭავჭავაძის „განდეგილი“, დამარცხებული საამქვეყნო მშვენების პირველსავე ხილვის დროს.

ეს აღიარება არჩილისა პირდაპირ არის დაკავშირებული მის ძიებასთან ქართულ ეროვნულ ხასიათის ასახსნელ ჰიპოტეზის შექმნაში.

ცხადია, რომ ეს ჰიპოტეზა ჩვენდა საბედნიეროდ დაარღვია საქართველოს XX საუკუნის ეროვნულ-დემოკრატიულ მოძრაობამ. მან საკმაოდ დაგვანახა, რომ ქართველი გენიას ცხოველმყოფელი ძალა თავდადებისა და თავგანწირულებისა მხოლოდ საბაგო უცდის, რომ ხელახლა აჩვენოს მტრებს და მეგობრებს თავისი სილაღე.

და რომ ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო ბელადებს არ აკლიათ გმირული თავდადება—ამას ხომ თვით არჩილის მოწამეობა ამტკიცებს!

გრ. ვეშ-ლი. (მოსკოვი).

А. Н. Джаваховъ. Антропология Грузіи. Т. II. Грузины Имеретіи, Гуріи и Рачи. Москва 1914.

ბატონ ალ. ჯავახიშვილის შრომა ფრიად საინტერესო და მნიშვნელოვანია იმ მეცნიერულ ლიტერატურისათვის, რომელიც არსებობს უცხო ენებზე საქართველოს ტომთა შესახებ.

ქართველთ ანტროპოლოგია ჯერ კიდევ ახალი მეცნიერებაა და სწორეთ რომ სანუკვარია ბ. ალ. ჯავახიშვილის ინიციატივა ამ საგულისხმო დარგში. ანტროპოლოგიაზე ბ. ჯავახიშვილი მუშაობს უკვე 1903 წლიდან. ანტროპოლოგიური გაზომა ქართველთ ტომთა, რომელიც შეასრულა ბ. ჯავახიშვილმა, ძვირფას ნაშრომს წარმოადგენს ქართველოლოგიისათვის. იმერლების, გურულების და რაჭველების ანტროპოლოგიური გაზომის ტაბლიცები შეადგენენ 26 დიდი ფორმატის გვერდს. ყოველი ტომიდან ბ. ჯავახიშვილს გაუზომია ას ასი კაცი. ცალ-ცალკე ტაბლიცებით არის აღნიშნული გაზომა თავისა, პირისახესი, ტანის და ხელ-ფეხის.

თავის გამოკვლევის ბოლოს ბ. ალ. ჯავახიშვილი შემდეგ დასკვნას გვაწვდის შესახებ ქართველთა ანტროპოლოგიურ ტიპისა: „ქართველები, როგორც ფიზიკური ტიპი, ეკუთვნიან თეთრ კანიან, ევროპიელ ანუ კავკასიურ რასას. (მთელი კაცობრიობა, როგორც ვიცით, იყოფა სამ დიდ ანტროპოლოგიურ ჯგუფათ: ევროპიელთ, მონღოლთა და ზანგთა ჯგუფები). მაგრამ ქართველები არ გამოხატავენ საჩინოთ ევროპიელთა ტიპს და ამიტომ ქართველები უნდა გამოვარჩიოთ შუაგულ, დასაბამ ევროპიელ ტიპისგან და მივაკუთნოთ პერიფერიათა ტიპებს, ისე როგორც ინდოელნი, სემიელები და ქამიტები.“

თვით ქართველთ ანტროპოლოგიურ ტიპს ბ. ალ. ჯავახიშვილი აკუთვნებს დამოუკიდებელ ადგილს დედამიწის ხალხთა კლასიფიკაციაში.

301.19

5 725

შახნი ეჭთი მანეთი.